

લોગસ્સસૂત્ર સ્વાધ્યાય

: પ્રકાશક :

શ્રુતરત્નાકર

૧૦૪, સારપ બિલ્ડીંગ, નવજીવન પ્રેસ સામે,
આશ્રમરોડ, અમદાવાદ-૧૪.

લોગસ્સસૂત્ર સ્વાધ્યાય

લોગસ્સસૂત્ર અંગે પ્રાપ્ત થતા પ્રાચીન ગ્રંથો

તથા

વૃત્તિઓને અનુસરતું સર્વતોમુખી

વિવરણ

(પ્રશ્નોત્તરો, પ્રકીર્ણ વિચારો, ઉપધાન અંગે આવશ્યક માહિતી, સ્તોત્રો, યન્ત્રો, પરિશિષ્ટો, કલ્પ, ફલાફલવિષયક પ્રશ્નપત્ર (શકુનાવલિ) આદિ સહિત)

● સંશોધક ●

આચાર્ય શ્રી વિજયવિક્રમસૂરીશ્વરજી
મુનિવર્ય શ્રી તત્વાનંદવિજયજી મ.

● લેખક ●

શ્રી અમૃતલાલ કાલિદાસ દોશી બી.એ.

● પ્રસ્તુત સંસ્કરણના પ્રેરક ●

પૂ.પં.શ્રી વજ્રસેનવિજયજી મ.સા.

● પ્રકાશક ●

શ્રુતરત્નાકર

૧૦૪, સારય બિલ્ડીંગ, નવજીવન પ્રેસ સામે,
આશ્રમ રોડ, અમદાવાદ-૧૪.

લોગસસૂત્ર સ્વાધ્યાય

•

પ્રકાશક :

શ્રુતરત્નાકર

૧૦૪, સારપ, નવજીવન પ્રેસ સામે,
આશ્રમ રોડ, અમદાવાદ-૧૪.

•

પ્રથમ આવૃત્તિ, ૧૯૮૩
સંવર્ધિત આવૃત્તિ-૨૦૦૭

•

પ્રત : ૫૦૦

•

કિંમત : રૂ. ૧૨૫/-

•

ગ્રંથ આયોજન
શારદાબેન ચીમનભાઈ એજ્યુકેશનલ રિસર્ચ સેન્ટર

પ.પૂ. આ. શ્રી કુંદકુંદસૂરીશ્વરજી મ.ની
સ્મૃતિમાં

આર્થિક સહયોગ

શ્રી શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક તપગચ્છ જૈન સંઘ
નાનીબજાર,
મહાલક્ષ્મી મંદિર પાસે,
ધ્રાંગધ્રા

પ્રકાશકીય

બીજા-આવૃત્તિનું

લોગસ્સસૂત્ર સ્વાધ્યાય ગ્રંથ પ્રકાશિત કરતા અમે અત્યંત હર્ષ અને આનંદની લાગણી અનુભવીએ છીએ. આ ગ્રંથ સને ૧૯૬૫માં જૈનસાહિત્યવિકાસમંડળ મુંબઈથી પ્રકાશિત થયો હતો, પરંતુ છેલ્લા કેટલાય વર્ષોથી આ ઉપયોગી ગ્રંથ અપ્રાપ્ય હતો. અનેક જિજ્ઞાસુઓ અવારનવાર આ ગ્રંથની પૃચ્છા કરતા હતા. આ ગ્રંથમાં જૈનધર્મના અત્યંત મહત્વપૂર્ણ એવા લોગસ્સસૂત્રની ગંભીરતા પૂર્વક સૂક્ષ્મ વિચારણા કરવામાં આવી છે. આગમગ્રંથોમાં અંગપ્રવિષ્ટ પછી અંગબાહ્યસૂત્ર ગ્રંથોમાં આવસ્સયનો ક્રમ મૂળસૂત્રમાં પ્રથમ ક્રમે આવે છે. આ લોગસ્સસૂત્ર આવસ્સયના (આવશ્યકના) બીજા ક્રમે આવતા ચોવીસતથ્ય તરીકે સુપ્રસિદ્ધ છે. આ અર્થગંભીર સૂત્ર ઉપર સમયે સમયે અનેક શાસ્ત્રકારોએ ચિંતન કર્યું છે તે તમામનો યથાસંભવ સંગ્રહ પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં કરવામાં આવ્યો છે. આ લોગસ્સસૂત્રમાં વર્તમાન ચોવીસીના ઋષભઆદિ ચોવીસ તીર્થંકર પરમાત્માઓનો નામોલ્લેખ અને તેમને વંદન કરવામાં આવેલ છે. ઉપરાંત અન્ય તીર્થંકરોના ગુણગાન અને આત્મકલ્યાણ માટે યાચના કરવામાં આવી છે. આ સૂત્રના પ્રસ્તુત વ્યાખ્યાગ્રંથને તૈયાર કરવા ૩૮ જેટલા મહત્વપૂર્ણ ગ્રંથોનો આધાર લઈ મૂળપાઠ, સંસ્કૃતછાયા, વિવરણ, પ્રશ્નોત્તર, અર્થસંકલના, ટિપ્પણ, પ્રકીર્ણક, તપ-ઉપધાન, લોગસ્સસૂત્રની દેહરચના, પંચષષ્ટિયંત્રગર્ભિત ચતુર્વિંશતિ જિનસ્તોત્રો, યંત્રો, પરિશિષ્ટો તથા ચિત્રોથી સભર આ ગ્રંથ પ્રત્યેક જિજ્ઞાસુને અત્યંત ઉપયોગી થાય તેવો ગ્રંથ છે. કોઈ પણ સાધકને સાધના કરવામાં માર્ગદર્શક થઈ શકે તેવો આ ગ્રંથ છે.

જૈનસાહિત્યવિકાસમંડળના તત્કાલીન પ્રમુખ સુશ્રાવક શેઠ શ્રીઅમૃતલાલ કાલિદાસ દોશીએ બે વર્ષના અવિરત અભ્યાસ અને સઘન પ્રયાસથી આ ગ્રંથ તૈયાર કર્યો હતો તથા પૂ. આચાર્ય શ્રીવિક્રમસૂરિજી મ.સા., પૂ. પંન્યાસજી શ્રીભદ્રંકરવિજયજી ગણિવર્ય, મુનિવર શ્રીતત્વાનંદવિજયજી મ.સા. તથા પૂ. આ. શ્રીરામચંદ્રસૂરિજી મ.સા. આદિ સુવિહિત ગીતાર્થ

આચાર્યભગવંતો આદિ પૂજ્ય મુનિવરોથી સંશુદ્ધ થયેલો આ ગ્રંથ અત્યંત ઉપાદેય બન્યો છે.

આ ગ્રંથનો ઉપોદ્ઘાત પં. શ્રીહીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયાએ ખૂબ જ અભ્યાસ કરીને લખ્યો છે. તેમજ ઘણી જ ઉપયોગી અને અલ્પજ્ઞાત માહિતી આપી લોગસ્સસૂત્રના રહસ્યને સ્પષ્ટ કર્યા છે તથા પ્રસ્તુત ગ્રંથની વિશિષ્ટતા રજૂ કરી છે.

ઉપર જણાવ્યું તે પ્રમાણે આ ગ્રંથ છેલ્લા કેટલાંય વર્ષોથી અપ્રાપ્ય હતો તેથી તેનું પ્રકાશન કરવા માટેની વિચારણા થઈ રહી હતી ત્યારે સૌજન્યમૂર્તિ શ્રીચંદ્રકાન્તભાઈ દોશીએ અમારી સંસ્થાને આ ગ્રંથ પ્રકાશિત કરવાની સંમતિ આપી હતી. પૂ. પં. શ્રીવજ્રસેનવિજયજી મ.સા. એ આ ગ્રંથ સુંદર રીતે અને યથાશીઘ્ર પ્રકાશિત થાય તે માટે અમને શુભ આશીર્વાદ આપ્યા અને આર્થિક સહાયતા માટે ધ્રાંગધ્રાના શ્રીજૈનસંઘને પ્રેરણા આપી જેથી આ ગ્રંથ આજે પ્રકાશિત થઈ રહ્યો છે. આ માટે અમે પૂ. પં. પંચાસ શ્રીવજ્રસેનવિજયજી મ.સા.ના અત્યંત ઋણી છીએ.

ગ્રંથમાં ભૂલો ન રહી જાય તથા પૂર્વપ્રકાશિત ગ્રંથમાં રહેલી ભૂલો પણ દૂર થાય તે માટે યથાયોગ્ય કાળજી લેવામાં આવી છે. પ્રૂફસંશોધન કાર્યમાં સાધ્વી મહોદયા શ્રીચંદનબાલાશ્રીજીનો અમને સંપૂર્ણ સહયોગ પ્રાપ્ત થયો છે. અશક્ત અને નાદુરસ્ત તબીયત હોવા છતાં શ્રુતભક્તિના પ્રસ્તુત કાર્યમાં અપ્રમત્તભાવે આપેલી સેવા ચિરસ્મરણીય બની રહેશે. તેમણે પણ આવા ઉત્તમગ્રંથના કાર્યમાં શ્રુતભક્તિનો લાભ મળ્યો તે બદલ ધન્યતા અનુભવેલ છે.

ગ્રંથના પ્રકાશન કાર્યમાં સંસ્થાના શ્રીઅખિલેશ મિશ્રાજી, મનીષાબેન, રિદ્ધીશભાઈ, ગૌતમભાઈ, આનંદભાઈનું યોગદાન પ્રાપ્ત થયેલ છે તેમનો અમે આભાર માનીએ છીએ.

જિતેન્દ્ર બી. શાહ

પ્રથમ-આવૃત્તિનું પ્રકાશકીય નિવેદન

ઉભય સમય કરવામાં આવતા ષડાવશ્યક પૈકી બીજું આવશ્યક શ્રીયતુર્વિંશતિસ્તવ જૈન સમાજમાં 'લોગસ્સસૂત્ર'ના નામથી પ્રસિદ્ધ છે.

પ્રસ્તુત લોગસ્સસૂત્રનો ષડાવશ્યકની ક્રિયામાં (પ્રતિક્રમણમાં) તો ઉપયોગ થાય જ છે, પરંતુ તે ઉપરાંત દેવવંદન, પૌષ્ઠ, સામાયિક, કાયોત્સર્ગ વગેરે અનેક ક્રિયાઓમાં પણ તેનો ઉપયોગ આવશ્યક મનાયો છે.

લોગસ્સસૂત્ર એ કોઈ સામાન્ય સૂત્ર નથી પણ અતિ અર્થગંભીર સૂત્ર છે. તેને જો શ્રુતજ્ઞાન, ચિન્તાજ્ઞાન અને ભાવનાજ્ઞાનથી સુજ્ઞાત કરવામાં આવે તો તે સમ્યક્ત્વની વિશુદ્ધિ કરવામાં મહત્ત્વનું કારણ જરૂર બને. તેથી જ કહ્યું છે કે :—

“ચઙ્ચીસત્થણં મંતે જીવે કિં જણયઈ ? ચઙ્ચીસત્થણં દંસણવિસોહિ જણયઈ”

હે ભગવંત ! યતુર્વિંશતિ સ્તવથી જીવ શું પ્રાપ્ત કરે ? ઉત્તરમાં ભગવંત જણાવે છે કે હે શિષ્ય ! યતુર્વિંશતિ સ્તવથી જીવ દર્શનવિશુદ્ધિના લાભને પ્રાપ્ત કરે છે. અહીં દર્શન શબ્દથી સમ્યક્ત્વ ગ્રહણ કરવાનું છે.

આવું મહત્ત્વનું લોગસ્સસૂત્ર ગૂઢ રહસ્યોથી ભરપૂર છે. પૂર્વાચાર્યોએ તથા પ્રાચીન મુનિવરોએ આની અર્થગંભીરતાને લક્ષ્યમાં લઈ તેનું વિશદ વિવેચન પોતાના ગ્રંથોમાં કરેલ છે.

આજથી લગભગ બે વર્ષો પૂર્વેની કોઈ સુભગ પળે જૈનસાહિત્યવિકાસમંડળના પ્રમુખ શેઠ શ્રીઅમૃતલાલ કાલિદાસ દોશીના મનમાં એવો વિચાર ઉદ્ભવ્યો કે લોગસ્સસૂત્ર અંગે જે કંઈ સાહિત્ય ઉપલબ્ધ થાય તેનો સંચય કરી વિધવિધ પાસાઓથી તેનું અધ્યયન થઈ શકે તેવી રીતે એક સંગ્રહાત્મક ગ્રંથ તૈયાર કરવો. તેથી આ વિષયના અભ્યાસેચ્છુક ભવ્યાત્માઓને તે ઘણો જ ઉપકારક નીવડે. તેઓશ્રીની આ ઈચ્છાને ફળીભૂત કરવા માટે પ્રસ્તુત ગ્રંથનું લેખન શરૂ કરવાનું વિચારાયું અને તે માટે નીચે જણાવેલ પદ્ધતિ અમલમાં મૂકવાનો નિર્ણય થયો.

૧. મૂળપાઠ : આ અંગે પ્રાપ્ત થતા સઘળા પાઠાંતરો પાદનોંધમાં ટાંકી પ્રચલિત પાઠને મુખ્યતા આપવી.

૨. સંસ્કૃત છાયા : પ્રાચીન ટીકાકારોએ જે રીતે મૂળ સૂત્રની સંસ્કૃત છાયા કરી છે તે સંસ્કૃત છાયા અહીં આપવી.

૩. વિવરણ : લોગસ્સસૂત્રના એકેક પદનો પ્રાચીન ગ્રંથકારોએ જે જે અર્થ કર્યો છે તે તે અર્થ ટાંકી સવિસ્તર વિવરણ કરવું અને પાદનોંધમાં તે તે અર્થોને જણાવતા પાઠો તથા તેના આધારસ્થાનો વિગત સાથે મૂકવા.

૪. પ્રશ્નોત્તર : લોગસ્સસૂત્ર અંગે ઊઠતા પ્રશ્નો અને તેના શાસ્ત્રીય ઉત્તરોનો પ્રમાણભૂત પાઠો સાથેનો 'પ્રશ્નોત્તર' નામનો એક વિભાગ કરવો.

૫. અર્થસંકલના : લોગસ્સસૂત્રની એકેક ગાથાનો નિર્ણીત થયેલ સમુદાયાર્થ દર્શાવતો 'અર્થસંકલના' નામનો વિભાગ કરવો.

૬. ટિપ્પણ : લોગસ્સસૂત્રના તે તે પદોના અર્થના સ્પષ્ટીકરણમાં ઉપયોગી માહિતીઓ જ્યાંથી પ્રાપ્ત થાય ત્યાંથી લઈ 'ટિપ્પણ' વિભાગમાં ઉદ્ધૃત કરવી.

૭. પ્રકીર્ણક : લોગસ્સસૂત્રનાં પર્યાયવાચક પ્રાકૃત-સંસ્કૃત નામો, લોગસ્સસૂત્રનું આવશ્યક આદિ ક્રિયામાં સ્મરણ કરવાના સ્થળો, આવશ્યક ક્રિયામાં લોગસ્સસૂત્રના સ્મરણાદિનું નિયતપણું, લોગસ્સસૂત્રનાં પદો સંપદા તથા અક્ષરો, અન્ય તુલનાત્મક દષ્ટિકોણથી તેની વિચારણા, લોગસ્સસૂત્રનો નામોલ્લેખ કયા કયા આગમો તેમજ પ્રાચીન ગ્રંથોમાં પ્રાપ્ત થાય છે—વગેરે સમસ્ત ઝીણવટભરી વિગતોને આવરી લેતો 'પ્રકીર્ણક' નામનો એક વિભાગ રાખવો.

૮. તપ-ઉપધાન : લોગસ્સસૂત્રના અધ્યયનની અનુજ્ઞા માટે વિનયોપધાનની વિધિનું વિશદતાપૂર્વક આગમ પાઠ સાથે વિવેચન આમાં ટાંકવું.

૯. લોગસ્સસૂત્રની દેહરચના : લોગસ્સસૂત્રમાં ગૂંથવામાં આવેલા વિવિધ છંદો, માત્રામેળ તથા અક્ષર મેળની વ્યવસ્થા, ગાથા બોલવાનો પ્રકાર, લોગસ્સની પ્રત્યેક ગાથાના અંશો, ચતુષ્કલો, ગણ વગેરે સર્વ વિગતને આવરી લેતી ઉત્થાપનિકા આદિ સર્વ હકીકત આ વિભાગમાં નોંધવી.

૧૦. પંચષષ્ટિયંત્રગર્ભિત ચતુર્વિંશતિ જિનસ્તોત્રો તથા યંત્રો : અત્યાર સુધી બે કે ત્રણ જ પંચષષ્ટિ યંત્રો કે સ્તોત્રો ઉપલબ્ધ થતાં હતાં તેને સ્થાને જેટલાં પંચષષ્ટિ સ્તોત્રો તથા યંત્રો જ્યાંથી પ્રાપ્ત થાય ત્યાંથી મેળવી આ વિભાગમાં મૂકવાં, પંચષષ્ટિ યંત્રનો મહાસર્વતોભદ્ર પ્રકાર દર્શાવવો, મહાસર્વતોભદ્ર પ્રકારાનુસાર પંચષષ્ટિ યંત્રની ૭૨ પ્રકારે થતી રચના ચિત્રો દ્વારા દર્શાવવી તથા પંચષષ્ટિ યંત્રના પૂજનની પ્રાચીન મુનિવરોએ દર્શાવેલ વિધિ વગેરે સર્વ હકીકત આ વિભાગમાં મૂકવી.

૧૧. પરિશિષ્ટ : લોગસ્સસૂત્ર સાથે સંબંધ ધરાવતી અવશિષ્ટ સર્વ વિગતો આમાં મૂકવી. જેવી કે - ચોવીસ તીર્થંકર ભગવંતોના માતા-પિતા, જન્મસ્થળ, લાંછન, શરીર પ્રમાણ, વર્ણ, આયુષ્ય વગેરે દર્શાવવું, શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક સિવાયના જૈનસંપ્રદાયો લોગસ્સસૂત્રનો કેવા સ્વરૂપમાં સ્વીકાર કરે છે તે, લોગસ્સસૂત્રનો મંત્રદષ્ટિએ વિગતપૂર્ણ વિચાર કરવામાં ઉપયોગી લોગસ્સકલ્પ ટાંકવો, તથા ચોવીસ શ્રીતીર્થંકરભગવંતોના નામ સાથે સંબંધ ધરાવતી શકુનાવલિ વગેરે નાની મોટી સર્વ બાબતોનો આ વિભાગમાં સમાવેશ કરવો. આ રીતે ૧૧ વિભાગમાં લોગસ્સના લખાણને વહેંચી નાખવું. આ તો થઈ લખાણની વાત. આ સિવાય પ્રકાશનને ચિત્રોથી અલંકૃત કરવું, જેથી વાચકોને માટે તે આકર્ષક અને બોધદાયક થાય.

આ બધા નિર્ણયો કર્યા બાદ જરૂરી ગ્રંથોનું અધ્યયન કરવામાં આવ્યું અને ત્યાર બાદ ગ્રંથનું નિર્ણીત પદ્ધતિ અનુસાર લેખન કાર્ય શરૂ થયું. પૂરાં બે વર્ષ આ કાર્ય પાછળ વ્યતીત થયાં. બાદ તે સમગ્ર લખાણને કંઈ પણ શાસ્ત્રવિરુદ્ધ તેમાં ન આવી જાય તે માટે સર્વ પ્રથમ **પરમપૂજ્ય મુનિરાજ શ્રીવિક્રમવિજયજી મહારાજ (હાલ આચાર્ય શ્રીવિજયવિક્રમસૂરીશ્વરજી)** સમક્ષ મૂકવામાં આવ્યું. તેમણે પોતાના અમૂલ્ય સમયનો ભોગ આપી આ લખાણને સાઘન્ત તપાસ્યું અને જ્યાં જ્યાં ક્ષતિઓ હતી તે તરફ અંગુલિનિર્દેશ કરતાં અમે તેને અમારા લખાણમાંથી દૂર કરી.

ત્યાર બાદ **પરમપૂજ્ય પંચ્યાસજી મહારાજ શ્રી ભદ્રંકરવિજયજી ગણિવર (આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય રામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજના શિષ્યરત્ન)** તથા **પરમપૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી તત્વાનંદવિજયજી મહારાજ** સમક્ષ આ લખાણ સાઘન્ત રજૂ કર્યું. તેઓશ્રીએ પણ સમગ્ર ગ્રંથનું વાંચન અને અધ્યયન કર્યું અને ગ્રંથને અતીવ સુખમ તથા તર્કશુદ્ધ ભાષામય કરી દીધો. તેમણે પણ કેટલાંક જરૂરી પરિવર્તનો કરાવ્યાં તથા પસીયંતુ અને દિંતુ પદની વ્યાખ્યા સવિસ્તર અને વિશદ સ્વરૂપે દર્શાવી. બાદ **પરમપૂજ્ય આચાર્ય ભગવંત શ્રીમદ્વિજય રામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ** સમક્ષ આ ગ્રંથ મૂકવામાં આવતા તેઓશ્રીએ પણ પોતાના બહુમૂલ્ય સમયનો ભોગ આપી આ ગ્રંથનાં કેટલાંક પ્રકરણો વાંચ્યા અને આવશ્યક સૂચનો કર્યાં. આમ સુવિહિતગીતાર્થ આચાર્યભગવંત આદિ પૂજ્ય મુનિવરોથી સંશુદ્ધ થયેલો આ ગ્રંથ મુદ્રણાલયમાં જવા યોગ્ય બન્યો.

આ ગ્રંથ મુદ્રણાલયમાં ગયા પછી પણ શ્રેયાંસિ બહુવિધાનિ એ ન્યાયે અનેક વિધનો આવતાં જ ગયાં, પરંતુ ઈષ્ટદેવની કૃપાથી એ સઘળાં વિધનો વટાવીને આ ગ્રંથ આજે વાચકોના કરકમલમાં મૂકવા અમે ભાગ્યશાળી બન્યા છીએ.

આ ગ્રંથને સર્વાંગ શુદ્ધ બનાવવામાં સક્રિય પ્રયત્ન કરનાર પરમોપકારી પરમપૂજ્ય ઉપર્યુક્ત આચાર્યદેવ આદિ સર્વે પૂજ્ય મુનિવરોના અમે અત્યંત ઉપકૃત છીએ. તેઓશ્રીનો આ રીતનો સક્રિય સહકાર ન હોત તો આ ગ્રંથ આટલો સર્વાંગ શુદ્ધ તથા આદરણીય બન્યો ન હોત. આ ગ્રંથના મુદ્રણને શક્ય તેટલું શુદ્ધ બનાવવામાં પોતાનો અમૂલ્ય ફાળો આપનાર તથા યોગ્ય સૂચનો કરનાર **શ્રીયુત નવીનચન્દ્ર અંબાલાલ શાહ એમ. એ.**નો હું હૃદયપૂર્વક આભાર માનું છું.

તદુપરાંત પ્રસ્તુત પુસ્તકના મુદ્રણ કાર્યને શીઘ્રતાથી પૂરું કરનાર શ્રી ધૈર્યકુમાર સી. શાહનો હું આભારી છું.

આ ગ્રંથના લેખન તથા પ્રકાશનમાં મતિવિપર્યાસથી તથા અન્ય કોઈ કારણથી શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ લખાણ થવા પામ્યું હોય તેની હું ક્ષમા માગું છું અને જે કંઈ મુદ્રણની અશુદ્ધિઓ રહી ગઈ હોય તેને સુધારીને વાંચવા વિનંતી કરું છું.

કાર્તિક સુદ ૫ શુક્રવાર, વિ. સં. ૨૦૨૨

તા. ૨૯-૧૦-૨૫

ઈરલા, વીલેપારલે, મુંબઈ-૫૬ (A.S.)

લિ.

સુબોધચન્દ્ર નાનાલાલ શાહ
મંત્રી, જૈનસાહિત્યવિકાસમંડળ.

ઉપોદ્ઘાત

૧. જ્ઞાનનાં વર્ગીકરણો : જૈનદર્શન પ્રમાણે 'જ્ઞાન' એ આત્માના અનેક મૌલિક અને સ્થાયી ગુણો પૈકી એક છે, એને લઈને તો સૂક્ષ્મ નિગોદના જીવો પણ જ્ઞાનથી સર્વથા રહિત નથી - તેઓમાં નહિ જેવું પણ જ્ઞાન છે જ. સંસારી મટીને સિદ્ધ થયેલી વ્યક્તિ આત્માની ઉચ્ચતમ દશામાં સંપૂર્ણ જ્ઞાન ધરાવે છે.

જ્ઞાનના વિવિધ દષ્ટિબિંદુ અનુસાર જાતજાતના પ્રકારો પડાય છે. જેમ કે સકલ યાને સંપૂર્ણ અને વિકલ યાને અપૂર્ણ. કેવળજ્ઞાન કિંવા સર્વજ્ઞતા એ 'સકલ' જ્ઞાન છે જ્યારે છદ્મસ્થનું જ્ઞાન 'વિકલ' છે. વિકલ જ્ઞાનના તરતમતાની અપેક્ષાએ અગણિત ઉપપ્રકારો છે. સકલજ્ઞાન તો એક જ પ્રકારનું છે.

જ્ઞાનના યથાર્થ અને અયથાર્થ એમ પણ બે પ્રકારો પડે છે. સમ્યગ્દર્શનપૂર્વકનું જ્ઞાન તે 'યથાર્થ' છે - સમ્યગ્જ્ઞાન છે, જ્યારે સમ્યક્ત્વ વિનાનું-મિથ્યાત્વથી લિપ્તજ્ઞાન તે અયથાર્થ છે - મિથ્યાજ્ઞાન છે - અજ્ઞાન છે. આ વર્ગીકરણ અધ્યાત્મશાસ્ત્રની અપેક્ષાએ સમજવાનું છે.

જ્ઞાનનાં સાધનો વિચારતાં એના બે પ્રકાર સૂચવાય છે. (૧) પ્રત્યક્ષ અને (૨) પરોક્ષ. આત્માનું ઈન્દ્રિયો અને મનની મદદ વિનાનું જ્ઞાન તે 'પ્રત્યક્ષ' છે. એમાં આત્મા જ આત્માનું સાધન છે, જ્યારે એ સિવાયનું જ્ઞાન કે જેની પ્રાપ્તિમાં ઈન્દ્રિયો અને મનની સહાય લેવાય છે તે 'પરોક્ષ' છે પ્રત્યક્ષજ્ઞાનના અવધિ, મન:પર્યાય કિંવા મન:પર્યવ અને કેવલ એમ ત્રણ ભેદ છે, જ્યારે પરોક્ષ જ્ઞાનના મતિ અને શ્રુત એમ બે ભેદ છે.

૨. શ્રુતજ્ઞાનના ભેદો અને ઉપભેદો : શ્રુતજ્ઞાન મતિજ્ઞાનપૂર્વક હોય છે, એના વિષયો મતિજ્ઞાનની જેમ કેવળ વર્તમાન નથી, એ તો અતીત અને અનાગત વિષયોમાં પણ પ્રવૃત્ત થાય છે, એમાં 'શબ્દોલ્લેખ' છે, જ્યારે મતિજ્ઞાનમાં એ નથી. શ્રુતજ્ઞાન એટલું બધું પરિપક્વ હોય છે

૧. શબ્દોલ્લેખ એટલે વ્યવહાર કાળમાં શબ્દની શક્તિના ગ્રહણથી ઉત્પન્ન થવું તે. શ્રુતજ્ઞાનની ઉત્પત્તિના સમયે જેવી રીતે નિમ્નલિખિત બે બાબતની અપેક્ષા રહેલી છે તેવી મતિજ્ઞાન માટે નથી. સંકેતનું સ્મરણ અને શ્રુતગ્રંથનું અનુસરણ.

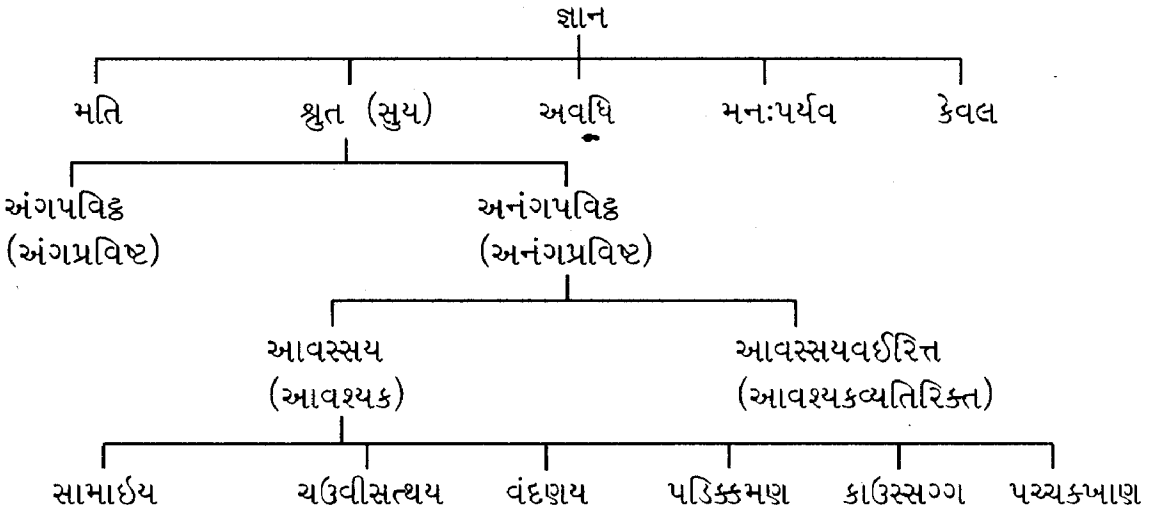
કે એ ભાષામાં ઉતારી શકાય છે, જ્યારે મતિજ્ઞાનમાં એવું પરિપક્વ નહિ હોવાથી એને ભાષામાં ઉતારાય તેમ નથી. શ્રુતજ્ઞાન એ મતિજ્ઞાન રૂપ દૂધની બનેલી ખીર છે.

જ્ઞાનાવરણ કર્મના ક્ષયોપશમથી કેવળજ્ઞાન સિવાયનાં ચાર જ્ઞાન ઉદ્ભવે છે, જ્યારે આ કર્મના આત્યન્તિક ક્ષયથી કેવળજ્ઞાન પ્રગટે છે.

૩. આવસ્સયના છ વિભાગો : આવસ્સય નામના મૂલસુત (મૂલસૂત્ર)ના છ વિભાગો ગણાવાય છે.

(૧) સામાઈય (સામાયિક), (૨) ચઉવીસત્થય (ચતુર્વિંશતિસ્તવ), (૩) વંદણય (વંદનક), (૪) પડિક્કમણ (પ્રતિકમણ), (૫) કાઉસ્સગ્ગ (કાયોત્સર્ગ) અને (૬) પચ્ચકખાણ (પ્રત્યાખ્યાન).

આ સમગ્ર નિરૂપણ નીચે મુજબ દર્શાવી શકાય :—

આ ઉપરથી જોઈ શકાશે કે 'ચઉવીસત્થય' એ અંગ બાહ્યના એક પ્રકારરૂપ આવસ્સયનો એક પ્રકાર છે.

૪. આવસ્સય તરીકે એ છના સમુદાયનો નિર્દેશ : અહીં એ ઉમેરીશ કે આવસ્સયના છ વિભાગ તરીકે એ વિભાગોનાં પાઈય (પ્રાકૃત) નામો અણુઓગદાર (સુત્ત પ૯)માં જોવાય છે.^૧ અહીં આ પ્રત્યેક વિભાગને 'અજ્ઞયણ' (અધ્યયન) કહેલ છે.^૨

૧. નંદી (સુત્ત ૪૪)માં પણ આ હકીકત છે.

૨. આવસ્સયસ્સ एसो, पिंडत्थो वणिणओ समासेण ।

एत्तो एकेकं पुण अज्झयणं कित्तइस्सामि ॥”

—સુત્ત પ૯ ગત ગાથા

૫. આવસ્સયના છ વિભાગોનો એકેક સ્વતંત્ર ગ્રંથ તરીકે ઉલ્લેખ : ઉપર્યુક્ત છ વિભાગોનાં સંસ્કૃત નામો વિદ્યાવારિષિ ઉમાસ્વાતિએ રચેલા તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર (અ. ૧, સૂ. ૨૦)ના સ્વોપજ્ઞ ભાષ્ય (પૃ. ૯૦)માં અંગબાહ્યના અનેક પ્રકારો સૂચવતી વેળા દર્શાવ્યાં છે. અહીં વંદનક ને બદલે વંદનનો ઉલ્લેખ છે. આ સંસ્કૃત નામોની રજૂઆત એવી રીતે કરાઈ છે કે જાણે છ વિભાગો ભિન્ન ભિન્ન સ્વતંત્ર ગ્રંથો હોય. અહીં એ છના સમુદાય તરીકે આવશ્યકનો ઉલ્લેખ નથી. સિદ્ધસેનગણિએ તત્ત્વાર્થસૂત્રની ભાષ્યાનુસારિણી ટીકા (પૃ. ૯૦)માં સામાયિકથી માંડીને પ્રત્યાખ્યાનનો એકેક અધ્યયન તરીકે નિર્દેશ કર્યો છે. એમણે પણ આ છને આવશ્યકના વિભાગો હોવાનું કહ્યું નથી. આવસ્સયની નિજજુત્તિ (ગા. ૮૪)માં આવસ્સયનો ઉલ્લેખ છે, તેમ જ એ નિજજુત્તિમાં ઉપર્યુક્ત સામાઈય વગેરે છ યે વિભાગોની નિજજુત્તિ છે. આ વિચારતાં છયેના સમુદાયને 'આવસ્સય' (આવશ્યક) નામ આ નિજજુત્તિના રચના સમયે તો અપાઈ જ ગયું હતું.

૬. આગમોમાં આવસ્સયનું દ્વિવિધ સ્થાન : જૈન આગમોને (૧) અંગ, (૨) ઉપાંગ, (૩) છેદ, (૪) મૂલ, (૫) પ્રકીર્ણક અને (૬) ચૂલિકા એમ છ વર્ગમાં વિભક્ત કરાય છે. મૂલ એ મૂલસૂત્રનું સંક્ષિપ્તરૂપ છે. મંદિરમાર્ગી શ્વેતાંબરો મૂલસૂત્રો બે રીતે નીચે મુજબ ગણાવે છે :-

(અ) (૧) આવસ્સય (આવશ્યક), (૨) ઉત્તરજ્ઞયણ (ઉત્તરાધ્યયન), (૩) દસવેયાલિય (દશવૈકાલિક) અને (૪) પિંડનિજજુત્તિ (પિંડનિર્યુક્તિ)

(આ) (૧) આવસ્સય, (૨) ઉત્તરજ્ઞયણ, (૩) દસવેયાલિય અને (૪) ઓહનિજજુત્તિ (ઓહનિર્યુક્તિ)

આ બન્ને ગણનામાં આવસ્સયને તો સ્થાન છે જ. એ મૂલ સૂત્રો પૈકી એક છે. એની રચના સૌથી પ્રથમ કરાયેલી છે એમ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરસ્વામીનો 'સપ્રતિકમણ ધર્મ' વિચારતાં ભાસે છે. ઉત્તરજ્ઞયણ એના પછી રચાયું છે. ત્યાર બાદ શયંભવસૂરિએ વીર સંવત્ ૭૨માં દસવેયાલિય રચ્યું છે. વીર સંવત્ ૧૭૦માં સ્વર્ગ સંચરેલા શ્રુતકેવલી ભદ્રબાહુસ્વામીએ પિંડનિજજુત્તિ અને ઓહનિજજુત્તિ રચ્યાનું મનાય છે.

આમ ચઉવીસત્થય એ 'મૂલસૂત્ર' તરીકે આઘસ્થાન ભોગવનારા આવસ્સયનો એક અંશ છે. અંગપ્રવિષ્ટ શ્રુતથી આચાર (આચાર)થી માંડીને દિઠ્ઠિવાય (દષ્ટિવાદ) સુધીનાં બાર અંગો અભિપ્રેત છે.

આવસ્સય એ 'અંગબાહ્ય' શ્રુત છે. આવસ્સયનું અને એથી એના એક અંશરૂપ ચઉવીસત્થયનું પણ જૈનસમાજમાં ઘણું મહત્વનું સ્થાન છે.

૭. ચઉવીસત્થયની પાંચ દંડકમાં ગણના : ચેઈયવંદણભાસ (ગા. ૪૧)માં દેવેન્દ્રસૂરિએ પાંચ દંડ(ક) ગણાવેલ છે : ૧. સક્કત્થય (શક્કસ્તવ), ૨. ચેઈયત્થય (ચૈત્યસ્તવ), ૩. નામત્થય (નામસ્તવ), ૪. સુયત્થય (શ્રુતસ્તવ) અને ૫. સિદ્ધત્થય (સિદ્ધસ્તવ).

નામત્થય એ ચઉવીસત્થયનું એક અપર નામ છે.

૮. નામો અને એનો કાલક્રમ : ચંડવીસત્યયમાં એના પ્રણેતાએ આ કૃતિનું નામ દર્શાવ્યું નથી. એથી કાલાંતરે એનાં નામો પ્રાકૃત અને સંસ્કૃતમાં યોજાયાં છે. પ્રાકૃત તેમજ સંસ્કૃત નામોની કાલક્રમાનુસાર સૂચિ પ્રસ્તુત પુસ્તક (પૃષ્ઠ ૬૩)માં 'લોગસ્સસૂત્રનાં પર્યાયવાચક નામો' એ શીર્ષક દ્વારા તેનાં આધારસ્થાનો પૂર્વક આપવામાં આવી છે. તદુપરાંત પ્રસ્તુત કૃતિનો પ્રારંભ 'લોગસ્સ' પદથી થતો હોવાથી એનું 'લોગસ્સ' નામ પણ યોજાયું છે. આ નામ અણુઓગદાર (સુત્ર ૧૩૧)માં જે આયાણપય (આદાનપદ)નાં વિવિધ ઉદાહરણો અપાયાં છે તેનું સ્મરણ કરાવે છે.

૯. નામોની અન્વર્થતા : સામાન્ય રીતે નામ એના વિષયને અનુરૂપ હોવું જોઈએ. એ દૃષ્ટિએ લોગસ્સના પર્યાયવાચક નામો પૈકી ક્યાં ક્યાં કેટલે અંશે ગુણનિષ્પન્ન છે તે આપણે વિચારીશું.

'લોગસ્સ' સિવાયનાં નામ ગુણનિષ્પન્ન છે. ચંડવીસત્યય, ચંડવીસત્યવ, ચંડવીસઈત્યય, ચતુર્વિંશતિસ્તવ એ નામનો અર્થ એક જ છે અને તે ચોવીસનો સ્તવ યાને એમનું ગુણોત્કીર્તન છે. આ નામો પ્રસ્તુત કૃતિના વિષયનું અંશતઃ ઘોતન કરે છે, કેમ કે ચોવીસથી શું સમજવું તે જાણવું બાકી રહે છે, એ દૃષ્ટિએ 'ચંડવીસજિણત્યય' અને 'ચતુર્વિંશતિજિનસ્તવ' એ નામો વિશેષતઃ ગ્રાહ્ય ગણાય, કેમ કે 'ચોવીસ'થી ચોવીસ જિન સમજવાની વાત સ્પષ્ટપણે આ નામમાં દર્શાવાઈ છે. તેમ છતાં અહીં પણ 'જિન'થી શો અર્થ અભિપ્રેત છે એ પ્રશ્ન તો ઉપસ્થિત થાય જ છે, કેમ કે 'જિન'ના નીચે મુજબ વિવિધ અર્થો કરાય છે.

વિષ્ણુ, બુદ્ધ, ચતુર્દશપૂર્વધર યાને શ્રુતકેવલી, જિનકલ્પીમુનિ, અવધિજ્ઞાની, મનઃપર્યવજ્ઞાની, છન્નસ્થવીતરાગ, સર્વજ્ઞ અને તીર્થંકર, વિષ્ણુના ચોવીસ અવતારો મનાય છે. એ વિષ્ણુ અત્રે અભિપ્રેત નથી. બુદ્ધ ચોવીસ થયા હોય એમ જણાતું નથી એટલે એ અર્થ પણ અત્ર પ્રસ્તુત નથી. પ્રસ્તુત કૃતિનું આઘ પદ વિચારતાં મુખ્યતયા ઋષભદેવાદિ ચોવીસ તીર્થંકરો, એવો જિનનો અર્થ અહીં સુસંગત છે.

'ઉજ્જોઅ' એટલે ઉદ્ધૃત.

'ઉજ્જોઅગર' એટલે ઉદ્ધૃત કરનાર.

'નામથય' અને 'નામસ્તવ' એ બે નામો 'નામજિણત્યય' જેટલા પરિપૂર્ણ નથી.

નામજિણત્યયનો અર્થ નામ-જિનોની સ્તવના છે. જિનના 'નામ-જિન', 'સ્થાપના-જિન', 'દ્રવ્ય-જિન' અને 'ભાવ-જિન' એમ ચાર પ્રકારો છે. એ પૈકી 'નામ-જિન' એક પ્રકાર છે. સમભાવભાવી હરિભદ્રસૂરિએ આવસ્સયની શિષ્યહિતા નામની ટીકા (પત્ર ૪૯૧ અ)માં 'ચંડવીસઈત્યય' નામ દર્શાવ્યું છે.

૧૦. ભાષા : પ્રાકૃતના નીચે મુજબ છ પ્રકારો ગણાવાય છે :-

૧. મરહટ્ટી, (માહારાષ્ટ્રી) ૨. સોરસેણી (શૌરસેની), ૩. માગહી (માગધી),

મે એમ બે રૂપો વપરાયાં છે.

૧૨. જૈનો દ્વારા સ્વીકાર : મહાવીરસ્વામીના નિર્વાણ બાદ જૈનો ત્રણ વર્ગમાં વહેંચાઈ ગયા. (૧) શ્વેતાંબર, (૨) યાપનીય અને (૩) દિગંબર (બોટિક). 'યાપનીય' તરીકે ઓળખાવાતો વર્ગ આજે વિદ્યમાન નથી. તેમ જ એ વર્ગે રચેલું સમગ્ર સાહિત્ય ઉપલબ્ધ નથી. આથી તો અહીં તો શ્વેતાંબર^૧ અને દિગંબર^૨ એ બેનો જ વિચાર કરવાનો રહે છે. શ્વેતાંબરોમાં મૂર્તિપૂજક યાને મંદિરમાર્ગી, સ્થાનકવાસી^૩ અને તેરાપંથી^૪ એમ ત્રણ સંપ્રદાયો છે. દિગંબરોમાં પણ મૂર્તિપૂજક ઇત્યાદિ સંપ્રદાયો^૫ છે.

આ બધા જ સંપ્રદાયો અર્થાત્ સમસ્ત જૈનોને 'ચઉવીસત્થય' સુત્ર (સૂત્ર) અર્થદષ્ટિએ જ નહિ પરંતુ મોટે ભાગે શબ્દરૂપે પણ માન્ય છે—આદરણીય છે.

૧૩. પાઠભેદ : કોઈ કોઈ સ્થળે પ્રાકૃતના એકને બદલે અન્ય પ્રકારને સ્થાન અપાયું છે, એ પૂરતા ભાષાભેદ ઉપરાંત કેટલાક વિશિષ્ટ પાઠભેદો શ્વેતાંબરો અને દિગંબરોની ઉપલબ્ધ કૃતિઓમાં જોવાય છે. એ નીચે મુજબ છે :-

શ્વે. પદ્યાંક	શ્વેતાંબરીય પાઠ	દિગંબરીય પાઠ	દિ. પદ્યાંક
૧	લોગસ્સડજ્જોઅગરે	લોયસ્સુજ્જોયયરે	૨
૧	ધમ્મતિત્થયરે જિણે	ધમ્મં તિત્થંકરે જિણે વંદે	૨
૧	કિત્તઇસ્સં	કિત્તિસ્સે	૨
૧	પિ કેવલી	ચેવ કેવલિણો	૨
૩	પુપ્ફદંતં	પુપ્ફયંતં	૪
૩	સિજ્જંસ	સેયંસ	૪
૪	અરં ચ મલ્લિં...નમિજિણં ચ	ચ જિણવરિંદં અરં ચ મલ્લિં ચ સુવ્વયં ચ ણમિ	૫
૪	રિદ્ધનેમિં	અરિદ્ધનેમિં	૫
૪	પાસં તહ વહ્ધમાણં ચ	તહ પાસં વહ્ધમાણં	૫

૧-૨. શ્વેતાંબરોના મતે દિગંબર સંપ્રદાય ઈ. સં. ૮૩માં ઉદ્ભવ્યો, જ્યારે દિગંબરોના મતે શ્વેતાંબરોની ઉત્પત્તિ ઈ. સં. ૮૦માં થઈ. દેવસેને દંસણસારમાં કહ્યું છે કે વિ. સં. ૨૦૫માં 'યાપનીય' સંપ્રદાય ઉત્પન્ન થયો.

૩-૪. ઈ. સં. ૧૬૫૩માં 'સ્થાનકવાસી' સંપ્રદાય અને ઈ. સં. ૧૭૬૦માં 'તેરાપંથી' સંપ્રદાય ઉત્પન્ન થયા.

૫. બીસપંથી, તેરાપંથી, સામાઈયપંથી, ગુમાનપંથી અને તોતાપંથી.

જુઓ EPITOME OF JAINISM CPP 653-654.

૬. શ્વેતાંબરોના બધા જ સંપ્રદાયોમાં પાઠ પરત્વે કશો મતભેદ જાણવામાં નથી.

૫	एवं	एव	६
૫	अभित्युआ	अभित्युया	६
૫	जे ए लोगस्स उत्तमा	एदे लोगोत्तमा जिणा	૭
६	आरुग्ग बोहिलाभं	आरोग्गणाण लाहं	૭
६	समाहिवरमुत्तमं दिंतु	दिन्तु समाहिं च मे बोहिं	
૭	चंदेसु निम्मलयरा	चंदेहिं णिम्मलयरा	૮
૭	आइच्चेसु...पयासयरा	आइच्चेहिं अहिय पहाता	૮
૭	सागरवर	सायरमिव	૮

૧૪. છંદ : ચઉવીસત્થય એ પદ્યાત્મક રચના છે. પદ્યનો છંદ સામાન્ય રીતે અક્ષરમેળ કે માત્રામેળ હોય. આ કૃતિનું પ્રથમ પદ્ય અક્ષરમેળ છંદમાં-સિલોગમાં છે જ્યારે બાકીનાં છ યે પદ્યો માત્રામેળમાં-ગાહામાં છે. ગાહાના વિવિધ પ્રકારો પૈકી, પાંચ પ્રકારો પદ્ય રથી ૭માં જોવાય છે. કેમ કે ત્રીજા અને છઠ્ઠા પદ્યો એક જ પ્રકારના છંદમાં રચાયેલાં છે. એ છ પદ્યના છંદોનાં નામ અનુક્રમે નીચે મુજબ છે :-

હંસી, લક્ષ્મી, માધવી, જાહ્નવી, લક્ષ્મી અને વિદ્યુત્^૧

ચઉવીસત્થય નાનકડી કૃતિ હોવા છતાં એમાં જે ગાહા છંદના પ્રકારોનું વૈવિધ્ય પ્રાપ્ત થાય છે એ એની વિશિષ્ટતા-મહત્તા સૂચવે છે.

૧૫. વિષય : ચઉવીસત્થયના વિષય તરીકે નિમ્નલિખિત પાંચ બાબતોને એમાં સ્થાન અપાયું છે

- (૧) આ કૃતિના પ્રણેતાની પ્રતિજ્ઞા
- (૨) ઋષભદેવાદિ ચોવીસ તીર્થકરોનો નામોલ્લેખ
- (૩) એમને કરાયેલું વંદન
- (૪) તીર્થકરોનાં ગુણગાન
- (૫) યાચના

આ પૈકી હું બીજી અને ચોથી એ બે બાબતો વિષે થોડુંક કહીશ.

૧૬. નામોલ્લેખ : ચઉવીસત્થયની રચના પ્રાકૃતમાં હોવાથી એમાં ચોવીસે તીર્થકરોનાં નામ એ જ ભાષામાં હોય તે સ્વાભાવિક છે. આ નામો વિવાહપણ્ણત્તિ (સ. ૨૦, ઉ. ૮, સુત્ત ૬૭૬) સાથે મોટે ભાગે સમાનતા ધરાવે છે, કેમ કે એમાં નીચે મુજબનાં નામોનો ઉલ્લેખ છે :-

૧. આને અંગેની વિશેષ માહિતી માટે જુઓ પ્રસ્તુત પુસ્તક (પૃ. ૭૩-૮૪).

ઉસભ, અજિય, સંભવ, અભિળંદણ, સુમતિ, સુપ્પભ, સુપાસ, સસિ, પુપ્ફદંત, સીયલ, સેજ્જંસ, વાસુપૂજ્જ, વિમલ, અણંત, ધમ્મ, સંતિ, કુંથુ, અર, મલ્હિ, મુણિસુલ્લવ, નમિ, નેમિ, પાસ અને વદ્ધમાણ.

જે ફેરફાર છે તે નીચે પ્રમાણે છે.

સુમહ - સુમતિ

સુવિહિ-૦ (નથી)

પઠમપ્પહ - સુપ્પભ

સિજ્જંસ - સેજ્જંસ

ચંદપ્પહ - સસિ

અવિહુનેમિ - નેમિ

સમવાય (સુત્ત ૨૪) અને નંદી (સુત્ત-૩)માં તેમ જ પંચષષ્ટિયંત્રગર્ભિત ચતુર્વિંશતિ જિનસ્તોત્રોમાં તીર્થકરોનાં નામો છે તે પણ ફેરફાર જાણવા માટે વિચારવાં ઘટે. પરંતુ સ્થળસંકોચને લઈને એ વાત હું જતી કરું છું.

પ્રસ્તુત કૃતિમાં ચોવીસ નામો ત્રણ પદમાં પરંતુ ચાર વર્ગમાં વિભક્ત કરાયેલાં છે, પહેલા ત્રણ વર્ગમાં સાત સાત નામો છે અને એ દરેક વર્ગને અંતે 'જિણ' છે. આ શું આકસ્મિક ઘટના છે કે સકારણ છે. તે વિચારવું ઘટે.

નવમા તીર્થકરનાં સુવિહિ અને પુપ્ફદંત એવાં બે નામ અપાયાં છે, જ્યારે બાકીના તીર્થકરોનું એકેક જ નામ અપાયું છે જે નોંધપાત્ર છે. પુપ્ફદંત એ નામાંતર છે એનું તો વિવાહપણ્ણત્તિ વગેરે ગ્રંથો સમર્થન કરે છે. સુવિહિ અને પુપ્ફદંત એ બેમાંથી ગમે તે એકને વિશેષણ અને બીજાને વિશેષ્ય માનીને અર્થ કરી શકાય છે ખરો પણ તેથી બે નામો શા માટે રજૂ થયાં તેનો પૂરેપૂરો સંતોષકારક ખુલાસો થતો નથી.

ચોવીસ તીર્થકરોનાં કોઈપણ નામની આગળ સિરી (સં. શ્રી.) કે અંતમાં નાહ કે દેવ જેવો શબ્દ ચઉવીસત્થયમાં વપરાયો નથી. આવું એક સંપૂર્ણ ઉદાહરણ બૃહચ્છાન્તિસ્તવ પૂરું પાડે છે જ્યારે આંશિક ઉદાહરણો જિનપંજરસ્તોત્ર તેમજ પંચષષ્ટિ યંત્રગર્ભિત ચતિર્વિંશતિજિનસ્તોત્ર રજૂ કરે છે.

૧૭. આગમોમાં સ્તુતિઓ : મુમુક્ષુ માટે અસંખ્ય યોગ છે. એમાં કર્મયોગ અને જ્ઞાનયોગ કરતાં ભક્તિયોગ સામાન્ય કક્ષાના મુમુક્ષુઓ માટે તો રાજમાર્ગ છે. આમ હોઈ ભક્તિ-સાહિત્ય પુષ્કળ પ્રમાણમાં યોજાયું છે. એમાં પોતાના ઈષ્ટદેવ-પરમાત્માનું, વિશિષ્ટ મહાનુભાવોનું કે તીર્થકરો માટે પણ આદરણીય સંઘનું ગુણોત્કીર્તન જોવાય છે. જૈન આગમોમાં આ બાબત નીચે મુજબ જોવાય છે.

સ્તુતિ-સ્તોત્ર

આગમ

વીરથુઈ

સૂયગડ (સુય-૧ અ. ૬)

ચઉવીસત્થય

આવસ્સય

થેરાવલી

થેરાવલી (આવસ્સય, નંદી અને પજ્જોસણકપ્પની)

નમુ ત્યુ ણં
સંઘથુઈ

ઓવવાઈય ઈત્યાદિ
નંદી

ઋષભદેવાદિ ચોવીસે તીર્થકરોની ગુણોત્કીર્તનપૂર્વકસ્તુતિરૂપ ચઉવીસત્યય ઉપરાંત આ પ્રકારની અન્ય કોઈ કૃતિ આગમોમાં હોય એમ જણાતું નથી. જો એમ જ હોય તો આ કૃતિ અદ્વિતીય ગણાય.

૧૮. વિવરણો : ચઉવીસત્યયને અંગેનાં વિવરણોમાં પ્રાકૃત અને સંસ્કૃત વિવરણો પ્રાચીનતાદિની દૃષ્ટિએ આદ્યસ્થાન ભોગવે છે. પ્રાકૃત વિવરણો નિમ્નાલિખિત ગ્રંથોમાં નજરે પડે છે :-

મહાનિસીહ, આવસ્સયની નિજજુત્તિ (ગા. ૧૦૫૭-૧૧૦૨), એનું ભાસ (ગા. ૧૯૬-૨૦૩) તથા એની યુણ્ણિ (ભા-૨ પત્ર ૩-૧૪) અને ચેઈયવંદણમહાભાસ (ગા. ૫૦૭-૬૩૮).

સંસ્કૃત વિવરણોને લગતા ગ્રંથો નીચે મુજબ છે :-

આવસ્સયની હારિભદ્રીય બે ટીકાઓ,^૧ લલિતવિસ્તરા (પૃ. ૪૨-૪૮), યોગશાસ્ત્રનું સ્વોપજવિવરણ (પત્ર ૨૨૪ આ-૨૨૮ અ), આચારદિનકર (ભા. ૨ પત્ર ૨૬૭ અ-૨૬૮ અ), વંદારુવૃત્તિ (પત્ર ૨૩ આ-૨૬ અ), દેવવંદનભાષ્યની વૃત્તિ (પૃ. ૩૨૦-૩૨૬) અને ધર્મસંગ્રહની સ્વોપજટીકા (પત્ર ૧૫૫ અ-૧૫૮ અ) પ્રસ્તુત પુસ્તક ઉપર્યુક્ત ગ્રંથોને લક્ષ્યમાં રાખી લખાયું છે. એથી એની મહત્તામાં વૃદ્ધિ થાય છે.

૧૯. વિશિષ્ટતાઓ : વિવરણકાર સમર્થ હોય તો એના વિવરણમાં કોઈ નહિ ને કોઈ વિશિષ્ટતા હોય જ. આ દૃષ્ટિએ ચઉવીસત્યયનાં વિવરણો વિચારવાં જોઈએ. પરંતુ બધાં માટે તો અત્યારે તેમ બને તેમ નથી એટલે હું અહીં ત્રણ જ વિષે ઉલ્લેખ કરું છું. આવસ્સયની નિજજુત્તિ તીર્થકરોના નામોના અર્થઘટનની, હારિભદ્રીય ટીકા પ્રથમ પદ્યગત વિશેષણોના સાફલ્યની તથા પાઠાંતરોની અને યોગશાસ્ત્રનું સ્વોપજ વિવરણ પ્રથમ પદ્યને લગતા ચાર અતિશયોની વિશિષ્ટતા પૂરી પાડે છે. કોઈ પણ વિવરણમાં અનુબંધચતુષ્ટયનું નિરુપણ હોય તો તેની નોંધ લેવાવી જોઈએ. ચાર અનુબંધો પૈકી વિષયનો નિર્દેશ તો પ્રથમ પદ્યમાં છે જ.

૨૦. અનુવાદો : ચઉવીસત્યયના ગુજરાતી, હિંદી, મરાઠી, જર્મન તેમ જ અંગ્રેજી ભાષામાં અનુવાદો થયા છે.^૨ બે તેમ જ પાંચ પ્રતિક્રમણ સૂત્રને લગતાં પુસ્તકોમાં કેટલીકવાર અનુવાદ ઉપરાંત સ્પષ્ટીકરણ પણ અપાયાં છે. લલિતવિસ્તરાના^૩ અને ધર્મસંગ્રહના ગુજરાતી અનુવાદ પણ આ જાતનું સાહિત્ય પૂરું પાડે છે.

૧. હારિભદ્રીય એક મહાકાવ્ય ટીકા અઘાપિ મળી આવી નથી. ઉપલબ્ધટીકા (ઉત્તરાર્ધ ભા. ૧ પત્ર ૪૯૩ અ ૫૧૦ આ) જોવી.

૨. જુઓ પ્રસ્તુત પુસ્તક (પૃ. ૭૦). અંગ્રેજીમાં આનો અનુવાદ ઈ. સ. ૧૯૧૮માં થયેલ છે.

૩. આનાં અનુવાદ અને વિસ્તૃત વિવેચન માટે જુઓ 'શ્રીહરિભદ્રસર્ગિ' (પૃ. ૨૦૨ અને ૩૭૩)

ચઉવીસત્થયના અર્થ માટેની વિવિધ^૧ સામગ્રી પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં છે.

૨૧. બોહી (સં. બોધિ) : ‘બોહિ’ શબ્દ “નમુ ત્યુ ણં” યાને શકસ્તવમાં વપરાયો છે. આ સૂત્રનો પાઠ ઓવવાઈય (સુત ૧૨), રાયપ્પસેણઈજજ (સુત ૧૩) અને પજ્જોસવણાકપ્પ (સુત ૧૫)માં જોવાય છે. એ ઉપરાંત અન્ય આગમોમાં એનું સ્મરણ કરાવનાર પાઠો છે.

‘બોહિ’ શબ્દ ઉત્તરજ્ઞયણ (અ ૩૬ ગા. ૨૫૮)માં, સમવાય, (પત્ર ૧૧૯) વંદિતુ સુત (ગા. ૪૭), સંબોહપયરણ (પત્ર ૧૪), ચેઈયવંદણમહાભાસ (ગા. ૩૩૨) અને ઉવએસપય (ગા. ૪૮૧)ની ટીકામાં જોવાય છે.^૨

ચઉવીસત્થયને લગતાં સંસ્કૃત વિવરણોમાં ‘બોહિ’ માટેનો સંસ્કૃત શબ્દ ‘બોધિ’ વપરાયો છે.

આ ઉપરથી બોહિ (સં. બોધિ) શબ્દની વ્યાપકતા જોઈ શકાશે. બોધિસત્ત્વ એ બૌદ્ધ સાહિત્યમાં વપરાયેલા શબ્દમાં ‘બોધિ’ છે.

૨૨. ઉપયોગ : જૈન અનુષ્ઠાનો પૈકી શેમાં શેમાં અને કઈ કઈ રીતે ચઉવીસત્થયનો ઉપયોગ કરાય છે એ બાબતનું આ પુસ્તક (પૃ. ૬૪)માં સવિસ્તર નિરુપણ છે. વિશેષમાં મેં પણ આ વિષે આ પૂર્વે ‘કાઉસ્સગ્ગ (કાયોત્સર્ગ) એક અધ્યયન’ નામના મારા લેખમાં માહિતી આપી છે.

૨૩. કલ્પ : જૈનસાહિત્યમાં ‘નમુ ત્યુ ણં’^૩ વગેરેને અંગે કલ્પો રચાયા છે આ પુસ્તક (પૃ. ૧૧૩)માં ચઉવીસત્થયનો જે કલ્પ અપાયો છે તેની મીમાંસા કરવાનું હાલ મોકૂફ રાખી એટલું જ કહીશ કે આ કલ્પ આ પૂર્વે બે વાર પ્રકાશિત થયેલો છે.

૨૪. પંચષષ્ટિયન્ત્રગર્મિત ચતુર્વિંશતિ જિનસ્તોત્રો : ચઉવીસત્થય એ ઋષભદેવાદિ ચોવીસ તીર્થંકરોના નામોલ્લેખપૂર્વક ગુણોત્કીર્તનરૂપ છે એટલે આ ચોવીસ તીર્થંકરો અંગેની કેટલી વિશિષ્ટ કૃતિઓને આ પુસ્તકમાં સ્થાન અપાયું છે, તેમાં ચતુર્વિંશતિ જિનસ્તોત્રો જે ‘પંચષષ્ટિયન્ત્ર’થી ગર્મિત છે તેનો આપણે અહીં વિચાર કરીશું.

“આદૌ નેમિજિનં” થી શરૂ થતું આ સ્તોત્ર જયતિલકસૂરિના કોઈ શિષ્યે (?) શિવનિધાને (?) સંસ્કૃતમાં આઠ પદ્યોમાં રચેલું સ્તોત્ર છે. પહેલાં પાંચ પદ્યોમાં ચોવીસ તીર્થંકરોનાં નામ અને ત્રીજામાં ‘૨૫’ અંક માટે મલ્લિનાથની કાયાનું ૨૫ ધનુષ્યનું માપ એમ ૨૫ ખાનાં

૧. સ્સમ વગેરે નામોના વ્યુત્પત્તિજન્ય અર્થ તેમ જ એના વિશેષ અર્થ આવસ્સયની નિજજુત્તિ (ગાથા ૧૦૭૯-૮૧)માં અપાયા છે તે નોંધપાત્ર હોઈ મેં મારા એક પુસ્તકમાં તેનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. પ્રસ્તુત પુસ્તક પૃ. ૫૪-૫૮માં પણ એને સ્થાન અપાયું છે.

૨. જુઓ પ્રસ્તુત પુસ્તક (પૃષ્ઠ ૬૯).

૩. આ કલ્પનો પ્રભાવ ધર્મશેખરસૂરિએ કર્ણાટકની રાજસભામાં દર્શાવ્યો હતો. એમ ‘જૈન પરંપરાનો ઇતિહાસ’ (ભા. ૧, પૃ. ૪૫૪)માં ઉલ્લેખ છે.

માટેની સામગ્રી અપાઈ છે. છઠ્ઠું અને સાતમું પદ્ય આ યંત્રનો પ્રભાવ દર્શાવે છે. આઠમું પદ્ય કર્તાના ગુરુનું નામ પૂરું પાડે છે.

“આદૌ નેમિજિનં” થી શરૂ કરાયેલ અને વિજયલક્ષ્મીસૂરિએ રચેલ અગિયાર પદ્યોની કૃતિ ખંડિત ઉપલબ્ધ છે. આના અંતમાં “ચતુર્યન્ત્રગર્ભિતપञ्चषष्टિસ્તોત્રં” એવો ઉલ્લેખ છે તે યથાર્થ છે, કેમ કે એના આઠ બે પદ્યો, પદ્યો ૩-૪, પદ્યો ૫-૬ અને પદ્યો ૭-૮ એકેક પંચષષ્ટિ યંત્ર પૂરું પાડે છે. એના અન્ત્ય ત્રણ પદ્યો યંત્રનો મહિમા વગેરે દર્શાવે છે.

સ્થાનકવાસી ધર્મસિંહે ગુજરાતીમાં સાત પદ્યોમાં પાંચઠિયો છંદ રચ્યો છે એ ઉપર નોંધાયેલી પ્રથમ કૃતિના આધારે યોજાયો હોય એમ લાગે છે. આ કૃતિથી કેટલાય મંદિરમાર્ગી જૈનો અપરિચિત જણાય છે.

‘વન્દે ધર્મજિનં’ થી પ્રારંભ કરાયેલ અને ‘શાર્દૂલવિક્રીડિત’ છંદમાં રચાયેલાં ચાર પદ્યો વાળા આ સ્તોત્રમાં ‘૨૫’ના અંક માટે દ્વિતીય પદ્યમાં સંઘનો ઉલ્લેખ છે. અંતિમ બે પદ્યો યંત્રનો મહિમા દર્શાવે છે. આ ને(જૈ ?)ત્રસિંહની રચના છે.

પૃ. ૧૦૦માં એક પદ્યનું પ્રાકૃત સ્તોત્ર છપાવાયું છે તે કોષ્ટક ચિન્તામણિના પ્રણેતા શીલસિંહે રચ્યાનું મનાય છે. એમણે એક કૃતિ સંસ્કૃતમાં રચી છે અને એક સંસ્કૃત કૃતિનો નિર્દેશ કર્યો છે.

આમ જે અહીં જયતિલક્ષ્મીસૂરિ, વિજયલક્ષ્મીસૂરિ, ને(જૈ ?)ત્રસિંહ અને શીલસિંહનો ઉલ્લેખ છે તેમાંથી પહેલા ત્રણ પૈકી કોઈનો પણ પરિચય આ પુસ્તકમાં અપાયો નથી. એમ છતાં અત્યારે તો આ સંબંધમાં પહેલા ત્રણને અંગે તો કશો પ્રકાશ પાડી શકાય તેમ નથી. શીલસિંહ, આગમગચ્છના જ્યાનંદસૂરિના પટ્ટધર દેવરત્નસૂરિના શિષ્ય થાય છે. એમણે કોટગચિંતામણિ ઉપર સં.માં વૃત્તિ રચી છે. આ બંનેની એકેક હાથપોથી ભાં.પ્રા.સં.મં.માં છે.

આ કૃતિઓમાં પાંચ સંસ્કૃતમાં, એક પ્રાકૃતમાં અને એક ગુજરાતીમાં છે.

આ કૃતિઓમાં જે ‘યંત્ર’ શબ્દ વપરાયો છે તે સમયોરસમાં અપાયેલા અને ભિન્ન ભિન્ન રીતે ગણતાં તદ્દગત અંકોનો સરવાળો સમાન આવે એવી યોજનાનો ઘોતક છે.^૨

૧. આનું કારણ એ હશે કે કેટલાક સંઘનો પચીસમા તીર્થંકર તરીકે નિર્દેશ કરે છે.

૨. આને અંગ્રેજીમાં “MAGIC SQUARE” કહે છે. મેં એ માટે ‘માયાવી ચોરસ’ નામ યોજ્યું છે. આ સંબંધમાં મેં બે લેખ લખ્યા છે અને એ છપાયા છે :-

“A NOTE ON JAINA HYMNS AND MAGIC SQUARES”—

—“INDIAN HISTORICAL QUARTERLY” (VOLX. No. 1)

“માયાવી ચોરસો અને જૈનસ્તોત્રો”

“જૈન” (તા. ૧-૧-૩૩ અને ૮-૧-૩૩) માયાવી ચોરસોને અંગે અંગ્રેજીમાં કેટલાંક વિશિષ્ટ પુસ્તકો પ્રકાશિત થયેલાં છે.

આ કૃતિઓ યન્ત્રના મહાસર્વતોભદ્ર અને સર્વતોભદ્ર એ બે પ્રકારનો બોધ કરાવે છે. સાત યન્ત્રો પૈકી ચોથા યન્ત્રનું નામ સર્વતોભદ્ર છે.

જ્યતિલક સૂરિના શિષ્યે, ધર્મસિંહે અને વિજયલક્ષ્મીસૂરિએ રચેલી ૧૧ પદ્યની કૃતિમાંના પદ્ય ૭-૮ એક જાતનો-મહાસર્વતોભદ્ર નામનો-પાંસઠિયો યન્ત્ર રજૂ કરે છે. એવી રીતે નેત્રસિંહની કૃતિ તેમ જ વિજયલક્ષ્મીસૂરિની કૃતિનો ત્રીજા અને ચોથા પદ્યરૂપ એક એક અંશ પણ સમાન યન્ત્ર પૂરું પાડે છે. આમ હોઈ આપણને આ પુસ્તકમાં સાત ભિન્નભિન્ન યન્ત્રો જોવા મળે છે. એ પૈકી છઠ્ઠા અને સાતમા યન્ત્રનું નામ જાણવું બાકી રહે છે.

૨૫. શુકનાવલિ કિંવા ફલાફલ : ફલાફલ વિષયક પ્રશ્નપત્રની ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય મહોપાધ્યાય યશોવિજય ગણિએ જાતે લખેલી એક હાથપોથી મળે છે. આ કૃતિનો પરિચય મેં મારા બે પુસ્તકમાં આપ્યો છે.^૧ આ ગૌતમ^૨શકુનાવલિ વગેરેનું^૩ સ્મરણ કરાવે છે.

૨૬. વિશેષતાઓ : પ્રસ્તુત પુસ્તકની કેટલીક વિશેષતાઓ છે - જેમ કે

૧. ચંડવીસત્યયનાં પદ્યો (૨-૭ છંદો)નાં નામ, તેની સમજૂતિ તથા ઉત્થાપનિકા^૪
૨. પંચષષ્ટિયન્ત્રગર્ભિત ચતુર્વિંશતિજિનસ્તોત્રોનો કરાયેલો સંગ્રહ.
૩. સર્વતોભદ્રયન્ત્રને અંગે પાંસઠના ૭૨ પ્રકારે સરવાળાનો સ્પષ્ટ નિર્દેશ.
૪. ફલાફલવિષયક પ્રશ્નપત્રનું યોગ્યસ્વરૂપમાં પુનર્મુદ્રણ.^૫

૨૭. આવકારપાત્ર પ્રકાશન : ચંડવીસત્યયના અભ્યાસ અને આદરને અંગેની વિવિધ વાનગી પીરસી એને આ બાબતમાં સર્વાંગીણ બનાવવા માટેની મારી સૂચનાઓને સક્રિય સ્વરૂપ આપવા પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં સબળ પરિશ્રમ કરાયો છે. એટલે આશા છે કે 'જૈનસાહિત્ય-વિકાસમંડળ' તરફથી અત્યાર સુધીમાં પ્રકાશિત થયેલા અન્ય ગ્રંથોની જેમ આ પ્રકાશનને પણ સારો આવકાર મળી રહેશે.

૨૮. વિજ્ઞાપ્તિ : આ ઉપોદ્ઘાતમાં જો કોઈ ક્ષતિ કે ત્રુટિ જણાય તો એ સપ્રમાણ દર્શાવવા મારી સહદય સાક્ષરોને સાદર પરંતુ સાગ્રહ વિજ્ઞાપ્તિ છે.

ગોપીપરું, સુરત
તા. ૨૫-૧૦-૬૫

હીરાલાલ ર. કાપડિયા

૧. જૈન સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઇતિહાસ (ખંડ ૧, પૃ. ૨૨૧) તેમ જ યશોદોહન (પૃ. ૩૩)
૨. આનું અપરનામ 'બીજ કૌસ્તુભ' છે.
૩. આથી હેમ તેમ જ અજ્ઞાત કર્તૃક એવી એકેક શકુનાવલિ સમજવાની છે.
૪. જુઓ પૃ. ૭૪.
૫. જુઓ પૃ. ૧૧૪-૧૨૨.

ઉપોદ્ઘાતમાં ઉપયોગમાં લેવાયેલ ગ્રન્થોના આધારસ્થાનો

૧. જૈન પરંપરાનો ઇતિહાસ ભાગ ૧.
ચારિત્રસ્મારકગ્રન્થમાળા, અમદાવાદ.	ત્રિપુટી મહારાજ
વિ. સં. ૨૦૦૯
૨. જૈન સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઇતિહાસ ખંડ-૧
મુક્તિકમલ જૈનમોહનમાલા, વડોદરા	હીરાલાલ ર. કાપડિયા
વિ. સં. ૨૦૧૩
૩. નંદિસુત્ત
આગમોદય સમિતિ, સુરત.	દેવવાચક ક્ષમાશ્રમણ
વિ.સં. ૧૯૮૦
૪. યશોદીહન	
૫. Epitome of Jainism by Puranachand Nahar.
Pub—H. Duby. Gulabkumari Library Calcutta. A. D. 1917	

પ્રાકૃતકથન

સ્વાધ્યાય શ્રેણિમાં^૧ 'નમસ્કારસ્વાધ્યાય' ના બે દળદાર ગ્રંથોના પ્રકાશન પછી તે જ શ્રેણિમાં 'લોગસ્સસૂત્ર સ્વાધ્યાય'નું પ્રકાશન કરતાં અમને હર્ષ થાય છે. પહેલા બે ગ્રંથોની સરખામણીમાં આ ગ્રંથ કદમાં નાનો છે.

લોગસ્સસૂત્ર—પ્રસ્તુત સૂત્રનો પ્રારંભ 'લોગસ્સ' શબ્દથી થતો હોવાથી ગુજરાતી નામકરણમાં તે આદાનપદ સાથે 'સૂત્ર' શબ્દનો પ્રયોગ થયો છે. આ સૂત્ર આવશ્યકસૂત્રનો ભાગ હોવાથી તેનું સૂત્રત્વ સિદ્ધ છે અને તેથી 'લોગસ્સસૂત્ર'ની સંજ્ઞા યોગ્ય છે.

સ્તવ—લોગસ્સસૂત્ર એ ચોવીસ જિનોનું સ્તવ અથવા સ્તુતિ છે. 'ઉત્તમ ગુણોનું કથન અને રૂપનું સ્મરણ' એ બે પ્રકારે સ્તુતિ થાય છે.^૨ નામ અને રૂપના જોડકામાં નામનું પ્રાથમ્ય હોવાથી પ્રસ્તુત સૂત્રમાં 'નામનું સ્મરણ અથવા કીર્તન અને ગુણોનું કથન'—એ પ્રકારે વ્યવસ્થા છે. ચતુર્વિંશતિ જિનોને વંદન કરતી વખતે તેમના ગુણોને લક્ષ્યમાં લાવવામાં આવે તો જ તે વંદન સાર્થક ગણાય.

ગુણો—શ્રી અરિહંત દેવના જે બાર ગુણો જણાવવામાં આવે છે તેમાં આઠ પ્રાતિહાર્યરૂપ

૧. સ્વાધ્યાયના પાંચ પ્રકાર છે—વાચના, પૃચ્છના, પરાવર્તના, અનુપ્રેક્ષા અને ધર્મકથા.

પ્રથમ અનુજ્ઞા અને વિધિપૂર્વક સૂત્રપાઠને તથા અર્થને ગ્રહણ કરવા, પછી તેના પર તર્ક કરીને અને પ્રશ્નો પૂછીને વિશેષ જ્ઞાન મેળવવું અને એ રીતે મેળવેલા જ્ઞાનનું પુનઃ પુનઃ રટન કરીને તેને જાળવી રાખવું, વળી એ રીતે સ્થિર થયેલા જ્ઞાન પર ગહન ચિંતન કરવું અને તેનાં રહસ્યો સમજાય ત્યારે બીજાને તેનું યોગ્ય રીતે દાન કરવું.

વાચના, પૃચ્છના અને પરાવર્તના દ્રવ્યશ્રુત કહેવાય છે. તત્ત્વના સ્વરૂપને અનુલક્ષીને ઉપયોગપૂર્વક જે શ્રુતજ્ઞાન પર ગહન ચિંતન કરાય તે અનુપ્રેક્ષા છે અને તે ભાવશ્રુત ગણાય છે. પાંચમો પ્રકાર જે ધર્મકથા છે તે ગીતાર્થ સાધુઓને જ હોય છે. ઉપર્યુક્ત પહેલા ચાર પ્રકારના અધ્યયનનો માર્ગ સરળ કરી દેવો તે જ સ્વાધ્યાય શ્રેણિનો હેતુ છે.

૨. સિદ્ધચક્રપાક્ષિક વર્ષ ૩,૪, ૫ ની ફાઈલો.

ગુણો છે અને ચાર મૂલાતિશયોરૂપ છે. આઠ પ્રાતિહાર્યદ્વારા થતી ભગવાનની પૂજા તે ભગવાનના ગુણ અથવા લક્ષણરૂપ નથી. લક્ષણ બે પ્રકારના હોય છે. એક આત્મભૂત લક્ષણ અને બીજું અનાત્મભૂત લક્ષણ. આઠ પ્રાતિહાર્યોને ભગવાનના આત્મા સાથે કશો સંબંધ નથી. (૧) અપાયાપગમાતિશય, (૨) જ્ઞાનાતિશય, (૩) વચનાતિશય અને (૪) પૂજાતિશય. એ ચાર અતિશયોથી જ તીર્થંકર દેવો મહાન છે. તે આત્મલક્ષણરૂપે અનુક્રમે નીચે પ્રમાણે પણ દર્શાવાય છે.

(૧) મોહનો સર્વથા નાશ (જિણે શબ્દથી નિર્દિષ્ટ છે)

(૨) કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થવું. (કેવલી શબ્દથી નિર્દિષ્ટ છે)

(૩) સર્વ ભાષામાં પરિણામ પામનારી એવી વાણી હોવી. (ધમ્મતિત્થયરે પદથી નિર્દિષ્ટ છે)

(૪) બહુધા સમવસરણમાં બિરાજમાન થઈને દેશના આપવી. (લોગસ્સ ઉજ્જોઅગરે પદથી નિર્દિષ્ટ છે.)

આ ચાર અતિશયો બીજા કોઈમાં પણ સંભવી શકતા નથી, ભાવઅરિહંતપણાનું કારણ પણ આ ચાર અતિશયો જ છે.

ગુણાનુરાગ—જેમાં સ્વત્વ અને સ્વસંબંધિત્વનો પ્રવેશ ન હોય, તેવી રીતે ગુણોની જે પ્રશંસા અને તેવા ગુણો ઉપર જે રાગ તે જ ખરેખર ગુણપ્રશંસા અને ગુણાનુરાગ હોઈ રાગ સ્વરૂપ છતાં ભક્તિરાગ જ ગણાય છે, તે સ્નેહરાગ કહેવાતો નથી, તેથી તેનો સંબંધ નિર્જરા સાથે છે..

નિક્ષેપ—શબ્દની અર્થવ્યવસ્થા અથવા નિક્ષેપ ચાર પ્રકારે થઈ શકે છે. તે નામનિક્ષેપ, સ્થાપના અથવા આકૃતિનિક્ષેપ, દ્રવ્યનિક્ષેપ અને ભાવનિક્ષેપ છે. ‘અરિહંત’ શબ્દના નિક્ષેપની આ ચાર પ્રકારે વિચારણા કરીશું.

નામનિક્ષેપ—અતીત, અનાગત કે વર્તમાનની, પાંચ ભરત અને પાંચ ઐરવતની ત્રીસ ચોવીસીમાં કે મહાવિદેહના અતીત, અનાગત કે વર્તમાન જિનોમાં કોઈ પણ ‘અરિહંત’ નામના તીર્થંકર થયા નથી કે જેઓશ્રીને ઉદ્દેશીને અરિહંત-નામની આરાધના થાય. વસ્તુતઃ તે અરિહંત પદની આરાધના છે અને તે કોઈ પણ વ્યક્તિને અંગે નહીં પણ સમગ્ર ક્ષેત્ર અને સમગ્ર કાલના સમગ્ર તીર્થંકરોના અર્હતપણાના ગુણને અનુસરીને આરાધ્યતા ગણવામાં આવી છે, તેથી જ **કલિકાલસર્વજ્ઞ ભગવાન્ શ્રીહેમચંદ્રસૂરીશ્વરીજી** ચોવીસતીર્થંકરોની સ્તુતિ કરતાં પહેલાં સકલ અરિહંતોની પ્રતિષ્ઠાના આધારભૂત, મોક્ષલક્ષ્મીના અધિષ્ઠાનસ્વરૂપ અને સ્વર્ગ, મૃત્યુ તથા પાતાલ લોકમાં અદ્વિતીય સામર્થ્યવાળું અર્હતપણું ગણીને તેના જ ધ્યાનમાં લીન થવાનું કહે છે અને સાથે તે જ અર્હતોના નામ, (ઋષભ, અજિત વગેરે) આકૃતિ, દ્રવ્ય તથા ભાવે કરીને ત્રણે જગતના જીવોને પાવન કરનાર અર્હતપદને ધારણ કરનાર સર્વ ક્ષેત્ર અને સર્વકાલના તીર્થંકરોની સેવનાને કર્તવ્ય તરીકે ગણાવતાં પોતે સેવા કરે છે - કરવાનું કહે છે. આ પ્રકારની અરિહંતપદની

સમષ્ટિવાદની પ્રધાનતાવાળી આરાધના બીજે ક્યાંય જોવા મળતી નથી.

જિનાદિ શબ્દો જ્યારે અર્થથી જળવાઈ રહે છે ત્યારે અરિહંત શબ્દ પુદ્ શબ્દદ્વારાએ પણ જળવાઈ રહે છે, એ જ એનો અદ્વિતીય મહિમા છે.

અરિહંતની સમષ્ટિમય આરાધના કરવાને તૈયાર થયેલા જીવોએ વ્યક્તિ તરીકે રહેલા ઋષભદેવાદિ તીર્થંકરોની ઉપેક્ષા ન કરવી જોઈએ. જેવી રીતે સમષ્ટિમય આરાધના આત્મકલ્યાણ માટે ઉપયુક્ત છે, તેવી રીતે શ્રી ઋષભદેવ આદિ વ્યક્તિની આરાધના પણ સંપૂર્ણ ઉપયોગી છે.^૧

અરિહંતદેવના નામોમાં 'ઉસભ' વગેરેની વર્ણવ્યવસ્થા ઉ પછી સ અને પછી મ આ પ્રમાણે વર્ણોના નિર્ણાત અનુક્રમવાળી તથા અર્થવાળી છે, તેથી તે નામો વાચક છે પણ વાચ્ય નથી. એવા અનુક્રમે ગોઠવાયેલા, અર્થવાળા અક્ષરસમૂહને 'નામ' કહેવામાં આવે છે.

નામ યાદચ્છિક હોય અથવા ગુણનિષ્પન્ન પણ હોય. જિનેશ્વર ભગવંતના નામો ગુણ નિષ્પન્ન હોય છે.

આ પ્રકારે ચોવીસ અરિહંત ભગવંતના ચોવીસ પુણ્યકારી નામો સ્વાભાવિક શક્તિ અને સંકેત વડે વાચ્યાર્થનો બોધ કરાવનારા છે.

નામ અને રૂપનો ગાઢ સંબંધ હોય છે તે આપણે સ્થાપના (આકૃતિ) નિક્ષેપમાં વિચારીશું.

અહીં એ પ્રશ્ન થાય કે નામ તો માત્ર શબ્દપુદ્ગલોના સમૂહાત્મક હોવાથી તેનું સ્મરણ આત્માને કેવી રીતે ઉપકારી થાય ?

તેનું સમાધાન એ છે કે નામ નામીના ગુણોને યાદ કરાવનાર છે, તેમના ગુણો પ્રત્યે બહુમાન કરાવનાર છે, તેથી તેનું સ્મરણ ફળદાયક નીવડે છે.

શ્રી 'રાયપસેણઈયસુત્ત'ના દશમા સૂત્રમાં જણાવ્યું છે કે "દેવાનુપ્રિય, તેવા પ્રકારના (જ્ઞાન-દર્શનને ધરનારા, જિન, કેવલી) અર્હત્ ભગવંતોના નામ^૨ગોત્રનું શ્રવણ પણ મહાફલદાયિ છે."^૩

શ્રીતીર્થંકરભગવંતોનાં નામ પરમપવિત્ર તથા મંગલમય છે, તેનો યથાવિધિ જાપ કરવામાં આવે તો સર્વદુઃખ, સર્વપાપ^૪, સર્વપ્રકારની અશાન્તિ કે સર્વપ્રકારના અન્તરાયોને તે દૂર

૧. નામજિણા જિણનામા,.....

.....,॥૪॥ દેવવંદન ભાષ્ય પૃ. ૩૭૫

૨. અન્વર્થ નામને નામગોત્ર કહેવામાં આવે છે.

૩. તં મહાફલં ખલુ દેવાણુપ્પિયાણં તહારૂવાણં અરહંતાણં નામગોયસ્સ વિ સવળયાણ....। રાયપસેણઈય સુત્ત પૃ. ૩૯

૪. ત્વત્સંસ્તવેન ભવસન્તતિસન્નિબદ્ધં

પાપં ક્ષણાત્ ક્ષયમુપૈતિ શરીરભાજામ્.....॥૭॥ ભક્તામરસ્તોત્ર

કરનાર છે. તે શુભને^૧ પ્રવર્તવે છે. તાત્પર્ય કે તેમના નામસ્મરણથી સઘળાં દુઃખો દૂર થઈને સર્વ સુખનાં સાધનો આપોઆપ મળી આવે છે,^૨ તેટલું જ નહીં પણ જો શ્રીતીર્થકરભગવંતના નામના એક જ પદને સંપૂર્ણ રીતે જાણવામાં આવે તો આત્મા સ્વયં તીર્થકર થાય છે.^૩

નામસ્મરણથી સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માની અસ્વસ્થતા દૂર થાય છે. કદાચ તીવ્ર નિકાચિત કર્મના ઉદયથી તે દૂર ન થાય તો પણ દુઃખમાં ધૃતિ-ધીરજ રાખવાની વૃત્તિ પ્રગટે છે અને પ્રજ્ઞાને પરમ પ્રકાશ સાંપડે છે.

નામસ્મરણ આટલું ગુણસંપન્ન અને કલ્યાણકારી છે એટલે જ તેને ભક્તિનું એક પ્રધાન અંગ ગણેલ છે અને જણાવેલ છે કે “ભાગવતી ભક્તિ પરમ આનંદ અને સંપદાઓનું બીજ છે.”^૪

નામસ્મરણ સઘળી શ્રેણિના સાધકો માટે પરમ ઉપયોગી તથા આત્મદર્શન કરાવનાર છે.

લોગસસૂત્ર દ્વારા નામસ્મરણની પ્રાથમિક અવસ્થામાં ગુરુની અનુજ્ઞાની અને બાહ્યતપના સાધનની આવશ્યકતા રહે છે, પરંતુ એક વખત આરાધકના હૃદયમાં અરિહંત ભગવંતના નામ પ્રત્યે અનન્ય શ્રદ્ધા પ્રકટે, અન્તરંગ પ્રતીતિ જાગી ઊઠે, ત્યારે તેની બોધિની વિશુદ્ધિમાં તે નામસ્મરણ પરમ નિમિત્ત બને છે.^૫

નામસ્મરણનો ઉપર્યુક્ત પ્રભાવ ત્યારે જ અનુભવાય છે કે જ્યારે નામસ્મરણ અર્થના ઉપયોગપૂર્વકનું અને ગુણાનુરાગવાળું હોય. ઉપયોગ અને ભાવવગરના નામસ્મરણને શાસ્ત્રોએ રાજાની વેઠની ઉપમા આપી છે. તેવું નામસ્મરણ સાધારણ ફળ જરૂર આપે છે પણ અભીષ્ટ ફળ આપવા સમર્થ બની શકતું નથી.

અહીં નીચે પ્રમાણે બે શંકા થવા સંભવ છે :-

૧. ચોવીસ તીર્થકરો કોઈ ક્ષેત્રમાં કોઈ કાલે એકઠા થયા નથી તો આરાધકના હૃદય ક્ષેત્રમાં એક જ સમયે નામગ્રહણથી તેમને એકત્ર કરવાથી ફળ કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકાય ?

૨. (૧) એક તીર્થકર ભગવાનમાં જે શ્રેષ્ઠ અને ઉત્તમોત્તમ ગુણોનો સમૂહ હોય તે

૧. અજિઅજિણ ! સુહૃપ્પવત્તણં, તવ પુરિસુત્તમ ! નામકિત્તણં !.....૧૪૧૧ અજિત-શાંતિ સ્તવ

૨. આસ્તામચિન્ત્ય મહિમા જિન સંસ્તવસ્તે
નામાપિ પાતિ ભવતો ભવતો જગન્તિ.....૧૧૭૧ કલ્યાણમંદિર સ્તોત્ર

૩. एतेषामेकमप्यर्हत्राम्नामुच्चारचत्रधैः ।
मुच्यते किं पुनः सर्वा-ण्यर्थज्ञस्तु जिनाय ते ॥૧૪૩॥ જિનસહસ્રનામ

૪. सारमेतन्मया लब्धं श्रुताब्धेरवगाहनात् ।
भक्तिर्भागवती बीजं, परमानन्दसम्पदाम् ॥૩૨॥ દ્વાત્રિશદ્ દ્વાત્રિશિકા (ચતુર્થ દ્વાત્રિશિકા) પત્ર ૨૫ અ

૫. दंसणयार-विसोही चउवीसायत्थएण किच्चइ य ।
अच्चब्भुअ-गुण-कित्तणरूवेणं जिणवरिदाणं ॥३॥ ચઉસરણ-પઈણણય ગાથા ૩

ચોવીસેય તીર્થંકરોમાં હોય.

(૨) યાકિનીમહત્તરાસૂનુ આચાર્યભગવંત શ્રીહરિભદ્રસૂરિએ જણાવ્યું છે કે એક તીર્થંકર ભગવંતની પૂજા કરવાથી સર્વ તીર્થંકર ભગવંતોની પૂજા થઈ જાય છે.^૧

(૩) વળી 'સકલાઈત્ સ્તોત્ર'ના પ્રથમ શ્લોકમાં પણ અહીં આગળ દર્શાવ્યા પ્રમાણે કલિકાલસર્વજ્ઞ ભગવાન શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિ આઈન્ય-ગુણના ધ્યાનમાં લીન થવાનું કહે છે.

ઉપરના ત્રણ કારણોથી સ્પષ્ટ થાય છે કે એક તીર્થંકર ભગવંતના નામગ્રહણથી જેટલો લાભ થાય છે તેટલો જ લાભ ચોવીસ તીર્થંકરોના નામ ગ્રહણથી થાય છે, તો ચોવીસ જિનના નામોચ્ચારણપૂર્વકની સ્તવના શા માટે ?

ઉપર્યુક્ત બંને શંકાઓનું નિરાકરણ એ છે કે પૃથક્ પૃથક્ ચોવીસેય તીર્થંકરભગવંતો ગુણોથી સમાન છે, સઘળા એકસરખા સ્તુતિને પાત્ર છે, છતાં પણ તેઓ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવથી ભિન્ન છે, તેથી તે પ્રત્યેકના નામગ્રહણથી જે ઉલ્લાસ, જે ભાવના થાય છે અને તે દ્વારા ગાઢ કર્મોની જે નિર્જરા થાય છે તે અપૂર્વ હોય છે. આ વસ્તુ અનુભવ અને શાસ્ત્રોથી સિદ્ધ છે.

નામનિક્ષેપની ધારણાથી જ આ પરિણામ શક્ય છે. જો એમ ન મનાય તો સાક્ષાત્ શ્રી ઋષભદેવ આદિ અરિહંતભગવંતને નમસ્કાર કરવાથી જે ફળ મળે તે ફળ 'ઉસમ મજિઅં ચ વંદે' બોલવાથી મળે જ નહીં. એટલું જ નહીં પણ નામનો અને નામીનો સંબંધ ન માનવામાં આવે તો 'ઉસમમજિઅં ચ વંદે' કહેવાથી કેવળ ભાષાના પુદ્ગલો કે જે અચેતન છે તેનો નિરર્થક પ્રયોગ જ થાય.

સ્થાપના (આકૃતિ) નિક્ષેપ—કોઈ પણ નામ ગ્રહણ કરતાં તે નામથી વાચ્ય થતી વ્યક્તિ અથવા તેનું સ્વરૂપ પ્રતિમા-^૨ માનસપટ ઉપર અવશ્ય પ્રકટ થાય છે, તેથી નામ અને નામીના અભેદ સંબંધનો સિદ્ધાંત સ્પષ્ટ થાય છે.

શ્રીજિનેશ્વરદેવનું નામ હૃદયમાં સ્થિર થતાં-વાણીની મધ્યમા^૩ અવસ્થામાં તે પ્રવેશતાં-

૧. એગમ્મિ પૂઙ્ગમ્મિ, સવ્વે તે પૂઙ્ગયા હુંતિ ॥^૧

૨.ઠવણજિણા પુણ જિર્ણિદપડિમાઓ ।

.....૧૧૪૪૥ દેવવંદનભાષ્ય, પૃષ્ઠ ૩૭૫

૩. "વૈખરી" વાણીનું ઉપાદાન સ્થૂલ પ્રાણવૃત્તિ છે, પણ મધ્યમાવાણીનું ઉપાદાન બુદ્ધિ છે. મધ્યમા વાણીમાં ક્રમ હોય છે, કારણ કે તે પ્રાણમાં રહે છે. તાત્પર્ય કે મધ્યમાવાણીનો આધાર પ્રાણ છે, પણ ઉપાદાન બુદ્ધિ છે. એવું હોવા છતાં પણ મધ્યમાવાણીની ઉત્પત્તિમાં હેતુ ભલે સ્થૂલ પ્રાણવૃત્તિ નથી, પણ સૂક્ષ્મ પ્રાણવૃત્તિ તો છે જ. જેમ એ વાણી સૂક્ષ્મ પ્રાણવૃત્તિમાં રહે છે, તેમ મનમાં પણ રહે છે. વૈખરી અને પશ્યન્તીની મધ્યે એનું સ્થાન હોવાથી એ મધ્યમા કહેવાય છે."

'તાત્પર્ય કે મધ્યમા વાણી અંતઃસંકલ્પમાન, ક્રમવાળી અને જેના વર્ણોના રૂપની અભિવ્યક્તિ શ્રોત્રથી ગ્રાહ્ય નથી તેવી હોય છે."

"વ્યક્તિરૂપ ભાવવાણી વૈકલ્પિક મતિરૂપ છે અને શ્રોત્રગ્રાહ્ય વાણીનું કારણ છે. તેને મધ્યમા કહે છે." "મધ્યમા વાણી શ્રુતજ્ઞાનોપયોગરૂપ છે." સ્યાદ્વાદરત્નાકર, પરિચ્છેદ-૧, સૂત્ર ૭, પૈજ ૮૯-૯૦.

તે પરમાત્મા આરાધકને જાણે ચક્ષુ વડે પોતાની સામે દેખાતા હોય, હૃદયમાં પ્રવેશ કરતા હોય, મધુર આલાપ કરતા હોય, સર્વ અંગોમાં અનુભવાતા હોય અને તન્મયભાવને પામી જતા હોય તેવો અનુભવ થાય છે. આવી જાતના અનુભવોથી સકલ કલ્યાણ સિદ્ધ થાય છે.”^૧ આ શબ્દો નામ તથા નામીનો ગાઢ સંબંધ દર્શાવે છે. નામ અને રૂપનો આવો વિશિષ્ટ સંબંધ તથા મહિમા છે, તેથી જ એક અપેક્ષાએ નામ નિત્ય અથવા અવિનાશી મનાય છે અને રૂપ પરિવર્તનશીલ મનાય છે. નામ અને રૂપમાં આજ કારણે નામનું પ્રાથમ્ય તથા માહાત્મ્ય સ્પષ્ટ છે.

નામના ઉચ્ચારણ સાથે નામીની ઉપસ્થિતિનો અનુભવ થવો તે નામાભ્યાસની પ્રગતિમાં મહત્ત્વપૂર્ણ અને અસંદિગ્ધ લક્ષણ છે.

નામના ઉચ્ચારણથી નમસ્કાર કરવાના પરિણામરૂપ પ્રકાશ આત્મામાં પ્રકટે છે. અગ્નિના ઉષ્ણગુણને જાણનારો અગ્નિ શબ્દના ઉચ્ચારણ સાથે જેમ ઉષ્ણગુણને સ્મરણ કરનારો થાય છે અથવા અગ્નિના આકારને ચિંતવતો થાય છે તેવી જ રીતે શ્રીઅરિહંતભગવંતના પ્રશમરસનિમગ્નાદિ આકારને જાણવાવાળો આરાધક તેમના નામના ઉચ્ચારણ સાથે પ્રશમરસનિમગ્નાદિ અથવા સમવસરણ સ્થિતાદિ આકૃતિને ચિંતવ્યા વિના રહેતો નથી.

નામ શબ્દ છે અને આકૃતિ અર્થ છે-અર્થની જાણકારી વગરના સૂત્રને શાસ્ત્રકારો સુતેલું જ (સુત્ત-સુત) ગણે છે. અર્થ જાણ્યા વિનાનું સૂત્રાધ્યયન પણ મંત્રાક્ષરોની માફક ફળ દેવાવાળું તો છે જ પણ આત્માના અધ્યવસાયો જેમ જેમ શુભ થાય તેમ તેમ નિર્જરા વધારે થાય. અધ્યવસાયોનું શુભ થવું તે શુભ વિચારને આધીન છે. શુભ વિચારોની ઉત્પત્તિ એકલા સૂત્રાધ્યયનથી થાય તેના કરતાં અર્થના વિચાર સાથે સૂત્રાધ્યયનથી ઘણી જ વધારે થાય તે સ્વાભાવિક છે, તેથી સૂત્રના ઉચ્ચારણ સાથે અર્થની અને તેના ઉપયોગની અતિ આવશ્યકતા રહે છે.

દ્રવ્યનિક્ષેપ—દ્રવ્ય અરિહંતપણું કેવલ તેઓની અતીત અને અનાગત દશાને લઈને જ ગણવામાં આવે છે. આ જ કારણથી જિન શબ્દના નિક્ષેપમાં “દવ્વજિણા જિણજીવા” એટલે ભાવતીર્થકરપણાની અવસ્થાને પામેલા અથવા પામવાવાળા જીવોને જ અતીત અને અનાગતકાલની અપેક્ષાએ દ્રવ્યજિન તરીકે ગણવામાં આવેલા છે.

ભગવાન શ્રીઋષભદેવથી આરંભી શ્રીવર્ધમાનસ્વામી સુધીના ચોવીસ તીર્થકરો પૈકી કોઈ પણ હાલ ભવસ્થ નથી એટલે કે શરીરધારી નથી, તે પૈકી કોઈ પણ વર્તમાનમાં અરિહંત નામકર્મને ભોગવનાર પણ નથી, તે ચોવીસેય તીર્થકરો સર્વથા કર્મથી રહિત બનીને સિદ્ધિપદને પામેલા છે.

૧.હૃદયસ્થિતેસતિ ભગવાન્ પુર ઇવ પરિસ્ફુરતિ
... .. પ્રતિમાશતક પૃ. ૪.

વસ્તુતઃ સર્વથા કર્મથી રહિત એવા સિદ્ધપરમાત્મા, નામકર્મના ઉદયથી પ્રાપ્ત થતા અરિહંતપણામાં વર્તતા હોય તેવો વિકલ્પ તેમના માટે જો સેવવામાં આવે તો તે દ્રવ્યનિક્ષેપની ધારણા કર્યા સિવાય સંભવિત નથી.

જેમ નામ અને સ્થાપના (આકૃતિ) નિક્ષેપ આરાધ્ય છે તેમ દ્રવ્યનિક્ષેપ પણ આરાધ્ય છે એ વસ્તુ તો લોગસ્સસૂત્ર અંગે દર્શાવેલ નીચેની યુક્તિથી સ્પષ્ટ રીતે પ્રતીત થાય છે.

“શ્રીઆદિનાથ ભગવાનની વિદ્યમાન અવસ્થામાં જ્યારે સાધુઓ આવશ્યક ક્રિયા-પ્રતિક્રમણ કરે ત્યારે ષડાવશ્યક પૈકી બીજા આવશ્યક ચતુર્વિંશતિજિનસ્તવની આરાધના કરતી વેળાએ તેવીસ તીર્થકરો તો તે વખતે થયા ન હોય અને ભવિષ્યમાં થનારા હોય તેથી તેમને તે તેવીસ તીર્થકરો દ્રવ્ય જિનરૂપે છે. તેમની તે કાલે તે પ્રમાણે આરાધના કરવામાં આવતી હતી. જો દ્રવ્યનિક્ષેપ માનવામાં ન આવે તો આ આરાધના ઘટિત થઈ શકે જ નહીં.

શ્રીઆદિનાથભગવંતના સમયમાં ચતુર્વિંશતિજિનસ્તવને બદલે એકજિનસ્તવ હોવું જોઈએ. એમ જો કહેવામાં આવે તો શ્રીઅજિતનાથ ભગવંતના સમયમાં દ્વિજિનસ્તવ હોવું જોઈએ. તો તે પ્રમાણે યુક્તિ ઘટતી નથી, કારણ કે શાશ્વત અધ્યયનોના પાઠોમાં લેશ પણ પરાવર્તનની શક્યતાને જૈનદર્શન સ્વીકારતું નથી, તેથી દ્રવ્યનિક્ષેપને આરાધ્ય માનવો જોઈએ.”

ભાવનિક્ષેપ—ભાવ જિનની વ્યાખ્યા-ભાવજિણા સમવસરણત્થા-એ પ્રમાણે છે. સમવસરણમાં બિરાજમાન થઈ સાતિશય વાણી વડે દેશના દેતા જિનેશ્વરદેવ તે ભાવજિન છે. તેમનું સાલંબન ધ્યાન નીચે પ્રમાણે કરવું :-

“સર્વ પ્રાણીઓને હિતકર, જેના શરીરાદિ સૌંદર્યને કોઈ ઉપમા નથી એવા અનુપમ, અનેક અતિશયોથી સંપન્ન, આમર્ષોષધિ વગેરે નાના પ્રકારની લબ્ધિઓથી સહિત, સમવસરણમાં સાતિશય દેશના આપતા, દેવનિર્મિત સિંહાસન ઉપર બિરાજમાન, છત્રત્રય અને અશોકવૃક્ષ નીચે રહેલા, દેશના દ્વારા સર્વસત્ત્વોના પરમ અર્થ-મોક્ષ માટે પ્રવૃત્ત, અત્યન્ત મનોહર, શારીરિક અને

૧. પ્રતિમાશતક, પૃ. ૯

૨. સર્વજગદ્ધિતમનુપમ-મતિશયસંવોહમૃદ્ધિસંયુક્તમ્ ।

ધ્યેયં જિનેન્દ્રરૂપં, સદસિ ગદતત્પરં ચૈવ ॥૧॥

સિંહાસનોપવિષ્ઠં, છત્રત્રયકલ્પપાદપસ્યાધઃ ।

સત્ત્વાર્થસમ્પ્રવૃત્તં, દેશનયા કાન્તમત્યન્તમ્ ॥૨॥

આધીનાં પરમૌષધ-મવ્યાહતમખિલસમ્પદાં બીજમ્ ।

ચક્રાદિલક્ષણયુતં, સર્વોત્તમપુણ્યનિર્માણમ્ ॥૩॥

નિર્વાણસાધનં ભુવિ, ભવ્યાનામપ્યમતુલમાહાત્મ્યમ્ ।

સુરસિદ્ધયોગિવન્દ્યં, વરેણ્યશબ્દાભિધેયં ચ ॥૪॥

પોડશકપ્રકરણ, (પંચદશષોડશક) પત્ર ૮૨ આ

માનસિક પીડાઓનું પરમ ઔષધ, સર્વ સંપત્તિઓનું અનુપહત-અવન્ય-બીજ, ચક્રાદિ લક્ષણોથી યુક્ત, સર્વોત્તમ પુણ્યના પરમાણુઓથી બનેલા, પૃથ્વી પર ભવ્યોને માટે નિર્વાણનું પરમ સાધન, અસાધારણ માહાત્મ્યવાળા, દેવો અને સિદ્ધયોગીઓ (વિદ્યામંત્રાદિ સિદ્ધો) ને પણ વંદનીય અને 'વરેણ્ય' શબ્દ વડે વાચ્ય એવા શ્રી જિનેન્દ્રરૂપનું ધ્યાન કરવું.' (એ સાલંબન યોગ છે.)

જિનેશ્વરો નામ-સ્થાપના-દ્રવ્ય અને ભાવસ્વરૂપ હોવાથી તેમની સ્થાપના માનસ પ્રત્યક્ષ થવાથી કે તેનું દર્શન કરવાથી તેમની ભાવ દશાનું સ્મરણ થાય છે અને તે દ્વારા આત્માને તેમના ગુણોનું સ્મરણ થાય છે.

ભગવંતના નામ, સ્થાપના તથા દ્રવ્ય-આ ત્રણેય નિક્ષેપા ભાવઅર્હત સાથે અભેદબુદ્ધિ કરવામાં કારણ છે અને આ પ્રકાર શુદ્ધદૃઢ્યવાળા મહાત્માઓને શાસ્ત્રથી ઈષ્ટ છે અને અનુભવથી ઈષ્ટ છે.

ઉપર પ્રમાણે શુદ્ધ પ્રણિધાન ધરીને અરિહંતોનું કીર્તન અને વંદન જે આરાધક કરે તે પરમ આનંદ પામે અને તેની સ્તવના સફળ થાય.^૧

અર્થાધિકાર—લોગસ્સસૂત્રનો અર્થાધિકાર સદ્ભૂતગુણોત્કીર્તન છે.^૨ આ વિષયને જરા વિશદતાથી વિચારીએ.

અનાદિકાળથી સૂક્ષ્મ નિગોદમાં રહેલો જીવ પોતાની ભવિતવ્યતાનો પરિપાક થવાના યોગે સૂક્ષ્મ નિગોદમાંથી બહાર નીકળે છે ત્યારે તેમાં કર્મનો ક્ષયોપશમ કે એવાં કોઈ કારણો કાંઈ ભાગ ભજવતા નથી, માત્ર ભવિતવ્યતા જ ભાગ ભજવે છે. ત્યાંથી બહાર નીકળ્યા પછી યથાપ્રવૃત્તિકરણના યોગે કર્મોનો જે ક્ષયોપશમ તે કરે છે તેના કરતાં ગુણપ્રાપ્તિ દ્વારાએ થતો કર્મોનો ક્ષયોપશમ અધિક અને વૈશિષ્ટ્યપૂર્ણ હોય છે. ગુણાનુરાગ વિના ગુણપ્રાપ્તિ સંભવતી નથી, એટલે ગુણપ્રાપ્તિનું મુખ્ય કારણ ગુણાનુરાગ છે. ગુણાનુરાગ એ આત્માની ઉન્નતિનું સોપાન છે. ગુણાનુરાગ હોય ત્યાં ગુણપ્રશંસા સ્વયમેવ આવે છે. આવી ગુણપ્રશંસાને-સદ્ભૂત ગુણોની પ્રશંસાને દર્શાવતું સૂત્ર તે 'લોગસ્સસૂત્ર' છે અને તેથી જ તેનો અર્થાધિકાર સદ્ભૂતગુણોત્કીર્તન છે. એમ જણાવાયું છે.

જે કોઈ સર્વ ગુણોથી અધિક હોય તેનું જ ગુણોત્કીર્તન થાય અને તેવા કોઈ પણ આત્માઓ આ વિશ્વમાં હોય તો તે શ્રીતીર્થકરભગવંતો જ છે. તેનાં કારણોનો નિર્દેશ કરતાં દર્શાવ્યું છે કે—

૧. પ્રધાન રીતે કર્મક્ષયનું કારણ હોવાથી—અરિહંત ભગવંતો કર્મકક્ષહુતાશન રૂપે

૧. શાંતિસ્વરૂપ એહ ભાવશે, જે ધરી શુદ્ધ પ્રણિધાન રે,
આનંદધન પદ પામશે, તે લેશે બહુમાન રે.....શાંતિજિન (આનંદધનજીકૃત સ્તવન)

૨. આવસ્સગસ્સ ણં ઇમે અત્થાહિગારા ભવંતિ ।

તં જહા-સાવજ્જ-જોગ-વિરહં, ઉક્કિત્થણ ગુણવઓ અ પડિવત્તી ।—અણુઓગદાર સુત્ત (સૂત્ર ૫૮)

સ્તવ્યા છે. “તેમને ભાવપૂર્વક કરાયેલો નમસ્કાર જીવને સંસાર સાગરથી તારે છે.” એમ શાસ્ત્રોમાં અનેક સ્થળે કહેવામાં આવ્યું છે.

૨. પ્રાપ્ત થયેલ બોધિની વિશુદ્ધિમાં હેતુ હોવાથી—બોધિ તે સમ્યગ્દર્શન છે. સમ્યગ્દર્શન એ જ મોક્ષમાર્ગનું મૂળ છે. સમ્યગ્દર્શનથી જ મોક્ષની પ્રાપ્તિના આંતરાનો નિયમ થઈ શકે છે અને તેથી જ સમ્યગ્દર્શનને ધર્મના મૂળ, દ્વાર, પ્રતિષ્ઠાન, આધાર, ભાજન અને નિધિ તરીકે ઓળખાવવામાં આવે છે. સમ્યગ્દર્શનવાળાને જ મોક્ષમાર્ગની અપેક્ષાએ દેખનાર તરીકે ગણવામાં આવે છે. જો સમ્યગ્દર્શન ન હોય તો આરાધકપણાની દૃષ્ટિએ તેને આંધળો ગણવામાં આવે છે પણ તે સમ્યગ્દર્શન જીવાદિ તત્ત્વોના હેય, જ્ઞેય અને ઉપાદેયપણાના નિશ્ચયરૂપ હોય છે. નામસ્મરણની ઉપાદેય ભક્તિથી આરાધકની બોધિ સમય જતાં ઉત્તરોત્તર વિશુદ્ધતા પામે છે.

૩. ભવાંતરમાં બોધિનો લાભ કરાવનાર હોવાથી—ભવાંતરમાં પણ બોધિની વિશુદ્ધિની ક્રમિક ઉન્નતિ ચાલ્યા કરે છે તે ઉન્નતિ પરમ દશાએ પહોંચે તો જ મોક્ષ સિદ્ધ થાય.

૪. સાવધ યોગેની વિરતિના ઉપદેશકપણાને લીધે ઉપકારી હોવાથી—જગતના તમામ જીવોનું હિત ઈચ્છી તેમને આત્મકલ્યાણનો સાચો રસ્તો બતાવવો એ કાર્ય તો કોઈ વિરલ વિભૂતિઓ વડે જ-જગદ્ગુરુઓ વડે જ કરી શકાય છે, તેવા જગદ્ગુરુઓ શ્રીઅરિહંત પરમાત્માઓ જ-ચોવીસ તીર્થંકર ભગવંતો જ છે, માટે જ લોગસ્સસૂત્રમાં અરિહંતભગવંતોનું જ ગુણોત્કીર્તન કરવામાં આવ્યું છે.

ગુણોત્કીર્તન એ ગુણાનુરાગ હોવાથી ગુણની પ્રાપ્તિનું કારણ બને છે. જૈનેતર ગ્રંથોમાં પણ કહેવામાં આવ્યું છે કે વન્દે તદ્ગુણલબ્ધયે—“ભગવંતના ગુણો મને પ્રાપ્ત થાય તે માટે વંદન કરું છું.”

ગુણનો અનુરાગ ગુણી દ્વારા જ દર્શાવી શકાય છે. ગુણીનું પ્રત્યક્ષદર્શન એટલું બધું ઉપયોગી નીવડે છે કે સ્વતંત્ર રીતે તેનું ગ્રહણ, તેને વંદન, તેને નમસ્કાર, તેની પર્યુપાસના એ બધું તેના પ્રત્યક્ષપણાને લીધે જ થઈ શકે છે.

સમ્યગ્દર્શનાદિ ધર્મ અરિહંતભગવંતમાં સંપૂર્ણપણે છે. સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યકચારિત્ર-એ ત્રણ આત્માના સ્વભાવિક ગુણો છે, તેથી તે ત્રણે ગુણો ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ, ક્ષાયિકજ્ઞાન અને ક્ષાયિકચારિત્ર વીતરાગપણે સર્વ કર્મનો ક્ષય કરી તેઓ સિદ્ધ દશા મેળવે તો ત્યાં પણ રહે છે.

લોગસ્સસૂત્રનું બંધારણ—આ સ્તવ સાત ગાથાનું છે. તેના ત્રણ ખંડ છે. પહેલી ગાથાનો પહેલો ખંડ જે ‘સિલોગ’ છંદમાં છે, તે પ્રતિજ્ઞાનો નિર્દેશ કરે છે. બીજી, ત્રીજી અને ચોથી ગાથાનો બીજો ખંડ જે ‘ગાહા’ છંદમાં છે તેમાં ચતુર્વિંશતિજિનનામસ્મરણ તથા વંદના છે. પાંચમી, છઠ્ઠી અને સાતમી ગાથાનો ત્રીજો ખંડ જે પણ ‘ગાહા’ છંદમાં છે તેને શ્રી સુબોધાસામાચારીમાં

પ્રણિધાન-ગાથા-ત્રિક^૧ કહેવામાં આવેલ છે.

પહેલી ગાથા—અરિહંત ભગવંતનાં ચાર વિશેષણો મૂકવાથી ઈતર અરિહંતો^૨ પ્રહણ થતા નથી. કિત્તઈસ્સં થી નામસ્મરણની પ્રતિજ્ઞાનો નિર્દેશ પણ અહીં મળે છે.

બીજી, ત્રીજી અને ચોથી ગાથા—વર્તમાન ચોવીસીનાં નામો અહીં આપવામાં આવ્યાં છે અને તેમને વંદના-ભાવવંદના કરવામાં આવી છે. તે ભાવવંદનાના પ્રકારની વિચારણા કરશું.

ભાવવંદના—તેનાં મુખ્ય લક્ષણો નીચે પ્રમાણે છે :

- (૧) ક્રિયામાં (સ્મરણમાં) સતત ઉપયોગ, લક્ષ્ય કે સાવધાની.
- (૨) સ્તવ કે સૂત્રનો ઉચ્ચાર કરતાં તેના અર્થની વિચારણા.
- (૩) આરાધ્ય અરિહંતદેવ પ્રત્યે બહુમાન.
- (૪) વંદનની ક્રિયા કરવાની તક મળવા બદલ હૃદયમાં આનંદની લાગણી.
- (૫) ભવભ્રમણનો ભય કે નિર્વેદ.

તાત્પર્ય એ છે કે લોગસ્સસૂત્રનું સ્મરણ જ્યારે ચાલતું હોય ત્યારે તે સિવાયના અન્ય કોઈ વિચારમાં મનને જવા ન દેતાં તેની (સ્મરણ) ક્રિયા, તેના વર્ણો (શબ્દો), તેની અર્થવિચારણા અને તેનો મુખ્ય વિષય જે અરિહંતદેવ તેના પર જ મનને એકાગ્ર કરવું.

ઉપર દર્શાવેલા લક્ષણોથી વિપરીત હોય તે દ્રવ્યવંદના કહેવાય.^૩

ક્ષાયોપશમિકભાવ વડે પરમ આદરથી કરવામાં આવેલું વંદન શુભભાવની વૃદ્ધિ કરનારું છે.

વંદના તે અનાદિ ભવથી થતી આવે છે, માટે સુજ્ઞ પુરુષોએ હવે એવી વંદના કરવી કે જે મોક્ષને મેળવવામાં અનન્યકારણભૂત હોય. શુદ્ધ ભાવવંદનાનાં યોગે જીવને અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તથી અધિક સંસારભ્રમણ રહેતું નથી.

૧. નામારિહંતથાઈ આઈએ અટ્ટમં તઓ પદમસિલોગસ્સ પઢના વાયણા ઢિજ્જઈ તઓ પંચવીસ આયંબિલાણિ બારસહિં ગઈહિં ગાહાતિગસ્સ બીયા વાયણા ઢિજ્જઈ, પુણોઽવિ તેરસહિં ગઈહિં પઞિહાણગાહાતિગસ્સ તઙ્યા ઢિજ્જઈ વાયણા ૫ પંચમસ્સ વિહી. સુબોધા સામાચારી, પત્ર ૫ આ.

૨. See 'The Jain Prayer' By Dr. Harisatya Bhattacharya.

See 'The Concept Of Arhat' By Padmanabha Jaini.

જુઓ 'વૈદિકપદાનુક્રમકોષ'માં શબ્દ 'અર્હ', 'અર્હત્' વિ.

૩. લિંગા ણ તિણ ભાવો, ણ તયત્થાલોચણં ણ ગુણરાગો ।

ણો વિમ્હઓ ણ ભવભય-મિય વચ્ચાસો ય દોણહં પિ ॥૧॥

પંચાશકપ્રકરણ (તૃતીયપંચાશક) ગાથા ૯

સદ્ભાવ માત્રથી મોક્ષ પ્રાપ્ત થતો નથી, પરંતુ તે પ્રમાણે ભાવશુદ્ધિને માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. શુદ્ધ ભાવ અને શુદ્ધ વર્ણોચ્ચારપૂર્વક અર્થચિન્તનાદિ વડે કરાતી વંદના યથોદિત ગુણવાળી હોઈને નિશ્ચયે મોક્ષફળને આપે છે જ.

પાંચમી, છઠ્ઠી, સાતમી ગાથા—આ ગાથાઓને પ્રણિધાન-ગાથાત્રિકરૂપે દર્શાવવામાં આવી છે.

મનની વિશિષ્ટ એકાગ્રતા, પ્રશસ્ત અવધાન કે દૃઢ અધ્યવસાયોને **પ્રણિધાન** કહેવામાં આવે છે. પ્રણિધાન, અધ્યવસાય કે મનની સ્થિરતા-એક અર્થવાળા શબ્દો છે.

જે વિશુદ્ધ ભાવનાથી પ્રધાન છે, જેમાં મન તેના (વીતરાગના) અર્થમાં (વિષયમાં) અર્પિત થયેલ છે તથા શક્તિ મુજબ ક્રિયાચિદ્ધથી જે યુક્ત છે તે પ્રણિધાન કહેવાય છે. હૃદયગત પ્રશસ્તભાવનાઓ આ ત્રણ ગાથામાં ભક્તિપૂર્વક પ્રદર્શિત કરવામાં આવી છે, તેથી આ ગાથાઓને પ્રણિધાન-ગાથા-ત્રિક કહેવામાં આવે છે.

હૃદયગત ભાવોને પ્રકટ કરવા માટે અભિધુઆ શબ્દ દ્વારા જિનવરોનું ('અભિમુખ ભાવથી સ્તવાયેલા' એવો અર્થ કરીને) સંનિધાન કરવામાં આવ્યું છે, અર્થાત્ યતુર્વિશતિ જિનવરોને બુદ્ધિની સમીપ લાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે.

પાંચમી ગાથામાં પરમાત્માઓ પ્રસન્ન થાઓ એવી સ્તુતિ છે. છઠ્ઠી ગાથામાં આરોગ્યાદિની યાચના છે. વસ્તુતઃ **વિઘ્નપરંપરાનો જય** કરવાનું સામર્થ્ય પ્રગટે તેવી અભિલાષા તેમાં રહેલી છે.

કેવળજ્ઞાનના પ્રકાશપૂર્વકના વચનરૂપી દીપકથી ઉદ્ધોત કરવાના સ્વભાવવાળા-એ પ્રકારે જેમને શરૂઆતમાં સ્તવ્યા હતા તેમના વિષે મનની વિશિષ્ટ એકાગ્રતાપૂર્વક અનુચિંતન કરતાં તેઓ તેજના મહાઅંબારસ્વરૂપ અવભાસમાન થાય છે.^૧ પહેલાં, અનેક ચન્દ્રો કરતાં વધારે નિર્મલ જ્યોતસ્વરૂપ,^૨ પછી અનેક સૂર્યો કરતાં વધારે તેજોમય અને જ્જવલ્યમાનસ્વરૂપ^૩ અને ત્યાર પછી અકથ્ય આનંદના મહાસાગરસ્વરૂપ જેથી તેઓ સ્વયંભૂરમણસમુદ્રથી પણ વધારે ગંભીર^૪ જણાય છે.

આ પ્રમાણે પ્રણિધાન, પ્રવૃત્તિ અને વિઘ્નજય થતાં ઈષ્ટફળની **સિદ્ધિ** થાય છે અને તે થતાં

૧. આત્મસ્થં ત્રૈલોક્ય-પ્રકાશકં...		।
૨. જ્યોતિઃ પરં પરસ્તાત્, તમસો		।
૩. આદિત્યવર્ણમમલં,	...	
૪. સ્તિખિતતરઙ્ગોદધિસમમ્	...	

ષોડશકપ્રકરણ, (પંચદશષોડશક) ગાથા ૧૧થી ૧૫

વિનિયોગ સુલભ બને છે.^૧ પ્રસ્તુતમાં સાતમી ગાથામાં 'સિદ્ધા સિદ્ધિ મમ દિસંતુ' શબ્દોથી ઈષ્ટફળની સિદ્ધિ માટેની મનઃકામના વ્યક્ત કરવામાં આવી છે.

શ્રીચતુર્વિંશતિસ્તવનું રહસ્ય અગાધ છે. તે વૈખરી વાણીથી પૂર્ણ રીતે સમજાવી શકાય તેમ નથી. છતાં મુમુક્ષુ આત્માઓ છ આવશ્યક પૈકી આ બીજા આવશ્યકનું રહસ્ય સમજવા માટે પ્રયત્નશીલ થાય તે ઉદ્દેશથી આટલી વિચારણા સૂચનરૂપે અહીં કરી છે. તે પરથી વિશષજ્ઞો તેમાં વિશેષ રીતે પ્રવૃત્ત થાય અને સામાન્ય મનુષ્યો તેની વાસ્તવિક ગંભીરતાને પિછાણી તેમાં વીર્યોલ્લાસ પ્રગટાવે એ જ અભ્યર્થના.

વિ. સં. ૨૦૨૨, કાર્તિક શુકલ પંચમી
શુક્રવાર, તા. ૨૯-૧૦-૨૫

અમૃતલાલ કાલિદાસ દોશી
પ્રમુખ, જૈ. સા.વિ. મંડળ

૧. પ્રણિધિ-પ્રવૃત્તિ-વિઘ્નજય-સિદ્ધિ-વિનિયોગભેદતઃ પ્રાયઃ ।
ધર્મજ્ઞૈ-રાખ્યાતઃ, શુભાશયઃ પચ્છધાડત્ર વિધૌ ॥૬॥

પરિચય

લોગસ્સસૂત્રનું પ્રામાણ્ય :—

લોગસ્સસૂત્રનું બીજું નામ ચતુર્વિંશતિસ્તવસૂત્ર છે, ચતુર્વિંશતિસ્તવસૂત્ર એ મૂલ આવશ્યકસૂત્રનું બીજું અધ્યયન છે. વિદ્યમાન ૪૫ આગમોમાં ૧૧ અંગ, ૧૨ ઉપાંગ, ૧૦ પચન્ના, ૬ છેદ, ૪ મૂલ તથા શ્રી નંદી અને અનુયોગદ્વાર સૂત્ર ગણાય છે. ચાર મૂળ સૂત્રનાં નામ શ્રીદશવૈકાલિક સૂત્ર, શ્રીઆવશ્યક સૂત્ર, શ્રીઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર અને શ્રીઓઘનિર્યુક્તિ છે. આવશ્યક એ મૂલ ચાર સૂત્રમાં પ્રથમ સૂત્ર છે. આવશ્યકસૂત્રનાં છ અધ્યયનો છે, તેમાં ચતુર્વિંશતિસ્તવ એ બીજા અધ્યયનનું નામ છે. પહેલું સામાયિક, બીજું ચતુર્વિંશતિસ્તવ, ત્રીજું વંદન, ચોથું પ્રતિકમણ, પાંચમું કાયોત્સર્ગ અને છઠ્ઠું પ્રત્યાખ્યાન એમ શ્રીઆવશ્યકસૂત્રનાં છ અધ્યયનો છે. સામાયિકનો અર્થાધિકાર સાવધયોગની વિરતિ, ચતુર્વિંશતિસ્તવનો અર્થાધિકાર સદ્ભુતગુણોનું કીર્તન, વંદનનો અર્થાધિકાર ગુણવાન એવા ગુરુનો વિનય, પ્રતિકમણનો અર્થાધિકાર સ્ખલિતની નિંદા, કાયોત્સર્ગનો અર્થાધિકાર ભાવપ્રણની ચિકિત્સા અને પ્રત્યાખ્યાનનો અર્થાધિકાર સંયમગુણની ધારણા છે. શ્રીજિનપ્રવચન છ આવશ્યકમય અને પાંચ આચારમય છે. છ આવશ્યકોમાં સામાયિક મુખ્ય છે. તીર્થકરો સામાયિક ધર્મનો ઉપદેશ આપે છે, માટે તેમની સ્તુતિ એ બીજું આવશ્યક છે. સામાયિક ધર્મનું પાલન કરનારા ગુરુઓનું વંદન એ ત્રીજું આવશ્યક છે. સામાયિક ધર્મના પાલનમાં આવેલી સ્ખલનાની શુદ્ધિ લાગેલા દોષરૂપી પ્રણની ચિકિત્સા અને ફરી સામાયિક ગુણનું શુદ્ધધારણ એ અનુક્રમે ચોથું, પાંચમું અને છઠ્ઠું આવશ્યક છે. શ્રીજિનાગમમાં સામાયિક ચાર પ્રકારનાં વર્ણવેલાં છે. સમ્યક્ત્વસામાયિક, શ્વૃતસામાયિક, દેશવિરતિસામાયિક અને સર્વવિરતિસામાયિક. એ ચારે પ્રકારનાં સામાયિક પાંચ આચારમય છે. જ્ઞાનાચાર, દર્શનાચાર, ચારિત્રાચાર, તપાચાર અને વીર્યાચાર એ પાંચ આચારો છે અને તે આચારોની શુદ્ધિ છ આવશ્યકો વડે થાય છે, તેથી શ્રીજિનપ્રવચનને છ આવશ્યકમય અને પાંચ આચારમય કહ્યું છે તે યથાર્થ છે. સામાયિક આવશ્યક વડે ચારિત્રાચારની શુદ્ધિ થાય છે, ચતુર્વિંશતિસ્તવ વડે દર્શનાચારની શુદ્ધિ થાય છે, ગુરુવંદન વડે જ્ઞાનાચારની શુદ્ધિ થાય છે તથા

પ્રતિક્રમણ, કાયોત્સર્ગ અને પરચક્રખાણ આવશ્યક વડે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપ એ ચારે આચારોની શુદ્ધિ થાય છે તથા સર્વ આવશ્યકો વડે વીર્યાચારની શુદ્ધિ થાય છે. એ રીતે પંચાચારની શુદ્ધિ કરનાર ષડાવશ્યકમય જિનપ્રવચનની આરાધના એ મુખ્યતઃ સામાયિક ધર્મની આરાધના છે. કહ્યું છે કે :- સર્વ ભાવોનો આધાર જેમ આકાશ છે, તેમ સર્વ ગુણોનો આધાર સામાયિક છે, તેથી શારીરિક અને માનસિકાદિ અનેક દુઃખોનો નાશ કરનાર એવા સામાયિકધર્મનો ઉપદેશ સર્વ તીર્થંકરોએ આપ્યો છે.^૧

સામાયિકધર્મ :—

શ્રીતીર્થંકરદેવના આગમોમાં પદે પદે ધર્મની જ એક પ્રશંસા છે. ધર્મ એ ઉત્કૃષ્ટ મંગળ છે, ધર્મ સ્વર્ગ-અપવર્ગ આદિ ઉત્તમ પદોને આપે છે, સંસારરૂપી ઘોર અરણ્યનું ઉલ્લંઘન કરવા માટે ધર્મ એ માર્ગદર્શક છે, ધર્મ માતાની જેમ પોષણ આપનાર, પિતાની જેમ પાલન કરનાર, મિત્રની જેમ સ્નેહ કરનાર, બંધુની જેમ પ્રેમ કરનાર, ગુરુની જેમ ઉત્તમ ગુણોને આપનાર અને સ્વામીની જેમ પરમ સહાય કરનાર છે. આવી અનેક ઉપમાઓથી ધર્મની સ્તુતિ શાસ્ત્રોમાં કરાયેલી છે. ધર્મથી જીવ રાજા થાય છે, ધર્મથી બળદેવ, વાસુદેવ અને ચક્રવર્તીપણું મળે છે, ધર્મથી જ દેવ, ધર્મથી ઇંદ્ર અને ધર્મથી જ અહમિન્દ્રનાં પદો મળે છે અને અરિહંતપણું અર્થાત્ સર્વોત્તમ તીર્થંકર પદ પણ ધર્મથી જ પ્રાપ્ત થાય છે, એ રીતે ધર્મનો મહિમા ગવાયેલો છે. એ ધર્મ બીજો કોઈ નહિ પણ સામાયિક ધર્મ જ છે. ધર્મના દાન, શીલ, તપ અને ભાવ તથા અહિંસા, સંયમ અને તપ વગેરે જેટલા પ્રકારો છે, તે બધા સામાયિકધર્મની જ પુષ્ટિ કરનારા છે. શ્રુતધર્મ અને ચારિત્રધર્મ પણ સામાયિક ધર્મના જ ભેદ છે. શ્રુતધર્મ સામાયિક ધર્મનું માહાત્મ્ય વર્ણવે છે અને ચારિત્રધર્મ તેનું પાલન બતાવે છે. લોગસ્સસૂત્રમાં ચોવીસ તીર્થંકરો અને ઉપલક્ષણથી અનંત તીર્થંકરોની સ્તુતિ છે, તે સામાયિક ધર્મના ઉપદેશ અને પાલનને અંગે જ છે. સામાયિક ધર્મના આદ્યપ્રકાશક તીર્થંકરભગવંતો છે, તેથી શકસ્તવમાં તેમની સ્તુતિ ધર્મના દાતાર, ધર્મના ઉપદેશક, ધર્મના નાયક, ધર્મના સારથિ અને ચાર પ્રકારના ધર્મ વડે ચાર ગતિનો અંત કરનાર ધર્મવરચાતુરંતચક્રવર્તી આદિ વિશેષણોથી થયેલી છે.

સામાયિકનું સ્વરૂપ :—

સામાયિક ધર્મનું બહિરંગસ્વરૂપ સર્વ સાવધ વ્યાપારોનો ત્યાગ છે અને અંતરંગસ્વરૂપ સર્વજીવો પ્રત્યે આત્મતુલ્ય સમતાભાવ છે. સામાયિકને વાસીચંદનકલ્પમધ્યસ્થભાવ પણ કહ્યો છે. રાગદ્વેષનો વિજય, સમસુખદુઃખવૃત્તિ, સર્વત્ર કલ્યાણૈકશીલતા વગેરે તેનાં જ પર્યાયો છે. નિશ્ચય-

૧. સામાયિકં ગુણાના-માધારઃ ખમિવ સર્વભાવાનાં ।

ન હિ સામાયિકહીના-શ્ચરણાદિગુણાન્વિતા યેન ॥૧॥

તસ્માજ્જગાદ ભગવાન્ સામાયિકમેવ નિરુપમોપાયમ્ ।

શારીરમાનસાનેક-દુઃખનાશસ્ય મોક્ષસ્ય ॥૨॥

નયની દૃષ્ટિએ આત્મા એ જ સામાયિક છે અને વ્યવહારનયની દૃષ્ટિએ આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરાવી આપનારાં સઘળાં સાધનો એ સામાયિક છે. જે જે સાધનોથી આત્માત્મિમુખ વૃત્તિ સધાય તે સઘળાં સાધનો એ સામાયિકની જ સિદ્ધિ કરાવનારાં છે. મોક્ષમાર્ગમાં જોડનારો સઘળો ધર્મ-વ્યાપાર, સમતત્વને સાધનાર સકળ કુશળ અનુષ્ઠાન, સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યકચારિત્રરૂપી રત્નત્રયની સઘળી સામગ્રી, એ સામાયિક ધર્મનાં જ અંગો છે. સામાયિક ધર્મનું લક્ષ્ય આત્મા અને તેના ગુણો છે. જે ધર્મ વ્યાપારોથી આત્મગુણો પ્રગટ થાય અને આત્મસ્થિતિ સધાય તે ધર્મવ્યાપારોને સામાયિકધર્મ તરીકે તીર્થંકરોએ ઉપદેશ્યા છે.

ચતુર્વિંશતિસ્તવ :—

સામાયિક ધર્મનું લક્ષ્ય આત્મા અને તેના ગુણો છે, એ જાણ્યા પછી એની સિદ્ધિ માટેનાં સાધનોમાં પ્રધાન સાધન સામાયિક ધર્મને ઉપદેશનારા તીર્થંકરોની સ્તુતિ છે, તેથી તેને બીજું આવશ્યક કહ્યું છે. આધ્યાત્મિક સાધનામાં સામાયિક એ પ્રથમ આવશ્યક છે અને ચતુર્વિંશતિસ્તવ એ બીજું આવશ્યક છે. મોક્ષમાર્ગની સાધનામાં શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને ચારિત્રને વિકસાવનાર ક્રિયાઓ અતિ અગત્યનું સ્થાન ધરાવે છે. શ્રદ્ધાથી સત્યની નજીક જવાય છે, જ્ઞાનથી સત્યની પકડ થાય છે, ચારિત્રથી સત્યનું આચરણ થાય છે અને ક્રિયા (Rituals) થી સત્યની સાથે એકતા અનુભવાય છે. કોઈ પણ વસ્તુનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માટે જેમ તે વસ્તુના નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવને વિચારવા પડે છે, તેમ મોક્ષમાર્ગમાં પોતાનો આદર્શ અને ધ્યેય જે આત્મસ્વરૂપની સિદ્ધિ અને આત્મગુણોની પૂર્ણતા છે, તે માટે ધ્યેયની સાથે અને આદર્શની સાથે એકતા સિદ્ધ કરવાની હોય છે, તે એકતા સિદ્ધ કરવા માટે ધ્યેયની પણ ચારે બાજુઓનો વિચાર કરવાનો હોય છે. ધ્યેય પ્રત્યે ભક્તિ અને પ્રેમ જગાડવા માટે ધ્યેયનાં નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવ એ ચારેને આદરથી જોવાના અને પૂજવાના હોય છે. ધ્યેયનું આદરપૂર્વક દર્શન-પૂજન એ ધ્યેયની સાથે એકતા સિદ્ધ કરવાનો અનન્ય ઉપાય છે.^૧

નામાદિ નિક્ષેપ :—

શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે કે નામ, સ્થાપના અને દ્રવ્ય એ ત્રણ નિક્ષેપા ભાવ અરિહંતની સાથે તદ્રૂપતાની અભેદબુદ્ધિ સાધવામાં પરમ કારણ છે. અનુભવ પણ એમ જ કહે છે : નામાદિ ત્રણનો

૧. All of the Jain rituals circle round one and the only one central ideal, the perfect soul, full of knowledge, purity, power and bliss. The object and goal of ritual is to become one with the ideal, namely, the perfection. It is the way in which we manifest our love and reverence for our ideal. As knowledge of every object is derived by considering its four aspects, name (નામ), status (સ્થાપના), substance (દ્રવ્ય) and nature (ભાવ), so also the worship of the ideal. For example, Lord Mahavir is the ideal soul for every Jain, therefore the namce of Mahavir invokes the ideal before the eyes in all its gloire (glory).

Outlines of Jainism

By J. L. Jaini

આશ્રય લીધા વિના ભાવનિક્ષેપને ચિત્તની અંદર સ્થાપન કરવાની ક્રિયા એ આંખ વિના જ પોતાનું મુખ દર્પણમાં જોવાની ક્રિયા જેવી છે. નામાદિ નિક્ષેપોનો અનાદર કરવાથી ભાવોલ્લાસ સાધી શકાતો નથી. જેમ શાસ્ત્રને આગળ કરવાથી શાસ્ત્રને કહેનારા પુરુષોને જ આગળ કરવામાં આવે છે, તેમ નામાદિ ત્રણ નિક્ષેપનો આદર કરવાથી તેની સાથે સંબંધ ધારણ કરનારા ભગવાનનો જ આદર થાય છે.^૧ અહીં એમ કહેવામાં આવે કે નામાદિ ત્રણનો આશ્રય લેનાર પ્રત્યેક વ્યક્તિમાં ભાવની ઉત્પત્તિ થાય જ એવો નિયમ નથી, તો એ વાત ભાવનિક્ષેપને પણ તેટલી જ લાગુ પડે છે. સાક્ષાત્ ભગવાનને જોઈને પણ બધાને ભાવોલ્લાસ થાય તેવો નિયમ નથી. અભવ્ય કે દુર્ભવ્ય આત્માઓ સાક્ષાત્ ભગવાનને જોઈને પણ ભાવોલ્લાસવાળા બનતા નથી. એટલે એ દૃષ્ટિએ ચારે નિક્ષેપોની તુલ્યતા છે. જ્યાં ભાવનિક્ષેપની જ એક પ્રધાનતા બતાવી છે, ત્યાં નિશ્ચયનયનું અવલંબન લીધું છે. વ્યવહારનયના મતે ભાવોલ્લાસમાં કારણભૂત નામાદિ નિક્ષેપોનું મહત્ત્વ પણ તેટલું જ છે. ભગવાનનો ધર્મ સર્વનયને માન્ય રાખવામાં છે, તેથી અપ્રશસ્તભાવવાળાના સર્વ નિક્ષેપોને જેમ અપ્રશસ્ત માન્યા છે, તેમ પ્રશસ્તભાવવાળાની સાથે સંબંધ રાખનારા સર્વ નિક્ષેપોને પ્રશસ્ત કહ્યા છે. શાસ્ત્રને જેમ હૃદયસ્થ બનાવવાથી ભગવાન હૃદયસ્થ બને છે, તેમ ભગવાનનાં નામાદિ ત્રણને પણ હૃદયસ્થ બનાવવાથી ભગવાન હૃદયસ્થ થાય છે, એટલું જ નહીં પણ ભગવાનની સાથે સર્વાંગીણભાવનો અને તન્મયીભાવનો અનુભવ થાય છે અને તેથી સર્વકલ્યાણની સિદ્ધિ થાય છે.^૨

નામનો મહિમા :—

જૈનો ઈશ્વરને માને છે પરંતુ પૃથ્વી, ખાણી, પર્વત, નદી, હવા, પ્રકાશ, સૂર્ય કે ચંદ્ર આદિ ભૌતિક પદાર્થોની સિદ્ધિ માટે નહીં, કિંતુ આત્મિક ઉન્નતિના સાધનભૂત અહિંસા, સંયમ અને તપસ્વરૂપ સદ્ધર્મની પ્રેરણા અને સિદ્ધિ માટે માને છે. સ્વર્ગ અને મોક્ષ આદિ પદાર્થો સ્વયં સિદ્ધ છે. જીવોને તેની પ્રાપ્ત કરાવનારા કોઈ પણ હોય તો તે અહિંસા, સંયમ અને તપસ્વરૂપ નિર્મળ સામાયિક ધર્મનું પાલન જ છે. જૈનો એ સદ્ધર્મના આદ્ય પર્વતકો અને આદ્ય ઉપદેશકો તરીકે તીર્થંકરોને પૂજે છે. જગતના જીવો અનાદિકાળથી અજ્ઞાનસમુદ્રમાં ડૂબેલા છે અને એ અજ્ઞાનના પ્રતાપે પોતાના હિતાહિતને સમજી શકતા નથી. તેવા અજ્ઞાન જીવોને તેમનું હિતાહિત સમજાવનાર તથા અહિતનો માર્ગ છોડાવી હિતના માર્ગે ચડાવનાર પરમગુરુ તરીકેનું સ્થાન જૈનોના તીર્થંકરોને ઘટે છે. તેમને ધર્મતીર્થંકર, જિન, આદ્ય ગુરુ કે જગદ્ગુરુ તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે. સદ્ધર્મની દેશના દ્વારા તેઓ જગતને ઉપકાર કરનારા થાય છે, એટલું જ

૧. येन हि यस्य नामाऽपि ध्यातं तेन स नितरां ध्यात इति यथोक्तमेव साधु ।

द्वयाश्रयमहाकाव्य, अभयतिलकगणिकृतव्याख्या, श्लोक-१
(नमस्कारस्वाध्याय, (सं. वि.) पृ. ४०)

૨. જુઓ, 'પ્રતિમાશતક' શ્લોક ૨ ની સ્વોપજટીકા

કર્તા - ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી

નહીં પણ તેઓના નામમાત્રની ઉપાસના કરનારનું પણ તેઓ કલ્યાણ કરનારા થાય છે.^૧ તેમના નામમાત્રનું આલંબન લેનારને પણ તેઓ સ્વરૂપનો લાભ કરાવનાર થાય છે. સ્વરૂપના લાભને મોક્ષ તરીકે ઓળખાવવામાં આવે છે. સ્વરૂપના લાભરૂપી મોક્ષની પ્રાપ્તિમાં તીર્થકરોનું નામ પણ ઉપકારક થાય છે. તેથી ચતુર્વિંશતિસ્તવમાં તીર્થકરોની તેમનાં નામ દ્વારાએ સ્તુતિ કરવાનું વિધાન છે અને તેને છ પ્રકારના આવશ્યકમાં બીજા આવશ્યકનું સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે.

લોગસસુત્રમાં 'નામ'ની સ્તુતિ :-

તીર્થકરભગવંતો લોકાલોકપ્રકાશક કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનના બળે વિશ્વની વસ્તુસ્થિતિને પ્રકાશિત કરનારા સત્સિદ્ધાંતોનું નિરુપણ કરે છે, તેમાંથી સદ્ગ્રંથો રચાય છે, સદ્ગ્રંથોમાં સુયુક્તિઓ ગૂંથાય છે અને સુયુક્તિઓના બળે સુવિકલ્પો ફેલાય છે, તેમાંથી ભક્ષ્યાભક્ષ્ય, પેયાપેય, કાર્યાકાર્ય આદિની હિતકર નીતિઓ પ્રચલિત થાય છે, આત્મા, સર્વજ્ઞ, મોક્ષમાર્ગ આદિ પ્રમાણસિદ્ધ પદાર્થોનું સ્થાપન થાય છે તથા અહિંસા, સત્ય, અચૌર્ય, બ્રહ્મચર્યાદિ ધર્મો પ્રતિષ્ઠિત થાય છે/ વળી તેથી સન્માર્ગની પ્રશંસા અને ઉન્માર્ગની ઉપેક્ષા થાય છે, વંદનીયની વંદના અને પૂજનીયની પૂજાઓ પ્રચલિત થાય છે તથા પાપકર્મો અટકે છે અને પુણ્યકર્મો વધે છે. એ બધું સદ્વિકલ્પો અને સદ્વિચારોનું ફળ છે. સદ્વિચારોની પ્રેરક સુયુક્તિઓ છે, સુયુક્તિઓના સંપાદક સદ્ગ્રંથો છે અને સદ્ગ્રંથોના પ્રણેતા તીર્થકર-ગણધરો છે, તે કારણે તીર્થકરો ધર્મતીર્થના પ્રણેતા કહેવાય છે. જેનાથી હિત, સુખ, ગુણ, અભય, કીર્તિ, યશ, નિર્વૃત્તિ, સમાધિ આદિ થાય તે તીર્થ કહેવાય છે, તે તીર્થ દ્વાદશાંગી સ્વરૂપ છે, તેને અર્થથી કહેનારા તીર્થકરભગવંતો છે અને સૂત્રથી ગૂંથનારા ગણધરભગવંતો છે અને તેને ધારણ કરનાર ચતુર્વિધ શ્રમણસંઘ છે, તેથી દ્વાદશાંગી, પ્રથમ ગણધર અને ચતુર્વિધ શ્રમણસંઘને પણ તીર્થ કહેવાય છે, દ્વયતીર્થનાં જળનાં સેવનથી જેમ દાહનો ઉપશમ, તૃષાનો ઉચ્છેદ અને મળનું ક્ષાલન થાય છે, તેમ તીર્થકર પ્રણીત દ્વાદશાંગીરૂપ ભાવતીર્થનાં સેવનથી ભાવદાહનો ઉપશમ, ભાવતૃષાનો ઉચ્છેદ અને ભાવમળનું ક્ષાલન થાય છે. ક્રોધકષાય એ ભાવદાહ છે, વિષયતૃષ્ણા એ ભાવતૃષા છે અને ભવભવ સંચિત કર્મરજ એ ભાવમળ છે. દ્વાદશાંગીરૂપ પ્રવચનના સતત અભ્યાસથી અને તેમાં કહેલા અર્થોના વારંવાર અનુષ્ઠાનથી ક્રોધરૂપી દાહનો ઉપશમ થાય છે, લોભરૂપી તૃષાનો ઉચ્છેદ થાય છે, અને કર્મરજરૂપી મળનું પ્રક્ષાલન થાય છે.

દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રને પણ તીર્થ કહેવાય છે. દર્શન એટલે જીવાજીવાદિ પદાર્થો ઉપર શ્રદ્ધા. તેથી ક્રોધ-દ્વેષ આદિ વૃત્તિઓનો નિગ્રહ થાય છે. જીવાજીવાદિક પદાર્થોના જ્ઞાનથી લોભ-તૃષ્ણાદિ વૃત્તિઓનો નાશ થાય છે અને અત્યંત અનવધ ચરણકરણાત્મક ક્રિયાકલાપનાં પાલનસ્વરૂપ ચારિત્રથી જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મ અને મોહનીયાદિ પાપની અશુભ પ્રકૃતિઓનો ક્ષય થાય છે, એ કારણે દ્વાદશાંગરૂપ અને રત્નત્રયસ્વરૂપ તીર્થ અચિન્ત્યશક્તિયુક્ત મનાય છે અને ત્રણે

૧. તન્નામગ્રહમાત્રા-દનાદિસંસારસંભવં દુઃખં ।

ભવ્યાત્મનામશેષં પરીક્ષયં યાતિ સહસૈવ ॥

લોકમાં રહેલા ઉજ્જવળધર્મસંપત્તિયુક્ત મહાપુરુષો તેનો આશ્રય લે છે. એ તીર્થને અર્થથી પ્રરૂપનાર તીર્થકરો છે, તેથી તીર્થકરો જગતને હિત કરનારા, સુખ કરનારા અને ગુણ કરનારા ઈત્યાદિ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે.

તીર્થકરોનું તીર્થ અવિસંવાદિ હોવાથી જો અચિન્ત્યપ્રભાવ અને શક્તિથી યુક્ત હોય, તો પછી તેવા અવિસંવાદિ તીર્થની સ્થાપના કરનારા, સ્વયં પ્રરૂપનારા, સૌથી પ્રથમ અર્થથી કહેનારા તીર્થકરોનો પ્રભાવ અને સામર્થ્ય અચિન્ત્ય હોય એમાં શંકા જ શી ?

અચિન્ત્યપ્રભાવયુક્ત તીર્થના આસેવનથી જેમ ભાવદાહોપશમાદિ કાર્યો સિદ્ધ થાય છે, તેમ અચિન્ત્યપ્રભાવસંપન્ન તીર્થકરોના આસેવનથી પણ તે કાર્યો સિદ્ધ થાય જ. તીર્થકરોનું આસેવન એટલે તેમના નામનો મંગળ જાપ, તેમના રૂપનું પવિત્ર દર્શન, તેમના ચારિત્રનું ઉત્તમ શ્રવણ અને તેમના ઉપદેશનું સક્રિય પાલન. એ સિવાયની બીજી જે કોઈ રીતો છે, તે આ ચારમાં એક યા બીજા પ્રકારે સમાવેશ પામી જાય છે. જેટલો પ્રભાવ તીર્થકરોનો તેટલો જ પ્રભાવ તેમના નામનો, તેમના રૂપનો, તેમના ચારિત્રનો અને તેમના ઉપદેશ આદિનો માનવો જોઈએ. તીર્થકરો લોકમાં મંગળ છે, તો તેમનું નામ પણ લોકમાં મંગળ છે. તીર્થકરો લોકમાં ઉત્તમ છે, તો તેમનું નામ પણ લોકમાં ઉત્તમ છે. તીર્થકરો લોકમાં શરણભૂત છે, તો તેમનું નામ પણ લોકમાં શરણભૂત છે. તીર્થકરોનાં નામના મંગળજાપ દ્વારા તીર્થકરોના ગુણોનું ઉત્કીર્તન થાય છે.

નામની પવિત્રતા અને મંગળમયતા :—

તીર્થકરો, ભરત, ઐરવત ક્ષેત્રોના દરેક ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી કાળમાં ચોવીશ-ચોવીશ થાય છે તથા ભરત, ઐરવત અને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ઉત્કૃષ્ટ કાળે ૧૭૦ વિચરતા હોય છે, તેમને 'વિહરમાન જિન' કહેવાય છે. લોગસ્સસૂત્રમાં મુખ્યત્વે આ ભરતક્ષેત્રની આ અવસર્પિણીના ત્રીજા ચોથા આરામાં થયેલા ચોવીશ તીર્થકરોના નામનું સાક્ષાત્ ઉત્કીર્તન કરવામાં આવ્યું છે. મહાપુરુષો ફરમાવે છે કે તીર્થકરોનાં નામનું કીર્તન કરવાથી કરોડો વર્ષનાં તપનું ફળ મળે છે, કષ્ટો અને વિઘ્નો ટળે છે, મંગળ અને કલ્યાણની પરંપરા આવી મળે છે, દુર્જનોનું ચિંતવેલું નિષ્ફળ જાય છે, દુર્ગતિનાં દ્વારોનું રોકાણ અને સદ્ગતિનાં દ્વારોનું ઉદ્ઘાટન થાય છે, મહિમા-મોટાઈ વધે છે, સર્વકામનાઓ સિદ્ધ થાય છે અને આત્મોદ્ધારનું કાર્ય સુલભ બને છે. એ કારણે તીર્થકરોનું નામ એ પરમ નિધાન છે અને અમૃતનો કુંભ છે. મયૂરને મન જેમ મેઘ, ચક્રોરને મન જેમ ચંદ્ર, ભ્રમરને મન જેમ કમળ અને કોકિલને મન જેમ આમ્રવૃક્ષની મંજરી, તેમ ગુણરસિક ભવ્ય જીવોનાં મનને તીર્થકરનું નામ આનંદ આપનારું છે. તીર્થકરોનું નામ લેનારને નવ નિધાન ઘરમાં, કલ્પવેલડી આંગણે અને આઠ મહાસિદ્ધિ ઘટમાં પ્રગટે છે. તીર્થકરોના પવિત્ર નામનું ગ્રહણ કરવાથી કોઈ પણ જાતના કાયકષ્ટ વિના જ ભવજલધિથી પાર પમાય છે, તેથી મહાપુરુષો નામગ્રહણમાં સદા તત્પર રહે છે. વળી મહાપુરુષો ફરમાવે છે કે, સીતાને મન જેમ રામ, રતિને મન જેમ કામ, વેપારીને મન જેમ દામ અને પંથીને મન જેમ ધામ તેમ મુમુક્ષુમાત્રને મન પ્રભુનું નામ અતિપ્રિય હોય છે. તીર્થકરોનાં નામકીર્તનરૂપી લોકોત્તર અમૃતપાનથી મિથ્યામતિરૂપી વિષ તત્કાળ નાશ પામે છે અને અજરામરપદની પ્રાપ્તિ સુલભ અને સુકર બની જાય છે.

લોગસ્સસૂત્રનું સ્વરૂપ :—

લોગસ્સસૂત્ર સાત ગાથા પ્રમાણ છે. તેની પહેલી ગાથામાં ચાર અતિશયના વર્ણનપૂર્વક તીર્થંકરોની સ્તુતિ કરવાની પ્રતિજ્ઞા છે. બીજી ત્રણ ગાથામાં ચોવીશ તીર્થંકરોના (પ્રત્યેક ગાથામાં આઠ આઠની સંખ્યામાં) નામનું વર્ણન છે. આ ત્રણ ગાથા તંત્રશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ પણ અતિમહત્વ ધરાવે છે. પહેલી ગાથામાં બાર બિંદુ, બીજી ગાથામાં બાર બિંદુ અને ત્રીજી ગાથામાં અગિયાર બિંદુ એમ કુલ ત્રણ ગાથામાં ૩૫ બિંદુઓ રહેલાં છે. મંત્રશાસ્ત્રમાં બિંદુ અગત્યનું સ્થાન ધરાવે છે. નાદ અને કલા તે બિંદુની જ સૂક્ષ્મ અવસ્થાઓ છે. ‘પરમાત્માના નામનું ઉચ્ચારણ જ્યારે બિંદુ સહિત કરવામાં આવે છે, ત્યારે તે સર્વકામનાઓની પૂર્તિ કરે છે અને મોક્ષ આપનાર પણ થાય છે,’ એવું તંત્રશાસ્ત્રોનું પ્રસિદ્ધ નિરુપણ છે. લોગસ્સસૂત્ર એ શ્રુતકેવલી ચૌદપૂર્વધર ગણધર ભગવંતોની રચના હોવાથી તેમાં મંત્ર, તંત્ર, વિદ્યા અને સિદ્ધિઓ રહેલી હોય એ સમજી શકાય છે. ‘ધમ્મો મંગલમુક્કિટ્ઠં’ એ ગાથાથી શરૂ થતા શ્રીદશવૈકાલિક ગ્રન્થના પ્રારંભ મંગલમાં પણ મંત્રમયતા રહેલી છે અને તેનાં વિધિપૂર્વક ઉચ્ચારણાદિથી રસસિદ્ધિ, સુવર્ણસિદ્ધિ વગેરે સિદ્ધિઓ ઉત્પન્ન થાય છે, એમ આમ્નાયવિદો જાણે છે. લોગસ્સસૂત્રની આ ત્રણ ગાથાઓ પણ તેની મંત્રમયતાના કારણે પ્રસિદ્ધ છે. છેલ્લી ત્રણ ગાથાઓ કે જે લોગસ્સસૂત્રની ચૂલિકારૂપ ગણાય છે, એમાં વિવિધ રીતે તીર્થંકરભગવંતોની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે છેલ્લી આ ત્રણ ગાથાઓ પ્રણિધાનસ્વરૂપ છે અને ચિત્તની વિશુદ્ધિ માટે પ્રણિધાન એ મહત્વની વસ્તુ છે. પ્રણિધાનપૂર્વક થયેલી ક્રિયા તીવ્ર વિપાક-ઉત્કટફળને આપનારી મનાય છે અને અનુષ્ઠાનને સાનુબંધ બનાવે છે. ‘ચોવીશ તીર્થંકરોની અને ઉપલક્ષણથી સર્વ તીર્થંકરોની સ્તુતિ કર્યા બાદ “તીર્થંકરો મારા ઉપર પ્રસન્ન થાઓ, મને આરોગ્ય બોધિલાભ અને ઉત્કૃષ્ટ સમાધિને આપો તથા પરમપદરૂપી મોક્ષને આપનારા પણ થાઓ.” એ રીતે જુદા જુદા પ્રકારે સ્તુતિ કરવામાં આવી છે, એની પાછળ ગંભીર રહસ્ય રહેલું છે. લોગસ્સસૂત્ર ઉપર વિશદ ટીકાને રચનારા શ્રીહરિભદ્રસૂરિમહારાજે ‘લલિતવિસ્તરા’ નામના ટીકાગ્રંથમાં તે રહસ્યનું ઉદ્ઘાટન કર્યું છે.

તીર્થંકરોની પ્રસન્નતા :—

તીર્થંકરભગવાન કે જેમના રાગાદિ દોષો સંપૂર્ણ નાશ પામી ચૂક્યા છે, તેઓ કોઈના ઉપર પણ પ્રસન્ન કે નારાજ થતા નથી. તો પછી આ પ્રાર્થના કરવાનો શો અર્થ ? એ પ્રશ્ન કુદરતી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે. એનો ઉત્તર એ છે કે અહીં કાર્યસિદ્ધિ માટે પ્રાર્થનીયની પ્રસન્નતા-અપ્રસન્નતા એ ગૌણ વસ્તુ છે અને એમનું સામર્થ્ય એ મુખ્ય વસ્તુ છે. એ માટે દૃષ્ટાંત આપીને સમર્થન કરવામાં આવ્યું છે કે અચેતન એવા શબ્દાત્મક મંત્ર પણ પોતાના જાપ દ્વારા એ ફળ આપે છે અને એકેન્દ્રિય એવા ચિંતામણિરત્ન આદિ પણ ઉપાસના દ્વારા ઈષ્ટ સિદ્ધિને કરનાર થાય છે.

૧. પ્રણિધાનકૃતં કર્મ, મતં તીવ્રવિપાકવત્ ।

સાનુબન્ધત્વનિયમાત્, શુભાંશાચ્ચૈતદેવ તત્ ॥૧॥

—શ્રીહરિભદ્રસૂરિઃ । (પંચસૂત્રટીકાયામ)

તેમાં તે તે વસ્તુનું સામર્થ્ય જ કારણ છે. તીર્થંકરો વીતરાગ હોવાથી પ્રસન્ન અગર નારાજ નથી થતા એટલા માત્રથી તેમનામાં તેમની સ્તુતિ કરનારનાં ઈષ્ટને સિદ્ધ કરવાનું સામર્થ્ય નથી, એવો અર્થ કાઢવો તે યોગ્ય નથી. વસ્તુસ્વભાવના નિયમ મુજબ પ્રત્યેક વસ્તુ પોતાનું કાર્ય કરે જ છે, તો પછી તીર્થંકરપરમાત્માઓ સર્વોચ્ચ પરમવસ્તુસ્વરૂપ હોવાથી પોતાનું કાર્ય કરે, એમાં શી નવાઈ ? તીર્થંકરોનું કાર્ય ભવ્ય આત્માઓને રાગાદિ ક્લેશનું નિવારણ કરાવીને ભવસમુદ્રનો પાર પમાડવાનું છે. તે કાર્ય તીર્થંકરોની સ્તુતિ યા ભક્તિ દ્વારા થાય જ છે. અહીં એ પ્રશ્ન ઊભો થશે કે ભવ્ય આત્માઓના ઈષ્ટની સિદ્ધિ તીર્થંકરોની ઉપાસનાથી થઈ, તેમાં તીર્થંકરોએ શું કર્યું ? તેનું સમાધાન એ છે કે—સ્તુતિ કરનાર ભલે સ્તુતિ કરે પણ સ્તુતિનો વિષય તીર્થંકરોને છોડીને બીજા હોય તો તેથી ઈષ્ટસિદ્ધિ થાય ખરી ? જો ન થાય તો કાર્યની સિદ્ધિ માત્ર સ્તુતિથી નહિ પણ સ્તોતવ્યના પ્રભાવથી થઈ એમ સ્વીકારવું જોઈએ. સ્તુતિ તો માત્ર દ્વાર બને છે. સ્તુતિરૂપી દ્વાર વડે તીર્થંકરોરૂપી દ્વારીની અન્યથાસિદ્ધિ થઈ શકતી નથી. મંત્રાદિની ઉપાસનાથી જે ફળ થાય છે, તે ફળ મંત્રાદિથી થયું એમ મનાય છે. મંત્રાદિનો જ એવો કોઈ પ્રભાવ છે કે તેની ઉપાસના દ્વારા તે ઈષ્ટોત્પાદક થાય છે. તે જ રીતે અહીં તીર્થંકર ભગવંતોનો પોતાનો જ કોઈ એવો અચિંત્ય પ્રભાવ છે કે જેથી સ્તુતિ કરવાવાળાઓને ઈષ્ટની સિદ્ધિ થાય છે અર્થાત્ ઈષ્ટની પ્રાપ્તિમાં સ્તુતિક્રિયાની અપેક્ષાએ સ્તુતિના વિષયભૂત તીર્થંકર ભગવંતોનું જ વિશેષ માહાત્મ્ય છે.

આરોગ્ય બોધિલાભ અને ઉત્કૃષ્ટ સમાધિ :—

લોગસસૂત્રની છઠ્ઠી ગાથામાં કહ્યું છે કે “મેં નામ દ્વારાએ ભગવાનનું કીર્તન કર્યું, મન-વચન-કાયાના યોગ દ્વારા ભગવાનનું વંદન કર્યું તેના ફળસ્વરૂપ મને દ્રવ્ય-ભાવ આરોગ્ય, જિન ધર્મની પ્રાપ્તિરૂપી બોધિ અને ઉત્કૃષ્ટ એવી ભાવસમાધિને આપનારા થાઓ.” આ પણ એક પ્રાર્થનારૂપી પ્રશિધાન જ છે. કોઈ પણ પ્રવૃત્તિની સફળતાનો આધાર તેની પાછળ રહેલા સંકલ્પના બળ ઉપર છે. કહ્યું છે કે, સંકલ્પહીન કર્મ ફળતું નથી. અહીં પણ ભગવાનની સ્તુતિ દ્વારા સ્તુતિ કરનાર પોતે જે ફળને ઈષ્ટ છે તેનો સંકલ્પ કરવામાં આવ્યો છે. એ સંકલ્પની પૂર્તિ ‘ભગવાનના સામર્થ્યથી મને થાઓ’ એવી ભાવના પ્રકટ કરવામાં આવી છે. મોક્ષમાર્ગની સાધનામાં અતીવ ઉપયોગી એવી ત્રણે વસ્તુ આ એક જ ગાથામાં સંગ્રહી લેવામાં આવી છે. સંપૂર્ણ ભાવ આરોગ્ય મોક્ષમાં છે, તેનો હેતુ ભાવસમાધિ છે અને ભાવસમાધિનો હેતુ બોધિલાભ અર્થાત્ રત્નત્રયાત્મક જિનધર્મની પ્રાપ્તિ છે એ ત્રણેની સિદ્ધિ તીર્થંકર ભગવંતોના અનુગ્રહથી થાય છે. **શ્રીમહાનિશીથ સૂત્ર**માં કહ્યું છે કે આઠે કર્મથી મુક્ત થયેલા ત્રિદશપૂજિત તીર્થંકરોનું નામ પણ જેઓ શીલ-સંયમથી યુક્ત બનીને ત્રિકરણ યોગે ગ્રહણ કરે છે, તેઓ અલ્પકાળમાં જ સિદ્ધિ ગતિને પામે છે.^૧ અહીં

૧. ગામં પિ સયલકમ્મદ્-મલકલંકેહિં વિષ્પમુક્વાણં ।

તિયસિદ્ધિચ્ચિયચલણાણ, જિણવરિદાણ જો સરહ ॥૧॥

તિવિહકરણોવડત્તો, ખણે ખણે સીલસંજમુજ્જુત્તો ।

અવિરાહિયવચનિયમો, સો વિ હુ અરૂરેણ સિજ્ઞેજ્જા ॥૨॥

શ્રીમહાનિશીથસૂત્ર-પ્રથમાધ્યયને

‘સિદ્ધિગતિને પામે છે’ એ વાક્યથી ઉપલક્ષિત થાય છે કે સિદ્ધિગતિ ન મળે ત્યાં સુધી પ્રત્યેક જન્મની અંદર સિદ્ધિના સાધનભૂત દ્રવ્ય-ભાવ આરોગ્ય, બોધિલાભ અને સમાધિની સામગ્રીઓ પણ પ્રાપ્ત થાય છે. ભગવાનની પ્રાર્થનાથી આ વસ્તુઓની સિદ્ધિ થતી હોવાથી ભગવાન જ તેને આપનારા છે, એવો વાણીનો પ્રયોગ સાર્થક છે, તેને શાસ્ત્રોમાં ચતુર્થ ભાષા કહી છે, જે સત્ય નથી, તેમ અસત્ય પણ નથી. સત્ય એટલા માટે નથી કે રાગ દ્વેષ રહિત એવા તીર્થંકરભગવંતો પ્રાર્થના કરવામાં આવે તો પણ નિશ્ચય દૃષ્ટિએ ફળ આપનારા થતા નથી. અસત્ય એટલા માટે નથી કે તેમને ઉદ્દેશીને પ્રાર્થના કરનારને અવશ્ય તેનું ફળ મળે છે, તેથી વ્યવહાર દૃષ્ટિએ તેઓ આપનારા છે. જે સત્ય પણ ન હોય, અસત્ય પણ ન હોય અને સત્ય-અસત્યરૂપ મિશ્ર પણ ન હોય તેને ચતુર્થ (વ્યવહાર-ભાષા) કહેવામાં આવે છે. અહીં વ્યવહારનો અર્થ માત્ર બોલવા માટે છે એમ નહીં પણ કાર્ય કરવા માટે સમર્થ છે, એમ બતાવવા માટે છે. વ્યવહારભાષા કાર્યકરી (Not theoretical but practical) છે. સત્ય-અસત્યાદિ ભાષાઓ એ વસ્તુની યથાર્થતા-અયથાર્થતા આદિને બતાવનારી છે, જ્યારે આ ચોથી વ્યવહાર ભાષા વસ્તુનું વર્ણન કરવા માટે નથી પણ વસ્તુથી થતાં કાર્યને જણાવવા માટે છે.

લોગસ્સસૂત્રની છેલ્લી ગાથા :—

લોગસ્સસૂત્રની છેલ્લી ગાથા પોતાનું અન્નેષું મહત્ત્વ ધરાવે છે. તેમાં ચંદ્ર, સૂર્ય અને સાગર જેવા મહત્ત્વના શબ્દો વપરાયા છે. આગમિક દૃષ્ટિએ જેમ તેનું મહત્ત્વ છે તેમ તાન્ત્રિક દૃષ્ટિએ પણ તેનું ધણું મહત્ત્વ છે. પ્રકાશક પદાર્થોમાં ચંદ્ર અને સૂર્યની સવિશેષ ગણના છે, તેમ ગંભીરતા, વિશાળતા અને અથાગતાની દૃષ્ટિએ સમુદ્ર અને તેમાં પણ સ્વયંભૂરમણસમુદ્રનું એથી પણ વિશેષ મહત્ત્વ છે. લોગસ્સસૂત્રમાં તીર્થંકરોની જે નામગ્રહણપૂર્વક સ્તુતિ કરવામાં આવી છે, તે તીર્થંકરોનું ચરિત્ર ચંદ્રો કરતાં પણ વધારે નિર્મળ છે, તેમનું જ્ઞાન સૂર્યોના પ્રકાશ કરતાં પણ વધારે પ્રકાશવંતું છે અને તેમનું ગાંભીર્ય અને ઉડાણ સાગરોમાં સર્વશ્રેષ્ઠ એવો જે સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર તેના કરતાં પણ અધિક છે, આથી વિશેષ ઉપમા સાહિત્યશાસ્ત્રમાં મળવી દુર્લભ છે, એવી ઉત્તમ ઉપમાઓથી શોભતા, સિદ્ધિગતિને પામેલાં અને અષ્ટકર્મથી નિર્મુક્ત થયેલા તીર્થંકરોની સ્તુતિ આ ગાથામાં કરી છે અને તેના ફળસ્વરૂપ સ્તુતિ કરનારને પણ સિદ્ધિગતિની પ્રાપ્તિ થાય એવી આશંસા વ્યક્ત કરવામાં આવી છે. અહીં આશંસા માત્ર ઈચ્છારૂપ છે એમ નહીં પણ પ્રબળ આશારૂપે વ્યક્ત કરવામાં આવી છે. સિદ્ધિગતિ પામેલા તીર્થંકરોમાં સ્તુતિ કરનારને સિદ્ધિપદ આપવાનું અવંધ્ય સામર્થ્ય છે, તેનો સ્વીકાર કરીને આ પ્રાર્થના થયેલી છે, તેથી માત્ર ઈચ્છા કે આશંસા જ નહિ પણ સ્તુતિ કરનારના હૃદયમાં સિદ્ધિગતિની પ્રાપ્તિની પ્રબળ પ્રતીતિ પણ કરાવે છે. જેઓને જે ગુણની સિદ્ધિ થયેલી હોય, તેઓમાં તે ગુણ બીજાને પમાડવાની શક્તિ હોય જ છે, એ નિયમનું અહીં પ્રતિપાદન થયેલું છે. મોક્ષમાર્ગમાં તીર્થંકરોનું આલંબન એ પરમપ્રકૃષ્ટ આલંબન ગણાય છે, તેમાં પણ આ જ કારણ છે. જેને જે ગુણ સિદ્ધ થયો હોય તેને તે ગુણની પ્રાપ્તિ માટે અવલંબન બનાવવામાં આવે તો તે અવલંબન પુષ્ટાવલંબન બને છે. લોગસ્સસૂત્ર આ રીતે મુક્તિમાર્ગમાં પ્રસ્થિત થયેલા ભવ્ય જીવોને અવશ્ય કર્તવ્ય તરીકે આવશ્યકસૂત્રમાં દાખલ કરવામાં આવ્યું છે, તેની ચરિતાર્થતા આથી સિદ્ધ થાય છે.

ઉપસંહાર :—

લોગસ્સસૂત્રની પ્રથમ ગાથામાં તીર્થકરોની સ્તુતિ છે, પછીની ત્રણ ગાથામાં વર્તમાન ચોવીસીના ચોવીસ તીર્થકરોને નામત્રણપૂર્વક ત્રિકરણ યોગે વંદન છે અને છેલ્લી ત્રણ ગાથામાં ચિત્તની શુદ્ધિ માટે અને આશયની ઉદાત્તા માટે તીર્થકરોની પ્રાર્થના છે. આ પ્રાર્થના આરાધના સ્વરૂપ છે. યદ્યપિ તીર્થકરો રાગાદિરહિત હોવાથી પ્રસન્ન થતા નથી, બોધિ, સમાધિ કે સિદ્ધિને સાક્ષાત્ આપતા નથી, તો પણ અચિંત્યચિન્તામણિકલ્પ એવા તેમને ઉદેશીને અંતઃકરણની શુદ્ધિપૂર્વક કરેલી પ્રાર્થના સ્તુતિ કરનારને ઈષ્ટફળ આપનારી થાય છે. આપણે જોયું કે તીર્થકરો વીતરાગ હોવાથી બોધિ, સમાધિ કે આરોગ્યને આપે છે, તે વાત સત્ય નથી, તેમ અસત્ય પણ નથી, કારણ કે તેમનાં ધ્યાનથી આરોગ્યાદિ મળે જ છે. બોધિ, સમાધિ કે સિદ્ધિ જો તેમનાં ધ્યાનથી જ મળતી હોય અને અન્ય રીતે પ્રાપ્ત થવી અશક્ય હોય, તો પછી તે પદાર્થોની યાચના તીર્થકરો પાસે ન કરવી એમાં આરાધના તો નથી જ કિન્તુ ઉપકારીના ઉપકારનું વિસ્મરણ થવારૂપ વિરાધના અવશ્ય છે. જે વસ્તુ જેઓનાં ધ્યાનથી મળે તે વસ્તુને તેઓ જ આપનારા છે, એમ મનાવું યુક્તિપુરસ્સર છે. રાજાના શસ્ત્રથી યુદ્ધને જીતનારા સુભટો રાજાના પ્રભાવે જ જીત્યા એમ ગણાય છે, તેથી 'સુભટે યુદ્ધ જીત્યું' એમ કહેવાને બદલે 'રાજાએ યુદ્ધ જીત્યું' એમ કહેવાય છે. તેમ તીર્થકરોનાં ધ્યાનથી બોધિ, સમાધિ, સિદ્ધિ અને આરોગ્ય પ્રાપ્ત કરનારાઓએ તીર્થકરોના પ્રભાવે જ તે પ્રાપ્ત કર્યું છે, એમ માનવું જોઈએ. એમ માનવામાં પ્રવચનની આરાધના, સન્માર્ગની દૃઢતા, કર્તવ્યતાનો નિશ્ચય, શુભાશયની વૃદ્ધિ તથા સાનુબંધ શુભાનુષાનની પ્રાપ્તિ થાય છે. આરાધના એટલે ઉપકારીના ઉપકારની અખંડ સ્મૃતિ, સન્માર્ગની દૃઢતા એટલે મોક્ષસાધક અનુષાનોમાં ઉત્સાહ, કર્તવ્યતાનો નિશ્ચય એટલે તીર્થકરોની ભક્તિ એ જ મારું કર્તવ્ય છે, એવો નિર્ણય, શુભાશયની વૃદ્ધિ એટલે અંતઃકરણની પ્રશસ્તતા તથા તેના પરિણામે મુક્તિ ન મળે ત્યાં સુધી સદ્અનુષાનની પુનઃ પુનઃ પ્રાપ્તિ. આ પાંચે પદાર્થો ઉત્તરોત્તર અધિક અધિક પ્રશસ્તભાવને પેદા કરી કર્મની નિર્જરા કરાવનારા થાય છે અને વિરાધનાના ભાવથી બચાવી લે છે. તીર્થકરોના પ્રભાવે પ્રાપ્ત થતી વસ્તુઓને માત્ર પોતાના પ્રયત્નથી જ પ્રાપ્ત થાય છે, એમ જો એકાંતે માની લેવામાં આવે તો તે તીવ્રકર્મબંધના હેતુરૂપ બને છે. તીર્થકરોની પ્રાર્થનામાં જેમ સમ્યક્ત્વ આદિની આરાધના છે, તેમ તેમનું વિસ્મરણ કરવામાં અને તેમને કારણભૂત ન માનવામાં મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય અને અશુભ યોગ એ કર્મબંધના પાંચે હેતુઓનું ઓછાવત્તા અંશે સેવન થાય છે. કર્મબંધના હેતુઓથી બચવા માટે અને કર્મક્ષયના સમ્યગ્દર્શનાદિ હેતુઓનું સેવન કરવા માટે મુમુક્ષુ આત્માઓને તીર્થકરોની સ્તુતિ અને પ્રાર્થના વારંવાર કરવા યોગ્ય છે—આવશ્યક કર્તવ્ય છે, એથી મિથ્યાભિમાનનો નાશ થાય છે અને ત્રિલોકના નાથ જગદ્ગુરુ શ્રીતીર્થકરદેવોના લોકોત્તર વિનયગુણનું પાલન થાય છે.

લોગસ્સસૂત્રની પ્રવૃત્તિ :—

આપણે પહેલાં જોઈ ગયા કે લોગસ્સસૂત્રની રચના કરનારા શ્રુતકેવળી ભગવંતો છે, તેઓ સકલવિદ્યા, મંત્ર, તંત્ર આદિના પણ જાણનારા હોવાથી તેમની કૃતિમાં અનેક ગંભીર

રહસ્યો ગુંથાયેલાં હોય છે. એક બાજુ તીર્થંકરોની સ્તુતિ થતી હોય છે અને બીજી બાજુ અનેક વિદ્યાઓની સિદ્ધિ થતી હોય છે, તે વસ્તુ લોગસ્સ ઉપર રચાયેલા વિવિધ કલ્પોથી આપણે જાણી શકીએ છીએ. મંત્ર બીજો સંહિત 'કિત્તિય વંદિય મહિયા' એ એક જ ગાથાનું નિરંતર સ્મરણ કરનાર સમાધિમરણને પામી શકે છે. એ વાત જૈનજગતમાં પ્રસિદ્ધ છે. કાયોત્સર્ગ વખતે પચીસ, સત્તાવીશ, ત્રણસો, પાંચસો અને એક હજાર આઠ શ્વાસોચ્છ્વાસ પ્રમાણે કાયોત્સર્ગ કરવાનું વિધાન જૈનશાસ્ત્રોમાં મળે છે અને દૈવસિક, રાત્રિક, પાક્ષિક, ચાતુર્માસિક અને સાંવત્સરિક આદિ પ્રતિક્રમણોમાં લોગસ્સસૂત્રદ્વારા તેનો ઉપયોગ થાય છે, તે લોગસ્સસૂત્રની મહત્તા જાણવા માટે પૂરતું પ્રમાણ છે. 'પાયસમા ઉસાસા' એમ કહીને પૂર્વાચાર્યોએ લોગસ્સસૂત્રના એક એક પાદમાં શ્વાસોચ્છ્વાસની ગતિને નિયમિત કરવાનું સામર્થ્ય રહેલું છે, એમ સ્વીકાર્યું છે. મંત્રની સિદ્ધિ માટે 'જપ: પ્રાણસમ: કાર્ય:' મંત્રના જાપને પ્રાણ સાથે ગૂંથી લેવો જોઈએ અને તેમ કરવાથી મંત્રસિદ્ધિ સરળ બને છે, એવું તંત્રશાસ્ત્રનું પ્રતિપાદન છે. કાયોત્સર્ગમાં લોગસ્સસૂત્રનું રટણ કરવાથી સૂત્રના અક્ષરો પ્રાણ સાથે એકમેક થઈ જાય છે અને શ્વાસોચ્છ્વાસની ગતિ નિયમબદ્ધ થવા લાગે છે, એ સર્વ કોઈ સાધકોનો અનુભવ છે. તેથી મંત્રશાસ્ત્રમાં જેને 'લયયોગ' કહેવામાં આવે છે અને જે 'ધ્યાનયોગ' કરતાં કોટિગુણો અધિક ફળદાયી છે, તે 'લયયોગ'ની સિદ્ધિ લોગસ્સસૂત્રનો આશ્રય લેવાથી સાધકને સહજ બને છે, એવા જ કોઈ કારણે સંઘનાં કાર્ય માટે, તીર્થો ઉપર આવેલા ઉપદ્રવોના નિવારણ માટે કે એવા જ બીજા કોઈ વિશિષ્ટ પ્રયોજન માટે સંઘે એકત્ર મળીને શાસનદેવતાનું આરાધન કરવાનું કહ્યું છે અને આ આરાધન કાયોત્સર્ગ દ્વારાએ કરવાનું ફરમાવ્યું છે. તે કાયોત્સર્ગમાં પણ મુખ્યત્વે આ લોગસ્સસૂત્રનો જ ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. સાધુ અને શ્રાવકને કર્મક્ષય માટે પ્રતિદિન દશ યા વીશ લોગસ્સનો કાયોત્સર્ગ કરવાનું પણ શાસ્ત્રીય વિધાન છે. ઉપધાનતપના આરાધકોને જ્યાં સુધી ઉપધાનતપની આરાધના ચાલે, ત્યાં સુધી પ્રતિદિન ૧૦૦ લોગસ્સનો કાયોત્સર્ગ કરવાનું વિધાન છે. એ જ રીતે પંચમી, એકાદશી આદિ તપના આરાધકોને તથા નવપદ અને વિંશતિસ્થાનક આદિ વિશિષ્ટ અનુષ્ઠાનોના આરાધકોને તે તે પદને અને તેના ગુણોને ઉદ્દેશીને તેટલી તેટલી સંખ્યામાં લોગસ્સસૂત્રનું અવલંબન લઈને કાયોત્સર્ગ કરવાનું ફરમાવ્યું છે. આ ઉપરથી જૈન આરાધનામાં નમસ્કારમહામંત્રની જેમ લોગસ્સસૂત્રનું આરાધન પણ વ્યાપક રીતે ગુંથાયેલું છે.

અંતિમ અભિલાષા :—

જૈનસાહિત્યવિકાસમંડળ તરફથી પંચમંગલમહાશ્વતસ્કંધ' યાને 'નમસ્કાર મહામંત્ર'નું માહાત્મ્ય દર્શાવનાર સાહિત્ય એકત્ર કરીને 'નમસ્કારસ્વાધ્યાય' પ્રાકૃત તથા સંસ્કૃત એમ બે વિભાગમાં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવેલ છે. આરાધકવર્ગમાં તે અતિપ્રિય થઈ પડવાથી અને સંઘમાં તેનો સારો આદર થવાથી 'લોગસ્સસૂત્ર' ને પણ તે જ રીતિએ બહાર પાડવા માટે તેના કાર્યવાહકો ઉત્સાહિત થયા છે. તેના પરિણામે શ્રી સંઘ સમક્ષ આ કૃતિ રજૂ થાય છે. તેમાં લોગસ્સસૂત્ર ઉપરની વર્તમાનમાં મળી આવતી લગભગ બધી ટીકાઓ સંગ્રહી લેવામાં આવી છે, તેથી વાચકોને એક જ સ્થળે લોગસ્સસૂત્રના વિવિધ રીતે થયેલા પ્રમાણભૂત અર્થોનું અવગાહન

કરવાની તક મળે છે. મૂળ સૂત્ર, તેની ટીકા, ગુર્જર ભાષામાં તેનો અર્થ અને વિવેચન તથા વિવિધ પરિશિષ્ટો આપીને આ ગ્રંથને વિશદ કરવામાં આવ્યો છે. નમસ્કારસ્વાધ્યાયના બન્ને વિભાગોની જેમ આ કૃતિ પણ આરાધકોમાં સારી રીતે આદર પામશે એવી અમને શ્રદ્ધા છે. વર્તમાનકાળમાં નમસ્કારમહામંત્રની જેમ લોગસ્સસૂત્રનું આરાધન પણ સારી રીતે વૃદ્ધિ પામે અને જે કાંઈ આરાધન થઈ રહ્યું છે તે અર્થજ્ઞાન અને ભાવોલ્લાસ સહિત થાય અને તે દ્વારા સકળસંઘનો અભ્યુદય થાય એમ અમે ઈચ્છીએ છીએ. શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે કે, અજ્ઞાત વસ્તુ કરતાં જ્ઞાત વસ્તુ ઉપર અનંતગુણી શ્રદ્ધા વૃદ્ધિ પામે છે.^૧ રત્ન સ્વભાવથી જ સુંદર છે, છતાં તેનાં મૂલ્યનું વાસ્તવિક જ્ઞાન થયા પછી તેના ઉપર જે શ્રદ્ધા અને આદર થાય છે, તે પૂર્વ કરતાં અતિદૃઢ અને અનેકગુણ અધિક હોય છે. શ્રુતકેવળી શ્રીગણધરભગવંતો રચિત સૂત્રો સાચા રત્નોની જેમ સ્વભાવથી જ સુંદર છે, તો પણ તેના ઉપર અંતરંગ શ્રદ્ધા થવા માટે તેના અર્થ અને રહસ્યોનું જ્ઞાન, તેના પ્રભાવ અને માહાત્મ્યનો પરિચય અતિ આવશ્યક છે. તે આવશ્યક કાર્ય આ કૃતિ દ્વારા સિદ્ધ થાઓ, એવી ભાવનાપૂર્વક વિરમીએ છીએ.

સં. ૨૦૨૧, વિજ્યાદશમી

‘શિવમ્’

૧. જ્ઞાતે વસ્તુનિ અજ્ઞાતાદ્વસ્તુસકાશાદનન્તગુણિતા શ્રદ્ધા પ્રવર્ધતે । ઉપદેશરહસ્ય ગા૦ ૧૧૦

આધારભૂત ગ્રંથોની યાદી

(પ્રથમ ગ્રંથનું નામ આપેલ છે, તેની સામે કર્તાનું નામ છે, પછી તે ગ્રંથને પ્રકાશિત કરનાર સંસ્થાનું નામ તથા પ્રકાશન વર્ષ વિ. સં. (વિક્રમ સંવત્) વીર સં. (વીર સંવત્) કે ઈ. સ. (ઈસ્વીસન)માં દર્શાવેલ છે.)

૧. અણુઓગદારસુત વૃત્તિ
દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્યાર સંસ્થા, સુરત. શ્રીમલધારી હેમચંદ્રસૂરિ
વિ. સં. ૧૯૭૨
૨. અરિહાણાઈ યુત્ત, (નમસ્કારસ્વાધ્યાય (પ્રાકૃત વિભાગ) અંતર્ગત)
જૈન સાહિત્ય વિકાસ મંડળ, વીલેપારલે, મુંબઈ. વિ. સં. ૨૦૧૭
૩. આવસ્સયનિજજુત્તિ
આગમોદય સમિતિ, સુરત. શ્રીભદ્રબાહુસ્વામી
વિ. સં. ૧૯૭૨-૭૩
૪. આવસ્સય હારિભદ્રીય ટીકા
આગમોદય સમિતિ, સુરત. શ્રીહરિભદ્રસૂરિ
વિ. સં. ૧૯૭૨-૭૩
૫. આચારદિનકર ભાગ. ૨
ખરતરગચ્છ ગ્રંથમાલા શ્રીવર્ધમાનસૂરિ
વિ. સં. ૧૯૭૯
૬. આચારપ્રદીપ
દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુ. સંસ્થા, સુરત. શ્રીરત્નશેખરસૂરિ
વિ. સં. ૧૯૮૩
૭. ઉત્તરજ્ઞયણ સુત
દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુ. સંસ્થા, સુરત. શ્રીસુધર્માસ્વામી (ટીકા શ્રીશાંત્યાચાર્ય)
વિ. સં. ૧૯૮૩
૮. કોષ્ઠકર્મિતામણિ (ફોટોસ્ટેટિક કોપી)
જૈન સાહિત્ય વિકાસ મંડળ, વીલેપારલે, મુંબઈ. શ્રીશીલસિંહવાચનાચાર્ય
૯. ગુર્જરસાહિત્યસંગ્રહ ભા. ૨
બાવચંદ ગોપાલજી, મુંબઈ. શ્રીયશોવિજયજી ઉપાધ્યાય
વિ. સં. ૧૯૯૪
૧૦. ચંદ્રસરણપર્ણસૂત્ર
આગમોદય સમિતિ, સુરત. શ્રીશ્રુતસ્થવિર
વિ. સં. ૧૯૮૩

૧૧. ચેઈયવંદણ મહાભાસ શ્રીશાંતિસૂરિ
શ્રી આત્માનંદ જૈનસભા, ભાવનગર વિ. સં. ૧૯૭૭
૧૨. ચતુર્વિંશતિસંધાન જગન્નાથકવિ
ગાંધી નાથારંગજી, સોલાપુર, વિ. સં. ૧૯૮૫
૧૩. જિનસહસ્રનામ પંડિત આશાધર (ટીકા શ્વતસાગરસૂરિ)
ભારતીયજ્ઞાનપીઠ, કાશી વિ. સં. ૨૦૧૦
૧૪. ઠાણાંગ સુત્ત શ્રીસુધર્માસ્વામી
આગમોદયસમિતિ, સુરત. વિ. સં. ૧૯૭૫
૧૫. દેવવંદન ભાષ્ય શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિ (સંઘાચારવૃત્તિ)
ઋષભદેવજી કેસરીમલજી શ્વે. સંસ્થા, રતલામ. વિ. સં. ૧૯૯૪
૧૬. દ્વાત્રિંશદ્ દ્વાત્રિંશકા શ્રીચશોવિજયજી ઉપાધ્યાય
જૈનધર્મપ્રસારકસભા, ભાવનગર. વિ. સં. ૧૯૬૬
૧૭. ધર્મસંગ્રહણી વૃત્તિ ઉત્તરાર્ધ શ્રીહરિભદ્રસૂરિ
દેવચંદ લાલભાઈ જૈ. પુ. સંસ્થા, સુરત. ઈ. સં. ૧૯૧૪
૧૮. ધર્મસંગ્રહ ભા. ૧ શ્રીમાનવિજયજી ઉપાધ્યાય
દેવચંદ લાલભાઈ જૈ. પુ. સંસ્થા, સુરત. વિ. સં. ૧૯૭૧
૧૯. નમસ્કારમહામંત્ર શ્રીભદ્રંકરવિજયજી મ.
કેશરભાઈ જૈનજ્ઞાનમંદિર, પાટણ. વિ. સં. ૨૦૦૩
૨૦. પાક્ષિકસૂત્ર વૃત્તિ શ્રીચશોદેવસૂરિ
દેવચંદ લાલભાઈ જૈ. પુ. સંસ્થા, સુરત. વિ. સં. ૧૯૬૭
૨૧. પ્રતિમાશતક શ્રીચશોવિજયજી ઉપાધ્યાય
મુક્તિકમલજૈનમોહનમાલા, વડોદરા. વી. સં. ૨૪૪૬
૨૨. પ્રાકૃતપૈંગલ ટીકા-વિશ્વનાથ પંચાનન (સં. ચન્દ્રમોહન ઘોષ)
The Asiatic Society of Bengal, Calcutta. 1902
૨૩. બૃહત્શાંતિ શ્રીશાંતિસૂરિ
(પ્રતિક્રમણ સૂત્ર પ્રબોધટીકાન્તર્ગત) જૈનસાહિત્યવિકાસમંડળ,
વિલેપારલે, મુંબઈ. વિ. સં. ૨૦૦૯
૨૪. બૃહત્ સામાયિક પાઠ ઔર બૃહત્ પ્રતિક્રમણ શ્રીસુધર્માસ્વામી
દિગંબર જૈનપુસ્તકાલય, સુરત વિ. સં. ૨૪૭૩
૨૫. મહાનિસીહ સુત્ત (નમસ્કાર સ્વાધ્યાય પ્રાકૃત વિભાગ અંતર્ગત) શ્રીસુધર્માસ્વામી
જૈનસાહિત્યવિકાસમંડળ, વીલેપારલે, મુંબઈ. વિ. સં. ૨૦૧૭

૨૬. મૂલાચાર વહેરકાચાર્ય
માણિકચંદ્ર દિગંબર જૈનગ્રંથમાલા, મુંબઈ. વિ. સં. ૧૯૭૭
૨૭. યોગબિંદુ સટીક શ્રીહરિભદ્રસૂરિ
જૈનધર્મપ્રસારકસભા, ભાવનગર. વિ. સં. ૧૯૬૭
૨૮. યોગશાસ્ત્ર સ્વોપજીવિવરણ શ્રીહેમચંદ્રસૂરિ
જૈનધર્મપ્રસારકસભા, ભાવનગર. વિ. સં. ૧૯૮૨
૨૯. લલિતવિસ્તર શ્રીહરિભદ્રસૂરિ
ઋષભદેવજી કેસરીમલજી શ્વે. સંસ્થા, રતલામ. વિ. સં. ૧૯૮૦
૩૦. વીતરાગસ્તોત્ર શ્રીહેમચંદ્રસૂરિ
કમલસૂરીશ્વર જૈનગ્રંથમાલા, પાટણ. વિ. સં. ૧૯૮૮
૩૧. વંદારુવૃત્તિ શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિ
ઋષભદેવજી કેસરીમલજી શ્વે. સંસ્થા, રતલામ. વિ. સં. ૧૯૮૫
૩૨. શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય શ્રીહરિભદ્રસૂરિ (ટીકા શ્રીયશોવિજયજી ઉપાધ્યાય)
દેવચંદ લાલભાઈ જૈ. પુ. સંસ્થા, સુરત. વિ. સં. ૧૯૭૦
૩૩. સમવાયાંગ સુત્ર શ્રીસુધર્મસ્વામી
આગમોદયસમિતિ, સુરત. વિ. સં. ૧૯૭૪
૩૪. હીરવિજયસૂરિ રાસ (આનંદકાવ્યમહોદધિ, મૌકિક, ૫ અંતર્ગત) શ્રીઋષભદાસકવિ
દેવચંદ લાલભાઈ જૈ. પુ. સંસ્થા, સુરત. વિ. સં. ૧૯૭૨

શબ્દ-કોષો

૩૫. આપ્ટે ડીક્ષનેરી વી. એસ. આપ્ટે
પ્રસાદપ્રકાશન, પૂના. ઈ. સ. ૧૯૫૭
૩૬. શબ્દરત્ન પ્રદીપ સંપા-હરિપ્રસાદ શાસ્ત્રી
રાજસ્થાન પુરાતત્વાન્વેષણ મંદિર, જયપુર. વિ. સં. ૨૦૧૩

ત્રૈમાસિકો-પાક્ષિકો

૩૭. જૈનસાહિત્યસંશોધક ખંડ ૩, અંક ૨ જો (ત્રૈમાસિક)
૩૮. શ્રીસિદ્ધચક્ર વર્ષ ૧, અંક ૮ (પાક્ષિક)

संकेत—सूचि

आ० डा० टी०

आ० द्वि०

आ० डी०

आ० नि०

गा०

ये० वं० म० भा०

टी०

दे० भा०

ध० सं०

प०

पृ०

यो० शा० स्वो० वि०

ल० वि०

वं० वृ

वो०

आवस्सय सुत्तनी छारिभद्रीय टीका

आयारद्विनकर

आपटे डीक्षनेरी

आवस्सयनिज्जुत्ति

गाथा

येथियवंदण मडाभास

टीका

- देववंदन भाष्य

धर्मसंग्रह

पत्र

पृष्ठ

योगशास्त्र स्वोपज्ञविवरण

ललितविस्तरा

वंदारुवृत्ति

वोल्याम

અનુક્રમણિકા

મૂલપાઠ	૧
લોગસ્સસૂત્રની સંસ્કૃત-છાયા	૩
વિવરણ	૪
પ્રશ્નોત્તર	૩૮
અર્થસંકલના	૪૫
ટિપ્પણ	૪૬
પ્રકીર્ણક	૬૨
૧. લોગસ્સસૂત્રનાં પર્યાયવાચક નામો	૬૨
૨. શ્રમણ તથા શ્રમણોપાસકની આવશ્યક આદિ ક્રિયામાં લોગસ્સસૂત્રનું સ્મરણ ક્યારે ક્યારે થાય છે ?	૬૩
૩. આવશ્યક ક્રિયામાં લોગસ્સસૂત્રના સ્મરણ તથા પ્રકટ ઉચ્ચારણનું નિયતપણું દર્શાવતું કોષ્ટક	૬૪
૪. ચૈત્યવંદનમાં તેમ જ દેવવંદનના અધિકારોમાં લોગસ્સસૂત્રની વ્યવસ્થા	૬૫
૫. પાંચ દંડક સૂત્રોમાં લોગસ્સસૂત્રનું સ્થાન	૬૫
૬. લોગસ્સસૂત્રનાં પદો, સંપદા તથા અક્ષરો	૬૬
૭. ચતુર્વિંશતિજિનસ્તવ-ભાવમંગલ	૬૬
૮. કાયોત્સર્ગ આદિના સમયમાં (લોગસ્સસૂત્રનું) સ્મરણ	૬૬
૯. પરિમાણ	૬૭
૧૦. તુલનાત્મક વિચારણા	૬૭
૧૧. અનુવાદ	૬૮
૧૨. લોગસ્સસૂત્ર અંગે સાહિત્ય	૬૮
૧૩. પ્રતિક્રમણની પીઠ અને તેનું ઢઢીકરણ	૬૯
તપ ઉપધાન શ્રીલોગસ્સસૂત્રરૂપ શ્વેતજ્ઞાનના અધ્યયનની અનુજ્ઞા માટે વિનયોપધાનની વિધિ	૭૦
લોગસ્સસૂત્રની દેહરચના	૭૩
પંચષષ્ટિયંત્રગર્ભિત ચતુર્વિંશતિ જિનસ્તોત્રો તથા પંચષષ્ટિ યંત્રો	૮૫
પરિશિષ્ટ	૧૦૨
૧. ચોવીસ તીર્થકરોનાં નામ તથા માતા-પિતાદિનો કોઠો	૧૦૨
૨. દિગંબરાદિ સંપ્રદાયોનાનુસાર લોગસ્સસૂત્રનો મૂળપાઠ	૧૦૩
૩. લોગસ્સ-કલ્પ	૧૦૪
૪. ફલાફલવિષયકપ્રશ્નપત્ર	૧૦૬

॥ श्रीशङ्खेश्वरपार्श्वनाथाय नमः ॥

चउवीसत्थय-सुत्तं

[चतुर्विंशति-जिन-स्तवः]

लोगस्स-सूत्र

[१]

मूलपाठ

[सिलोगो]

लोगस्स^१ उज्जोअगरे, धम्मत्तित्थयरे जिणे ।
अरिहंते कित्तइस्सं, चउवीसं पि केवली ॥१॥

[गाहा]

उसभमजिअं च वंदे, संभवमभिणंदणं च सुमइं च ।
पउमप्पहं सुपासं, जिणं च चंदप्पहं वंदे ॥२॥

सुविहिं च पुप्फदंतं, सीअल-सिज्जंस-वासुपुज्जं च ।
विमलमणंतं च जिणं, धम्मं संति च वंदामि ॥३॥

कुंथुं अरं च मल्लिं, वंदे मुणिसुव्वयं नमिजिणं च ।
वंदामि रिट्ठनेमिं, पासं तह वद्धमाणं च ॥४॥

एवं मए अभिथुआ, विहुय-रय-मला पहीण-जर-मरणा ।
चउवीसं पि जिणवरा, तित्थयरा मे पसीयंतु ॥५॥

पाठान्तरे :—

१. लोगस्सुज्जोअगरे—आ. डा. टी., प. ४८४ अ. ये. वं. म. भा., पृ. ८९.

पक्षिसूत्र वृत्ति, प. ७६ अ.

कित्तिय-वंदिय-महिया^२, जे ए लोगस्स उत्तमा सिद्धा ।
 आरुग्ग-बोहि-लाभं, समाहिवरमुत्तमं दितु ॥६॥
 चंदेसु^३ निम्मलयरा, आइच्चेसु अहियं पयासयरा ।
 सागरखरगंभीरा, सिद्धा सिद्धिं मम दिसंतु ॥७॥

२. महिआ—आ. डा. टी., प. ५०७ आ. यो. शा. स्वो. वि., प. २२७ आ.

३. चंदेहि—आ. डा. टी., प. ५६० आ. ल. वि., पृ. ४८.

यो. शा. स्वो. वि., प. २२८ अ.

[२]

लोगस-सूत्र-नी संस्कृत-छाया

लोकस्य उद्द्योतकरान्, धर्मतीर्थकरान् जिनान् ।
अर्हतः कीर्तयिष्यामि, चतुर्विंशतिमपि केवलिनः ॥१॥

ऋषभमजितं च वन्दे, सम्भवमभिनन्दनं च सुमतिं च ।
पद्मप्रभं सुपाश्वर्यं, जिनं च चन्द्रप्रभं वन्दे ॥२॥

सुविधिं च पुष्पदन्तं, शीतल-श्रेयांस-वासुपूज्याञ्च ।
विमलमनन्तं च जिनं, धर्मं शान्तिं च वन्दे ॥३॥

कुन्धुमरं च मल्लिं, वन्दे मुनिसुव्रतं नमिजिनं च ।
वन्दे अरिष्टनेमिं, पाश्वर्यं तथा वर्धमानं च ॥४॥

एवं मया अभिष्टुताः, विधूतरजोमलाः प्रक्षीणजरामरणाः ।
चतुर्विंशतिरपि जिनवराः, तीर्थकराः मे प्रसीदन्तु ॥५॥

कीर्तितवन्दितमहिताः, ये एते लोकस्य उत्तमाः सिद्धाः ।
आरोग्यबोधिलाभं, समाधिवरमुत्तमं ददतु ॥६॥

चन्द्रेभ्यो निर्मलतराः, आदित्येभ्योऽधिकं प्रकाशकराः ।
सागरखरगम्भीराः, सिद्धाः सिद्धिं मम (मह्यं) दिशन्तु ॥७॥

[૩]

વિવરણ

લોગસ- [લોકસ્ય]-લોકના—

પ્રમાણથી જે જોવાય તે 'લોક' છે. 'લોક' શબ્દથી અહીં 'પંચાસ્તિકાયાત્મક લોક' ગ્રહણ કરવો, એમ 'આવસ્સયસુત્ત'ની હારિભદ્રીય ટીકામાં સૂચવાયું છે.^૧

તદુપરાંત લલિતવિસ્તરા, ચેઈયવંદણમહાત્માસ, યોગશાસ્ત્રસ્વોપજીવિવરણ, દેવવંદન ભાષ્ય, વંદારૂવૃત્તિ તથા ધર્મસંગ્રહ-આ ગ્રંથોમાં પણ ઉપર્યુક્ત અર્થને જ માન્ય રાખવામાં આવ્યો છે. માત્ર આચારદિનકરમાં 'લોક' શબ્દથી 'ચૌદ રાજલોક' અર્થને સ્વીકારવામાં આવ્યો છે.^૨

उज्जोअगरे-[उद्द्योतकरान्]-પ્રકાશ કરનારાઓને :

'ઉદ્દ્યોત' એ પ્રકારનો છે^૩ અને તેની વ્યુત્પત્તિ 'उद्द्योत्यते प्रकाश्यतेऽनेन इति उद्द्योतः' એ પ્રમાણે થાય છે, એટલે જેના વડે પ્રકાશ કરાય તે 'ઉદ્દ્યોત.' ઉદ્દ્યોતના (૧) 'દ્રવ્યોદ્દ્યોત' અને (૨) 'ભાવોદ્દ્યોત' એ બે પ્રકાર છે. અગ્નિ, ચંદ્ર, સૂર્ય, મણિ વગેરે 'દ્રવ્ય ઉદ્દ્યોત' છે.^૪ કારણ કે તે ઘટ આદિ વસ્તુઓનો ઉદ્દ્યોત કરવા છતાં પણ તેમાં રહેલા સર્વ ધર્મોનો ઉદ્દ્યોત કરી શકતા નથી.

જ્ઞાન તે 'ભાવ ઉદ્દ્યોત' છે, એમ આવસ્સયનિજ્જુત્તિ જણાવે છે.^૫

૧. लोकयते प्रमाणेन दृश्यते इति भावः । अयं चेह तावत् पञ्चास्तिकायात्मको गृह्यते ।

—આ. હા. ટી., પ. ૪૮૪ અ.

૨. लोकस्य चतुर्दशद्वारात्मकस्य ।

—આ. દિ., પ. ૨૬૭ અ.

૩. दुविहो खलु उज्जोओ ।

—આ. નિ., ગા. ૧૦૫૯

૪. नायव्वो दव्वभावं संजुत्तो । अग्गीदव्वुज्जोओ, चंदो सूर्ये मणी विज्जू ।

—આ. નિ., ગા. ૧૦૫૯

૫. नाणं भावुज्जोओ ।

—આ. નિ., ગા. ૧૦૬૦

જેના વડે યથાવસ્થિત રીતે વસ્તુ જણાય તે જ્ઞાન છે. તે જ્ઞાન એ જ 'ભાવઉદ્ઘોત' છે.^૬
ચે. વં. મ. ભા. જણાવે છે કે કેવળજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થનારો ઉદ્ઘોત તે 'ભાવઉદ્ઘોત' છે.^૭

'ઉદ્ઘોતં કુર્વન્તિ इत्येवं शीलं येषां ते उद्घोतकराः'

પ્રકાશ કરવો એવો છે સ્વભાવ જેમનો તે 'ઉદ્ઘોતકર' કહેવાય.

ઉદ્ઘોતના બે ભેદો (દ્રવ્યોદ્ઘોત અને ભાવોદ્ઘોત) પૈકી દ્રવ્યોદ્ઘોતથી જિનેશ્વરો લોકનો ઉદ્ઘોત કરનારા નથી હોતા પરંતુ તીર્થંકર નામકર્મના ઉદયથી અતુલ સત્ત્વાર્થપરોપકાર-કરવા દ્વારા ભાવોદ્ઘોત કરનારા હોય છે.^૮

'ઉદ્ઘોતકર' પણ બે પ્રકારે હોય છે. (૧) 'સ્વઉદ્ઘોતકર' (૨) 'પરઉદ્ઘોતકર.'

શ્રીતીર્થંકરભગવંતો બન્ને પ્રકારે 'ઉદ્ઘોતકર' છે. પોતાના આત્માને ઉદ્ઘોતિત કરવા દ્વારા તેઓ 'સ્વઉદ્ઘોતકર' છે અને લોકમાં પ્રકાશ ફેલાવનાર વચનરૂપી દીપકની અપેક્ષાએ તેઓ બાકીના ભવ્ય વિશેષો માટે ઉદ્ઘોત કરનારા હોવાથી 'પરઉદ્ઘોતકર' છે.^૯

ઉદ્ઘોતના પૂર્વોક્ત બે ભેદોમાં 'ભાવોદ્ઘોત'નું સ્થાન અતિ મહત્વનું છે, કારણ કે દ્રવ્યોદ્ઘોતનો ઉદ્ઘોત પુદ્ગલસ્વરૂપ હોવાથી તેમ જ તેવા પ્રકારના પરિણામથી યુક્ત હોવાથી પરિમિત ક્ષેત્રમાં પ્રકાશ કરે છે, જ્યારે ભાવોદ્ઘોતનો ઉદ્ઘોત લોક અને અલોકને પ્રકાશિત કરે છે.^{૧૦}

આ વિષયમાં યો. શા. સ્વો. વિ.માં કહેવાયું છે કે - કેવલજ્ઞાનના પ્રકાશરૂપી દીપકથી શ્રીતીર્થંકરભગવંતો સર્વલોકમાં પ્રકાશ કરવાના સ્વભાવવાળા છે માટે તે ઉદ્ઘોતકર છે.^{૧૧}

દે. ભા.^{૧૨} તેમજ વં. વૃ.^{૧૩} જણાવે છે કે કેવલજ્ઞાનના પ્રકાશથી અથવા તો તે પ્રકાશપૂર્વકના વચનરૂપી દીપકથી શ્રીજિનેશ્વરભગવંતો ઉદ્ઘોત કરવાના સ્વભાવવાળા છે.

૬. જ્ઞાયતેઽનેન યથાવસ્થિતં વસ્તુ ઇતિ જ્ઞાનં તજ્ઞાનં ભાવોદ્ઘોતઃ । —આ. હા. ટી., પ. ૪૯૭ અ.
૭. કેવલનાણુભવો ભાવો । —ચે. વં. મ. ભા., ગા. ૫૧૩, પૃ. ૯૩
૮. લોકસ્યોદ્ઘોતકરાઃ દ્રવ્યોદ્ઘોતેન નૈવ જિના ભવન્તિ, તીર્થંકરનામાનુકર્મોદયતોઽતુલ—
સત્ત્વાર્થકરણાત્ ભાવોદ્ઘોતકરાઃ પુનર્ભવન્તિ । —આ. હા. ટી., પ. ૪૯૭ આ.
૯. આત્માનમેવાધિકૃત્ય ઉદ્ઘોતકરાસ્તથા લોકપ્રકાશકવચનપ્રદીપાપેક્ષયા
ચ શેષભવ્યવિશેષાનધિકૃત્યૈવૈતિ । —આ. હા. ટી., પ. ૪૯૭ આ.
૧૦. દ્રવ્યોદ્ઘોતોદ્ઘોતઃ પુદ્ગલાત્મકત્વાત્તથાવિધપરિણામયુક્તત્વાચ્ચ પ્રકાશયતિ પ્રભાસતે વા પરિમિતે ક્ષેત્રે,
ભાવોદ્ઘોતોદ્ઘોતઃ લોકાલોકં પ્રકાશયતિ । —આ. હા. ટી., પ. ૪૯૭ આ.
૧૧. કેવલાલોકદીપેન સર્વલોકપ્રકાશકરણશીલાનું । —યો. શા. સ્વો. વિ, પ. ૨૨૪ આ.
૧૨. કેવલાલોકેન તત્પૂર્વકવચનદીપેન વા પ્રકાશનશીલાનું । —દે. ભા., પૃ. ૩૨૧
૧૩. કેવલાલોકદીપેન ઉદ્ઘોતકરાનું પ્રકાશકરાનું । —વં. વૃ., પૃ. ૪૦

આ. દિ. માં કહેવાયું છે કે શ્રીતીર્થકરભગવંતો પરમજ્ઞાનનો ઉપદેશ, સંશયોનું છેદન અને સર્વપદાર્થોનું પ્રકટ કરવાપણું કરનારા હોવાથી 'ઉદ્ઘોતકર' છે.^{૧૪}

આ પ્રમાણે 'લોગસ્સ ઉજ્જોઅગરે' એ બે પદો-પંચાસ્તિકાયરૂપી લોકનો કેવલજ્ઞાનરૂપ સર્વોત્કૃષ્ટ ભાવોદ્ઘોત (ભાવદીપક) વડે પ્રકાશ કરવાના સ્વભાવવાળા-એ અર્થમાં સિદ્ધ થાય છે. આ પદો વડે શ્રીતીર્થકરભગવંતનો વચનાતિશય કહેવામાં આવ્યો છે.^{૧૫}

ધમ્મતિત્થચરે-[ધર્મતીર્થકરાન્] ધર્મરૂપી તીર્થના કરનારાઓને.

ધર્મની વ્યાખ્યા લ. વિ. માં નીચે પ્રમાણે ટાંકવામાં આવી છે :—

દુર્ગતિપ્રસૂતાઙ્ગીવાન્, યસ્માદ્ધારયતે તતઃ ।

ધત્તે ચૈતાન્ શુભે સ્થાને, તસ્માદ્ધર્મ ઇતિ સ્મૃતઃ ॥૧॥

અર્થ - દુર્ગતિમાં પડતા જીવોને રોકીને એમને શુભ સ્થાનમાં સ્થાપિત કરે તે 'ધર્મ' કહેવાય છે.

ધર્મ બે પ્રકારનો છે. (૧) 'દ્રવ્યધર્મ' અને (૨) 'ભાવધર્મ.' અહીં 'ભાવધર્મ' પ્રસ્તુત છે.

આ. નિ. તથા દે. ભા. માં કહેવામાં આવ્યું છે કે 'ભાવધર્મ' શ્રુતરૂપ અને ચારિત્રરૂપ છે.

તિત્થ - [તીર્થ] - તીર્થ.

'તીર્થ' શબ્દની વ્યુત્પત્તિ 'તીર્યતેઽનેન ઇતિ તીર્થમ્' - જેના વડે તરાય, તે 'તીર્થ'. એ પ્રમાણે કરવામાં આવે છે. આ. નિ. માં કહેવાયું છે કે 'તીર્થ'ના અનેક પ્રકારો છે, 'નામતીર્થ, સ્થાપનાતીર્થ, દ્રવ્યતીર્થ, ભાવતીર્થ' વગેરે.^{૧૬} અહીં આ ચાર પ્રકારના તીર્થો પૈકી કયું તીર્થ લેવું એવી સહેજે શંકા થાય પણ 'ધર્મતીર્થ' શબ્દ હોવાથી માત્ર 'ભાવતીર્થ જ' સ્વીકાર્ય બને છે.^{૧૭} 'દ્રવ્યતીર્થ' અને 'ભાવતીર્થ'ની વ્યાખ્યા દે. ભા. માં નીચે મુજબ આપવામાં આવી છે.

કુપ્રવચનો (ઇતરદર્શનો) તથા નદી આદિ તરવા માટેનાં સ્થાનો આ બધાં દ્રવ્યતીર્થ છે, કારણ કે ત્યાં પણ લોકો ડૂબે છે અને તેને એકવાર તર્યા પછી ફરી પણ તરવાનું બાકી રહે છે. જ્યારે સંઘ આદિ ભાવતીર્થ છે, કારણ કે તેનો આશ્રય કરનારા ભવ્યો ભવસાગરને નિયમા તરીકે જાય છે અને ભવસાગર ફરી તરવાનો બાકી રહેતો નથી.^{૧૮}

૧૪. પરમજ્ઞાનોપદેશ-સંશયચ્છેદ-સર્વપદાર્થપ્રકટનકારિત્વાત્ ઉદ્ઘોતકરાસ્તાન્ । —આ. દિ., પ. ૨૬૭ આ.

૧૫. અનેન વચનાતિશય ઉક્તઃ । —દે. ભા., પૃ. ૩૨૧

૧૬. નામં ઠવણાતિત્થં દવ્વતિત્થં ચ ભાવતિત્થં ચ । —આ. નિ., ગા. ૧૦૬૫

૧૭. ધર્મગ્રહણાત્ દ્રવ્યતીર્થસ્ય નદ્યાદેઃ.....પરિહારઃ । —ધો. શા. સ્વો. વિ, પ. ૨૨૪ આ.

૧૮. આહ ચ—

કુપ્પાવચણાઙ્ગ નદ્દાહ, તરણસમભૂમિ દવ્વઓ તિત્થં ।

બુદ્ધિતિ તત્થ વિ જઓ, સંભવઙ્ગ ય પુણવિ ઉત્તરણં ॥૧॥

ચર-[કર]- કરનારા, કરવાનો સ્વભાવ છે જેમનો એવા—

એટલે ધર્મ એવ તીર્થ ધર્મપ્રધાનં વા તીર્થ ધર્મતીર્થ તત્કરણશીલાન્ ધર્મતીર્થકરાન્ ।^{૧૯}

અર્થ - ધર્મ એ જ 'તીર્થ' કે ધર્મપ્રધાન એવું 'તીર્થ' તે 'ધર્મતીર્થ.' તેને કરવાનો સ્વભાવ છે જેમનો તે 'ધર્મતીર્થકર.' તેવા ધર્મતીર્થકરોને. આ પદનો વિશિષ્ટ અર્થ યો. શા. સ્વો. વિ. માં જણાવાયો છે કે-દેવો, મનુષ્યો અને અસુરો સહિતની પર્ષદામાં સર્વ જીવોની પોતપોતાની ભાષામાં પરિણામ પામનારી વાણીદ્વારા 'ધર્મતીર્થ'નું પ્રવર્તન કરનારાઓને.^{૨૦}

આ પ્રમાણે 'ધમ્મતિથયરે' એ પદ-

દુર્ગતિમાં પડતા પ્રાણીઓને રોકી રાખી સન્માર્ગે સ્થાપનાર અને સંસાર-સાગરથી તારનાર એવા ધર્મરૂપ ભાવતીર્થનું સર્વ ભાષાઓમાં પરિણામ પામનારી સાતિશય વાણી દ્વારા પ્રવર્તન કરવાના સ્વભાવવાળા-એ અર્થમાં સિદ્ધ થાય છે.

યો. શા. સ્વો. વિ. માં જણાવ્યું છે કે આ પદ દ્વારા શ્રીતીર્થકરભગવંતનો પૂજાતિશય તથા વચનાતિશય દર્શાવવામાં આવ્યો છે^{૨૧} જ્યારે દે. ભા. માં જણાવાયું છે કે આ પદ દ્વારા પૂજાતિશય દર્શાવાયો છે.^{૨૨}

જિણે - [જિનાન્] - જિનોને.

આ. નિ.માં 'જિન' શબ્દનો અર્થ જેમણે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ જીત્યા છે તે - એવો કરવામાં આવ્યો છે.^{૨૩} આ હા. ટી. માં રાગ, દ્વેષ, કષાયો, ઇન્દ્રિયો પરીષ્કો, ઉપસર્ગો અને આઠ પ્રકારનાં કર્મોને જિતનારા તે 'જિન' એમ કહેવાયું છે.^{૨૪}

લ. વિ., દે. ભા. તેમ જ વં. વૃ. માં રાગ આદિને જિતનારા તે 'જિન' એમ દર્શાવાયું છે.^{૨૫} ચે. વં. મ. ભા. માં જેમણે રાગ, દ્વેષ અને મોહને જીત્યા છે તેઓ 'જિન' એમ

સંઘાઇ ભાવતિથ્યં, જં તત્થઠિયા ભવણ્ણવં નિયમા ।

ભવિયા તરંતિ ન ય પુણવિ, ભવજલો હોઇ તરિયવ્વો ॥૨॥

—દે. ભા., પૃ. ૩૨૧

૧૯. ધર્મ એવ ધર્મપ્રધાનં વા તીર્થ ધર્મતીર્થ તત્કરણશીલા ધર્મતીર્થકરાસ્તાન્ ।

—આ. હા. ટી., પ. ૪૯૪ અ—લ. વિ., પૃ. ૪૨

૨૦. સદેવમનુજાસુરાયાં પર્ષદિ સર્વભાષાપરિણામિન્યા વાચા ધર્મતીર્થપ્રવર્તકાનિત્યર્થઃ ।

—યો. શા. સ્વો. વિ., પ. ૨૨૪ આ.

૨૧. અનેન પૂજાતિશયો વાગતિશયશ્ચોક્તઃ ।

—યો. શા. સ્વો. વિ., પ. ૨૨૪ આ.

૨૨. એતેન પૂજાતિશયશ્ચોક્તઃ ।

—દે. ભા., પૃ. ૩૨૧

૨૩. જિયકોહમાણમાયા, જિયલોહા તેણ તે જિણા હુંતિ ।

—આ. નિ., ગા. ૧૦૭૬

૨૪. રાગદ્વેષકષાયેન્દ્રિયપરીષહોપસર્ગાષ્ટપ્રકારકર્મજેતૃત્વાજ્જિનાઃ ।

—આ. હા. ટી., પ. ૪૯૪ અ

૨૫. રાગાદિજેતારો જિનાસ્તાન્ ।

—લ. વિ., પૃ. ૪૨

જિનાન્ રાગાદિજેતૃન્ ।

—દે. ભા., પૃ. ૩૨૧

કહેવાયું છે.^{૨૬}

યો. શા. સ્વો. વિ. તેમ જ ધ. સં. માં રાગ દ્વેષ આદિને જીતનારાઓને 'જિન' તરીકે ઓળખાવાય છે.^{૨૭}

આ રીતે 'જિણે' પદ-રાગ દ્વેષ, કષાયો, ઈન્દ્રિયો, પરીષહો, ઉપસર્ગો અને આઠ પ્રકારનાં કર્મોને જીતનાર-એ અર્થમાં સિદ્ધ થાય છે.

આ પદ દ્વારા અપાયાપગમાતિશય દર્શાવાયો છે.^{૨૮}

અરિહંતે-[અર્હતઃ]- અર્હતોને.

આ નિ., માં 'અરિહંત' શબ્દનો અર્થ નીચે મુજબ કરવામાં આવ્યો છે :-

ઈન્દ્રિયો, વિષયો, કષાયો, પરીષહો, વેદના અને ઉપસર્ગો આ અરિઓને-શત્રુઓને-હણનારા હોવાથી તેઓ 'અરિહંત' કહેવાય છે, ઉપરાંત આઠ પ્રકારનું કર્મ સર્વજીવો માટે અરિભૂત છે, તે કર્મરૂપી અરિને હણનાર હોવાથી તેઓ 'અરિહંત' કહેવાય છે. વંદન અને નમસ્કારને જેઓ યોગ્ય છે, પૂજા, સત્કારને જેઓ યોગ્ય છે અને સિદ્ધિગમનને જેઓ યોગ્ય છે તેઓ 'અરિહંત' કહેવાય છે.^{૨૯}

આ. હા. ટી. લ. વિ. તથા દે. ભા.માં જણાવ્યું છે કે - અશોક આદિ આઠ પ્રાતિહાર્ય આદિ સ્વરૂપ પૂજાને જેઓ યોગ્ય છે તેઓ 'અર્હત્' કહેવાય છે.^{૩૦}

યે. વં. મ. ભા. માં કહેવાયું છે કે આઠ પ્રકારના પ્રાતિહાર્યને જે કારણથી યોગ્ય છે તેથી તેઓ અરિહંત કહેવાય છે.^{૩૧}

જિનાન્ રાગાદિ જેતૂન્ ।

—વં. વૃ., પૃ. ૪૦

જયન્તિ રાગાદીન્ ઇતિ જિનાસ્તાન્ ।

—આ. દિ., પ. ૨૬૭ અ.

૨૬. જિણેતિ એસ્થો જિયરાગદોસમોહે ।

—યે. વં. મ. ભા., ગા. ૫૨૬, પૃ. ૯૫

૨૭. જિનાન્ રાગદ્વેષાદિજેતૂન્ ।

—યો. શા. સ્વો. વિ., પ. ૨૨૪ આ.

જિનાન્ રાગદ્વેષાદિજેતૂન્ ।

—ધ. સં., પ. ૧૫૫ અ.

૨૮. અપાયાપગમાતિશયમાહ-જિનાન્ ।

—યો. શા. સ્વો. વિ., પ. ૨૨૪ આ.

૨૯. ઇંદિયવિસયકસાણ, પરીસહે વેયણા ઉવસ્સગ્ગે ।

એ અરિણો હંતા, અરિહંતા તેણ વુચ્ચંતિ ॥૧૧૧ ॥

અટ્ટવિહં પિ ય કમ્મં, અરિભૂઅં હોઠ્ઠ સવ્વજીવાણં ।

તં કમ્મમરિં હંતા અરિહંતા તેણ વુચ્ચન્તિ ॥૧૨૦ ॥

અરિહંતિ વંદણ નમંસણાં, અરિહંતિ પૂઅસક્કારં ।

સિદ્ધિગમણં ચ અરિહા, અરિહંતા તેણ વુચ્ચંતિ ॥૧૨૧ ॥

—આ. નિ. ગા. ૯૧૯-૨૦-૨૧

૩૦. અશોકાદ્યષ્ટમહાપ્રાતિહાર્યાદિરૂપાં પૂજામર્હન્તીત્યર્હન્તસ્તાનર્હતઃ ।

—લ. વિ., પૃ. ૪૨

૩૧. અટ્ટવિહં પાહિહેરં, જમ્હા અરહંતિ તેણ અરિહંતા ।

—યે. વં. મ. ભા., ગા. ૫૧૧, પૃ. ૯૨

યો. શા. સ્વો. વિ. માં 'અરિહંત' શબ્દનો અર્થ કરતાં કહ્યું છે કે - કર્મરૂપી અરિને હણનારાઓને.^{૩૨} અને તે કહ્યા પછી, આ. નિ. નો 'અરિહંત' વિષયક ઉપર નિર્દિષ્ટ અર્થ જણાવતો પાઠ ટાંકવામાં આવેલ છે.

વં. વૃ. તથા આ. દિ. 'અરિહંત' શબ્દનો કશો જ વિશિષ્ટ અર્થ ન દર્શાવતાં 'અર્હતોને' એટલો જ માત્ર નિર્દેશ કરે છે.

આ. હા. ટી., લ. વિ., ચે. વં. મ. ભા., યો. શા. સ્વો. વિ., વં. વૃ., આ. દિ અને ધ. સં. આટલા ગ્રંથો અહીં વપરાયેલ 'અરિહંતે' પદને વિશેષ્ય માને છે, જ્યારે દે. ભા. 'અરિહંતે' પદને વિશેષણ માને છે.^{૩૩}

અહીં એક વાત ટાંકવી જરૂરની છે કે-ધ. સં. ગ્રંથ 'અરિહંતે' પાઠને બદલે 'અરહંતે' પાઠ જણાવે છે,^{૩૪} જ્યારે બાકીના ગ્રંથકારો 'અરિહંતે' પાઠને માન્ય રાખે છે.

આ રીતે 'અરિહંતે' પદ—વંદન-નમસ્કારને, પૂજા-સત્કારને તથા સિદ્ધિગમનને જેઓ યોગ્ય છે તેવા, તેમ જ આઠેય કર્મો, ઈન્દ્રિયો, વિષયો, કષાયો આદિ અરિઓને હણનારા-એ અર્થમાં સિદ્ધ થાય છે.

કિત્તઇસ્સં-[કીર્ત્તયિષ્યે]-કીર્તન કરીશ, નામોચ્ચારણપૂર્વક સ્તવીશ.

અહીં જે કીર્તન કરવાનું છે તે નામથી અને ગુણોથી કીર્તન કરવાનું છે. કીર્તન કરવાનું કારણ દેવતા, મનુષ્યો અને અસુરો સહિત સમગ્ર લોક માટે કીર્તનીય એવા તે ભગવંતોએ દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર તથા તપરૂપ વિનય દર્શાવ્યો તે છે. તેમના આ ગુણોને ખ્યાલમાં રાખીને અહીં તેમનું કીર્તન કરવામાં આવેલ છે.^{૩૫}

૩૨. કર્મારિહન્તુભ્યઃ ।	—યો. શા. સ્વો. વિ., પ. ૨૧૭ અ
૩૩. અર્હતામેવ વિશેષ્યત્વાન્ન દોષઃ ।	—આ. હા. ટી., પત્ર ૫૦૧ અ
અર્હતામેવ વિશેષ્યત્વાન્ન દોષઃ	—લ. વિ. પૃ. ૪૪
અટ્ટવિહં પાહિહેરં, જમ્હા અરહંતિ તેણ અરિહંતા ।	
લોગસ્સુજ્જોયગ્ગ, એયં તુ વિસેસણં તેસિં ।	—ચે. વં. મ. ભા., ગા. ૫૧૧, પૃ. ૯૨
અરિહંતે ઇતિ વિશેષ્યપદમ્ ।	—યો. શા. સ્વો. વિ., પ. ૨૨૪ આ.
અરિહંતે ઇતિ વિશેષ્યપદમ્ ।	—વં. વૃ., પૃ. ૪૦
અર્હતઃ કીર્ત્તયિષ્યે, કથંભૂતાનર્હતઃ	—આ. દિ., પ. ૨૬૭ અ
અરહંતે ઇતિ વિશેષ્યપદમ્ ।	—ધ. સં., પ. ૧૫૫ અ
અર્હતઃ અષ્ટમહાપ્રાતિહાર્યાદિપૂજાહાન્ વિશેષણપદમેતત્ ।	—દે. ભા., પૃ. ૩૨૧
૩૪. અરહંતે ઇતિ વિશેષ્યપદમ્ ।	—ધ. સં., પ. ૧૫૫ અ
૩૫. કિત્તેમિ કિત્તેણિજ્જે, સદેવમણુઆસુરસ્સ લોગસ્સ ।	
દંસણ-નાણ-ચરિત્તે, તવવિણઓ દંસઓ તેહિં ॥૧૦૭૭॥	—આ. નિ., ગા. ૧૦૭૭

‘કિત્ત્તઇસ્સં’ રૂપ કીર્ત્ ધાતુનું ભવિષ્યકાળના પ્રથમ પુરુષ એકવચનનું છે.

‘કિત્ત્તઇસ્સં’ પદનો સામાન્ય અર્થ ‘હું કીર્તન કરીશ’ એટલો જ થાય છે. પરંતુ તેનો વિશિષ્ટ અર્થ ‘પોત પોતાના નામથી, યા તો નામોના ઉચ્ચારણપૂર્વક હું સ્તવના કરીશ’ થાય છે. એમ આ. હા. ટી. આદિ સમસ્ત ગ્રંથકારો જણાવે છે.^{૩૬} માત્ર આ. ટિ. ‘કિત્ત્તઇસ્સં’ નો અર્થ કથયિષ્યે—કહીશ. એ પ્રમાણે કરે છે.^{૩૭}

‘કિત્ત્તઇસ્સં’ રૂપ અંગે વિચારણા કરીએ તો, સંસ્કૃત ભાષાના ‘કીર્ત્તયિષ્યે’ રૂપને પ્રાકૃતમાં ઢાળવામાં આવતાં ‘કીર્ત્તયિ’ એટલા અંશનું પ્રાકૃત-વ્યાકરણના વર્ણવિકારોના નિયમ પ્રમાણે ‘કિત્ત્તઇ’ થાય. બાદ ‘ષ્યે’ પ્રથમ પુરુષના એકવચનનો સૂચક છે. તેને સ્થાને પ્રાકૃતમાં ‘મિ’ આવે અને એ ‘મિ’ ના સ્થાને વિકલ્પે ‘સ્સં’ આદેશ થાય, આ રીતે પ્રાકૃત વ્યાકરણના નિયમાનુસાર જ ‘કિત્ત્તઇસ્સં’ રૂપ સાધી શકાય છે અને વિકલ્પ પક્ષે ‘કિત્ત્તઇહિમિ’ પ્રયોગ થાય છે. ઉપર્યુક્ત બન્ને પ્રયોગ આચાર્ય શ્રી હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરે પ્રાકૃત-વ્યાકરણના “મે: સ્સં” ૮/૩/૧૬૯/ સૂત્રમાં નોંધેલ છે.

આ. હા. ટી, લ. વિ., ટે. ભા.—આ ગ્રંથો ‘કિત્ત્તઇસ્સં’ નું સંસ્કૃતરૂપ ‘કીર્ત્તયિષ્યામિ’ કરે છે, જ્યારે યો. શા. સ્વો. વિ., વં. વૃ. ધ. સં. તથા આ. ટિ. ‘કીર્ત્તયિષ્યે’ કરે છે.

આ રીતે ‘કિત્ત્તઇસ્સં’ પદ-નામોચ્ચારણપૂર્વક સ્તવીશ-એ અર્થમાં સિદ્ધ થાય છે.

ચઝવીસં-[ચતુર્વિંશતિમ્]-ચોવીસને.

ચોવીસને એટલે કે ચોવીસ અર્હતોને. આટલું કદા પછી મનમાં સહેજે થાય કે અહીં કયા ચોવીસ અર્હત્ લેવા? કારણ કે ગત ચોવીસીમાં પણ ચોવીસ અર્હત્ થયા છે અને ભવિષ્યમાં પણ થવાના છે, તથા ક્ષેત્રાન્તરોની અપેક્ષાએ તે તે ક્ષેત્રોમાં પણ જુદા જુદા ચોવીસ અર્હત્ થયા છે.

આનું સમાધાન આપતાં આ. નિ. જણાવે છે કે-‘ચોવીસ’ એ સંખ્યા ઋષભ આદિ હવે પછી કહેવાનારા માટે છે^{૩૮} એટલે કે આ ભરતક્ષેત્રની વર્તમાન ચોવીસીમાં થયેલા શ્રી ઋષભથી આરંભી શ્રીવર્ધમાન પર્યંતના અર્હતો માટે ‘ચઝવીસં’ શબ્દ વપરાયેલો છે.

ચે. વં. મ. ભા. પણ ઉપર્યુક્ત હકીકતનું સમર્થન કરતાં જણાવે છે કે ‘ચઝવીસં’ એ સંખ્યા ભારતવર્ષમાં થયેલા અર્હતો માટે છે.^{૩૯}

ટે. ભા. પણ જણાવે છે કે ‘ચોવીસ’થી ભરતક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા અર્હતો લેવા.^{૪૦}

૩૬. કીર્ત્તયિષ્યામીતિ સ્વનામભિ: સ્તોષ્યે इत्यर्थ: ।

—આ. હા. ટી., પ. ૪૮૪ અ

૩૭. કીર્ત્તયિષ્યે-કથયિષ્યે ।

—આ. ટિ., પ. ૨૬૭ અ

૩૮. ચઝવીસં તિ ય સંખા ડસભાઈઆઝ ભણ્ણમાણાઝ ।

—આ. નિ., ગા. ૧૦૭૮

૩૯. ચઝવીસં તિ ય સંખા ભારહવાસુબ્ભવાળ અરહાળ ।

—ચે. વં. મ. ભા., ગા. ૫૨૬, પૃ. ૮૫.

૪૦. ચતુર્વિંશતિ ભરતક્ષેત્રોદ્ભવાન્ ।

—ટે. ભા., પૃ. ૩૨૧.

આ પ્રમાણે 'ચઝવીસં' પદ-ભરતક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા વર્તમાન ચોવીસીના અર્હતોને-એ અર્થમાં સિદ્ધ થાય છે.

પિ-[અપિ]-અને, વળી. (અર્થાત્ બીજાઓને પણ)

અહીં વપરાયેલ 'પિ' પદ કે જે 'અપિ' અવ્યય છે તેના અનેક અર્થો છે.^{૪૧} તે પૈકી અહીં 'સમુચ્ચય' અર્થ ઘટિત થાય છે. એટલે 'ચઝવીસં પિ' નો અર્થ 'ચોવીસને અને' એ પ્રમાણે થાય. 'અને' કહ્યા બાદ વાક્ય અધૂરું રહે છે. શ્રોતાના મનમાં જિજ્ઞાસા પણ પ્રવર્તે છે કે 'અને' પદથી આગળ શું સમજવું? તે માટે આ. નિ.માં સૂચવવામાં આવ્યું છે કે-'અપિ' શબ્દના ગ્રહણથી, ઐરવતક્ષેત્ર તથા મહાવિદેહક્ષેત્રમાં જે છે તેમનું ગ્રહણ સમજવું.^{૪૨} એટલે નિજજુત્તિકારને 'અપિ' શબ્દથી બીજા બે ક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલ અર્હતો અભિપ્રેત છે.

આ. હા. ટી.માં તથા લ. વિ.માં જણાવાયું છે કે 'અપિ' શબ્દ તેમનાથી અન્યના સમુચ્ચય માટે છે.^{૪૩} એટલે કે વર્તમાન ચોવીસીના ઋષભાદિ ચોવીસ જિનોથી અન્ય એવા તીર્થકરો માટે છે. નિર્યુક્તિકાર ઐરવત તથા મહાવિદેહ કહે છે તેમાં અને આ. હા. ટી. તથા લ. વિ. ના વિધાનમાં એક જ દેખાય છે. કારણ કે, નિર્યુક્તિકારે પણ ઐરવત અને મહાવિદેહ માત્ર જંબૂદ્વીપના જ લેવા અને બાકીના ચાર ન લેવા તેવું વિધાન ક્યાંય કર્યું નથી.

ચે. વં. મ. ભા. 'અપિ' શબ્દથી 'મહાવિદેહ આદિમાં થયેલા' એમ જણાવે છે.^{૪૪}

યો. શા. સ્વો. વિ. તથા ધ. સં. 'અપિ' શબ્દથી 'બીજાઓને પણ' એમ જણાવે છે.^{૪૫} પણ બીજામાં ક્યા ક્યા લેવા, તેનું વિધાન કરવા નથી.

દે. ભા. તથા વં. વૃ. 'અપિ' શબ્દથી 'બાકીના ક્ષેત્રોમાં થયેલા' એમ જણાવે છે.^{૪૬}

આ રીતે 'અપિ' શબ્દ-ભરત ક્ષેત્રની વર્તમાન ચોવીસીના ચોવીસ અર્હતોથી અન્ય એવા, ઐરવત તથા મહાવિદેહ આદિ ક્ષેત્રોમાં થયેલા અર્હતોને-એ અર્થમાં સિદ્ધ થાય છે.

કેવલી-[કેવલિનઃ]-કેવલજ્ઞાનીઓને.

'કેવલી' શબ્દની વ્યુત્પત્તિ-'કેવલં યેષાં વિદ્યતે ઇતિ કેવલિનઃ' એટલે કેવલ (કેવલજ્ઞાન)

૪૧. અપિ સમ્ભાવના પ્રશ્ન, શઙ્કાગર્હા સમુચ્ચયે ।

તથા યુક્ત પદાર્થેષુ, કામચાર ક્રિયાસુ ચ ॥

—આ. ડી., વો. ૧, પૃ. ૧૫૫

૪૨. અવિસદ્ગહણા પુણ એવય મહાવિદેહેસું ।

—આ. નિ., ગા. ૧૦૭૮

૪૩. અપિ શબ્દો ભાવતસ્તદન્યસમુચ્ચયાર્થઃ ।

—આ. હા. ટી., પૃ. ૪૧૪ અ

૪૪. અવિસદ્ગાઓ વંદે મહાવિદેહાઇપભવેઽવિ ।

—ચે. વં. મ. ભા., ગા. ૫૨૮, પૃ. ૮૫.

૪૫. અપિશબ્દાદન્યાનપિ ।

—યો. શા. સ્વો. વિ., પત્ર ૨૨૪ આ.

૪૬. અપિશબ્દાત્ ભાવતઃ શેષક્ષેત્રસંભવાંશ્ચ ।

—દે. ભા., પૃ. ૩૨૧.

અપિશબ્દાત્ શેષક્ષેત્રસંભવાંશ્ચ ।

—વં. વૃ. પૃ. ૪૧

જેમને છે તે. એ પ્રમાણે થાય છે.

‘કેવલી’ પદની વ્યાખ્યા આ. નિ.માં નીચે મુજબ આપવામાં આવી છે :—

સંપૂર્ણ (પંચાસ્તિકાયાત્મક) લોકને જાણે છે તથા જુએ છે અને જે કેવલચારિત્રી તથા કેવલજ્ઞાની છે તે કારણથી તે ‘કેવલી’ કહેવાય છે.^{૪૭} અહીં ‘જાણવું’ એટલે વિશેષરૂપે જાણવું (કેવલજ્ઞાન) અને ‘જોવું’ એટલે સામાન્યરૂપે જાણવું (કેવલદર્શન) એમ સમજવાનું છે.^{૪૮}

ચે. વં. મ. ભા.માં ‘કેવલી’ની વ્યાખ્યા માટે આ. નિ.નો પાઠ જ ટાંકવામાં આવ્યો છે.

આ. હા. ટી., લ. વિ. તથા આ. દિ.માં ‘કેવલી’ની વ્યાખ્યા ‘કેવલજ્ઞાન જેમને છે તે’ એટલી જ આપવામાં આવી છે.^{૪૯}

યો. શા. સ્વો. વિ. દે. ભા., તથા ધ. સં.માં ‘કેવલી’નો અર્થ ‘ઉત્પન્ન થયેલું છે કેવલજ્ઞાન જેમને એવા ભાવ અર્હત્’ એ પ્રમાણે કરવામાં આવ્યો છે.^{૫૦}

વં. વૃ. માં ‘કેવલી’નો અર્થ ‘ભાવ અર્હતો’ એ પ્રમાણે કરાયો છે.^{૫૧}

આ રીતે ‘કેવલી’ પદ-જેમને કેવલજ્ઞાન (અને કેવલદર્શન) ઉત્પન્ન થયું છે અને તે દ્વારા જેઓ સંપૂર્ણ લોકને જાણે છે અને જુએ છે એવા, સંપૂર્ણ ચારિત્ર અને જ્ઞાનવાળા, ભાવ અર્હતોને—એ અર્થમાં સિદ્ધ થાય છે.

‘કેવલી’ પદ અહીં શા માટે મૂકવામાં આવ્યું તે અંગે ગ્રંથકારોમાં કેટલાક મતાન્તર પ્રવર્તે છે.

આ. હા. ટી. તથા લ. વિ.માં કહ્યું છે કે ‘કેવલી’ એ વિશેષણ એટલા માટે છે કે જેમને કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું છે તેવા આત્માઓ જ લોકોદ્ધ્યોતકર, ધર્મતીર્થકર, જિન એવા અર્હત્ હોય છે, બીજા નહીં. એવો નિયમ કરવા દ્વારા સ્વરૂપ સમજાવવા પૂરતો જ આ પ્રયોગ છે.^{૫૨}

૪૭. કસિણં કેવલકમ્પં લોગં જાણંતિ તહ ય પાસંતિ ।

કેવલ ચરિતનાણી તમ્હા તે કેવલી હુંતિ ॥

—આ. નિ., ગા. ૧૦૭૯.

૪૮. નિર્વિશેષં વિશેષાણાં, ગ્રહો દર્શનમુચ્યતે ।

વિશિષ્ટગ્રહણં જ્ઞાન-મેવં સર્વત્રગં દ્વયમ્ ॥૧૧॥

—આ. હા. ટી., પ. ૫૦૦ આ.

૪૯. કેવલજ્ઞાનમેષાં વિદ્યત ઇતિ કેવલિનઃ તાન્ ।

કેવલિનઃ ।

—આ. હા. ટી., પ. ૪૯૪ આ.

—લ. વિ, પૃ. ૪૩.

૫૦. ઉત્પન્નકેવલજ્ઞાનાન્ ભાવાર્હત ઇત્યર્થઃ ।

ઉત્પન્નકેવલજ્ઞાનાન્ ભાવાર્હત ઇત્યર્થઃ ।

ઉત્પન્નકેવલજ્ઞાનાન્ ભાવાર્હત ઇત્યર્થઃ ।

—યો. શા. સ્વો. વિ., પ. ૨૨૪ આ.

—દે. ભા., પૃ. ૩૨૧.

—ધ. સં. પ. ૧૫૫ આ.

૫૧. કેવલિનો ભાવાર્હત ઇત્યર્થઃ ।

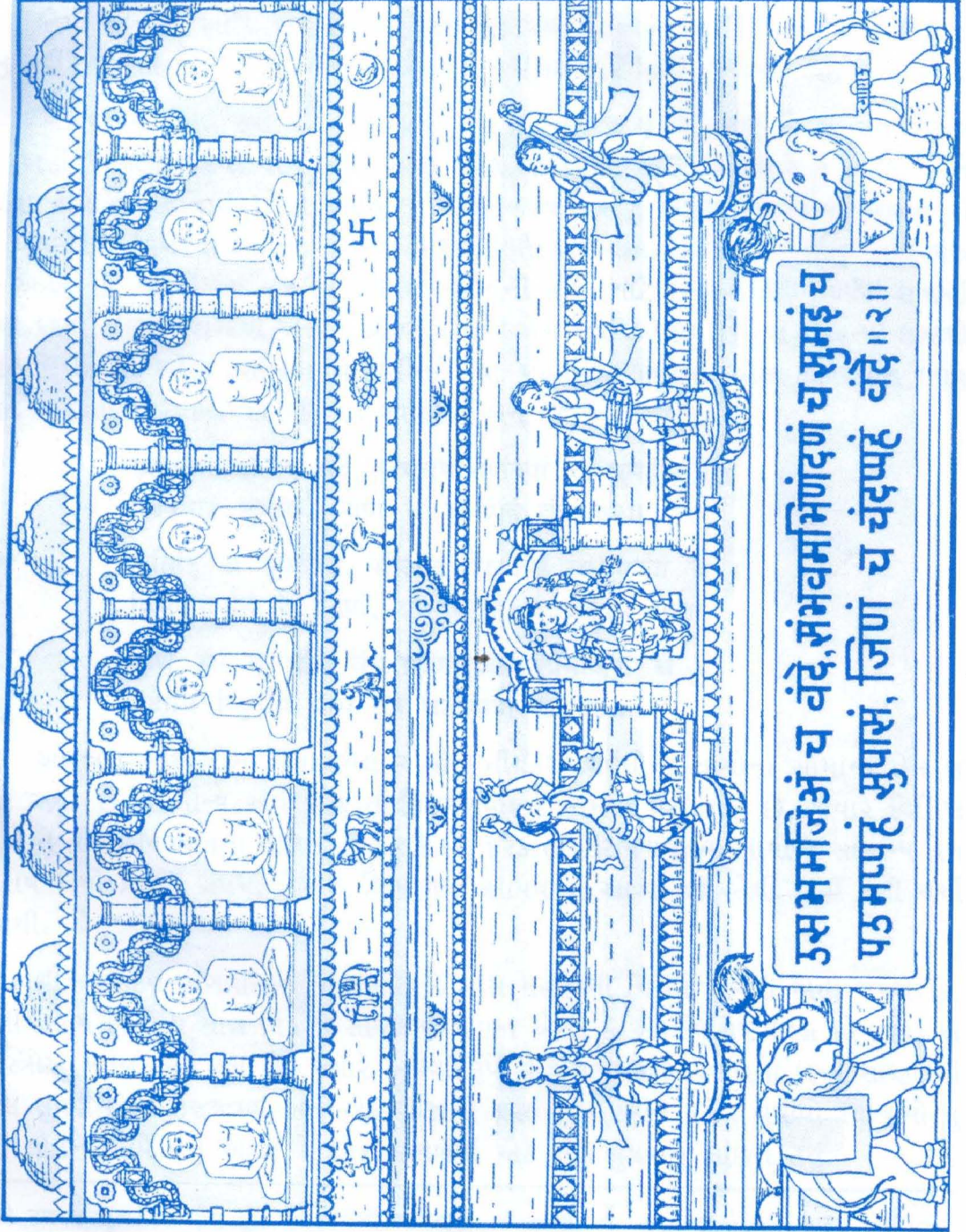
—વં. વૃ. પૃ. ૪૧

૫૨. કેવલિન એવ યથોક્તસ્વરૂપા અર્હન્તો નાન્ય ઇતિ નિયમનાર્થત્વેન

સ્વરૂપજ્ઞાનાર્થમેવેદં વિશેષણમિત્યનવદ્યમ્ ।

—આ. હા. ટી. પ. ૫૦૧ આ.

—લ. વિ. પૃ. ૪૪

મ. ભા. જણાવે છે કે છન્નસ્થ અવસ્થામાં રહેલા જિનોનો અહીં સમાવેશ ન થાય તે માટે 'કેવલી' પદ મૂકવામાં આવ્યું છે.^{૫૩}

તેમ જ નામ આદિ ભેદ (નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવ)થી ભિન્ન પણ જિનવરો અર્હત્ તરીકે સંભવી શકે છે તેથી ભાવ- અર્હત્ના સ્વીકાર માટે અહીં 'કેવલી' પદ મૂક્યું છે.^{૫૪}

ચે. વં. યો. શા. સ્વો. વિ., દે. ભા., વં. વૃ. તેમ જ ધ. સં. પણ એ જ વાત જણાવે છે કે- અહીં 'કેવલી' પદથી માત્ર ભાવ અર્હત્ જ ગ્રહણ કરવા. એટલે કે જ્યારે તે અર્હત્ થઈને વિચરતા હોય તે સ્થિતિમાં રહેલા અર્હત્ જ ગ્રહણ કરવા. પરંતુ રાજ્ય અવસ્થામાં અથવા તો મુનિ અવસ્થામાં વિચરતા અર્હતો ન લેવા કારણ કે તે અવસ્થામાં તે 'ભાવ અર્હત્' નથી પણ 'દ્રવ્ય અર્હત્' છે. જ્યારે આ સૂત્ર માત્ર ભાવ અર્હતોની સ્તુતિ માટે છે અને તેથી 'અપિ' શબ્દની વ્યાખ્યા કરતાં, 'અપિ' શબ્દથી અન્યને ગ્રહણ કરવા" એમ જ્યાં કહેવાયું છે ત્યાં, 'અન્ય' શબ્દથી ઐરવતાદિ ક્ષેત્રમાં રહેલા વર્તમાન ચોવીસીના તથા મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં રહેલ વિહરમાન ભાવ જિનોને જ ગ્રહણ કરવાના છે એ વાત સ્વયંસિદ્ધ બને છે.

उसभमजिअं च वंदे, संभवमभिणंदणं च सुमइंच ।

पउमप्पहं सुपासं, जिणं च चंदप्पहं वंदे ॥२॥

सुविहं च पुप्फदंतं, सीअल सिज्जंस वासुपुज्जं च ।

विमलमणंतं च जिणं, धम्मं संतिं च वंदामि ॥३॥

कुंथुं अरं च मल्लिं वंदे मुणिसुव्वयं नमिजिणं च ।

वंदामि रिद्धनेमिं पासं तह वद्धमाणं च ॥४॥

આ ત્રણ ગાથાઓમાં દર્શાવાયેલ ચોવીસ તીર્થંકરભગવંતોના નામોના સામાન્ય તેમ જ વિશિષ્ટ અર્થો છે. સામાન્ય અર્થ દરેક તીર્થંકરભગવંતના નામમાં ઘટી શકે છે, જ્યારે વિશિષ્ટ અર્થ, તે તે તીર્થંકરભગવંતના નામમાં ઘટી શકે છે. દરેક તીર્થંકરભગવંતના નામોના સામાન્ય તેમ જ વિશેષ અર્થો પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં ટિપ્પણ વિભાગમાં આપવામાં આવ્યા છે, તેથી અહીં તેની ચર્ચા કરી નથી.

શ્રીઋષભદેવ ભગવાનના નામ માટે બે ખાસ મહત્વની વિગતો ચર્ચવી અહીં જરૂરી છે. દરેક તીર્થંકરભગવંતોના માત્ર એક જ સાથળમાં લાંછન એટલે કે એક વિશિષ્ટ ચિહ્ન હોય છે. એ જૈનશાસ્ત્રોએ માન્ય કરેલ ક્રમ છે. જ્યારે અપવાદરૂપે શ્રીઋષભદેવ ભગવાનના બન્ને સાથળોમાં તપાવેલ સુવર્ણ જેવા ઉજ્જવળ અને એક બીજાની તરફ મુખ કરીને રહેલ વૃષભો (ઋષભો)નું યુગલ, લાંછનસ્વરૂપે હતું એટલે કે દરેક સાથળમાં એક એક વૃષભનું લાંછન હતું.

૫૩. તે उण छउमत्थजिणाऽवि, हुंति तो केवली भणिया । —ચે. વં. મ. ભા., ગા. ૫૩૨, પૃ. ૯૬.

૫૪. नामाइभेयभिन्ना वि, जिणवरा संभवन्ति अरहन्ता ।

भावारिहंतपडिवत्तिकारयं केवलीवयणं ॥

—ચે. વં. મ. ભા., ગા. ૫૩૪, પૃ. ૯૭.

બીજી વિશિષ્ટતા એ હતી કે દરેક તીર્થંકરની માતા શ્રીતીર્થંકરભગવંત માતાના ગર્ભમાં આવતાં જ ચૌદ સ્વપ્નોને જુએ છે, જે પૈકી પ્રથમ હાથીને જુએ છે. જ્યારે શ્રીઋષભદેવ ભગવંતની માતાએ ઋષભદેવ ભગવંત ગર્ભમાં આવતાં પ્રથમ સ્વપ્નમાં વૃષભને (ઋષભ) જોયો હતો. આ બન્ને વિશિષ્ટતાના કારણે તુષ્ટ બનેલ દેવોના ઇન્દ્રે તેમનું 'ઋષભ' એ નામ સ્થાપ્યું હતું. આ વિગત આ નિ. ૫૫ તથા આ. હા. ટી.માં^{૫૬} સામાન્ય રીતે ટાંકવામાં આવી છે. જ્યારે ચે. વં. મ. ભા.માં વિશિષ્ટ રીતે ટાંકવામાં આવી છે.^{૫૭}

ચ-[ચ]-અને, અથવા.^{૫૮}

ગાથા-૨, ૩ તથા ૪માં 'ચ' શબ્દનો પ્રયોગ અગિયાર વખત કરવામાં આવ્યો છે, જેમાં ઘણાં 'ચ' નો અર્થ 'અને' છે, જ્યારે એક 'ચ' નો અર્થ 'અથવા' છે.

'સુવિહિં ચ પુષ્કદંતં' પદમાં વપરાયેલ 'ચ' નો અર્થ 'અથવા' છે, જ્યારે બાકીના 'ચ' નો અર્થ 'અને' છે.

ઉપર્યુક્ત ત્રણ ગાથામાં 'ચ'ની ગોઠવણ નીચે પ્રમાણે છે.

પ્રથમ બે જિન	—	ઉસભમજિઅં ચ
પછી બે જિન	—	સંભવમભિણંદણં ચ
પછી એક જિન	—	સુમહં ચ
પછી બે જિન	—	પડમ્મપ્પહં સુપાસં જિણં ચ
પછી બે જિન	—	ચંદપ્પહં વંદે સુવિહિં ચ
પછી ત્રણ જિન	—	(પુષ્કદંતં) સીઅલ સિજ્જંસ વાસુપુજ્જં ચ
પછી બે જિન	—	વિમલમણંતં ચ
પછી બે જિન	—	ધમ્મં સંતિં ચ

૫૫. ઊરુસુ ઉસભલંછણ ઉસભં સુમિણંમિ તેણ ઉસભજિણો ।

—આ. નિ., ગા. ૧૦૮૦

૫૬. જેણ ભગવઓ દોસુ વિ ઊરુસુ ઉસભા ઉપ્પારહુતા જેણં ચ મરુદેવાએ ભગવઈએ ચોદ્દસણહં મહાસુમિણાણં પદ્ધમો ઉસમો સુમિણે દિદ્ધો ત્તિ, તેણ તસ્સ ઉસભો ત્તિ ણામં કયં સેસતિત્થગરાણં માયરો પદ્ધમં ગયં તઓ વસહં એવં ચોદ્દસ ।

—આ. હા, ટી., પ. ૫૦૨ અ.

૫૭. એયસ્સ ઊરુજુયલે, તવિયસુવત્તુજ્જલં ધવલં ॥૫૪૨॥

અન્નોત્ત્રાભિમુહં કિર, વસહજુગં લંછણં રુદ્ધમાસિ ।

સુમિણમ્મિ પદ્ધમમુસભો, ચોદ્દસસુમિણાણ મજ્જમ્મિ ॥૫૪૩॥

દિદ્ધો મરુદેવીએ, તેણ કયં ઉસહનામમેયસ્સ ।

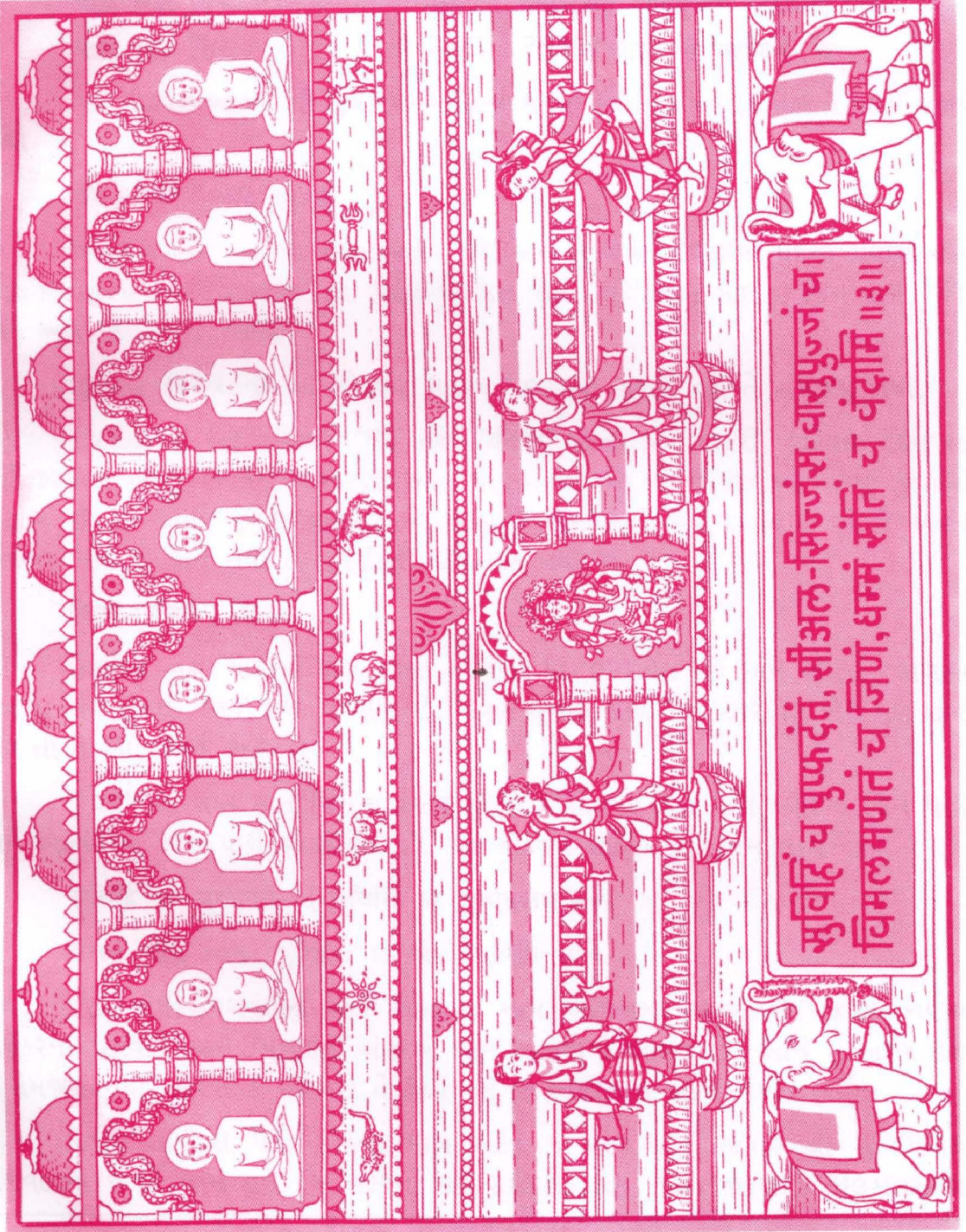
તુદ્ધેણાડમરવણ્ણા.....॥૫૪૪॥

—ચે. વં. મ.ભા., ગા. ૫૪૨-૪૩-૪૪, પૃ. ૯૯-૯૯.

૫૮. સમુચ્ચયે વિકલ્પોક્તૌ, વ્યભિચારે વ્યવસ્થિતૌ ।

ઔપમ્યેડતિશયે હેતૌ, ચકારોડન્વાચયાદિષુ ॥

—શબ્દરત્નપ્રદીપ, મુક્તક-૨, શ્લોક-૨, પૃ. ૩૧

सुविहं च पुष्पदंतं, सीअल-सिज्जंस-वासुपुज्जं च।
विमलमणंतं च जिणं, धम्मं सीतं च वंदामि ॥३॥

પછી બે જિન	—	કુંથું અરં ચ
પછી ત્રણ જિન	—	મલ્લિ વંદે મુણિસુલ્લયં નમિજિણં ચ
પછી ત્રણ જિન	—	રિદ્ધનેમિં પાસં તહ વદ્ધમાણં ચ

આ ગોઠવણ પાછળ શ્રી સૂત્રકારભગવંતના મનમાં ક્યો ગૂઢ આશય હશે તે જાણી શકાયું નથી.

વંદે-[વન્દે]-વંદન કરું છું.

ઉપર્યુક્ત ત્રણ ગાથામાં ત્રણ વખત 'વંદે' અને બે વખત 'વંદામિ' પદનો પ્રયોગ નીચે જણાવેલ ક્રમથી કરવામાં આવ્યો છે. પ્રથમ બે જિન પછી 'વંદે' ત્યાર બાદ છ જિન પછી 'વંદે' અને આઠ જિન પછી 'વંદામિ'

સૂત્રકાર ભગવંતની આ ગોઠવણ પાછળ પણ ક્યો ગૂઢાર્થ હશે તે સમજાયું નથી.

ઉપરાંત આ રીતે વારંવાર 'વંદે' તથા 'વંદામિ' પદનો પ્રયોગ કરી, વારંવાર વંદન શા માટે કરવામાં આવ્યું છે તેનું સ્પષ્ટીકરણ ફક્ત ચે. વં. મ. ભા.માં જ કરવામાં આવ્યું છે. ત્યાં જણાવ્યું છે કે—અહીં સૂત્રમાં વારંવાર જે વંદનાર્થક ક્રિયાપદનો પ્રયોગ કરાયો છે તે આદર દર્શાવવા માટે છે અને તેથી તે પુનરુક્તિ, દોષકારક નથી.^{૫૯}

જિણં-[જિનં]-જિનને.

ઉપર્યુક્ત ત્રણ ગાથામાં ત્રણ વખત 'જિણં' પદ વપરાયેલ છે અને સંપૂર્ણ 'લોગસ્સ સૂત્ર'માં પાંચ વખત 'જિનં' શબ્દ વપરાયો છે. સંપૂર્ણ સૂત્રમાં સૌથી વધુ વપરાયેલ કોઈ પણ શબ્દ હોય તો તે આ 'જિનં' શબ્દ છે.

'જિણં' પદ સાત સાત જિનના અંતરે એટલે કે સાતમા જિન પછી, ચૌદમા જિન પછી અને એકવીસમા જિન પછી ગોઠવાયેલ છે. આ ગોઠવણ સહેતુક હોય તેમ લાગે છે.

સુવિહિં ચ પુષ્પદંતં—[સુવિધિં ચ પુષ્પદન્તમ્]—

જેમનું બીજું નામ 'પુષ્પદંત' છે એવા સુવિધિનાથને.

દરેક તીર્થંકરભગવંતોનું માત્ર એકેક જ નામ આપવામાં આવ્યું છે. જ્યારે નવમા તીર્થંકરના 'સુવિધિ' અને 'પુષ્પદંત' એવાં બે નામ આપવામાં આવ્યાં છે. આનું શું કારણ હશે તે સમજાયું નથી. કારણ કે ગ્રંથકારો તે અંગે કશું જ સ્પષ્ટીકરણ કરતાં નથી.

તેવીશ તીર્થંકરો પૈકી દરેકના માત્ર એકેક જ નામ હશે, જ્યારે શ્રી સુવિધિનાથ ભગવાનના જ બે નામ હશે. એ કલ્પના પણ ટકી શકે તેમ નથી. કારણ કે કલિકાલસર્વજ્ઞ

૫૯. જં પુણ વંદ્દ કિરિયા ભણણં સુત્તે પુણો પુણોઙ્ગથ્થ ।

આચરપ્પાસગત્તા પુણરુત્તં તં ન દોસગરં ॥૫૩૮॥

—ચે. વં. મ. ભા., ગા. ૫૩૮, પૃ. ૯૬.

આચાર્યભગવંત શ્રીહેમચંદ્રાચાર્યે ‘અભિધાનચિન્તામણિ’માં શ્રીવર્ધમાનસ્વામીના છ નામ ગણાવ્યાં છે. તે ગણાવેલ છ નામો પૈકી બીજાં બીજાં નામોને જતાં કરીએ તો પણ શ્રીવર્ધમાન સ્વામીનું ‘મહાવીર’ નામ તો પ્રસિદ્ધ હોવા સાથે આગમોમાં પણ ઉલ્લિખિત છે, તેથી આની પાછળ શું કારણ હશે, તે સમજાયું નથી.

આ. નિ., આ. હા. ટી., વં. વૃ તથા દે. ભા. આ ચાર ગ્રંથો તો ‘પુષ્પદંત’ નામ મૂળ ગાથામાં હોવા છતાં પણ તેનું વિવેચન કે તેનો નામોલ્લેખ સુદ્ધાં કરતાં નથી. જ્યારે ચે. વં.મ.ભા., યો. શા. સ્વો. વિ., આ. દિ. તથા ધ. સં. તેનું વિવેચન કરે છે પણ તેમાંય વિશિષ્ટ વિવેચન તો માત્ર ચે. વં. મ. ભા. જ કરે છે.

યો. શા. સ્વો. વિ. તથા ધ. સં. ‘સુવિધિનાથ’નું ‘પુષ્પદંત’ એ બીજું નામ છે એમ જણાવે છે.^{૬૦}

ચે. વં. મ. ભા. પણ ‘સુવિધિ’ એ નામ છે અને ‘પુષ્પદંત’ એ વિશેષણ છે એમ જણાવવા પૂર્વક,^{૬૧} કેટલાક ‘પુષ્પદંત’ને નામ તરીકે માન્ય રાખી ‘સુવિધિ’ને વિશેષણ તરીકે માને છે, તે મતાંતરનો ઉલ્લેખ કરે છે.^{૬૨}

આ. દિ. ‘સુવિધિ’ એ નામ છે અને ‘પુષ્પદંત’ એ વિશેષણ છે એમ જણાવે છે.^{૬૩}

તહ-[તથા]-અને

‘પાસં તહ વંદ્યમાણં ચ’ એ પદમાં ‘તહ’ શબ્દનો પ્રયોગ કરાયો છે. આ ‘તહ’ નો અર્થ ‘તથા’ કરવામાં આવેલ છે.

एवं-[एवं]-એ પ્રકારે.

આ. હા. ટી, ‘एवं’ પદનો અર્થ ‘અનન્તરોક્ત પ્રકાર વડે’ એમ કરે છે.^{૬૪} લ. વિ., યો. શા. સ્વો. વિ. તથા ધ સં. ‘एवं’ પદનો અર્થ ‘અનન્તરોદિત વિધિ વડે’ એમ કરે છે.^{૬૫}

૬૦. પુષ્પકલિકામનોહરદન્તત્વાત્ પુષ્પદન્ત્ત્ ઇતિ ।

દ્વિતીયં નામ ।

—યો. શા. સ્વો. વિ., પ. ૨૨૫ આ.

દ્વિતીયં નામ ।

—ધ. સં., પૃ. ૧૫૬

૬૧. સુવિહી નામં વિસેસણં બીયં ।

—ચે. વં. મ. ભા., ગા. ૫૭૧, પૃ. ૧૦૩.

અન્ને ઇયં નામં સુવિહી ચ વિસેસણં દેતિ

—ચે. વં. મ. ભા., ગા. ૫૭૩, પૃ. ૧૦૪.

૬૨. સુવિધિસ્તં કથંભૂતં પુષ્પદન્તં પુષ્પવદ્યન્તાઃ યસ્યાસૌ પુષ્પદન્તસ્તં

—આ. દિ., પત્ર ૨૬૭ આ.

૬૩. એવમ્ - અનન્તરોક્તેન પ્રકારેણ

—આ. હા. ટી. પ. ૫૦૭ અ

૬૪. એવમ્ - અનન્તરોદિતેન વિધિના

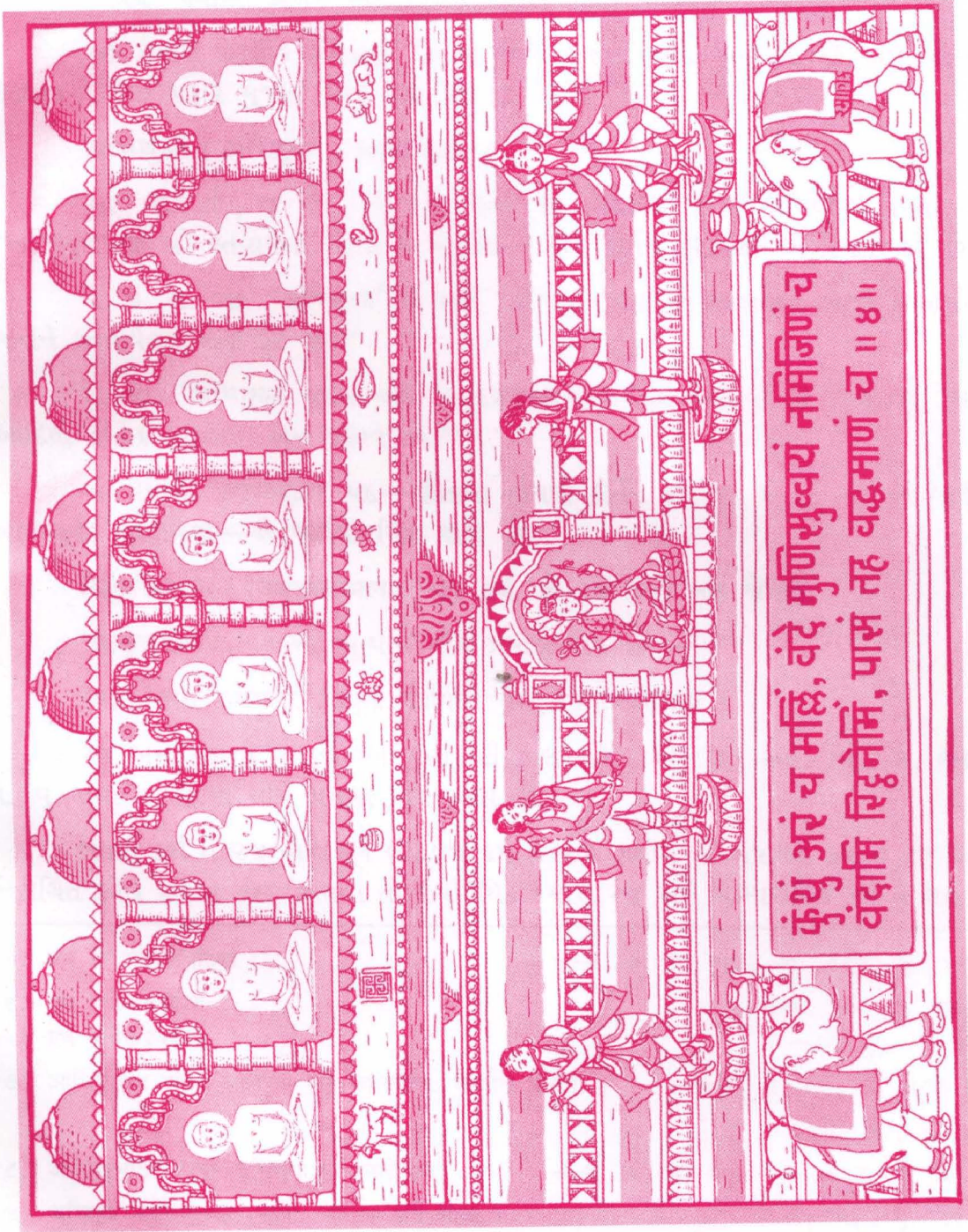
—લ. વિ., પૃ. ૪૫.

એવમ્ - અનન્તરોદિતેન વિધિના

—યો. શા. સ્વો. વિ., પ. ૨૨૭. અ

એવમ્ - અનન્તરોદિતેન વિધિના

—ધ. સં., પૃ. ૧૭૫

कुंथु अरं च मह्लिं, वंदे मुणिसुव्वयं नमिजिणं च
वंदामि सिट्ठनेमिं, पासं तह वद्धमाणं च ॥ ४ ॥

ચે. વં. મ. ભા. 'एवं' નો અર્થ 'કહેલી વિધિ વડે' એમ જણાવે છે.^{૬૫} દે. ભા. તથા વં. વૃ. 'एवं' નો અર્થ 'पूर्वोक्त प्रकारे' એમ કરે છે.^{૬૬}

આ પ્રમાણે કેટલાક ગ્રંથકારો 'કહેલી વિધિ મુજબ' એવો અર્થ કરે છે અને બાકીના કેટલાક 'કહેલા પ્રકાર મુજબ' એવો અર્થ કરે છે.

અભિથુઆ-[અભિષ્ટુતા:]-સ્તવાયેલા.

આ. હા. ટી., લ. વિ., યો. શા. સ્વો. વિ. તથા ધ. સં. 'अभियुआ' પદનો અર્થ 'अभिमुखपशा वडे स्तवायेला એટલે કે પોતાના નામથી કીર્તન કરાયેલા' એ પ્રમાણે કરે છે.^{૬૭}

ચે. વં. મ. ભા. 'अभियुआ' નો અર્થ 'अभिमुख भावधी स्तवायेला એટલે કે અપ્રમત્ત બનીને સ્તવાયેલા' એવો કરે છે.^{૬૮}

દે. ભા. 'अभियुआ' પદનો અર્થ 'आदरपूर्वक स्तवायेला' એવો કરે છે.^{૬૯} વં. વૃ. 'नाम आदिथी कીर्तन करायेला' એમ જણાવે છે.^{૭૦}

આ પ્રમાણે 'अभियुआ' પદ—પોતાના નામથી કીર્તન કરાયેલા યા તો અપ્રમત્ત બનીને આદરપૂર્વક સ્તવાયેલા—એ અર્થમાં સિદ્ધ થાય છે.

વિઘૂતરજોમલા-[વિઘૂતરજોમલા:]-દૂર કર્યા છે રજ અને મલ જેમણે.

'विघूतरजोमला:' પદની વ્યુત્પત્તિ નીચે પ્રમાણે થાય છે :—

रजश्च मलश्च रजोमलौ, विघूतौ रजोमलौ चैस्ते विघूतरजोमलाः ।

રજ અને મલની વ્યાખ્યા આ. હા. ટી., લ. વિ., યો. શા. સ્વો. વિ., દે. ભા., વં. વૃ. તથા ધ. સં.માં નીચે પ્રમાણે પ્રાપ્ત થાય છે :—

બંધાતું કર્મ તે રજ અને પૂર્વે બંધાયેલ કર્મ તે મલ અથવા તો બંધાયેલ કર્મ તે રજ અને નિકાચિત કરેલ કર્મ તે મલ. અથવા તો ઇર્યાપથિક કર્મ તે રજ અને સામ્પરાયિક કર્મ તે મલ.^{૭૧}

૬૫. एवं ति भणियविहिणा । —ચે. વં. મ. ભા., ગા. ૬૨૧, પૃ. ૧૧૧.
૬૬. एवं पूर्वोक्तप्रकारेण —દે. ભા., પૃ. ૩૨૫.
एवं पूर्वोक्तप्रकारेण —વં. વૃ., પૃ. ૪૨.
૬૭. अभिमुख्येन स्तुता अभिष्टुता इति स्वनामभिः कीर्तिता इत्यर्थः । —આ. હા. ટી., પ. ૫૦૭ અ
—લ. વિ., પૃ. ૪૫
૬૮. अभिमुखभावेण थुया अभियुया नो पमत्तेण । —ચે. વં. મ. ભા., ગા. ૬૨૧, પૃ. ૧૧૧.
૬૯. अभिष्टुता आभिमुख्यतः स्तुताः सादरम् इति भावः । —દે. ભા., પૃ. ૩૨૫.
૭૦. अभिष्टुता नामादिभिः कीर्तिता इत्यर्थः । —વં. વૃ., પૃ. ૪૨
૭૧. तत्र बध्यमानं कर्म रजो भण्यते पूर्वबद्धं तु मल इति अथवा बद्धं रजो निकाचितं मलः अथवा इर्यापथं रजः साम्परायिकं मल इति । —આ. હા. ટી., પ. ૫૦૭ અ

ચે. વં. મ. ભા. ૨૪ અને મલની પૂર્વોક્ત ગ્રંથકર્તા જે રીતે ત્રણ વ્યાખ્યાઓ આપે છે તે રીતે ત્રણ વ્યાખ્યાઓ ન આપતાં માત્ર એક જ વ્યાખ્યા આપે છે કે બંધાતું કર્મ તે ૨૪ છે અને બંધાયેલું કર્મ તે મલ છે.^{૭૨}

આ રીતે 'વિહુયરયમલા' પદ-જેમણે સર્વ પ્રકારના કર્મોને (વિશિષ્ટ પરાક્રમ પૂર્વક) દૂર કરી નાખ્યાં છે તેવા-એ અર્થમાં સિદ્ધ થાય છે.

પહીણજરમરણા-[પ્રક્ષીણજરામરણા:]-પ્રકૃષ્ટ રીતે (સંપૂર્ણ રીતે) નષ્ટ થયા છે વૃદ્ધાવસ્થા અને મૃત્યુ જેમના એવા.

'પ્રક્ષીણજરામરણા:' પદની વ્યુત્પત્તિ નીચે પ્રમાણે થાય છે :—

જરા ચ મરણં ચ જરામરણે, પ્રક્ષીણે જરામરણે યેષાં તે પ્રક્ષીણજરામરણા: ।

આ. હા. ટી. વગેરે લગભગ બધા ગ્રંથો 'પહીણજરમરણા' પદની છાયા 'પ્રક્ષીણજરામરણા:' કરે છે.^{૭૩} ઉપરાંત 'વિહુયરયમલા' અને 'પહીણજરમરણા' એ બે પદો વચ્ચે કાર્યકરણ સંબંધ યોજે છે. એટલે કે શ્રી તીર્થંકર ભગવંતો 'વિદ્યુતરજોમલ' છે માટે 'પ્રક્ષીણજરામરણા' છે એમ જણાવે છે.^{૭૪}

આ પ્રમાણે 'પહીણજરમરણા' પદ—જેમની વૃદ્ધાવસ્થા અને મરણ સંપૂર્ણ રીતે નષ્ટ થયેલા છે તેવા—એ અર્થમાં સિદ્ધ થાય છે.

ચઝવીસં પિ-[ચતુર્વિંશતિરપિ]-ચોવીસ અને બીજા.

અહીં વપરાયેલ 'અપિ' શબ્દનો ભાવાર્થ 'અને બીજા' એ પ્રમાણે થાય છે. પ્રથમ પદમાં 'ચઝવીસંપિ' પદ દ્વિતીયાના બહુવચન અર્થમાં વપરાયેલ છે, જ્યારે અહીં 'ચઝવીસં પિ' પદ પ્રથમાના બહુવચન અર્થમાં વપરાયેલ છે. એટલે 'ચોવીસ અને બીજા' એ પ્રમાણે અર્થ સમજવો.

જિણવરા-[જિનવરા:]-જિનવરો.

જિનોમાં વર એટલે શ્રેષ્ઠ તે 'જિનવર.'

'જિન' કોને કહેવાય ? તે અંગે આ. હા. ટી.માં જણાવાયું છે કે શ્રી જિનપ્રવચનમાં સામાન્ય રીતે વિશિષ્ટ શ્રુતધરો આદિ પણ 'જિન' જ કહેવાય છે અને તે આ રીતે :— શ્રુતજિનો, અવધિજિનો, મન:પર્યાયજ્ઞાનજિનો તથા છન્નસ્થ વીતરાગ ભગવંતો.^{૭૫}

આ. હા. ટી. તથા લ. વિ.માં 'જિણવરા' પદની વ્યાખ્યા 'શ્રુતાદિ જિનોથી પ્રધાન એટલે

૭૨. કમ્મં સ્ય ત્તિ વુચ્ચઈ બજ્જંતં, બદ્ધયં મલં હોઈ । —ચે. વં. મ. ભા., ગા. ૬૨૨, પૃ. ૧૧૨.

૭૩. પ્રક્ષીણે જરામરણે યેષાં તે । —આ. હા. ટી. પ. ૫૦૭ અ

૭૪. યત્તશ્ચૈવંભૂતા અત એવ પ્રક્ષીણજરામરણા: કારણાભાવાત્ । —આ. હા. ટી. પ. ૫૦૭ અ

૭૫. ઇહ પ્રવચને સામાન્યતો વિશિષ્ટશ્રુતધરાદયોઽપિ જિના એવોચ્યન્તે । તદ્વથા-શ્રુતજિના અવધિજિના મન:પર્યાય-જ્ઞાનજિના: છન્નસ્થવીતરાગાક્ષ । —આ. હા. ટી. પ. ૫૦૧ અ

સામાન્ય કેવલી' અર્થાત્ 'કેવલજ્ઞાનીઓ' એ પ્રમાણે કરવામાં આવી છે.^{૭૬} અન્ય ગ્રંથકારો પણ 'જિજ્ઞવરા' પદની ઉપરોક્ત વ્યાખ્યા જ કરે છે, પરંતુ 'પ્રધાન'ને સ્થાને 'પ્રકૃષ્ટ' શબ્દ વાપરે છે.^{૭૭} આ રીતે સર્વ ગ્રંથકારોને 'જિજ્ઞવરા' પદથી કેવલજ્ઞાનીઓ અભિપ્રેત છે.

આ રીતે 'જિજ્ઞવરા' પદ-શ્રુતાદિ જિજ્ઞોથી પ્રધાન એવા કેવલજ્ઞાનીઓ એ અર્થમાં સિદ્ધ થાય છે.

તિત્થયરા-[તીર્થકરા:]-તીર્થકરો.

'તિત્થયરા' પદની વ્યાખ્યા પ્રથમ પદના 'ધમ્મતિત્થયરે' પદની વ્યાખ્યામાં આવી ગયેલ છે.

'જિજ્ઞવરા' પદથી સર્વ કેવલજ્ઞાનીઓ આવી જાય છે, પણ અહીં તો શ્રીતીર્થકર ભગવંતોને જ ગ્રહણ કરવા છે માટે 'જિજ્ઞવરા' પદ પછી 'તિત્થયરા' પદ મૂકેલ છે.

પસીયંતુ-[પ્રસીદન્તુ]-પ્રસાદવાળા થાવ.

'પસીયંતુ' પદનો અર્થ આ. હા. ટી., લ. વિ., યો. શા. સ્વો. વિ.^{૭૮} આદિ સર્વ ગ્રંથકારો 'પ્રસાદ કરવામાં તત્પર થાવ.' એમ કરે છે. માત્ર ચે. વં. મ.ભા. એ પદનો અર્થ 'સદા તોષવાળા થાવ' એમ કરે છે.^{૭૯}

અહીં એક પ્રશ્ન ઊઠે છે કે, જેમના રાગદ્વેષ આદિ સર્વ દોષો ક્ષીણ થઈ ગયા છે તે શ્રી વીતરાગભગવંતો પ્રસાદ કેવી રીતે કરી શકે ? પરંતુ તેના સમાધાનો જુદા જુદા ગ્રંથકારો જુદી જુદી દલીલો દ્વારા આપણને સચોટ રીતે સમજાવે છે. આ. હ. ટી.^{૮૦} આ વિષયમાં જણાવે છે

૭૬. જિજ્ઞવરા: શ્રુતાદિજિજ્ઞવરાનાઃ, તે ચ સામાન્યકેવલિનોઽપિ ભવન્તિ.....।

—આ. હા. ટી. પ. ૫૦૭ અ

૭૭. જિજ્ઞવરા: શ્રુતાદિજિજ્ઞેભ્યઃ પ્રકૃષ્ટાઃ ।

—યો. શા. સ્વો. વિ., પ. ૨૨૭ અ

૭૮. 'પ્રસીદન્તુ' પ્રસાદપરા ભવન્તુ ।

—આ. હા. ટી. પ. ૫૦૭ અ

૭૯. પસીયંતુ ત્તિ, તોસવંતો સયા હૌંતુ ॥૬૨૫॥

—ચે. વં. મ. ભા., ગા. ૬૨૫, પૃ. ૧૧૨.

૮૦.

.....પૂજ્યાઃ ક્લેશક્ષયાદેવ ॥૧॥

યો વા સ્તુતઃ પ્રસીદતિ, રોષમવશ્યં સ યાતિ નિન્દાયામ્ ।

સર્વત્રાસમચિત્તશ્ચ, સર્વહિતદઃ કથં સ ભવેત્ ॥૨॥

તીર્થકરાસ્તિવહ યસ્મા-દ્રાગદ્વેષક્ષયાત્ ત્રિલોકવિદઃ ।

સ્વાત્મપરતુલ્યચિત્તા, શ્વાતઃ સદ્ધિઃ સદા પૂજ્યાઃ ॥૩॥

શીતાર્દિતેષુ ચ યથા-દ્વેષં, વહ્નિર્ન યાતિ રાગં વા ।

નાહ્વયતિ વા તથાપિ ચ, તમાશ્રિતાઃ સ્વેષ્ટમશ્નુવન્તે ॥૪॥

કે, તે ભગવંતો કલેશોનો ક્ષય થવાથી જ પૂજ્ય છે. જે સ્તુતિ કરવાથી પ્રસન્ન થાય, તે નિંદા થાય ત્યારે અવશ્ય રોષ કરે; અને આ રીતે સર્વત્ર જેનું ચિત્ત સમાન નથી તે સર્વનું હિત કરનાર કેવી રીતે બને ? શ્રીતીર્થંકરભગવંતો રાગ અને દ્વેષનો ક્ષય થવાથી ત્રણે લોકને જાણનારા છે, પોતાના આત્મામાં અને પારકામાં તુલ્ય ચિત્તવાળા છે અને તેથી સજ્જનો દ્વારા સદા પૂજા કરવા યોગ્ય છે. જે રીતે ઠંડીથી પીડાતા પ્રાણીઓ ઉપર અગ્નિ રાગ કે દ્વેષ કંઈ કરતો નથી, તેમ તેમને બોલાવતો પણ નથી, તો પણ જે તેનો આશ્રય અંગીકાર કરે છે તે પોતાના ઈષ્ટને મેળવે છે. તેવી રીતે ત્રણે ભુવનના ભાવોને પ્રકાશિત કરનારા શ્રીતીર્થંકરભગવંતોનો જે લોકો ભક્તિથી સારી રીતે આશ્રય સ્વીકારે છે, તેઓ સંસારરૂપી ઠંડીને દૂર કરીને મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે.

સારાંશ કે—જો કે તેઓ રાગાદિ રહિત હોવાથી પ્રસન્ન થતા નથી; તો પણ અચિન્ય ચિંતામણિ સમાન તેમને ઉદ્દેશીને અંતઃકરણની શુદ્ધિ અને ભક્તિપૂર્વક કરેલી સ્તુતિના પ્રભાવે સ્તુતિકારોને જે અભિલાષિત ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેમાં પ્રધાન નિમિત્ત તો તેઓ જ છે.

‘પસીયંતુ’ પદનું વિવેચન કરતાં લ. વિ. જણાવે છે કે—આ ‘પસીયંતુ’ પદ પ્રાર્થના છે કે નહીં ? જો પ્રાર્થના હોય તો આ ઠીક નથી, આશંસા સ્વરૂપ હોવાથી. હવે જો એમ કહો કે આ પ્રાર્થના નથી તો આનો ઉપન્યાસ નિષ્પ્રયોજન છે કે સપ્રયોજન ? જો નિષ્પ્રયોજન કહેવામાં આવે તો વંદનસૂત્ર (લોગસ્સ-સૂત્ર) અચારુ ઠરે; કારણ કે તેમાં નિરર્થક પદનો ઉપન્યાસ થયેલો ગણાય અને જો સપ્રયોજન કહેવામાં આવે તો અયથાર્થ હોવાથી પ્રયોજનની સિદ્ધિ કેમ થાય ?

આનું સમાધાન કરતાં શ્રી ગ્રંથકાર મહર્ષિ કહે છે કે—આ પ્રાર્થના નથી. કારણ કે અહીં પ્રાર્થનાનું લક્ષણ ઘટતું નથી. પ્રસાદની પ્રાર્થના તો પ્રાર્થનીય પુરુષમાં અપ્રસાદની સૂચક છે; કારણ કે સંસારમાં એવું જોવાય છે કે જે અપ્રસન્ન હોય તેના પ્રતિ પ્રસન્નતાની પ્રાર્થના કરવામાં આવે. જે અપ્રસન્ન જ ન હોય તેની પ્રસન્નતા માટે પ્રાર્થના કેવી ? અથવા ‘ભવિષ્યમાં અપ્રસન્ન ન થાય તે માટે પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે.’ એમ કહેવામાં આવે તો પણ તેમાં પૂર્વોક્ત કારણથી જ બાધ આવે અને આમ બન્ને રીતે તેમાં અવીતરાગતા જ સાબિત થાય.

અને તેમ થવાથી સ્તુતિધર્મનો વ્યતિક્રમ થાય. વગર વિચાર્યે બોલવાથી ભગવાનમાં અવીતરાગતા દોષનું આક્રમણ અર્થાપત્તિ-ન્યાયથી સુલભ બને. (અર્થાપત્તિનો અર્થ છે કે જાડો દેવદત્ત દિવસે નથી ખાતો અર્થાત્ રાત્રે ખાય છે. એ પ્રમાણે ભગવાન પ્રાર્થનાથી પ્રસન્ન થાય છે એનો અર્થ એ થયો કે તેઓ ક્યારેક અપ્રસન્ન પણ થાય છે.) સજ્જનોની એવા પ્રકારની વચન પદ્ધતિ નથી હોતી કે જેથી મૂળ તત્ત્વમાં જ બાધ આવે; કારણ કે શ્રી જિનમાર્ગવચનની કુશળતા યુક્ત પુરુષોથી જ સમજાય તેવો છે.

તદ્વત્તીર્થંકરાન્ ચે, ત્રિભુવનભાવપ્રભાવકાન્ ભક્ત્યા ।

સમુપાશ્રિતા જનાસ્તે, ભવશીતમપાસ્ય યાન્તિ શિવમ્ ॥૫॥

एतदुक्तं भवति—यद्यपि ते रागादिरहितत्वान्न प्रसीदन्ति तथापि तानुद्दिश्यचिन्त्यचिन्तामणिकल्पानन्तःकरणशुद्ध्या-
ऽभिष्टवकर्तृणां तत्पूर्विकैवाभिलषितफलावासिर्भवति ।

—આ. હા. ટી., પ. ૫૦૭ અ

‘પસીયંતુ’ આ વચનનો ઉપન્યાસ નિષ્પ્રયોજન છે કે સપ્રયોજન ? તેનો જો વિચાર કરીએ તો તે ઉપન્યાસ યુક્તિયુક્ત જ છે, ભગવાનની સ્તુતિસ્વરૂપ હોવાથી. કહ્યું છે કે-આ ભગવંતોના રાગાદિ ક્લેશો ક્ષીણ થઈ ગયેલા છે તેથી તેઓ પ્રસન્ન થતા નથી અને તેમની કરાયેલી સ્તુતિ પણ નકામી થતી નથી, કારણ કે, તેઓની સ્તુતિ કરવાથી ભાવોની વિશુદ્ધિ થાય છે અને પરિણામે કર્મોનો નાશ થાય છે.^{૮૧}

ચે. વં. મ. ભા. જણાવે છે કે—જે સ્તુતિ કરવાથી તુષ્ટ-પ્રસન્ન થાય તે નિંદા કરવાથી અવશ્ય રુષ્ટ બને. તેઓ વીતરાગશબ્દને કેવી રીતે ધારણ કરી શકે ? અને તેઓની સ્તુતિ પણ કેમ કરાય ? હવે જો વીતરાગ ભગવંતો પ્રસન્ન નથી થતા તો ‘પસીયંતુ’ એવું બોલવાનું શું પ્રયોજન ? આ રીતનો પ્રશ્ન ઉઠાવી ત્યાં સમાધાન કરતાં કહ્યું છે કે—સાચી વાત છે કે રાગ-દ્વેષ વિનાના તે ભગવંતો તુષ્ટ થતા નથી, તો પણ ભક્તિપૂર્વકના આ વચન વડે કર્મોનો ક્ષયોપશમ થવાથી ભવ્ય આત્માઓનું સુંદર કલ્યાણ થાય છે.^{૮૨}

યો. શા. સ્વો. વિ. તથા ધ. સં. જણાવે છે કે—

જો કે તે ભગવંતો વીતરાગ હોવાથી સ્તુતિ કરવામાં આવે તો તોષને ધારણ કરતા નથી અને નિંદા કરવામાં આવે તો દ્વેષવાળા બનતા નથી. તો પણ જેમ ચિંતામણિ, મંત્ર આદિના આરાધક તેનું ફળ મેળવે છે તેમ જે એમની સ્તુતિ કરે છે તે સ્તુતિનું ફળ અને નિંદક નિંદાનું ફળ મેળવે જ છે.

આ જ વાત શ્રીગ્રંથકારમહર્ષિએ વીતરાગસ્તોત્રમાં જણાવી છે કે-‘જે અપ્રસન્ન હોય

૮૧. આહ-કિમેષા પ્રાર્થના અથ નેતિ, યદિ પ્રાર્થના ન સુન્દરૈષા આશંસારૂપત્વાત્ । અથ ન, ઉપન્યાસોઽસ્યા અપ્રયોજન ઇતરો વા । અપ્રયોજનશ્ચેદચારુ, વન્દનસૂત્રં નિરર્થકોપન્યાસયુક્તત્વાત્, અથ સપ્રયોજનઃ, કથમયથાર્થતયા તત્સિદ્ધિરિતિ, અત્રોચ્યતે, ન પ્રાર્થનૈષા તલ્લક્ષણાનુપપત્તેઃ તદપ્રસાદાક્ષેપિકૈષા, તથા લોકપ્રસિદ્ધત્વાત્, અપ્રસન્નં પ્રતિ પ્રસાદદર્શનાત્, અન્યથા તદયોગાત્ ભાવ્યપ્રસાદવિનિવૃત્ત્યર્થં ચ, ઉક્તાદેવ હેતોરિતિ, ઉભયથાઽપિ તદવીતરાગતા, અત એવ સ્તવધર્મવ્યતિક્રમઃ, અર્થાપત્યાઽઽક્રોશાત્, અનિરૂપિતાભિધાનદ્વારેણ, ન ખલ્વચં વચનવિધિરાર્યાણાં તત્તત્ત્વબાધનાત્ વચનકૌશલોપેતગમ્યોઽયં માર્ગઃ, અપ્રયોજનસપ્રયોજનચિન્તાયાં તુ ન્યાય્ય ઉપન્યાસઃ, ભગવત્સ્તવરૂપત્વાત્ । ઉક્તં ચ-

ક્ષીણક્લેશા એતે, ન હિ પ્રસીદન્તિ ન સ્તવોઽપિ વૃથા ।

તત્સ્વભાવ(સ્તવભાવ)વિશુદ્ધેઃ, પ્રયોજનં કર્મવિગમ ઇતિ ॥૧॥

—લ. વિ., પૃ. ૪૫-૪૬

૮૨. તૂસંતિ સંથુયા જે, નિયમા રૂસંતિ નિંદિયા તે ડ ।

કહ વીયરાગસદ્ધં, વહંતિ ? તે કહ વ થોયવ્વા ? ॥૬૨૬॥

અહ તે ન પસીયંતિ હુ, કજ્જં ભણિણ તા કિમેણ ।

સચ્ચં તે ભગવંતો વિરાગદોસા ન તૂસંતિ ॥૬૨૭॥

ભત્તિભણિણ ઇમિણા, કમ્મક્કઊવસમભાવઓ તહવિ ।

ભવિયાણ સુકલ્લાણં, કસાયફલભૂયમલ્લિયઇ ॥૬૨૮॥

—ચે. વં. મ. ભા., ગા. ૬૨૬-૨૭-૨૮, પૃ. ૧૧૩.

તેનાથી ફળ કેમ પ્રાપ્ત થાય ? આ પ્રશ્ન સંગત નથી, કારણ કે શું અચેતન એવા પણ ચિંતામણિ વગેરે ફળ નથી આપતા ?' આમ કહી ફરી પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો છે કે-‘જો તે ભગવંતો પ્રસન્ન નથી થતા, તો શા માટે ‘પ્રસન્ન થાવ’ એવો વ્યર્થ પ્રલાપ કરવો ?’ તેનું સમાધાન આપતાં જણાવ્યું છે કે-‘(વસ્તુતઃ) એમ નથી. ભક્તિના અતિરેકથી એમ બોલવામાં પણ દોષ નથી અર્થાત્ એમ બોલવાથી અતિશય ભક્તિ પ્રકટ કરાય છે.’^{૮૩}

દે. ભા. તથા વં. વૃ. જણાવે છે કે-જો કે શ્રીતીર્થકરભગવંતો વીતરાગ આદિપણથી પ્રસન્ન થતા નથી; તો પણ અચિંત્યપ્રભાવશાળી ચિંતામણિ રત્ન આદિની માફક મનની શુદ્ધિપૂર્વક તેમની આરાધના કરનાર ઈચ્છિત ફળને મેળવે છે.^{૮૪}

સારાંશ એ છે કે—શ્રીતીર્થકરભગવંતો રાગ-દ્વેષથી રહિત હોવાથી તેમની સ્તુતિ કરનાર કે નિંદા કરનાર ઉપર રાજા વગેરેની જેમ પ્રસન્ન કે અપ્રસન્ન થતા નથી. તો પણ જેમ ચિંતામણિ રત્નથી ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે તેમાં વસ્તુસ્વભાવ કારણ છે, તેમ શ્રીતીર્થકરભગવંતની સ્તુતિ આદિ દ્વારા જે ઈષ્ટ ફળની પ્રાપ્તિ આરાધકને થાય છે, તેમાં તે ભગવંતનું સ્વાભાવિક સામર્થ્ય કારણ છે. વળી, સ્તુતિ આદિમાં પ્રધાન આલંબન શ્રીતીર્થકરભગવંત હોવાથી આરાધકને થતી ઈષ્ટપ્રાપ્તિ સ્તોતવ્યનિમિત્તક કહેવાય છે, એટલે કે શ્રીતીર્થકરભગવંતને ઉદ્દેશીને અંતઃકરણના ભાવપૂર્વક કરાયેલી સ્તુતિ આદિથી આરાધકને જે અભિલષિત ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેમાં પ્રધાન નિમિત્ત શ્રીતીર્થકરભગવંત છે, એથી એ ફળપ્રાપ્તિને એમની જ પ્રસન્નતા તરીકે ઓળખાવવામાં આવે છે. તદુપરાંત આરાધકને પ્રાપ્ત થતા ઈષ્ટફળના કર્તા અને સ્વામી પણ નૈગમાદિ નયો શ્રીતીર્થકરભગવંતને જ માને છે.

આ પ્રમાણે ‘પસીયંતુ’ પદ—(વાસ્તવિક રીતે જોતાં શ્રીતીર્થકરભગવંતો પ્રસન્ન બનતા ન હોવા છતાંય, તેમની સ્તુતિ આદિ દ્વારા પ્રાપ્ત થતી અભીષ્ટ ફળપ્રાપ્તિને તેમની જ પ્રસન્નતા માની) ‘પ્રસન્ન થાવ’-એ અર્થમાં સિદ્ધ થાય છે.

કિત્તિય-વંદિય-મહિઆ-[કીર્તિત-વન્દિત-મહિતા:]—કીર્તન કરાયેલા, વંદન કરાયેલા અને પૂજા કરાયેલા.

૮૩. તે ચ વીતરાગત્વાદ્યદ્યપિ સ્તુતાઃ તોષં નિન્દિતાશ્ચ દ્વેષં ન યાન્તિ, તથાપિ સ્તોતા સ્તુતિફલં નિન્દકશ્ચ નિન્દાફલ-માપ્નોત્યેવ યથા ચિન્તામણિમન્ત્રાદ્યારાધકઃ, યદવોચામ વીતરાગસ્તવે ।

અપ્રસન્નાત્ કથં પ્રાપ્યં ફલમેતદસઙ્ગતમ્ ।

ચિન્તામણ્યાદયઃ કિં ન, ફલન્ત્યપિ વિચેતનાઃ ? ॥૧૧॥

ઇત્યુક્તમેવ, અથ યદિ ન પ્રસીદન્તિ, તર્ત્તિક પ્રસીદન્તિવતિ વૃથાપ્રલાપેન ? નૈવં ભક્ત્યતિશયત એવમભિધાનેઽપિ ન દોષઃ ।

—યો. શા. સ્વો. વિ., પ. ૨૨૭ આ.

—પ. સં., પ. ૧૫૭ આ.

૮૪. યદ્યપ્યેતે વીતરાગાદિત્વાન્ન પ્રસીદન્તિ તથાપિ તાનચિન્ત્યમાહાત્મ્યોપેતાન્ ચિન્તામણ્યાદીનિવ મનઃશુદ્ધ્યાઽઽરાધ-યન્નભીષ્ટફલમવાપ્નોતિ ।

—દે. ભા., પૃ. ૩૨૫

—વં વૃ., પૃ. ૪૩.

આ. હા. ટી. આ પદની વ્યાખ્યા કરતાં જણાવે છે કે—‘કીર્તિત’ એટલે ‘પોતાના નામોથી કહેવાયેલા,’ ‘વન્દિત’ એટલે ત્રિવિધ યોગ વડે (મન, વચન, કાયાના યોગ વડે) સારી રીતે સ્તુતિ કરાયેલા અને ‘મહિઆ’ નું સંસ્કૃતમાં ‘મયા’ કરી, તેનો અર્થ ‘મારા વડે’ અથવા તો, ‘મહિયા’ એ પાઠાંતર છે એટલે તેનું સંસ્કૃતમાં ‘મહિતા:’ કરી તેનો અર્થ ‘પુષ્પ આદિથી પૂજાયેલા.’^{૮૫}

લ. વિ. ‘કીર્તિત’ અને ‘વન્દિત’ ની વ્યાખ્યા આ. હા. ટી. પ્રમાણે જ કરે છે, પરંતુ ‘મહિઆ’ પાઠને સ્થાને ‘મહિયા’ પાઠને માન્ય કરી, તેનો અર્થ ‘પુષ્પઆદિથી પૂજાયેલા’ એ પ્રમાણે કરે છે.^{૮૬}

ચે. વં. મ. ભા. જણાવે છે કે ‘કીર્તિત’ એટલે ‘નામોથી ઉચ્ચાર કરાયેલા,’ ‘વન્દિત’ એટલે ‘મસ્તક નમાવવા વડે વંદાયેલા’ અને ‘મહિત’ એટલે ‘પુષ્પ આદિથી પૂજાયેલા અથવા તો ‘મારા વડે.’^{૮૭}

યો. શા. સ્વો. વિ. તથા ધ. સં. ‘કીર્તિત’ અને ‘વન્દિત’ નો અર્થ, આ. હા. ટી. કરે છે તે પ્રમાણે જ કરે છે, પરંતુ ‘મહિયા’ ના અર્થમાં તે જુદા પડે છે. આ. હા. ટી. ‘મહિયા’ ને સ્થાને ‘મહિઆ’ પાઠને માન્ય રાખી તેનો અર્થ ‘મારા વડે’ એમ કરીને ‘મહિત-પૂજિત’ અર્થને ગૌણ બનાવે છે, જ્યારે યો. શા. સ્વો. વિ. તથા ધ. સં. ‘મહિઆ’ પાઠને માન્ય કરવા છતાં પણ ‘મહિત’ એટલે ‘પુષ્પઆદિથી પૂજિત’ એ અર્થને મુખ્ય માની ‘મારા વડે’ એ અર્થને ગૌણ ગણે છે.^{૮૮}

દે. ભા. ‘કીર્તિત’ પદનો અર્થ આ. હા. ટી. પ્રમાણે જ કરે છે; પરંતુ ‘વન્દિત’ નો અર્થ, વાણી અને મન વડે સ્તવાયેલા અને ‘મહિત’ નો અર્થ પુષ્પ આદિથી પૂજાયેલા કરીને જણાવે છે કે ‘મહિયા’ એવો પણ પાઠ છે, ત્યાં ‘મારા વડે’ એવો અર્થ કરવો.^{૮૯} ‘મહિયા’ એવો પાઠ માત્ર દે. ભા. જ ટાંકે છે, જે નોંધપાત્ર છે.

વં. વૃ. પણ ‘કીર્તિત’ નો અર્થ આ. હા. ટી. પ્રમાણે જ કરે છે, પણ ‘વન્દિત’ નો અર્થ ‘કાયા, વાણી અને મન વડે સ્તવાયેલા’ કરે છે અને ‘મહિયા’ પાઠને માન્ય કરી ‘મહિત’ એટલે

૮૫. કીર્તિતા:-સ્વનામભિઃ પ્રોક્તાઃ, વન્દિતા:-ત્રિવિધયોગેન સમ્યક્ સ્તુતાઃ, મયેત્યાત્મનિર્દેશે, મહિતા ઇતિ વા પાઠાન્તરમિદં ચ, મહિતા: પુષ્પાદિભિઃ પૂજિતા: । —આ. હા. ટી. પ. ૫૦૭ આ.

૮૬. મહિતા: પુષ્પાદિભિઃ પૂજિતા: । —લ. વિ., પૃ. ૪૬

૮૭. નામેહિ સમુચ્ચરિયા, કિત્તિયા વંદિયા સિરોનમણા ।
પુષ્પાદિહિ મહિયા, મય ત્તિ વા વાયણા સુગમા ॥૬૨૧॥

—ચે. વં. મ. ભા., ગા. ૬૨૮, પૃ. ૧૧૩

૮૮. મહિતા: પુષ્પાદિભિઃ પૂજિતા: । મહિઆ ઇતિ પાઠાન્તરમ્, તત્ર મયકા મયા ।

—યો. શા. સ્વો. વિ., પ. ૨૨૭ આ.

૮૯. વન્દિતા વાઙ્મનોભિઃ સ્તુતાઃ, મહિતા: પુષ્પાદિભિઃ પૂજિતા, મહિયા ત્તિ વા પાઠઃ, અત્ર મયકા-મયા ।

—દે. ભા., પૃ. ૩૨૫.

‘પુષ્પ આદિથી પૂજાયેલા’ કરીને કોઈ જ પાઠાંતરનો ઉલ્લેખ કરતા નથી.^{૯૦}

આ. દિ. ‘કીર્તિત’ એટલે સ્તવાયેલા, ‘વન્દિત’ એટલે નમસ્કાર કરાયેલા અને ‘મહિત’ એટલે પૂજાયેલા એ પ્રમાણે જણાવે છે.^{૯૧}

આ પ્રમાણે ‘કિત્તિય-વન્દિય-મહિઆ’ એ પદ-પોતપોતાના નામથી સ્તવાયેલા, મન, વચન, કાયા વડે નમસ્કાર કરાયેલા અને પુષ્પો આદિથી પૂજાયેલા-એ અર્થમાં સિદ્ધ થાય છે.

જે એ=જે એ- [એ એતે]- જે આ.

‘કિત્તિયવન્દિયમહિઆ’ પદ મૂક્યા પછી સહેજે શંકા થાય છે કે આ કોને અંગે કહેવાય છે ? તેથી તેના સમાધાનમાં સૂત્રકારે ‘જે એ’ પદ મૂકીને જણાવ્યું છે કે, જે આ નીચે લખેલા

૯૦. વન્દિતા: કાયવાઙ્મનોભિ: સ્તુતા:, મહિતા: પુષ્પાદિભિ: પૂજિતા: ।

—વં. વૃ., પૃ. ૪૨.

૯૧. કીર્તિતા: સ્તુતા:, વન્દિતા: નમસ્કૃતા:, મહિતા: પૂજિતા: ।

—આ. દિ., પ. ૨૬ અ

પાદ નોંધ—

‘કિત્તિયવન્દિયમહિઆ’ માં આવતા ‘મહિઆ’ પદ અંગે ચાર પાઠો પ્રાપ્ત થાય છે. (૧) ‘મહિઆ’ (૨) મહિયા (૩) મહ્આ (૪) મહ્યા. તે પૈકી પ્રથમ પાઠ ‘મહિઆ’ આ. હા. ટી., યો. શા. સ્વો. વિ., ધ. સં. તથા આ. દિ.માં મળે છે. બીજો પાઠ ‘મહિયા’ લ. વિ., ચે. વં. મ.ભા., વં. વૃ. તથા દે. ભા. માં મળે છે. ત્રીજો અને ચોથો પાઠ ‘મહ્આ’ અને ‘મહ્યા’ પાઠાંતર તરીકે જ ટાંકવામાં આવેલ છે.

પાઠાંતરો પણ નીચે મુજબ પ્રાપ્ત થાય છે :

આ. હા. ટી.માં ‘મહિયા’ પાઠાંતર છે.

યો. શા. સ્વો. વિ.માં ‘મહ્આ’ પાઠાંતર છે.

દે. ભા. માં ‘મહ્યા’ પાઠાંતર છે.

અન્ય ગ્રંથકારો પાઠાંતર ટાંકતા નથી. એટલે આઠ ગ્રંથકારો પૈકી દરેકને માન્ય પાઠ તથા પાઠાંતરોનું કોષ્ટક આ સાથે દર્શાવ્યા અનુસાર છે.

ગ્રંથો	માન્યપાઠ	પાઠાંતર	
આ. હા. ટી.	મહિઆ	મહિયા	
લ. વિ.	મહિયા	પાઠાંતરનો ઉલ્લેખ નથી.	
ચે. વં. મ. ભા.	મહિયા	પાઠાંતરનો ઉલ્લેખ નથી.	
યો. શા. સ્વો. વિ.	મહિઆ	મહ્આ	
દે. ભા.	મહિયા	મહ્યા	
વં. વૃ.	મહિયા	પાઠાંતરનો ઉલ્લેખ નથી.	
ધ. સં.	મહિઆ	મહ્આ	
આ. દિ.	મહિઆ	પાઠાંતરનો ઉલ્લેખ નથી.	

મહિયા નો અર્થ ‘મારા વડે’ એમ પણ કરવામાં આવ્યો છે.

વિશેષણોથી વિશિષ્ટ છે તે.

ચે. વં. મ. ભા. 'જે એ' પદનો વિશિષ્ટ અર્થ કરે છે કે—'જે આ પ્રત્યક્ષ છે તે.'^{૯૨}

આ પ્રમાણે 'જે એ' પદ—જે આ નીચે દર્શાવેલા વિશેષણોથી વિશિષ્ટ છે તે—એ અર્થમાં સિદ્ધ થાય છે.

લોગસ- [લોકસ્ય]-લોકના

આ. હા. ટી. તથા લ. વિ. અહીં વપરાયેલ 'લોક' શબ્દનો અર્થ 'પ્રાણીલોક' કરે છે.^{૯૩}
ચે. વં. મ. ભા. 'સુર, અસુર આદિરૂપ લોક' એ પ્રમાણે કરે છે.^{૯૪}

યો. શા. સ્વો. વિ., દે. ભા., વં. વૃ. અને ધ. સં. 'લોક' શબ્દનો અર્થ 'પ્રાણીવર્ગ' (પ્રાણીસમૂહ) એ પ્રમાણે કરે છે.^{૯૫} આ. દિ. કશું જ વિવેચન ન કરતાં માત્ર 'લોક' શબ્દ જ વાપરે છે.

આ રીતે 'લોગસ' પદ—પ્રાણીસમૂહ, પ્રાણીલોક યા તો સુર, અસુર આદિરૂપ લોક—એ અર્થમાં સિદ્ધ થાય છે.

ઉત્તમા- [ઉત્તમાઃ]-ઉત્તમ.

'ઉત્તમા' નો અર્થ આ. નિ., 'ત્રણ પ્રકારના તમસૂથી ઉન્મુક્ત થયેલા.' એમ કરી, ત્રણ પ્રકારના તમસૂ ક્યાં? તેનું વિવેચન કરતાં, મિથ્યાત્વમોહનીય, જ્ઞાનાવરણીય અને ચારિત્રમોહનીય ગણાવે છે.^{૯૬} આ. હા. ટી. તથા લ. વિ. 'ઉત્તમા' નો એક અર્થ 'પ્રધાન' એ પ્રમાણે કરે છે અને શા માટે પ્રધાન? તેનું કારણ જણાવતાં 'મિથ્યાત્વ આદિ 'કર્મ' અને 'મલ' તે રૂપ કલંકનો અભાવ હોવાથી પ્રધાન—ઉત્તમ' એમ દર્શાવે છે અને બીજો અર્થ 'તમસૂથી ઉપર ચાલ્યા ગયેલા' એ પ્રમાણે કરી, સંસ્કૃતમાં 'ઉત્તમસઃ' ઉપરથી પ્રાકૃતમાં 'ઉત્તમા' ને સિદ્ધ થયેલ માને છે.^{૯૭}

ચે. વં. મ. ભા. 'ઉત્તમા' નો અર્થ 'જેમનું તમસૂ ઉચ્છિન્ન થયું છે' એટલે કે નાશ પામ્યું છે તેઓ 'ઉત્તમ,' એ પ્રમાણે જણાવે છે.^{૯૮}

૯૨. જે પચ્ચક્ષા એ લોગસ સુરાસુરાઇરૂવસ્સ ।

—ચે. વં. મ. ભા., ગા. ૬૩૦, પૃ. ૧૧૩.

૯૩. લોકસ્ય પ્રાણિલોકસ્ય ।

—આ. હા. ટી., પ. ૫૦૭ આ.

૯૪. લોગસ સુરાસુરાઇરૂવસ્સ ।

—ચે. વં. મ. ભા., ગા. ૬૩૦, પૃ. ૧૧૩.

૯૫. લોકસ્ય પ્રાણિવર્ગસ્ય ।

—યો. શા. સ્વો. વિ., પ. ૨૨૭ આ.

૯૬. મિચ્છત્તમોહણિજ્ઞા, નાણાવરણા ચરિત્તમોહાઓ ।

તિવિહત્તમા ઉમ્મુક્કા, તમ્હા તે ઉત્તમા હુંતિ ॥

—આ. નિ. ગા. ૧૦૮૩.

૯૭. મિથ્યાત્વાદિકર્મમલકલકલ્લાભાવેન ઉત્તમાઃ પ્રધાનાઃ, ઊર્ધ્વં વા તમસઃ ઇત્યુત્તમસઃ 'ઉત્પ્રાબલ્યોર્ધ્વગમનોચ્છેદનેષુ' ઇતિવચનાત્ પ્રાકૃતશૈલ્યા પુનરુત્તમા ઉચ્યન્તે ।

—આ. હા. ટી., પ. ૫૦૭ આ.

૯૮. ઉચ્છત્તમત્તા ઉત્તમ ત્તિ ।

—ચે. વં. મ. ભા., ગા. ૬૩૦, પૃ. ૧૧૩.

યો. શા. સ્વો. વિ. તથા ધ. સં. 'ઉત્તમા'નો અર્થ 'પ્રકૃષ્ટ' કરે છે.^{૯૯}

દે. ભા. 'ઉત્તમા'નો અર્થ 'પ્રકૃષ્ટ' યા તો 'જેમનું તમસ્ નાશ પામ્યું છે એવા' એ પ્રમાણે કરે છે.^{૧૦૦}

વં. વૃ. તથા આ. દિ. આ અંગે કંઈ જ વિવેચન ન કરતાં માત્ર 'ઉત્તમાઃ' એટલું જ જણાવે છે.

આ રીતે 'ઉત્તમા' પદ—'પ્રધાન' યા તો 'પ્રકૃષ્ટ' અથવા 'ત્રિવિધ તમસથી ઉન્મુક્ત બનેલા.'—એ અર્થમાં સિદ્ધ થાય છે.

'જે એ લોગસ્સ ઉત્તમા' આ પદનો અર્થ ચે. વં. મ. ભા. 'જે એ' ની સાથે 'લોગસ્સ' પદનો સંબંધ જોડીને અને 'ઉત્તમા' પદને એકલું રાખીને કરે છે. (એટલે 'જે આ સુર અસુર આદિરૂપ લોકને પ્રત્યક્ષ છે અને ઉત્તમ છે તે.' એમ અર્થ કરે છે.) ત્યારે અન્ય સર્વ ગ્રંથકારો 'જે એ' પદને અલગ રાખી 'લોગસ્સ' પદની સાથે 'ઉત્તમા' પદનો સંબંધ જોડીને કરે છે. એટલે, 'જે આ (ભગવંતો) લોકમાં ઉત્તમ છે તે.' એમ અર્થ કરે છે.

સિદ્ધા—[સિદ્ધાઃ]—સિદ્ધ થયેલા.

આ. હા. ટી., લ. વિ., શા. યો. સ્વો. વિ. તથા ધ. સં. 'સિદ્ધા'નો અર્થ 'કૃતકૃત્ય' કરે છે.^{૧૦૧}

ચે. વં. મ. ભા. 'સિદ્ધા' નો અર્થ 'જેમણે શિવને પ્રાપ્ત કર્યું છે એવા' એ પ્રમાણે કરે છે.^{૧૦૨} અહીં 'શિવ શબ્દથી મોક્ષ અથવા કલ્યાણ અર્થ થઈ શકે.

દે. ભા. તથા વં. વૃ. 'સિદ્ધા' પદનો અર્થ 'જેમના પ્રયોજનો સંપૂર્ણ થયા છે તે' એ પ્રમાણે કરે છે.^{૧૦૩}

આ. દિ. માં આ અંગે વિવેચન નથી.

આ રીતે 'સિદ્ધા' પદ—'કૃતકૃત્ય થયેલા' (યા તો 'શિવને પામેલા')—એ અર્થમાં સિદ્ધ થાય છે.

'આરુગ્ગબોહિલાભં—[આરોગ્યબોધિલાભમ્]—આરોગ્ય માટે બોધિલાભને.

૯૯. ઉત્તમાઃ પ્રકૃષ્ઠાઃ ।

—યો. શા. સ્વો. વિ., ધ. ૨૨૭ આ.

૧૦૦. ઉત્તમાઃ પ્રકૃષ્ઠા ઊચ્છિન્નતમસો વા ।

—દે. ભા., પૃ. ૩૨૫.

૧૦૧. સિદ્ધાઃ કૃતકૃત્યા इत्यर्थઃ ।

—આ. હા. ટી., ધ. ૫૦૭ આ.

૧૦૨.

.....સિદ્ધા સિવં પત્તા ॥૬૩૦॥

—ચે. વં. મ. ભા., ગા. ૬૩૦, પૃ. ૧૧૩.

૧૦૩. સિદ્ધાઃ નિશ્ચિતાર્થઃ ।

—દે. ભા., પૃ. ૩૨૫.

આ પદનો અન્વય સર્વ ગ્રંથકારો નીચે મુજબ કરે છે :—

‘અરોગસ્ય ભાવઃ આરોગ્યં, આરોગ્યાય બોધિલાભઃ આરોગ્યબોધિલાભઃ તમ્ આરોગ્યબોધિલાભમ્’ ।

અર્થ—અરોગપણું તે આરોગ્ય. આરોગ્ય માટે બોધિલાભ તે આરોગ્યબોધિલાભ, તેને.

આ. હા. ટી. ‘આરુગ્ગબોહિલાભ’ પદનો અર્થ ‘આરોગ્ય’ એટલે ‘સિદ્ધપણું’ તેને માટે ‘બોધિલાભ.’ ‘પરલોકમાં જિનધર્મની પ્રાપ્તિ તે ‘બોધિલાભ’ કહેવાય છે તેને.’ એ પ્રમાણે જણાવે છે.^{૧૦૪}

લ. વિ. ‘આરોગ્ય’ એટલે ‘સિદ્ધપણું’ તેને માટે ‘બોધિલાભ’ એટલે ‘જિનપ્રણીત ધર્મની પ્રાપ્તિ.’ એમ જણાવે છે.^{૧૦૫}

ચે. વં. મ. ભા. જણાવે છે કે રોગનો અભાવ તે ‘આરોગ્ય’ કહેવાય છે, તેનો સાધક જે ભવાંતરગત બોધિલાભ એટલે કે ભવાંતરમાં જિનધર્મરૂપ સંપત્તિ.^{૧૦૬}

યો. શા. સ્વો. વિ. તથા ધ. સં. જણાવે છે કે ‘આરોગ્ય’ એટલે ‘સિદ્ધપણું’ તેને માટે ‘બોધિલાભ’ એટલે અર્હત્-પ્રણીત ધર્મની પ્રાપ્તિ તે ‘આરોગ્ય બોધિલાભ.’ તે નિદાન વગરનો હોય તો મોક્ષ માટે જ થાય છે.^{૧૦૭} દે. ભા. તથા વં. વૃ., યો. શા. સ્વો. વિ.માં જણાવેલ વિગતનું જ સમર્થન કરે છે. માત્ર આ. દિ. જણાવે છે કે, આરોગ્યને તથા બોધિલાભને.^{૧૦૮}

આ પ્રમાણે (આ. દિ. ના અપવાદ સિવાય અન્ય સર્વ ગ્રંથોના મતે) ‘આરુગ્ગબોહિલાભ’ પદ—આરોગ્ય એટલે સિદ્ધત્વ અને તે માટે (ભવાંતરમાં) શ્રીજિનપ્રણીત ધર્મની પ્રાપ્તિને—એ અર્થમાં સિદ્ધ થાય છે.

અહીં ‘આરોગ્ય’ શબ્દથી ‘ભાવ આરોગ્ય’ જ ગ્રહણ કરવું જોઈએ, કારણ કે, ‘આરોગ્ય’ શબ્દનો સંબંધ ‘બોધિલાભ’ સાથે છે. જો ‘દ્રવ્ય આરોગ્ય’ એટલે કે શારીરિક સ્વાસ્થ્ય ગ્રાહ્ય હોત તો ‘આરોગ્ય માટે શ્રીજિનપ્રણીત ધર્મની પ્રાપ્તિ’ એમ ન કહેતાં ‘આરોગ્ય’ પદને અલગ જ રખાયું હોત, પણ તેમ ન કરતાં બન્ને પદનો સમાસ કરી એક પદ બનાવવાથી અને પાછળ શ્રી જિનપ્રણીત ધર્મપ્રાપ્તિ વાચક ‘બોધિલાભ’ શબ્દ આવવાથી અહીં ‘ભાવ-આરોગ્ય’ જ સંભવે છે.

૧૦૪. આરોગ્યં સિદ્ધત્વં તદર્થં બોધિલાભઃ પ્રેત્ય જિનધર્મપ્રાપ્તિર્બોધિલાભોઽધિધીયતે તમ્ ।

—આ. હા. ટી., પ. ૫૦૭ આ.

૧૦૫. આરોગ્યં સિદ્ધત્વં તદર્થં બોધિલાભઃ આરોગ્યબોધિલાભઃ જિનપ્રણીતધર્મપ્રાપ્તિર્બોધિલાભોઽધિધીયતે તમ્ ।

—લ. વિ., પૃ. ૪૬.

૧૦૬. રોગભાવં આરોગ્ગમાહુ, તસ્સાહુ(હ)ગો અ જો પેચ્ચા ।

બોહીલાભો જિણધમ્મ-સંપયા તં મહં દિંતુ ॥૬૩૧॥ —ચે. વં. મ. ભા., ગા. ૬૩૧, પૃ. ૧૧૩.

૧૦૭. અરોગસ્ય ભાવઃ આરોગ્યં સિદ્ધત્વં, તદર્થં બોધિલાભઃ અર્હત્પ્રણીતધર્મપ્રાપ્તિરારોગ્યબોધિલાભઃ સ હાનિદાનો મોક્ષાયૈવ ભવતિ તમ્ ।

—યો. શા. સ્વો. વિ., પ. ૨૨૭ આ.

૧૦૮. આરોગ્યં બોધિલાભમ્ ।

—આ. દિ., પ. ૨૬૮ અ.

સમાહિવરમ્-[સમાધિવરમ્]-શ્રેષ્ઠ સમાધિને.

અહીં વપરાયેલ 'સમાધિ' શબ્દ પર વિવેચન કરતાં આ. હ. ટી. તથા લ. વિ. જણાવે છે કે :- 'સમાધાન-સમાધિ:' (અર્થ - સમાધાન તે સમાધિ.) તે દ્રવ્ય અને ભાવના ભેદથી બે પ્રકારે છે. 'દ્રવ્યસમાધિ' તે છે કે જેના ઉપયોગથી સ્વસ્થપશું થાય યા તો જે વસ્તુઓને પરસ્પર વિરોધ ન હોય તે.

'ભાવસમાધિ' તો જ્ઞાન આદિના સમાધાનને (એટલે કે તે જ્ઞાનાદિ ગુણોની આત્મામાં સારી રીતે સત્તા હોવી તેને) જ કહેવાય છે, કારણ કે તેની સત્તા હોય તો જ પરમ સ્વાસ્થ્યનો યોગ થાય છે.

આ રીતે 'સમાધિ' બે પ્રકારની છે તેથી 'દ્રવ્યસમાધિ'નો વ્યવચ્છેદ કરવા માટે અહીં 'સમાધિ' શબ્દની આગળ 'વર' શબ્દ મૂકેલ છે. વર એટલે 'પ્રધાન'-એટલે કે 'પ્રધાનસમાધિ' અર્થાત્ 'ભાવસમાધિ.'^{૧૦૮} આ 'સમાહિવરં' પદનો પૂર્વોક્ત 'આરુગ્ગબોહિલાભં' પદ સાથે સંબંધ છે એટલે કે, 'આરોગ્ય માટે બોધિલાભને અને તે બોધિલાભ નિદાન વગરનો હોય તો મોક્ષ માટે જ થાય છે તેથી કરીને તેને માટે 'ભાવસમાધિને.' એ પ્રમાણે અર્થ કરવામાં આવે છે.

ચે. વં. મ. ભા. જણાવે છે કે—મનની નિવૃત્તિ તે 'સમાધિ' છે તેના દ્વારા શ્રેષ્ઠ એવા 'બોધિલાભ.' આ રીતે 'શ્રેષ્ઠ ભાવસમાધિ' એમ અર્થ ન કરતાં 'સમાધિ વડે શ્રેષ્ઠ એવો બોધિલાભ' એવો અર્થ તેઓ કરે છે અને આ પ્રમાણે કરી 'સમાહિવરં' શબ્દનો 'આરુગ્ગબોહિલાભં' પદમાં આવેલ 'બોહિલાભ' શબ્દ સાથે સંબંધ જોડે છે.^{૧૧૦}

યો. શા. સ્વો. વિ., દે. ભા., વં. વૃ. તથા ધ. સં. જણાવે છે કે—'બોધિલાભ' માટે 'સમાધિવર'ને એટલે કે 'વરસમાધિ'ને. કે જે પરમ-સ્વાસ્થ્યરૂપ 'ભાવસમાધિ' છે તેને.^{૧૧૧}

આ. દિ. ગ્રંથમાં આ અંગે કંઈ જ વિવેચન નથી.

આ રીતે 'સમાહિવરમ્' પદ—'શ્રેષ્ઠ એવી સમાધિને એટલે કે ભાવસમાધિને અને પૂર્વના 'આરુગ્ગબોહિલાભં' પદ સાથે 'સમાહિવરં'નો સંબંધ જોડતાં બોધિલાભ માટે શ્રેષ્ઠ એવી ભાવ સમાધિને—એ અર્થમાં સિદ્ધ થાય છે.

૧૦૮. સ ચ (બોધિલાભઃ) અર્નિદાનો મોક્ષાયૈવ પ્રશસ્યતે ઇતિ, તદર્થમેવ ચ તાવત્કિમ્ ? તત આહ-સમાધાનં સમાધિઃ સ ચ દ્રવ્યભાવભેદાદ્ દ્વિવિધઃ, તત્ર દ્રવ્યસમાધિર્યદુપયોગાત્ સ્વાસ્થ્યં ભવતિ યેષાં વાઽવિરોધ ઇતિ, ભાવસમાધિસ્તુ જ્ઞાનાદિસમાધાનમેવ, તદુપયોગાદેવ પરમસ્વાસ્થ્યયોગાદિતિ, યતશ્ચાયમિત્થં દ્વિધાઽતો દ્રવ્ય-સમાધિવ્યવચ્છેદાર્થમાહ-વરં-પ્રધાનં ભાવસમાધિમિત્યર્થઃ —આ. હા. ટી., પ. ૫૦૭ આ.

૧૧૦. મળનિવ્વુઈ સમાહી, તેણ વરં દેતુ બોહિલાભં મે । —ચે. વં. મ. ભા., ગા. ૬૩૧, પૃ. ૧૧૩

૧૧૧. તદર્થ ચ સમાધિવરં વરસમાધિ પરમસ્વાસ્થ્યરૂપં ભાવસમાધિમિત્યર્થઃ ।

—યો. શા. સ્વો. વિ., પ. ૨૨૭ આ.

उत्तमं-[उत्तमं]-उत्तम.

આ. હા. ટી., લ. વિ., યો. શા. સ્વો. વિ., દે. ભા., વં. વૃ. તથા ધ. સં. ઉત્તમં'નો અર્થ 'સર્વોત્કૃષ્ટ' કરે છે અને જણાવે છે કે—ઉપર્યુક્ત 'ભાવસમાધિ' પણ ઓછાવત્તા અંશે અનેક પ્રકારની હોવાથી અહીં 'સર્વોત્કૃષ્ટ ભાવસમાધિ' ગ્રાહ્ય છે, માટે 'ઉત્તમં' પદ મૂકવામાં આવેલ છે.^{૧૧૨} ચે. વં. મ. ભા. જણાવે છે કે, તે 'બોધિલાભ'નું સર્વ પ્રધાનપણું સૂચવવા માટે ઉત્તમં પદ મૂકેલ છે.^{૧૧૩}

આ રીતે અહીં વપરાયેલ 'ઉત્તમં' પદ—'સર્વોત્કૃષ્ટ' યા તો 'સર્વપ્રધાન'—એ અર્થમાં સિદ્ધ થાય છે.

दित्तु-[ददत्तु]-आपो.

આ પ્રમાણે છેલ્લા બે પદનો અર્થ 'આરોગ્ય એટલે જે સિદ્ધપણું તેને માટે બોધિલાભને અને તે બોધિલાભ માટે ઉત્તમ ભાવસમાધિને, યા તો આરોગ્ય સાધક બોધિલાભ કે જે સમાધિના યોગે શ્રેષ્ઠ છે અને સર્વપ્રધાન છે તેને આપો.' એ પ્રમાણે થાય છે.

આઠેય ગ્રંથકારો દિત્તુનો અર્થ 'આપો' એમ કરવામાં એકમત છે.

અહીં એક પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે શ્રીતીર્થકરભગવંત પાસે આપણે યાચના કરીએ છીએ કે—'અમને ઉપર્યુક્ત વસ્તુઓ આપો.' તો શું તેઓમાં તે વસ્તુઓ આપવાનું સામર્થ્ય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તર જુદા જુદા ગ્રંથકારોએ જે આપ્યા છે તે પૈકી આ: હા. ટી. જણાવે છે કે, તેમનામાં તે વસ્તુઓ આપવાનું સામર્થ્ય નથી, પરંતુ આ તો માત્ર ભક્તિથી જ કહેવામાં આવે છે અને આ 'અસત્યામૃષા' નામનો ભાષાનો એક પ્રકાર છે. ખરી રીતે જોતાં તો તીર્થકરો પ્રત્યેની ભક્તિથી સ્વયમેવ ઉપર્યુક્ત વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ થાય છે. માટે જ કહેવાય છે કે 'તમે આપો.'^{૧૧૪}

લ. વિ. જણાવે છે કે—જો કે તે વીતરાગભગવંતો રાગાદિ રહિત હોવાથી આરોગ્ય આદિ આપતા નથી, તો પણ આવા પ્રકારના વાક્યના પ્રયોગથી પ્રવચનની આરાધના થવા દ્વારા સન્માર્ગમાં રહેલા મહાસત્ત્વશાળી આત્માને તેમની સત્તાના કારણે જ તેની પ્રાપ્તિ થાય છે.^{૧૧૫}

ચે. વં. મ. ભા. જણાવે છે કે આ 'અસત્યામૃષા' નામની ભક્તિથી બોલાયેલી ભાષા છે.

૧૧૨. असावपि तारतम्यभेदादनेकधैव अत आह उत्तमं-सर्वोत्कृष्टम् ।

—આ. હા. ટી., પ. ૫૦૭ આ.

૧૧૩. तस्स वि सव्वपहाणत्तसाहगं उत्तमं भणियम् ।

—ચે. વં. મ. ભા., ગા. ૬૩૨, પૃ. ૧૧૪

૧૧૪. आह-किं तेषां प्रदानसामर्थ्यमस्ति ? न, किमर्थमेवमभिधीयत इति ?, उच्यते भक्त्या, वक्ष्यति च 'भासा असच्चमोसा' इत्यादि, नवरं तद्भक्त्या स्वयमेव तत्प्राप्तिरुपजायत इति ।

—આ. હા. ટી., પ. ૫૦૭ આ.

૧૧૫. यद्यपि ते भगवन्तो वीतरागत्वादारोग्यादि न प्रयच्छन्ति, तथाप्येवंविधवाक्यप्रयोगतः प्रवचनाराधनया सन्मार्गवर्तिनो महासत्त्वस्य तत्सत्तानिबन्धनमेव तदुपजायते ।

—લ. વિ., પૃ. ૪૭

બાકી જેમના 'રાગ' અને 'દ્વેષ' ચાલ્યા ગયા છે એવા જિનવરો 'સમાધિ' અને 'બોધિ'ને આપતા નથી, પરંતુ રાગ-દ્વેષ રહિત જિનવરોની પરમ ભક્તિથી જીવો આરોગ્ય બોધિલાભ અને સમાધિ મરણને પ્રાપ્ત કરે છે.^{૧૧૬}

ઉપર્યુક્ત અર્થ 'આવસ્સયનિજ્જુત્તિ'માં નિદાનની ચર્યાના પ્રસંગમાં દર્શાવેલ છે, તદ્વિષયક ગાથાઓ ચે. વં. મ. ભા.ના કર્તાએ અહીં ઉદ્ઘૃત કરી છે. 'સમાધિ'નો અર્થ નિજ્જુત્તિકારે 'સમાધિમરણ' કર્યો છે, જે નોંધપાત્ર છે.

યો. શા. સ્વો. વિ. તથા ધ. સં. જણાવે છે કે 'આપો' એવું ભક્તિથી કહેવાય છે. કહ્યું છે કે—'અસત્યામૃષા' નામની કેવળ ભક્તિથી બોલાયેલી આ ભાષા છે. અન્યથા, જેમના રાગાદિ દોષો ક્ષીણ થઈ ગયા છે તેઓ 'સમાધિ' અને 'બોધિ'ને આપતા નથી.^{૧૧૭}

આ વિષય પર અન્યાન્ય ગ્રંથકારોએ પણ વિશદતાથી વિવેચન કર્યું છે. જે પૈકી 'ધર્મસંગ્રહણી'ના કર્તાએ જે વિગત ટાંકી છે તે વિશિષ્ટ કોટિની હોવાથી પાદનોંધમાં આપેલ છે.

સવાલ એ ઉપસ્થિત થાય છે કે, આ રીતે યાચના કરવી એ શું નિદાન (કે જેને નિયાણું કહેવામાં આવે છે તે) નથી? તેનો જવાબ 'આવસ્સયનિજ્જુત્તિ'એ પોતે જ આ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત કરીને નીચે પ્રમાણે આપ્યો છે.

જો એમ કહેવામાં આવે કે—'આરોગ્ય આદિ આપો' તો શું આ નિદાન છે? (તેના જવાબમાં 'નિજ્જુત્તિ' જણાવે છે કે) અહીં વિભાષા એટલે કે વિષયવિભાગની વ્યવસ્થા વડે વ્યાખ્યા કરવી.^{૧૧૮}

૧૧૬. ભાસા અસચ્ચમોસા નવરં ભત્તીએ ભાસિયા એસા ।

ન હુ ધ્વીણપેજ્જદોસા દિંતિ સમાહિં ચ બોહિં ચ ॥૬૩૪॥

ભત્તીએ જિણવરાણં પરમાએ ધ્વીણપેજ્જદોસાણં ।

આરોગ્યબોહિલાભં સમાહિમરણં ચ પાવેંતિ ॥૬૩૫॥ —ચે. વં. મ. ભા., ગા. ૬૩૪-૬૩૫, પૃ. ૧૧૪

૧૧૭. એતચ્ચ ભક્ત્યોચ્ચતે, યત્ ઉક્તમ્—

ભાસા અસચ્ચમોસા નવરં ભત્તીએ ભાસિઆ એસા ।

નહુ ધ્વીણપિજ્જદોસા, દિંતિ સમાહિં ચ બોહિં ચ ઇતિ ॥૧॥ —યો. શા. સ્વો. વિ., પ. ૨૨૭ આ.

૧૧૮. આરુગ્યબોહિલાભં સમાહિવરમુક્તમં ચ મે દિંતુ ।

કિં નુ હુ નિઆણમેઅં તિ ?, વિભાસા ઇત્ય કાયવ્વા ॥

—આ. નિ., ગા. ૧૦૮૪.

પાદ નોંધ—

'ધર્મસંગ્રહણીવૃત્તિ'માં કહ્યું છે કે—'આરુગ્યબોહિલાભં' એ વાક્ય નિષ્ફળ નથી. 'આરોગ્ય' આદિ વસ્તુઓ તત્ત્વથી તો શ્રીતીર્થકરભગવંત વડે જ અપાય છે, કારણ કે તેઓ જ તથાવિધ વિશુદ્ધ અધ્યવસાયના હેતુ છે.

નૈવેતદારોગ્યાદિવાક્યં સ્વતો નિષ્ફલં, આરોગ્યાદેસ્તત્ત્વતો ભગવદ્ધિરેવ દીયમાનત્વાત્ અવન્યતથાવિધ-વિશુદ્ધાધ્યવસાયહેતુત્વાત્ ।

—ધર્મસંગ્રહણીવૃત્તિ, પૃ. ૩૧૬.

વિભાષા અહીં શી લેવી ? તેનું સ્પષ્ટીકરણ કરતાં આ. હા. ટી. જણાવે છે કે—^{૧૧૯} ‘આરોગ્ય આદિ આપો તે શું નિદાન છે ? જો નિદાન હોય તો તેનાથી સર્વું, કારણ કે સૂત્રમાં તેનો પ્રતિષેધ કરવામાં આવ્યો છે. જો નિદાન ન હોય તો તેનું (‘દિતુ’ પદનું) ઉચ્ચારણ જ વ્યર્થ છે.’ તેના પ્રત્યુત્તરમાં ગુરુ કહે છે કે—અહીં વિષયવિભાગની વ્યવસ્થા વડે વ્યાખ્યા કરવી. એટલે કે આ નિદાન નથી; કારણ કે તે કર્મબંધમાં હેતુ નથી. મિથ્યાદર્શન, અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાયો અને યોગો (મન-વચન-કાયાના) એ બન્ધના હેતુ છે. જ્યારે મુક્તિની પ્રાર્થનામાં આ ઉપર ગણાવ્યા તે પૈકી એકનો પણ સંભવ નથી અને તેનું ઉચ્ચારણ (આરોગ્યાદિ આપો) પણ વ્યર્થ નથી કારણ કે તેનાથી (તે ઉચ્ચારણથી) અન્તઃકરણની શુદ્ધિ થાય છે.

અહીં શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે—

આ પ્રકારે આ નિદાન નથી તે બરાબર છે તો પણ (આ યાચના) તે દુષ્ટ જ છે; કારણ કે સ્તુતિ દ્વારા ભગવંતો આરોગ્યાદિ આપનારા થાય છે કે નહિ ? જો ‘થાય છે’ એમ કહો તો તેમનામાં રાગાદિની સત્તાનો પ્રસંગ આવશે; જો ‘નથી થતા’ એમ કહો તો તેઓ આરોગ્ય આદિના પ્રદાનથી રહિત છે એ જાણવા છતાં ય પ્રાર્થના કરવામાં મૃષાવાદનો દોષ આવશે. તેના પ્રત્યુત્તરમાં ગુરુ જણાવે છે કે આ રીતે પ્રાર્થનામાં મૃષાવાદનો સંભવ નથી; કારણ કે આ અસત્યામૃષા નામની ભાષા છે અને તે (ભાષા) આમન્ત્રણ આદિ ભેદથી અનેક પ્રકારની છે. કહું છે કે—આમંત્રણી, આજ્ઞાપની, યાચની, પૃચ્છની, પ્રજ્ઞાપની, પ્રત્યાખ્યાની, ઇચ્છાનુલોમા, અનભિગૃહીતા, અભિગ્રહવિષયા, સંશયકરણી, વ્યાકૃતા તથા અવ્યાકૃતા આ બધી અસત્યામૃષા ભાષા છે. તે પૈકી અહીં ‘યાચની’નો અધિકાર છે. એટલે કે અહીં ‘યાચની’ ભાષા છે; કારણ કે ‘આરોગ્યબોધિલાભ અને ભાવસમાધિને આપો’ તે પદ યાચનાના અર્થમાં છે.

૧૧૯. યદુક્તમારોગ્યાદિ દદતુ, યદિ નિદાનમલમનેન, સૂત્રે પ્રતિષિદ્ધત્વાત્, ન ચેદ્ વ્યર્થમેવોચ્ચારણમિતિ, ગુરુરાહ-
‘વિભાસા એત્થ કાયવ્વ’ત્તિ વિવિધા ભાષા વિભાષા-વિષયવિભાગવ્યવસ્થાપનેન વ્યાખ્યેત્યર્થઃ, અત્ર કર્તવ્યા, ઇયમિહ ભાવના - નેદં નિદાનં, કર્મબન્ધહેતુત્વાભાવાત્, તથાહિ - મિથ્યાદર્શનાવિરતિપ્રમાદકષાયયોગા બન્ધહેતવઃ
ન ચ મુક્તિપ્રાર્થનાયામમીષામન્યતરસ્યાપિ સમ્ભવ ઇતિ, ન ચ વ્યર્થમેવ તદુચ્ચારણમિતિ, તતોઽન્તઃકરણશુદ્ધેરિતિ
ગાથાર્થઃ ॥૧૦૧૪॥ આહ-ન નામેદમિત્થં નિદાનં, તથાપિ તુ દુષ્ટમેવ, કથં ? ઇહ સ્તુત્યા આરોગ્યાદિપ્રદાતારઃ
સ્યુર્ન વા ? યદ્યાદ્યઃ પક્ષસ્તેષાં રાગાદિમત્ત્વપ્રસન્ગઃ, અથ ચરમસ્તત આરોગ્યાદિપ્રદાનવિકલા ઇતિ જાનાનસ્યાપિ
પ્રાર્થનાયાં મૃષાવાદદોષપ્રસન્ગ ઇતિ, ન, ઇત્થં પ્રાર્થનાયાં મૃષાવાદાયોગાત્, તથા ચાહ-ભાષા અસત્યામૃષેયં વર્તતે
સા ચામન્ત્રણ્યાદિભેદાદનેકવિધા, તથા ચોક્તમ્—

“આમંતરણિ આણવણી જાયણિ તહ પુચ્છણી ય પત્તવણી ।

પચ્ચક્ષણી ભાસા ભાસા ઇચ્છણુલોમા ય ॥૧॥

અણભિગ્ગહિયા ભાસા ભાસા ય અભિગ્ગહંમિ બોધવ્વા ।

સંસયકરણી ભાસા, વોયડ અવ્વોયડા ચેવ ॥૨॥”

ઇત્યાદિ, તત્રેહ યાચન્યાઽધિકાર ઇતિ, યતો યાજ્ઞાયાં વર્તતે, યદુત-‘આરુગ્યબોહિલાભં સમાહિવરમુત્તમં દિતુ’
ત્તિ ।

—આ. હા. ટી., પ. ૫૦૮ આ.

‘દિન્તુ’ પદ અંગે વિવેચના કરતાં લ. વિ. જણાવે છે કે^{૧૨૦} (શિષ્ય પૂછે છે કે)—

આ ‘દિન્તુ’ એટલે ‘આરોગ્યબોધિલાભ અને ઉત્તમભાવ સમાધિ આપો’ એમ જે કહીએ છીએ તે નિદાન છે કે નહિ ? જો નિદાન હોય તો તેની જરૂર નથી, કારણ કે આગમમાં નિદાન (નિયાણું) કરવાનો નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે અને જો એમ કહેવામાં આવે કે, ‘આ નિદાન નથી,’ તો આ ‘દિન્તુ’ પદ સાર્થક છે કે નિરર્થક ? હવે જો પ્રથમ પક્ષને લઈને આને સાર્થક માનવામાં આવે તો ભગવંતો પ્રાર્થના કરવામાં કુશળ પ્રાણીઓને તેનું દાન કરનારા હોવાથી રાગાદિવાળા છે એમ માનવું પડશે. જો અન્ય પક્ષ અંગીકાર કરવામાં આવે, અર્થાત્ ‘દિન્તુ’ પદને નિરર્થક માનવામાં આવે, તો શ્રીતીર્થકરભગવંતો આરોગ્યાદિ પ્રદાન કરતા નથી એવું જાણવા છતાં પણ પ્રાર્થના કરવામાં મૃષાવાદનો દોષ લાગશે.

અહીં કહે છે કે- આ ‘આપો એમ કહેવું તે નિદાન નથી; કારણ કે, નિદાનનાં (નિયાણાનાં) લક્ષણો એમાં ઘટિત થતાં નથી. નિયાણું દ્વેષવશ, અત્યન્ત રાગવશ કે મોહ અજ્ઞાનના કારણે થાય છે. શાસ્ત્રોમાં પણ તે જ પ્રમાણે વર્ણન પ્રાપ્ત થાય છે.

ધર્મને માટે હીનકુલ વગેરેની પ્રાર્થના કરવી તે મોહ-અજ્ઞાન છે; કારણ કે, ધર્મ હીનકુલનું કારણ નથી. ઋદ્ધિ-વૈભવની ગાઢ અભિલાષાથી ધર્મની પ્રાર્થના કરવી એ પણ મોહ છે; કારણ

૧૨૦. આહ-કિમિદં નિદાનમુત નેતિ, યદિ નિદાનમલમનેન, સૂત્રપ્રતિષિદ્ધત્વાત્, ન ચેત્ સાર્થકમનર્થકં વા ? યદ્યાદ્યઃ પક્ષસ્તેષાં રાગાદિમત્ત્વપ્રસન્નઃ, પ્રાર્થનાપ્રવીણે પ્રાણિનિ તથાદાનાત્, અથ ચરમઃ તત આરોગ્યાદિદાનવિકલા એતે ઇતિ જાનાનસ્યાપિ પ્રાર્થનાયાં મૃષાવાદપ્રસન્ન ઇતિ, અત્રોચ્યતે, ન નિદાનમેતત્, તલ્લક્ષણાયોગાત્, દ્વેષાભિષ્વઙ્ગમોહગર્ભં હિ તત્, તથા તન્નપ્રસિદ્ધત્વાત્, ધર્માય હીનકુલાદિપ્રાર્થનં મોહઃ અતદ્દેતુકત્વાત્, ઋદ્ધ્યભિષ્વઙ્ગતો ધર્મપ્રાર્થનાઽપિ મોહઃ, અતદ્દેતુકત્વાદેવ તીર્થકરત્વેઽપ્યેતદેવમેવ પ્રતિષિદ્ધમિતિ, અતએવેષ્ટભાવબાધકૃદેતત્ તથેચ્છાયા એવ તદ્દિધ્નભૂતત્વાત્, તત્પ્રધાનતયેતરત્રોપસર્જનબુદ્ધિભાવાત્, અતત્ત્વદર્શનમેતત્, મહદપાયસાધનં, અવિશેષજ્ઞતા હિ ગર્હિતા, પૃથગજનાનામપિ સિદ્ધમેતત્, યોગિબુદ્ધિગમ્યોઽયં વ્યવહારઃ, સાર્થકાનર્થકચિન્તાયાં ભાજ્યમેતત્, ચતુર્થભાષારૂપત્વાત્, તદુક્તં—

“ભાસા અસચ્ચમોસા, ણવરં ભત્તીએ ભાસિયા એસા ।

નહુ ઁીણપેજ્જદોસા દેંતિ સમાહિં ચ બોહિં ચ ॥૧॥

તપ્પથ્થણાએ તહવિ ય, ણ મુસાવાઓ વિ એથ્થ વિણ્ણેઓ ।

તપ્પણિહાણાઓ ચ્ચિય, તમ્મુણઓ હંદિફલભાવા ॥૨॥

ચિન્તામણિરયણાદીહિ, જહા ઁ ભવ્વા સમીહિયં વત્થું ।

પાવંતિ તહ જિણેહિ, તેંસિ રાગાદભાવેઽવિ ॥૩॥

વત્થુસહાવો એસો, અઁવ્વચિન્તામણી મહાભાગો ।

થોઁણં તિત્થયરે, પાવિજ્જહુ બોહિલાભો ત્તિ ॥૪॥

ભત્તીએ જિણવરાણં, ચ્ચિજ્જન્તી પુવ્વસંચિયા કમ્મા ।

મુણપગરિસબહુમાણો ઁણ, કમ્મવણદવાનલો જેણ ॥૫॥”

એતદુક્તં ભવતિ—યદ્યપિ તે ભગવન્તો વીતરાગત્વાદારોગ્યાદિ ન પ્રયચ્છન્તિ, તથાપ્યેવંવિધવાક્યપ્રયોગતઃ

પ્રવચનારાધનયા સન્માર્ગવર્તિનો મહાસત્ત્વસ્ય તત્સત્તાનિબન્ધનમેવ તદુપજાયત ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૬॥

—લ. વિ., પૃ. ૪૭.

કે, ધર્મ તેનું પણ કારણ નથી. શ્રીતીર્થંકરપણાની ઈચ્છામાં-(કે તીર્થંકરો અષ્ટમહાપ્રતિહાર્ય-સમવસરણ આદિ વિભૂતિને યોગ્ય બની દેવોથી પૂજાય છે, મને પણ તપથી આવું તીર્થંકરપણું પ્રાપ્ત થાઓ એવી ઈચ્છામાં) પણ દોષ છે. પ્રથમની માફક તેનો પણ શાસ્ત્રમાં પ્રતિષેધ કરાયેલો છે.

તે ઈષ્ટભાવ (શુભ પરિણામ)ને બાધા કરનાર છે. નિદાનની ઈચ્છા જ ધર્મમાં વિઘ્નભૂત છે, કારણ કે તેમાં ઋદ્ધિ આદિના પ્રધાનપણાની અને ધર્મમાં ગૌણપણાની બુદ્ધિ આવે છે.

આ વાતને વધારે સ્પષ્ટતાથી વિચારીએ તો કહી શકાય કે—પૌદ્ગલિક આશંસાત્મક નિદાન તત્ત્વદર્શનના અભાવવાળું છે અને મહા અપાયનું કારણ છે; કારણ કે, આની પાછળ અવિશેષજ્ઞતા જ કાર્ય કરે છે. અવિશેષજ્ઞતા—સારાસારઅજ્ઞાનતા ખરેખર નિદનીય છે એ વાત સામાન્ય માણસોને પણ પ્રતીત છે. (બાકી તો) આ બધી વસ્તુ (સંસારથી ઉદ્ધિગ્ન) યોગી પુરુષોની બુદ્ધિથી જ ગમ્ય છે.

હવે 'દિત્તુ' પદ સાર્થક છે કે નિરર્થક ? એનો વિચાર કરીએ તો એમાં ભજના છે. શાસ્ત્રમાં એને અસત્યામૃષા (વ્યવહાર ભાષા) નામની ચતુર્થ ભાષા કહી છે અને તેથી તે સાર્થક છે તેમ જ નિરર્થક પણ છે. (આશંસારૂપ આ ચતુર્થભાષા કંઈ સાધવાને કે નિષેધવાને સમર્થ નથી માટે તે નિરર્થક છે અને પ્રકૃષ્ટ શુભ અધ્યવસાય આનું ફળ હોવાથી સાર્થક પણ છે) કહ્યું છે કે—ભક્તિપૂર્વક બોલાયેલી આ 'અસત્યામૃષા' નામની ભાષા છે, પરંતુ જેમના રાગદ્વેષ ક્ષીણ થઈ ગયા છે એવા વીતરાગજિનેશ્વરો સમાધિ કે બોધિ આપતા નથી.

એમની પ્રાર્થના કરવાથી મૃષાવાદ લાગે છે એમ પણ ન સમજવું; કારણ કે તેમનું પ્રણિધાન કરવાથી જ તેના ગુણથી (પ્રણિધાનના ગુણથી) ફળની પ્રાપ્તિ જરૂર થાય છે.

જેમ ચિંતામણિ રત્નો આદિથી પ્રાણીઓ ઈચ્છિત વસ્તુને પ્રાપ્ત કરે છે, તેમ જિનેશ્વરોમાં રાગાદિ ન હોવા છતાં પણ તેમનાથી ઈચ્છિત વસ્તુની પ્રાપ્તિ થાય છે.

આ વસ્તુસ્વભાવ છે કે—અપૂર્વચિંતામણિ મહાભાગ શ્રીતીર્થંકરોને સ્તવવાથી બોધિલાભની પ્રાપ્ત થાય છે.

શ્રીતીર્થંકરભગવંતોની ભક્તિ કરવાથી પૂર્વસંચિત કર્મો નાશ પામે છે, કારણ કે ગુણોના પ્રકર્ષનું બહુમાન એ કર્મરૂપી વનને બાળવા માટે દાવાનલ સમાન છે.

સારાંશ એ છે કે, જો કે તે ભગવંતો વીતરાગપણાને લીધે આરોગ્યાદિ નથી આપતા તો પણ આવા પ્રકારની વાણીના (સ્તુતિની ભાષાના) પ્રયોગથી પ્રવચનની આરાધના થાય છે અને તે આરાધના દ્વારા સન્માર્ગવર્તી મહાસત્ત્વશાળી જીવને શ્રીતીર્થંકરભગવંતની સત્તાના બળે જ (વસ્તુસ્વભાવસામર્થ્યથી) ઈષ્ટ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે.

આ રીતે શ્રીતીર્થંકરભગવંતો પાસે 'આરોગ્ય માટે બોધિલાભ તથા ઉત્તમભાવ સમાધિ'ની યાચના કરવાથી તેઓ તે આપતા નથી; કારણ કે તેઓ વીતરાગ છે, છતાંય તેમની સ્તુતિ-ભક્તિ

કરવાથી તે સ્તુતિ-ભક્તિના યોગે સ્વયમેવ તે પ્રાપ્ત થાય છે અને તેથી તે તેમણે જ આપ્યું ગણાય.

આ રીતે અહીં વપરાયેલ 'દિતુ' પદ, ભક્તિના યોગે તેમ જ આરોગ્યાદિ આપવામાં તેમની સ્તવના નિમિત્ત હોવાથી તે સ્વયં આપનારા જ ગણાય એ અપેક્ષાએ 'આપો' એ અર્થમાં સિદ્ધ થાય છે.

ચંદેસુ નિમ્મલયરા-[ચન્દ્રેભ્યો નિર્મલતરા:]-ચંદ્રોથી વધુ નિર્મલ.

ચંદ્રોથી વધુ નિર્મલ કહેવાનું કારણ આ. નિ. જણાવે છે કે—ચંદ્રો, સૂર્યો અને ગ્રહોની પ્રભા પરિમિત ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે, ત્યારે કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ લોક અને અલોકને પ્રકાશિત કરે છે.^{૧૨૧}

આ. હા. ટી. તથા લ. વિ. જણાવે છે કે—અહીં 'પંચમી'ના સ્થાને 'સપ્તમી'નો પ્રયોગ પ્રાકૃત શૈલીથી તથા આર્ષના યોગે થયેલ છે. ક્યાંક 'ચંદેહિં નિમ્મલયરા' એવો પણ પાઠ પ્રાપ્ત થાય છે. ચંદ્રો કરતાં વધુ નિર્મલ કહેવાનું કારણ સકલ કર્મરૂપી મલ ચાલ્યો ગયો તે છે.^{૧૨૨} નિર્યુક્તિકારે જે જણાવ્યું છે કે—'ચંદ્રો આદિની પ્રભા પરિમિત ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે' ત્યાં 'ક્ષેત્ર' શબ્દથી ક્ષેત્રમાં રહેલી વસ્તુઓ સમજવી. કારણ કે, 'ક્ષેત્ર' અમૂર્ત છે તેને મૂર્ત એવી પ્રભા પ્રકાશિત કરી શકે નહિ.

ચે. વં. મ. ભા. જણાવે છે કે—અહીં સપ્તમીનું બહુવચન પંચમીના અર્થમાં છે, તેથી 'ચંદ્રોથી પણ વધુ નિર્મલ' એમ સમજવું.^{૧૨૩}

યો. શા. સ્વો. વિ. તથા ધ. સં. જણાવે છે કે—અહીં 'પञ्चम्यास्तृतीया च' એ સૂત્રથી પંચમીના અર્થમાં સપ્તમી થયેલ છે. તેથી ચંદ્રોથી પણ વધુ નિર્મળ છે. કારણ કે તેમના સમગ્ર કર્મરૂપી મળનો નાશ થયેલો છે. ચંદેહિં નિમ્મલયરા એવો પાઠાંતર પણ છે.^{૧૨૪}

દે. ભા. તથા વં. વૃ. જણાવે છે કે—'ચંદેસુ' પદમાં પંચમીના અર્થમાં સપ્તમી વિભક્તિ આવેલ છે. તેઓ (શ્રીઅરિહંતભગવંતો) ચંદ્રોથી વધુ નિર્મળ છે, કારણ કે તેમનું કર્મમલરૂપી કલંક ચાલ્યું ગયેલ છે.^{૧૨૫}

૧૨૧. ચંદાઇચ્ચગહાણં પહા પયાસેઙ પરિમિઅં ચિત્તં ।

કેવલિઅનાણલંભો લોગાલોગં પગાસેઙ ॥

—આ. નિ., ગા. ૧૧૦૨

૧૨૨. ઇહ પ્રાકૃતશૈલ્યા આર્ષત્વાચ્ચ પञ्चम्यर्थे सप्तमी द्रष्टव्येति, चन्द्रेभ्यो निर्मलतराः, पाठान्तरं वा 'चंदेहिं निम्लयरा'ति तत्र सकलकर्ममलापगमाच्चन्द्रेभ्यो निर्मलतरा इति, —આ. હા. ટી., પ. ૫૧૦ આ.

૧૨૩. सप्तमिया बहुवचणं नेयं इह पञ्चमीए अत्थमि ।

ચંદેહિંતો વિ તઓ, નાયવ્વા નિમ્મલતરા તે ॥૬૩૬॥

—ચે. વં. મ. ભા., ગા. ૬૩૬, પૃ. ૧૧૫

૧૨૪. 'पञ्चम्यास्तृतीया च' ॥८।३।१३६॥ इति पञ्चम्यर्थे सप्तमी, अतश्चन्द्रेभ्योऽपि निर्मलतराः सकलकर्ममलापगमात्, पाठान्तरं वा चंदेहिं निम्लयरा, —યો. શા. સ્વો. વિ., પ. ૨૨૮ અ.

૧૨૫. पञ्चम्यर्थे सप्तमी, यत् चन्द्रेभ्यो निर्मलतराः कर्ममलकलङ्कापगमात्,

—દે. ભા., પૃ. ૩૨૭.

આ. દિ. જણાવે છે કે—‘સપ્તમી નિર્ધારણે’ એ પ્રાકૃત સૂત્રથી પંચમીના સ્થાને સપ્તમી આવેલ છે. કેટલાક સપ્તમીની જ વ્યાખ્યા કરે છે, એમ કહી ‘ચંદેસુ’ નો અર્થ ‘ચંદ્રોથી પણ વધુ નિર્મળ’ એમ કરવામાં આવેલ છે.^{૧૨૬}

આ રીતે ચે. વં. મ. ભા., યો. શા. સ્વો. વિ. તથા આ. દિ. ‘અપિ’ શબ્દનો ઉપયોગ (અર્થ કરતાં) કરે છે કે જે મૂળમાં વપરાયેલ નથી.

આ રીતે ‘ચંદેસુ નિમ્મલયરા’ એ પદ, ‘ચંદ્રોથી પણ વધારે નિર્મળ’ એ અર્થમાં સિદ્ધ થાય છે.

આઈચ્ચેસુ અહિયં પયાસયરા—[આદિત્યેભ્યોઽધિકં પ્રકાશકરાઃ] સૂર્યોથી અધિક પ્રકાશ કરનારા.

આ. હા. ટી. ‘પયાસયરા’નું સંસ્કૃત ‘પ્રભાસકરાઃ’ અથવા ‘પ્રકાશકરાઃ’ એમ કરી સમગ્ર પદનો અર્થ કરે છે કે—કેવલજ્ઞાનના ઉદ્દ્યોતથી વિશ્વને પ્રકાશિત કરતા હોવાથી સૂર્યોથી અધિક પ્રભાસ કરનારા યા તો પ્રકાશ કરનારા.^{૧૨૭}

લ. વિ. ‘પયાસયરા’ નું સંસ્કૃત ‘પ્રકાશકરાઃ’ એ પ્રમાણે કરે છે. બાકી આ. હા. ટી. સમગ્ર પદનો જે અર્થ કરે છે તેમાં અને લ. વિ. જે અર્થ કરે છે તેમાં કશો જ ફરક નથી.

ચે. વં. મ. ભા. જણાવે છે કે ‘લોક અને અલોકનો ઉદ્દ્યોત કરનાર કેવલજ્ઞાનના પ્રકાશ વડે આદિત્યો એટલે સૂર્યો તેમનાથી પણ અધિક પ્રકાશ કરનારા.’^{૧૨૮}

યો. શા. સ્વો. વિ., દે. ભા., વં. વૃ. તથા ધ. સં. જણાવે છે કે ‘કેવલજ્ઞાનના ઉદ્દ્યોત વડે લોકાલોકના પ્રકાશક હોવાથી સૂર્યોથી પણ અધિક પ્રકાશ કરનારા.’^{૧૨૯} અને તે જણાવ્યા બાદ નિજજુત્તિની ‘ચંદાઈચ્ચગહાણં’ એ ગાથા ‘ઉક્તં ચ’ કહીને ટાંકે છે.

આ રીતે ‘આઈચ્ચેસુ અહિયં પયાસયરા’ એ પદ, ‘કેવલજ્ઞાનના ઉદ્દ્યોત વડે લોક તથા અલોકને પ્રકાશિત કરતા હોવાથી સૂર્યોથી પણ અધિક પ્રકાશ કરનારા’ એ અર્થમાં સિદ્ધ થાય છે.

૧૨૬. સપ્તમી નિર્ધારણે इति प्राकृतसूत्रेण पञ्चमीस्थाने सप्तमी ।

केचित् सप्तमीमेव व्याख्यान्ति

—આ. દિ., પ. ૨૬૮ અ.

चन्द्रेभ्योऽपि निर्मलतराः.....

—આ. દિ., પ. ૨૬૮ અ.

૧૨૭. आदित्येभ्योऽधिकप्रभासकराः प्रकाशकरा वा, केवलोद्द्योतेन विश्वप्रकाशनादिति ।

—આ. હા. ટી., પ. ૫૧૦ આ.

૧૨૮. आइच्चा दिवसयरा, तेहिं तो वि अहियं पयासयरा ।

लोआलोउज्जोअग केवलनाणप्यगासेण ॥६३७॥

—ચે. વં. મ. ભા., ગા. ૬૩૭, પૃ. ૧૧૫

૧૨૯. आदित्येभ्योऽप्यधिकं प्रकाशकराः, केवलोद्द्योतेन लोकालोकप्रकाशकत्वात् ।

—યો. શા. સ્વો. વિ., પ. ૨૨૮ અ.

સાગરવરગંભીરા- [સાગરવરગંભીરા:] સાગરવરથી પણ ગંભીર.

આ. હા. ટી. 'સાગરવરગંભીરા' પદની સંસ્કૃત છાયા સાગરવરાદપિ ગમ્ભીરતરા: એ પ્રમાણે કરે છે. એટલે કે 'ગંભીરા' પદને સ્થાને તે 'ગમ્ભીરતરા:' એવો પ્રયોગ કરે છે. તે જણાવે છે કે— 'સાગરવર' એટલે સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર. પરીષદો અને ઉપસર્ગો આદિથી ક્ષોભ ન પામતા હોવાથી તેઓ સ્વયંભૂરમણથી પણ વધારે ગંભીર છે.^{૧૩૦} લ. વિ. ઉપર્યુક્ત અર્થને માન્ય રાખે છે પણ તે 'ગંભીરા' પદનો અર્થ 'ગમ્ભીરતરા:' ન કરતાં 'ગમ્ભીરા:' એટલે કે 'ગંભીર' એ પ્રમાણે જ કરે છે.^{૧૩૧}

ચે. વં. મ. ભા., યો. શા. સ્વો. વિ., તથા ધ. સં. લ. વિ.એ જણાવેલ અર્થ જ માન્ય રાખે છે.^{૧૩૨}

દે. ભા. તથા વં. વૃ. 'સાગરવરગંભીરા' પદનો અર્થ 'સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રથી પણ ગંભીર' એમ ન કરતાં 'સ્વયંભૂરમણસમુદ્રની જેવા ગંભીર' એમ કરે છે અને તેથી 'સાગરવરગંભીરા' પદનો 'સાગરવરાદપિ ગમ્ભીરા:' એવો સમાસ ન કરતાં 'સાગરવર: તદ્વત્ ગમ્ભીરા: इति સાગરવરગમ્ભીરા:' એ પ્રમાણે કરે છે.^{૧૩૩}

આ રીતે 'સાગરવરગંભીરા' એ પદ, 'સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રથી પણ વધારે ગંભીર' યા તો 'સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર જેવા ગંભીર' એ અર્થમાં સિદ્ધ થાય છે.

સિદ્ધા સિદ્ધિ મમ દિસંતુ- [સિદ્ધા: સિદ્ધિ મમ દિશન્તુ]-કૃતકૃત્ય બનેલા તેઓ મને સિદ્ધિ આપો.

'સિદ્ધા' પદનો અર્થ આ. હા. ટી., લ. વિ., યો. શા. સ્વો. વિ. તથા ધ. સં. 'કર્મો ચાલ્યા જવાથી કૃતકૃત્ય થયેલા' એ પ્રમાણે કરે છે અને બાકીના પદોનો અર્થ-(તેઓ) 'મને 'સિદ્ધિ' એટલે પરમપદની પ્રાપ્તિને આપો' એ પ્રમાણે કરે છે.^{૧૩૪}

ચે. વં. મ. ભા. ઉપર્યુક્ત અર્થને જ માન્ય રાખે છે અને 'સિદ્ધા:' ની વ્યાખ્યા 'નિષ્ઠિતાર્થા:' (જેમનાં પ્રયોજનો પૂર્ણ થયાં છે તે) એ પ્રમાણે કરે છે.^{૧૩૫}

દે. ભા. તથા વં. વૃ. 'સિદ્ધા' પદનો અર્થ, 'જેમનાં સમગ્ર કર્મો ક્ષીણ થયાં છે તે' એ પ્રમાણે કરે છે.^{૧૩૬}

૧૩૦. તથા સાગરવરાદપિ ગમ્ભીરતરા:, તत्र સાગરवर: स्वयंभूरमणोऽभिधीयते । परिषदोपसर्गाद्यक्षोभ्यत्वात् तस्मादपि गम्भीरतरा इति भावना । —આ. હા. ટી., પ. ૫૧૦ આ.

૧૩૧. તસ્માદપિ ગમ્ભીરા इति भावना । —લ. વિ., પૃ. ૪૮.

૧૩૨. સાગરવરો સમુદ્ધો, सयंभुरमणो तओवि गम्भीरा । —ચે. વં. મ. ભા., ગા. ૬૩૬, પૃ. ૧૧૫

૧૩૩. સાગરવર: स्वयंभूरमणाम्भोधस्तद्वद् गम्भीरा । —દે. ભા., પૃ. ૩૨૭.

૧૩૪. कर्मविगमात् कृतकृत्या इत्यर्थ:, सिद्धि परमपदप्राप्तिं 'मम दिसंतु' मम प्रयच्छन्तु इति सूत्रगाथार्थ: ।
..... । —આ. હા. ટી., પ. ૫૧૦ આ.

૧૩૫. 'सिद्ध' ति निद्वियद्वा,.....॥६३८॥ —ચે. વં. મ. ભા., ગા. ૬૩૮, પૃ. ૧૧૫

૧૩૬. सिद्धा: क्षीणाशेषकर्माण: । —દે. ભા., પૃ. ૩૨૭.

આ. દિ. જણાવે છે કે અહીં 'સિદ્ધા' પદથી મોક્ષમાં રહેલા શ્રીજિનેશ્વરભગવંતો લેવા.^{૧૩૭}

આ રીતે 'સિદ્ધા સિદ્ધિ મમ દિસંતુ' એ પદ, 'ઉપર જે વિશેષણો જણાવ્યા તે વિશેષણોથી વિશિષ્ટ શ્રીતીર્થંકરભગવંતો કે જેઓ કૃતકૃત્ય થઈ ગયા છે તેઓ મને સિદ્ધિપદને આપો.' એ અર્થમાં સિદ્ધ થાય છે.

પ્રશ્નોત્તર

૧. પ્રશ્ન—‘લોગસ્સ’ સૂત્રની પ્રથમ ગાથામાં ‘લોગસ્સ ઉજ્જોઅગરે’ પદ મૂકવાનું પ્રયોજન શું છે ?

ઉત્તર—ઉદ્ઘોત્ય એવો જે લોક અને ઉદ્ઘોતકર એવા જે તીર્થકરો એ બેની વચ્ચે ભિન્નતા દર્શાવવા માટે તે પદ મૂકવામાં આવ્યું છે અને એ રીતે વિજ્ઞાનવાદી(બૌદ્ધો)ના મતનો નિરાસ થાય છે.^૧

૨. પ્રશ્ન—શ્રીતીર્થકરભગવંતો ‘લોક’ના ઉદ્ઘોતકર છે તો તે ભાવોદ્ઘોતથી ‘લોક’નો ઉદ્ઘોત કરે છે કે દ્રવ્યોદ્ઘોતથી ‘લોક’નો ઉદ્ઘોત કરે છે ?

ઉત્તર—શ્રીતીર્થકરભગવંતો પંચાસ્તિકાયાત્મક ‘લોક’નો પ્રકાશ ભાવોદ્ઘોત વડે કરે છે, તેમ પોતાની આગળ ચાલતા ધર્મચક્ર દ્વારા દ્રવ્યોદ્ઘોત વડે (બાહ્યઉદ્ઘોત) પણ કરે છે. આ અપેક્ષાએ તેઓ ભાવોદ્ઘોત તેમ દ્રવ્યોદ્ઘોત બંને વડે ‘લોક’નો ઉદ્ઘોત કરનારા છે.

૩. પ્રશ્ન—શ્રીતીર્થકરભગવંતની આગળ ચાલતા ‘ધર્મચક્ર’ની વિશેષતા શી છે ?

ઉત્તર—શ્રીતીર્થકરભગવંત જ્યારે આ ભૂતળ ઉપર વિચરે છે, ત્યારે તેમની આગળ એક ‘ધર્મચક્ર’ ચાલે છે. આ ‘ધર્મચક્ર’ દેવકૃત અતિશયસ્વરૂપ હોય છે અને તે આકાશ તથા પૃથ્વીને પ્રકાશિત કરે છે.

‘અરિહાણાઈ થુત્ત’ના કર્તા જણાવે છે કે—

‘સૂર્યબિંબની જેમ દેદીપ્યમાન પ્રભાવાણું, તેજથી જાજવલ્યમાન એવું ‘ધર્મચક્ર’ જિનેન્દ્રની આગળ ચાલે છે અને આકાશ, પાતાલ તથા સમગ્ર પૃથ્વીમંડલને પ્રકાશિત કરતું તે

૧. નનુ કેવલિન ઇત્યનેનૈવ ગતાર્થમેતત્, લોકોદ્ઘોતકરણશીલા એવ હિ કેવલિનઃ, સત્યં, વિજ્ઞાનાદ્વૈત-નિરાસેનોદ્ઘોતકરાદુદ્ઘોત્યસ્ય ભેદદર્શનાર્થમ્ । —યો. શા. સ્વો. વિ., પ. ૨૨૪ આ.

ચક્ર ત્રણે ય લોકના મિથ્યાત્વ મોહસ્વરૂપ અંધકારને દૂર કરે છે.”^૨

તદુપરાંત કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિ મહારાજ જણાવે છે કે—

મિથ્યાદષ્ટિઓ માટે પ્રલયકાલના સૂર્યસમાન, સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓ માટે અમૃતના અંજન જેવું અને તીર્થંકરલક્ષ્મીના ભાલસ્થલમાં તિલક જેવું ‘ધર્મચક્ર’ હે સ્વામી ! આપની આગળ ચાલે છે.”^૩

તેમ જ શ્રી આશાધરકૃત ‘જિનસહસ્રનામ’ની શ્રુતસાગરી ટીકામાં ‘ઉક્તં ચ ધર્મચક્રલક્ષણં દેવનન્દિના’ કહીને ‘ધર્મચક્ર’ની વ્યાખ્યા નીચે પ્રમાણે આપેલ છે :—

“સ્ફુરાયમાણ હજારો આરાઓથી મનોહર, નિર્મળ મહારત્નોના કિરણોના સમૂહથી વ્યાપ્ત, સૂર્યની કાન્તિના સમૂહનો તિરસ્કાર કરનારું અને શ્રીતીર્થંકરભગવંતની આગળ ચાલનારું ‘ધર્મચક્ર’ હોય છે.”^૪

૪. પ્રશ્ન—શ્રીઅરિહંતદેવોને લોક અથવા સમસ્ત વિશ્વના પ્રકાશક કહ્યા પછી ‘ધર્મતીર્થંકર’ કહેવાની શી જરૂર છે ?

ઉત્તર—‘લોક’ શબ્દથી ‘લોકનો એક ભાગ’ એવો અર્થ પણ થાય અને તેવા લોકના (લોકના એક ભાગના) પ્રકાશક તો અવધિજ્ઞાની આદિ તેમ જ સૂર્ય ચન્દ્ર પણ હોઈ શકે છે. તેવા પ્રકાશક પ્રસ્તુતમાં ન લેવા તે માટે ‘ધર્મતીર્થંકર’—ધર્મતીર્થના કરનાર—એ વિશેષણ મૂકવામાં આવ્યું છે.^૫

૫. પ્રશ્ન—‘ધર્મતીર્થંકર’ એટલા વિશેષણથી જ કાર્ય ચાલી શકે છે તો પછી ‘લોકોદ્ધોતકર’ એ વિશેષણની શી જરૂર છે ? કારણ કે, જે ધર્મતીર્થ સ્થાપે તે લોકનો ઉદ્ધોત કરે જ છે.

૨. જસ્સવરધમ્મચક્કં, દિળયરવિબં વ ભાસુરચ્છાયં ।
તેણ પજ્જલંતં ગચ્છહિ પુરો જિણિંદસ્સ ॥૧૯॥

આયાસં પાયાલં સયલં મહિમંડલં પયાસંતં ।
મિચ્છત્તમોહતિમિરં હરેહિ તિણહં પિ લોયાણં ॥૨૦॥ ।

—અરિહાણાઈ થુત્ત, નમસ્કારસ્વાધ્યાય (પ્રા. વિ.) પૃ. ૨૦૭

૩. મિથ્યાદૃશાં યુગાન્તાર્કઃ સુદૃશામમૃતાન્નમ્ ।
તિલકં તીર્થંકૃલ્લક્ષ્મ્યાઃ પુસ્ત્રકં તવૈધતે ॥૧॥

—વીતરાગસ્તોત્ર, ચતુર્થપ્રકાશ, શ્લોક ૧, પૃ. ૨૯

૪. સ્ફુરદરસહસ્રરુચિરં, વિમલમહારત્નકિરણનિકરપરીતમ્ ।
પ્રહસિતસહસ્રકિરણઘૃતિમણ્ડલ-મગ્રગામિ ધર્મસુચકમ્ ॥

—જિનસહસ્રનામ, અધ્યાય ૨, શ્લો. ૨૭ની ટીકા, પૃ. ૧૫૧

૫. ઇહ લોકૈકદેશેઽપિ ગ્રામૈકદેશે ગ્રામવત્ લોકશબ્દપ્રવૃત્તેઃ મા ભૂત્ તદુદ્ધોતકરેષ્વવધિવિભજ્ઞજ્ઞાનિષ્વર્કચન્દ્રાદિષુ વા સમ્પ્રત્યય ઇત્યતસ્તદ્વ્યવચ્છેદાર્થધર્મતીર્થંકરણિતિ ।

—લ. વિ., પૃ. ૪૩

ઉત્તર—લોકમાં નદી વગેરે વિષમ સ્થાનોમાં ઉતરવા માટે કેટલાક ભદ્રિક જીવો ધર્મના હેતુથી ઓવારા વગેરે બનાવે છે અને તેને તીર્થ કહેવામાં આવે છે. “તીર્થતેઽનેન ઇતિ તીર્થમ્- જેના દ્વારા તરાય તે તીર્થ.” તો આવા જીવોને પણ ધર્મતીર્થકર’ કહેવાય, માટે ‘લોકોદ્ધોતકર’ એ વિશેષણ મૂકવું જરૂરી છે અને તે મૂકવાથી કેવલ શ્રીઅરિહંતભગવંતોનું જ ઋણ થાય છે.”

૬. પ્રશ્ન—‘લોકોદ્ધોતકર’ અને ‘ધર્મતીર્થકર’ વિશેષણનો ઉપયોગ કર્યા પછી ‘જિન’ વિશેષણ શા માટે ?

ઉત્તર—જૈનેતર દર્શનો પોતે માનેલ પરમાત્માને ‘લોકોદ્ધોતકર’ તેમ જ ‘ધર્મતીર્થકર’ માને છે, પરંતુ સાથે સાથે એમ પણ માને છે કે “પોતે સ્થાપેલ તીર્થને જ્યારે હાનિ પહોંચે છે ત્યારે તે પરમાત્મા પુનઃઅવતાર ધારણ કરી સંસારમાં પાછા આવે છે.” તેથી ‘જિન’-રાગાદિ શત્રુઓને જીતે તે જિન-એ વિશેષણ મૂકવામાં આવ્યું છે.”

જે તીર્થના રાગથી સંસારમાં પાછા આવે કે અવતાર ધારણ કરે તે ‘જિન’ ન ગણાય. આ દૃષ્ટિએ ‘જિન’ વિશેષણ આવશ્યક છે.

૭. પ્રશ્ન—‘જિન’ વિશેષણ મૂક્યા પછી ‘લોકોદ્ધોતકર’ તેમ જ ‘ધર્મતીર્થકર’ વિશેષણની આવશ્યકતા કેવી રીતે ?

ઉત્તર—શાસ્ત્રોમાં અવધિજ્ઞાની, મનઃપર્યાયજ્ઞાની, કેવલજ્ઞાની તેમ જ ચૌદ પૂર્વધરો વગેરેને પણ ‘જિન’ કહેવામાં આવ્યા છે, હવે જો માત્ર ‘જિન’ વિશેષણ જ રાખવામાં આવે તો ઉપર્યુક્ત સર્વનો આમાં સમાવેશ થઈ જાય. તેમ ન થાય તે માટે ‘લોકોદ્ધોતકર’ તેમ જ ‘ધર્મતીર્થકર’ વિશેષણો આવશ્યક છે.”

૮. પ્રશ્ન—‘અરિહંતે’ વિશેષણ શા માટે છે ?

ઉત્તર—‘અરિહંતે’ એ પદ વિશેષણ તરીકે નહીં, પરંતુ વિશેષ્ય તરીકે મૂકવામાં આવેલ

૬. इह लोके येऽपि नद्यादिविषमस्थानेषु मुधिकया धर्मार्थमवतरणतीर्थकरणशीलास्तेऽपि धर्मतीर्थकरा एवोच्यन्ते, तन्मा भूदतिमुग्धबुद्धीनां तेषु सम्प्रत्यय इति तदपनोदाय लोकस्योद्घोतकानप्याहेति ।

—લ. વિ., પૃ. ૪૩

૭. माभूत्कुनयमतानुसारिपरिकल्पितेषु यथोक्तप्रकारेषु सम्प्रत्यय इत्यतस्तदपोहायजिनान् इति, श्रूयते च कुनय-दर्शने—

“ज्ञानिनो धर्मतीर्थस्य, कर्तारः परमं पदम् ।

गत्वाऽऽगच्छन्ति भूयोऽपि भवं तीर्थनिकारतः ॥१॥”

इत्यादि तन्नूनं ते न रागदिजेतारः इति, अन्यथा कुतो निकारतः पुनरिह भवाङ्कुरप्रभवो ? बीजाभावात् ।

—લ. વિ., પૃ. ૪૩

૮. इह प्रवचने सामान्यतो विशिष्टश्रुतधरादयोऽपि जिना एवोच्यन्ते, तद्यथा-श्रुतजिनाः अवधिजिनाः मनःपर्यायजिनाः छद्मस्थवीतरागाश्च, तन्माभूत्तेष्वेव सम्प्रत्यय इति तद्व्युदासार्थं लोकस्योद्घोतकरानित्याद्यप्यदुष्टमिति ।

—લ. વિ., પૃ. ૪૩

છે. (દિ. ભા. માં. 'અરિહંતે' પદને વિશેષણ અને 'કેવલી' પદને વિશેષ્ય કહેલ છે, જ્યારે અન્ય સર્વ ગ્રંથકારો 'અરિહંતે' પદને વિશેષ્ય તરીકે સ્વીકારે છે.)

૯. પ્રશ્ન—'અરિહંતે' એ વિશેષ્ય પદને જ માત્ર રાખવામાં આવે અને વિશેષણો ન લેવામાં આવે તો શો વાંધો ?

ઉત્તર—અર્થવ્યવસ્થા (નિક્ષેપ)ની દૃષ્ટિએ અરિહંતના ચાર પ્રકાર છે. (૧) નામ-અરિહંત. (૨) સ્થાપના-અરિહંત. (૩) દ્રવ્ય-અરિહંત. (૪) ભાવ-અરિહંત. તે પૈકી માત્ર ભાવ અરિહંત જ અહીં ગ્રાહ્ય છે. જો 'અરિહંતે' એ વિશેષ્ય પદને જ માત્ર રાખવામાં આવે તો નામ-અરિહંત આદિ કોઈ પણ પ્રકારના અરિહંતનું ગ્રહણ થઈ જાય. જ્યારે ઉપર્યુક્ત વિશેષણો મૂક્યા બાદ માત્ર ભાવ-અરિહંતનું જ ગ્રહણ થાય છે, અન્યનું નહિ.^{૧૦}

૧૦. પ્રશ્ન—'કેવલી' પદને જ કાયમ રાખી બાકીના સર્વ પદોને દૂર કરવામાં આવે તો કાંઈ બાધ આવે ખરો ?

ઉત્તર—હા, બાધ આવે; 'કેવલી' પદથી શ્રુતકેવલી આદિ પણ આવી જાય, માટે બાકીના વિશેષણો મૂકવામાં આવ્યા છે. આવા વિશેષણોથી વિશિષ્ટ પરમાત્મા તે શ્રીઅરિહંત-ભગવંત જ છે.^{૧૧}

૧૧. પ્રશ્ન—'સુવિહિં ચ પુષ્પદંતં' પદમાં 'સુવિહિં ચ' કહ્યા પછી 'પુષ્પદંતં' કહેવાનું પ્રયોજન શું ?

ઉત્તર—'પુષ્પદંત' એ સુવિધિનાથનું બીજું નામ છે. શ્રી 'ઠાણાંગ' સૂત્રમાં બે તીર્થકરોને ચન્દ્ર જેવા ગૌર ગણાવતાં ચન્દ્રપ્રભ અને પુષ્પદંત એમ બે નામ બતાવ્યાં છે, ત્યાં 'સુવિધિ' નામનો ઉલ્લેખ નથી,^{૧૨} એટલે 'સુવિધિ' એ વિશેષણ હોવાનું પ્રતીત થાય છે. તે સિવાય 'આવસ્સયનિજજુત્તિ'માં પણ કેવલ 'પુષ્પદંત' નામ જ લેવામાં આવેલ છે.^{૧૩} જ્યારે બીજી તરફ ચે. વં. મ. ભા. માં 'સુવિધિ' એ નામ છે અને 'પુષ્પદંત' એ વિશેષણ છે એમ કહેલ છે^{૧૪} અને

૯. અર્હતામેવ વિશેષ્યત્વાન્ન દોષ इति —લ. વિ., પૃ. ૪૩
૧૦. આહ-यद्येवं हन्त तर्हर्हत इत्येतावदेवास्तु, लोकस्योद्द्योतकरानित्यादि पुनरपार्थकं, न, तस्य नामाद्यनेकभेदत्वात् भावार्हत्सङ्ग्रहार्थत्वादिति, —ल. વિ., પૃ. ૪૪
૧૧. इह श्रुतकेवलिप्रभृतयो अन्येऽपि विद्यन्त एव केवलिनः तन्माभूतेष्वेव सम्प्रत्यय इति तत्प्रतिक्षेपार्थं लोकस्योद्द्योतकरानित्याद्यपि वाच्यमिति । —લ. વિ., પૃ. ૪૪
૧૨. दो तित्थगरा चंदगोरा वण्णेणं पण्णत्ता, तंजहा चंदप्पभे चेव पुष्पदंते चेव ।
—ઠાણાંગ સૂત્ર, ઠાણ ૨, ઉદ્દેશ ૪, સૂત્ર ૧૦૮, પ. ૯૮ આ.
૧૩. ससि पुष्पदंत सीअल —आ. नि., गा. ३७०.
ससि पुष्पदंत ससिगोरा —आ. नि., गा. ३७६.
૧૪. सुविही नामं विसेसणं बीयं —ચે. વં. મ. ભા., ગા. ૫૭૧, પૃ. ૧૦૩

મતાન્તર તરીકે “કેટલાક પુષ્પદંતને વિશેષ્ય માને છે અને સુવિધિને વિશેષણ માને છે” એ વાત ટાંકવામાં આવી છે.^{૧૫} ગમે તે એકને વિશેષણ બનાવી બીજાને વિશેષ્ય તરીકે લેવાય તેમાં વાંધો નથી. જે રીતે ‘લોગસસૂત્ર’માં શ્રીસુવિધિનાથભગવંત માટે બે નામનો એક સાથે પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે, તેવી જ રીતે શ્રી ‘સમવાયાંગ’ સૂત્રમાં પણ તેવો જ પ્રયોગ કરવામાં આવેલ છે.^{૧૬}

૧૨. પ્રશ્ન—‘લોગસસૂત્ર’માં જે ચોવીસ અરિહંતભગવંતોને નામ-નિર્દેશપૂર્વક નમસ્કાર કરવામાં આવેલ છે, તે ચોવીસ જિનેન્દ્રોના નમસ્કારને સંક્ષિપ્ત તેમ જ વિસ્તૃત રીતે મંત્ર તરીકે પણ પૂર્વાચાર્યોએ નિર્દેશેલ છે તે વાત સત્ય છે ? અને તેનો ઉલ્લેખ ક્યાં પ્રાપ્ત થાય છે ?

ઉત્તર—હા, તે વાત સત્ય છે. આચાર્ય શ્રીશાંતિસૂરિકૃત ‘બૃહત્શાન્તિ’માં શ્રીઅરિહંત ભગવંતોની પુણ્યાહં વાચના માટે.

‘ૐ પુણ્યાહં પુણ્યાહં પ્રીયન્તાં પ્રીયન્તાં ભગવન્તોઽર્હન્તઃ સર્વજ્ઞાઃ સર્વદર્શિનસ્ત્રિલોકનાથાસ્ત્રિલોક-મહિતાસ્ત્રિલોકપૂજ્યાસ્ત્રિલોકેશ્વરાસ્ત્રિલોકોદ્યોતકરાઃ’ આ વિશેષણોથી પીઠિકા બાંધીને “ૐ ઋષભ અજિત સંભવ.....વર્ધમાનાન્તાઃ જિનાઃ શાન્તાઃ.શાન્તિકરાઃ ભવન્તુ સ્વાહા” ને શાંતિપાઠ તરીકે આપવામાં આવ્યો છે, તેથી એ મંત્ર-પાઠ છે.

આ પાઠ સર્વ તીર્થકરોના નામગ્રહણપૂર્વક હોવાથી લોગસસૂત્રની બીજી, ત્રીજી અને ચોથી ગાથાની જેમ વિસ્તારપૂર્વક નામનિર્દેશ કરે છે, તે મંત્રાત્મક છે. તદુપરાંત :-

કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય શ્રીહેમચંદ્રસૂરિએ યોગશાસ્ત્રના આઠમા પ્રકાશના શ્લો. ૭૨ના વિવરણમાં આ વાત જણાવતાં લખ્યું છે કે :—“શ્રીમદ્વૃષભાદિવર્ધમાનાન્તેભ્યો નમો નમઃ” આ મંત્રનું કર્મોના સમૂહની શાંતિ માટે ચિંતન કરવું. આ મંત્રમાં પ્રથમ અને ચરમ તીર્થકરના નામકરણથી ‘આદ્યન્તયોર્ગ્રહણે મધ્યસ્યાપિ ગ્રહણમ્’ એ ન્યાયે ચોવીસે ૫ તીર્થકરોનો નિર્દેશ થઈ જાય છે.

૧૩. પ્રશ્ન—દરેક ઉત્સર્પિણી તથા અવસર્પિણીમાં ચોવીસ તીર્થકરો જ હોય છે આનો હેતુ શો ?

ઉત્તર—દરેક ઉત્સર્પિણી તથા અવસર્પિણીમાં શ્રીજિનેશ્વરભગવંત જેવા ત્રણ લોકના નાથને જન્મવા લાયકનો સાત ગ્રહ ઊંચાવાળો સમય ચોવીસ જ વખત આવે છે, તેથી જ દરેક ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીમાં ચોવીસ ચોવીસ જ તીર્થકરો થાય છે.

સિદ્ધચક્ર પાક્ષિક, વર્ષ-૧, અંક ૮, પૃ. ૨૧૦.

૧૫. અન્ને એયં નામં, સુવિહિં ચ વિસેસણં દેતિ ।

—ચે. વં. મ. ભા., ગા. ૫૭૩, પૃ. ૧૦૪

૧૬. સુવિહિસ્સ ણં પુષ્પદંતસ્સ અરહઓ છલસીઙ્ગણ

—સમવાયાંગસૂત્ર, સૂત્ર ૮૬, પ. ૮૨ આ.

૧૪. પ્રશ્ન—‘ચતુર્વિંશતિસ્તવ’ અધ્યયનમાં શ્રીતીર્થકરભગવંતોનું જ ગુણોત્કીર્તન શા માટે ?

ઉત્તર—શ્રીતીર્થકરભગવંતો

- (૧) પ્રધાન રીતે કર્મક્ષયનું કારણ હોવાથી,
- (૨) પ્રાપ્ત થયેલ બોધિની વિશુદ્ધિમાં હેતુ હોવાથી,
- (૩) ભવાંતરમાં બોધિનો લાભ કરાવનાર હોવાથી અને
- (૪) સાવધયોગોની વિરતિના ઉપદેશકપણાને લીધે ઉપકારી હોવાથી.

શ્રી ‘ચતુર્વિંશતિસ્તવ’માં તે ભગવંતોના ગુણોનું ઉત્કીર્તન કરાયું છે.^{૧૭}

૧૫. પ્રશ્ન—ચતુર્વિંશતિસ્તવનું ફલ શું ?

ઉત્તર—શ્રી ‘ઉત્તરજઝયણસુત્ત’માં “ચતુર્વિંશતિ સ્તવનું ફલ શું ?” એવા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં સૂત્રકારે જણાવ્યું છે કે-ચતુર્વિંશતિસ્તવથી જીવ સમ્યક્ત્વની શુદ્ધિને પ્રાપ્ત કરે છે.^{૧૮}

તદુપરાંત શ્રી ‘ચઉસરણપઠન્નય’માં પણ જણાવ્યું છે કે-

‘શ્રી જિનવરેન્દ્રોના અતિ અદ્ભુત ગુણકીર્તનસ્વરૂપ ચતુર્વિંશતિસ્તવથી દર્શનાચારની વિશુદ્ધિ થાય છે.’^{૧૯}

૧૭. ડક્રિક્તણ ત્તિ-દ્વિતીયે ચતુર્વિંશતિસ્તવાધ્યયને પ્રધાનકર્મક્ષયકારણત્વાલ્લબ્ધબોધિવિશુદ્ધિહેતુત્વાત્, પુનર્બોધિલાભ-ફલત્વાત્ સાવધયોગવિરત્યુપદેશકત્વેનોપકારિત્વાચ્ચ તીર્થકરણાં ગુણોત્કીર્તનાર્થાધિકારઃ ।

—અણુઓગદારસુત્ત, મલધારી હેમચંદ્રસૂરિકૃતવૃત્તિ, પ. ૪૩ આ.

૧૮. ચઢવીસત્થણં ધંતે ? જીવે કિં જણયઈ ? ચઢવીસત્થણં ઢંસણવિસોહિં જણયઈ ॥૧॥ ।

—ઉત્તરજઝયણસુત્ત, અધ્યયન ૨૮, સૂત્ર-૧૧

૧૯. ઢંસણયારવિસોહી, ચઢવીસાયત્થણ કિચ્છઈ ય ।

અચ્ચબ્ધુઅગુણકિત્તણ-રૂવેણ જિણવરિંદાણં ॥૩॥

—ચઉસરણપઠણય, ગા. ૩

चउवीसत्थय-सुत्तं

[चतुर्विंशति-जिनस्तवः]

‘लोगस्स’-सूत्र

[सिलोगो]

लोगस्स उज्जोअगरे, धम्मत्थियरे जिणे ।
अरिहंते कित्तइस्सं, चउवीसं पि केवली ॥१॥

[गाहा]

उसभमजिअं च वंदे, संभवमभिणंदणं च सुमइं च ।
पउमप्पहं सुपासं, जिणं च चंदप्पहं वंदे ॥२॥

सुविहिं च पुप्फदंतं, सीअल-सिज्जंस-वासुपुज्जं च ।
विमलमणंतं च जिणं, धम्मं संति च वंदामि ॥३॥

कुंथुं अरं च मल्लिं, वंदे मुणिसुव्वयं नमिजिणं च ।
वंदामि रिदुनेमिं, पासं तह वद्धमाणं च ॥४॥

एवं मए अभिथुआ, विहुय-रय-मला पहीण-जर-मरणा ।
चउवीसं पि जिणवरा, तित्थयरा मे पसीयंतु ॥५॥

कित्तिय-वंदिय-महिया, जेए लोगस्स उत्तमा सिद्धा ।
आरुग्ग-बोहि-लाभं, समाहिवरमुत्तमं दित्तु ॥६॥

चंदेसु निम्मलयरा, आइच्चेसु अहियं पयासयरा ।
सागरवरगंभीरा, सिद्धा सिद्धिं मम दिसंतु ॥७॥

[૫]

અર્થસંકલના

પંચાસ્તિકાયનો કેવલજ્ઞાનરૂપી દીપકથી પ્રકાશ કરવાના સ્વભાવવાળા; સર્વ જીવોની પોતપોતાની ભાષામાં પરિણામ પામનારી અનુપમવાણીદ્વારા ધર્મતીર્થનું સ્થાપન કરવાનાં સ્વભાવવાળા, રાગ, દ્વેષ આદિ આંતર શત્રુઓને જીતનારા અને જેમને કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું છે એવા ચોવીસેય તેમ જ બીજા પણ (અન્યક્ષેત્રમાં થયેલા) અર્હતોને હું નામોચ્ચારણપૂર્વક સ્તવીશ. ૧

ઋષભદેવને અને અજિતનાથને હું વંદું છું. સંભવનાથને, અભિનંદન સ્વામીને અને સુમતિનાથને અને પદ્મપ્રભ સ્વામીને, સુપાર્શ્વજિનને અને ચન્દ્રપ્રભ સ્વામીને હું વંદું છું. ૨

સુવિધિનાથ કે જેમનું બીજું નામ 'પુષ્પદંત' છે તેમને, શીતલનાથને, શ્રેયાંસનાથને અને વાસુપૂજ્ય સ્વામીને, વિમલનાથને અને અનન્તજિનને, ધર્મનાથને અને શાંતિનાથને હું વંદન કરું છું. ૩

કુંથુનાથને, અરનાથને અને મલ્લિનાથને હું વંદું છું. મુનિસુવ્રત સ્વામીને અને નમિજિનને હું વંદું છું. અરિષ્ટનેમિને, પાર્શ્વનાથને અને વર્ધમાન સ્વામીને હું વંદન કરું છું. ૪

ઉપર્યુક્ત વિધિથી મારા વડે નામથી કીર્તન કરાયેલા, જેમણે વર્તમાનમાં બંધાતાં અને ભૂતકાળમાં બંધાયેલાં કર્મો દૂર કર્યાં છે અને જેમનાં જરામરણ સંપૂર્ણ રીતે નષ્ટ થયેલાં છે એવા ચોવીસેય તેમ જ અન્ય પણ કેવળજ્ઞાની શ્રીતીર્થકરભગવંતો મારા પર પ્રસન્ન થાઓ. ૫

પોતપોતાના નામથી સ્તવાયેલા, મન-વચન-કાયા વડે વંદાયેલા અને પુષ્પો આદિથી પૂજાયેલા, જે સુર અસુર આદિ રૂપ લોકને પ્રત્યક્ષ છે, લોકમાં ઉત્તમ છે અને કૃતકૃત્ય થયેલા છે તેઓ (શ્રી તીર્થકર ભગવંતો) મને આરોગ્ય (સિદ્ધપણું) પ્રાપ્ત કરવા માટે બોધિલાભ અને શ્રેષ્ઠ ભાવસમાધિ આપો. ૬

ચંદ્રો કરતાં પણ વધારે નિર્મળ, સૂર્યો કરતાં પણ વધારે પ્રકાશ કરનારા, સ્વયમ્ભૂરમણ સમુદ્ર કરતાં પણ ગંભીર અને કૃતકૃત્ય થયેલા તેઓ (શ્રીતીર્થકરભગવંતો) મને સિદ્ધિ-મોક્ષ-આપો. ૭

ટિપ્પણ

લોગસસ ઉજ્જોઅગરે—

‘લોક’ શબ્દથી અહીં ‘પંચાસ્તિકાયાત્મક લોક’ સમજવાનો છે.^૧ ‘પંચાસ્તિકાય’ એટલે (૧) ‘ધર્મ’ (ધર્માસ્તિકાય), (૨) ‘અધર્મ’ (અધર્માસ્તિકાય) (૩) ‘આકાશ’ (આકાશાસ્તિકાય) (૪) ‘પુદ્ગલ’ (પુદ્ગલાસ્તિકાય) અને (૫) ‘આત્મા’ (જીવાસ્તિકાય)—

(૧) ‘ધર્મ’ (ધર્માસ્તિકાય) એટલે ગતિશીલ પુદ્ગલો અને જીવોને ગતિમાં નિમિત્ત થનારું અરૂપી દ્રવ્ય. પાણીમાં તરી રહેલી માછલીનું ઉદાહરણ વિચારવાથી તે વાત સ્પષ્ટ રીતે સમજાય છે. માછલીમાં તરવાની શક્તિ રહેલી છે અને પાણી તેને સહાયક બને છે, તે જ રીતે પુદ્ગલો અને જીવો ગતિ કરવામાં સમર્થ છે, તેઓને ધર્મરૂપી દ્રવ્ય ગતિમાં નિમિત્ત બને છે.

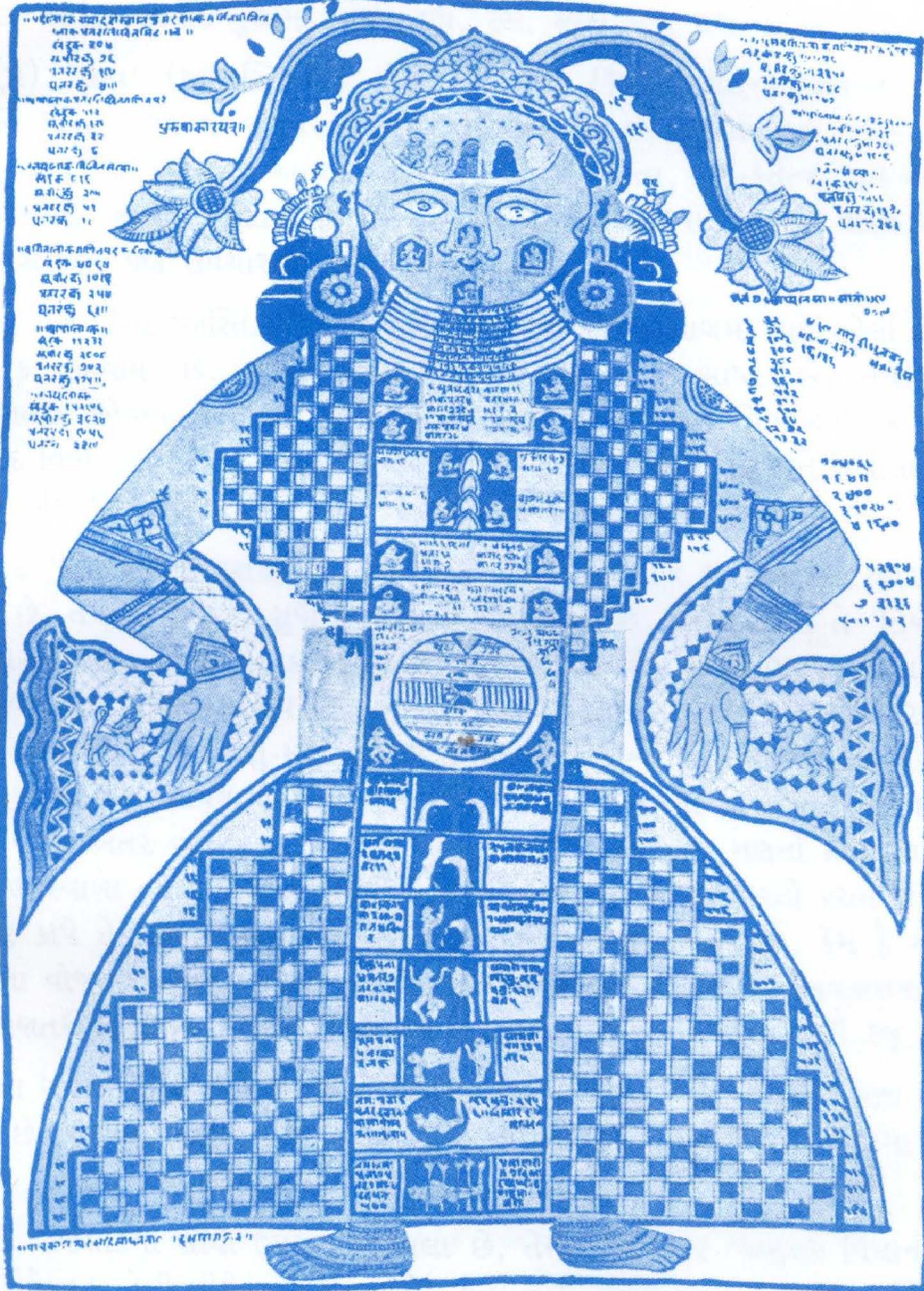
(૨) ‘અધર્મ’ (અધર્માસ્તિકાય) એટલે પુદ્ગલો અને જીવોને સ્થિર રહેવામાં (સ્થિતિમાં) નિમિત્ત થનારું અરૂપી દ્રવ્ય. સ્થિર રહેવાની ઈચ્છાવાળા મનુષ્યને સ્થિર રહેવામાં જે રીતે શય્યા તથા આસન સહાયભૂત થાય છે, તે રીતે આ દ્રવ્ય પુદ્ગલો તથા જીવોને સ્થિર રહેવામાં નિમિત્તભૂત થાય છે.

(૩) ‘આકાશ’ (આકાશાસ્તિકાય)નું લક્ષણ અવગાહપ્રદાન મનાયું છે. બીજા દ્રવ્યોને પોતામાં સ્થાન આપવું એ આકાશનું કાર્ય છે. આકાશદ્રવ્ય સ્વરૂપથી એક અને અખંડ છે, છતાં વ્યવહારથી તેના બે ભેદો ગણાય છે. (૧) ‘લોકાકાશ’ અને (૨) ‘અલોકાકાશ.’ જેટલા ભાગમાં ‘ધર્મ’ (ધર્માસ્તિકાય) અને ‘અધર્મ’ (અધર્માસ્તિકાય) છે અને તેને લીધે જ્યાં સુધી પુદ્ગલો અને જીવો ગતિ અને સ્થિતિ કરી શકે છે, તેટલા ભાગને લોક સંબંધી આકાશ અર્થાત્ ‘લોકાકાશ’ કહેવાય છે અને જેટલા ભાગમાં માત્ર આકાશ સિવાય બીજું એક પણ દ્રવ્ય નથી, તે ‘અલોકાકાશ’ કહેવાય છે. ‘આકાશ’ અનંત છે.

૧. અયં ચેહ તાવ્રત્ પચ્ચાસ્તિકાયાત્મકો ગૃહ્યતે ।

—આ. હા. ટી., પ. ૪૯૪. અ

કાદિસ્થકરવૈશાખસ્થાનકસ્થનરાકૃતિ: લોક :

ચૌદરાજલોકનો આકાર કેડે બન્ને હાથ રાખીને બે પગ પહોળા કરી ટકાર ઉભેલા પુરૂષ જેવો છે.

(૪) ‘પુદ્ગલ’ (પુદ્ગલાસ્તિકાય) એટલે પૂરણ અને ગલનસ્વભાવવાળું, અણુ અને સ્કંધરૂપ તેમ જ વર્ણાદિગુણવાળું દ્રવ્ય. પૂરણ એટલે ભેગા થવું અથવા એકબીજા સાથે જોડાવું અને ગલન એટલે છૂટા પડવું. ‘વર્ણાદિ-ગુણ’માં ‘વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને શબ્દ’નો સમાવેશ થાય છે.

(૫) ‘જીવ’ (જીવાસ્તિકાય) એટલે શરીરથી ભિન્ન, ચૈતન્યગુણવાળો આત્મા. જીવનશક્તિ ધારણ કરવાના ગુણને લીધે તે ‘જીવ’ કહેવાય છે. જીવતો હતો, જીવે છે અને જીવશે તે ‘જીવ.’ “ઉપયોગ, અનાદિ-નિધનતા, શરીર-પૃથક્ત્વ, કર્મ-કર્તૃત્વ, કર્મ-ભોક્તૃત્વ, અરૂપીપણું આદિ” અનેક લક્ષણોથી તે યુક્ત છે. આ જીવનની ક્રિયા જેના વડે શક્ય બને છે, તેવા જીવંતશરીરને પણ ઉપચારથી ‘જીવ’ કહેવામાં આવે છે.

આ પાંચ દ્રવ્યો ‘અસ્તિકાય’ કહેવાય છે. આ દ્રવ્યો જેટલા ભાગમાં સાથે રહેલાં છે તેટલો ભાગ ‘લોક’ કહેવાય છે. પાંચે ‘અસ્તિકાયો’ લોકમાં સર્વત્ર વ્યાપ્ત છે, તેથી ‘લોક’ પંચાસ્તિકાયાત્મક કહેવાય છે : તે ‘લોક’નો સામાન્ય પરિચય ત્રણ વિભાગથી અને વિશેષ પરિચય ચૌદ વિભાગથી થાય છે. ત્રણ વિભાગ તે ‘ઊર્ધ્વલોક, તિર્યગ્ લોક અને અધોલોક.’ ચૌદ વિભાગ તે ચૌદ ‘રાજલોક’ છે. તે ચૌદ ‘રાજલોક’નો પરિચય નીચે મુજબ છે :-

ચૌદ ‘રાજલોક’નો આકાર કેડે બન્ને હાથ રાખીને બે પગ પહોળા કરી ટટ્ટાર ઉભેલા પુરુષ જેવો છે. તેમાં પગથી કેડ સુધીનો ભાગ તે ‘અધોલોક’ છે. નાભિ પ્રદેશ તે ‘તિર્યગ્લોક’ છે અને ઉપરનો ભાગ તે ‘ઊર્ધ્વલોક’ છે. તે તમામ ઊંચાઈના ચૌદ સરખા ભાગ કલ્પવા તે ચૌદ ‘રાજ’ અથવા ચૌદ ‘રજજુ’ કહેવાય છે અને તેવા ચૌદ રાજપ્રમાણ જે લોક તે ચૌદ ‘રાજલોક’ કહેવાય છે. એક રાજનું માપ ઘણું મોટું હોવાથી તે યોજનોની સંખ્યા વડે દર્શાવી શકાય તેવું નથી, એટલે તેને ઉપમા વડે દર્શાવવામાં આવ્યું છે, જેમ કે નિમિષ માત્રમાં લાખ યોજન જનારો દેવ છ માસમાં જેટલું અંતર વટાવે, તે ‘રજજુ.’ અથવા ૩,૮૧,૨૭,૯૭૦ મણનો એક ભાર એવા એક હજાર ભારવાળા તપેલા ગોળાને જોરથી ફેંકવામાં આવે અને તે ગતિ કરતો કરતો છ માસમાં જેટલું અંતર કાપે તે ‘રજજુ.’ આ માપ પણ બાલજીવોને સમજવા પૂરતું છે, કેમ કે આ રીતે પણ સંખ્યાતા યોજન જ થાય, જ્યારે એક ‘રજજુ’ અસંખ્યાતા યોજનનો છે. અવકાશમાં રહેલા પદાર્થોની ગણતરીમાં હાલના વૈજ્ઞાનિકો પણ આવા ઉપમાનોથી જ તેમની ગણતરી રજૂ કરે છે.

સાત રાજથી કંઈક વધારે ભાગમાં ‘અધોલોક’ છે અને સાત રાજથી કંઈક ઓછા ભાગમાં ‘ઊર્ધ્વલોક’ છે. વચ્ચેના નવસો યોજનનો ભાગ-જે નીચેથી રાજનો ક્રમ ગણતાં આઠમા રાજમાં આવે છે, તે ‘તિર્યગ્-લોક’ કહેવાય છે.

ચૌદ રાજલોકમાં સૌથી ઉપર ‘સિદ્ધશિલા’ છે, તેની નીચે પાંચ ‘અનુત્તર વિમાનો’ તેની નીચે નવ ‘ત્રૈવેયક’, તેની નીચે બાર ‘દેવલોકો’, તેની નીચે ‘જયોતિષ્-ચક્ર’ (ચન્દ્ર-સૂર્યાદિ) અને તેની નીચે ‘મનુષ્યલોક’ છે. આટલાં સ્થાનો સાત રાજલોકમાં સમાયેલાં છે. તેની નીચે અનુક્રમે ‘વ્યંતર,’ ‘વાણ વ્યંતર’ અને ‘ભવનપતિ’ દેવોનાં સ્થાનો અને ‘ધર્મા’ પૃથ્વીનાં પ્રતરો એકબીજાને આંતરે છે અને તેની નીચે ‘વંશા, શૈલા, અંજના, રિષ્ટા, મઘા અને માઘવતી’ નામના વિભાગો છે. જેમાં અનુક્રમે સાત નરકો સમાયેલાં છે. ‘ધર્મા’માં પહેલું નરક છે યાવત્ ‘માઘવતી’માં સાતમું

નરક છે. આ રીતે 'લોક' શબ્દ ષડ્દ્રવ્યનો પ્રદર્શક હોવા સાથે 'પંચાસ્તિકાય' કે ચૌદ 'રાજલોક'નો પણ પ્રદર્શક છે.

ધમ્મતિથ્યરે :—

શ્રી 'મહાનિસીહ' સૂત્રમાં 'ધર્મતીર્થકર' અંગે નીચે પ્રમાણે ઉલ્લેખ પ્રાપ્ત થાય છે.^૨

હે ગૌતમ ! પૂર્વે જેનો શબ્દાર્થ વર્ણવવામાં આવ્યો છે એવા જે કોઈ ધર્મતીર્થકર શ્રી અર્હત્ ભગવંતો હોય છે તેઓ પરમપૂજ્યોના પણ પૂજ્યતર હોય છે; કારણ કે, તે સઘળાય નીચે જણાવેલા લક્ષણોથી લક્ષિત હોય છે.

અચિન્ત્ય, માપી ન શકાય, જેને કોઈની સાથે સરખાવી પણ ન શકાય, જેના સમાન બીજા કોઈ નથી એવા શ્રેષ્ઠતર ગુણોના સમૂહોથી યુક્ત તે ભગવંતો હોવાથી ત્રણે લોકના જીવોને મહાન કરતાંય મહાન-અતિમહાન-આનંદને તેઓ ઉત્પન્ન કરનારા હોય છે તેમ જ જન્માન્તરમાં એકઠો કરેલ જે વિશાલ પુણ્યનો સમૂહ તેનાથી ઉપાર્જિત કરેલ શ્રીતીર્થકરનામકર્મના ઉદયથી, જેવી રીતે દીર્ઘ શ્રીભ્રમ્જતુના તાપથી અતિશય ખિન્ન બની ગયેલા મયૂરોના સમૂહો ને પ્રથમ મેઘ પોતાની શીતલ જલધારાથી શાંત કરે છે, તેવી રીતે ભવ્ય જીવોને પરમહિતોપદેશ આપવા વડે ગાઢ રાગ, દ્વેષ, મોહ, મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ, દુષ્ટ અને ક્લિષ્ટ અધ્યવસાયો આદિથી પેદા કરેલ તેમના અશુભ એવા જે ધોર પાપકર્મો તે રૂપી તાપ અને સંતાપને શાંત કરે છે.

તેઓ સકલ પદાર્થોના જ્ઞાતા હોય છે.

અનેક જન્મોમાં એકઠો કરેલ જે મહાન પુણ્યનો સમૂહ તેનાથી ઉપાર્જિત કરેલ અતુલ બલ, અતુલ વીર્ય, અતુલ ઐશ્વર્ય, અતુલ સત્ત્વ અને અતુલ પરાક્રમથી તેમનો દેહ અધિષ્ઠિત હોય છે.

૨. તેણં કાલેણં તેણં સમણં ગોયમા ! જે કેઇ પુવ્વવાવન્નિયસદ્દથ્થે અરહંતે ભગવંતે ધમ્મતિથ્યરે ભવેજ્જા સે ણં પરમપુજ્જાણં પિ પુજ્જયરે ભવેજ્જા, જઓ ણં તે સવ્વે વિ એયલક્ખણસમન્નિએ ભવેજ્જા, તં જહા—

અર્ચિતઅપ્પમેયનિરુવમાણ્ણસરિસપવરવરુત્તમગુણોહાહિદ્વિયત્તેણં તિણ્હં પિ લોગાણં સંજણિયગુરુય-મહતમાણસાણંદે, તહા ય જમ્મંતરસંચિયગુરુપુણ્ણપબ્ભારસંવિઢ્ઢત્તિથ્યરનામકમ્મોદણં દીહરગિમ્મહાયવસંતાવ-કિલંતસિહિહલાણં વ પઢમપાઠસધારાભરવરિસંતઘણસંઘાયમિવ પરમહિઓવએસપયાણાણા ઘણરાગદોસ-મોહમિચ્છતાવિહપમાયદુદ્ધુકિલિદ્ધુજ્જવસાયાઇસમજ્જિયાસુહોરપાવકમ્માયવસંતાવસ્સ ણિણ્ણાસમે ભવ્વસતાણં સવ્વનૂ અણેગજમ્મંતરસંવિઢ્ઢત્તગુરુયપુત્રપબ્ભારાઇસયબલેણં સમિજ્જિયાઠલબલવીરિએસરિયસત્તપસ્કમાહિદ્વિયતણૂ સુકંતદિત્ત-ચારુપાયંગુદ્ધુગારૂવાઇસણં સયલગહનક્ખત્તચંદપંતીણં સૂરિએ ઇવ પાયંઢપ્પયાવદસદિસિપયાસવિપ્પુરંતકિરણપબ્ભારેણં ણિયતેયસા વિચ્છાયમે સયલાણ વિ વિજ્જાહરમરીણં સદેવદાણવિદાણં સુરલોગાણં સોહગકંતિદિત્તિલાવન્ન-રૂવસમુદયસિરીએ—સાહાવિયકમ્મક્ખયજણિયદિવ્વકયપવરનિરુવમાણ્ણસરિસવિસેસાઇસયાઇસયલક્ખણકલા-વવિચ્છદ્ધુપરિદંસણેણં ભવણવઇવાણમંતરજોઇસવેમાણિયાહમિદસઇંદચ્છરાકિત્રણવિજ્જાહરસ્સ સસુરાસુરસ્સાવિ ણં જગસ્સ 'અહો અહો અહો અજ્જ અદિદ્ધુપુવ્વં દિદ્ધુમ્હેહિ' ઇણમો સવિસેસાઠલમહંતાચિતપરમચ્છેરયસંદોહં સમગાલ-મેવેગદ્ધુસમુદયં દિદ્ધં તિ તક્ખણઉપ્પન્નઘણનિરંતરબહલપ્પમોયા ચિતયંતો સહરિસપીયાણુયવસપવિયંભંતાણુસમય-અહિણવાહિણવપરિણામવિસેસત્તેણ મહમહંતિજંપિરપરોપ્પરાણં વિસાયમુવગયહહધીધિત્થુઅધનાડપુત્રા વય મિહ

र्णिदिरअत्ताण गमणंतरसंखुहियहियंयमुच्छिरसुद्धचेयणसुपुण्णसिद्धिलियसगत्ताआउंचणं पसण्णो उम्मेसनि-
मेसाइसारीरियवावारमुक्ककेवलं अणोवलक्खक्खलंतमंदमदीहहुंहुंकारविमिस्समुक्कदीहउणहबहलीनीसासगत्तेणं
अइअभिनविट्ठुबुद्धी सुणिच्छियमणस्स णं जगस्स, 'किं पुण तं तवमणुचिट्ठेमो जेणेरिसं पवरिद्धं लभिज्ज त्ति,'
तगयमणस्स णं दंसणा चेव णियणियवच्छत्थलनिहिज्जंतंतकरयलुप्पाइयमहंतमाणसचमक्कारे ।

ता गोयमा ! णं एवमाइ अणंतगुणगणाहिट्ठियसरीराणं तेरिसिं सुगहियनामधेज्जाणं अरहंताणं भगवंताणं
धम्मतिथ्यगाराणं संतिए गुणगणोहरयणसंधाए अहन्निसाणुसमयं जीहासहस्सेणं पि वागरंतो सुखई वि अन्नयरे वा
केई चउताणी महाइसई य छउमत्थे सयंभुरमणोयहिस्स इव वासकोडीहिं पि णो पारं गच्छेज्जा, जओ णं
अपरिमियगुणरयणे गोयमा ! अरहंते भगवंते धम्मतिथ्यगरे भवन्ति, ता किमेत्थ भन्नउ ?, जत्थ य णं
तिलोगनाहाणं जगगुरूणं भुवणेक्कबंधूणं तेलोक्कतगुणखंभपवरधम्मतिथ्यंकराणं केई सुरिंदाईपायंगुट्ठुगदेसाउ
अणेगगुणगणालंकारियाउ भत्तिभरनिब्भरिक्करसियाणं सव्वेसिं पि वा पुरीसाणं अणेगभवंतसंचियअणिट्ठुट्ठुक्कम्म-
रासिजणियदोगच्चदोमणस्सादिसयलदुक्खदारिदकिलेसजम्मजरामरणरोगसंतावुव्वेयवाहिवेयणाईण खयट्ठाए
एगगुणस्साणंतभागमेगं भणमाणाणं जमगसमगमेव दिणयरकरे इव अणेगगुणगणोहे जीहगगे विप्फुरंति ताई च न
सक्का सिंदा वि देवगणा समकालं भणिऊणं, किं पुण अकेवली मंसचक्खुणो ? ता गोयमा ! णं एस इत्थं
परमत्थे वियाणेयव्वो, जहा णं जइ तित्थगाराणं संतिए गुणगणोहे तित्थयरे चेव वायरंति, ण उण अन्ने, जओ
णं सातिसया तेरिसिं भारती ।

अहवा गोयमा ? किमित्थ पभूयवागरणेणं ?, सारत्थं भन्ने । तं जहा—

णामं पि सयलकम्मट्ठमलकलंकेहिं विप्पमुक्काणं । तियसिंदच्चियचलणाण जिणवरिंदाण जो सरइ ॥
तिविहकरणोवउत्तो खणे खणे सीलसंजमुज्जुत्तो । अविराहियवयनियमो सोऽवि हु अइरेण सिज्जेज्जा ॥
जो पुण दुहउव्विगो सुहतण्हालू अलि व्व कमलवणे । थयथुइमंगलजयसद्दवावडो रुणरुणे किंचि ॥
भत्तिभरनिब्भरो जिणवरिंदपायारविंदजुगपुरओ । भूभीनिट्ठुवियसिरो कयंजलीवावडो चरित्तबूडो ॥
एक्कं पि गुणं हियए धरेज्ज संकाइसुद्धसम्मत्तो । अक्खंडियवयनियमो तित्थयरत्ताए सो सिज्जे ॥

जेसिं च णं सुगहियनामगहणाणं तित्थयराणं गोयमा ! एस जगपायडे महच्छेरयभूए भुवणस्स वियडपायडे
महंताइसए पवियंभे, तं जहा—

खीणट्ठुपायकम्मा मुक्का बहुदुक्खगम्भवसहीणं । पुणरवि अपत्तकेवलमणपज्जवणाणचरित्तणू ॥
महजोइणो विविहदुक्खमयरभवसागरस्स उव्विगा । दट्ठुणऽरहाइसए भवहुत्तमणा खणं जंति ॥

अहवा चिट्ठु ताव सेसवागरणं गोयमा ! एवं चेव धम्मतिथ्यगरेति नाम सन्निहियं पवरक्खरुव्वहणं तेसिमेव
सुगहियनामधेज्जाणं भुवणेक्कबंधूणं अरहंताणं भगवंताणं जिणवरिंदाणं धम्मतिथ्यंकराणं छज्जे, ण अन्नेसिं, जओ
य णेगजम्मंतरपट्ठुमोहोवसमसंवेगनिव्वेयाणुकंपाअत्थितामिवती सलकखणपवरसम्मदंसणुल्लसंतविरियाणिगूहियउ-
गकट्टुयोरदुक्करतवनिंरंतरज्जियउत्तुंगपुन्नखंधसमुदयमहपभ्भासंविढत्तउत्तमपवरपवित्तविस्सकसिणबंधुणाहसामिसालअणंतकाल-
वत्तभवभावणच्छिन्नपावबंधणेक्कअबिइज्जित्थयराणामकम्मगोयणिसियसुकंतादित्तचारुरूवदसदिसिपयासनिरुवमट्ठ-
लक्खणसहस्समंडियजगुत्तमुत्तमसिरीनिवासवासवावी इव देवमणुयदिट्ठमेत्ततक्खणंतकरणाइयचमक्कनयणमाण-
साउलमहंतविमह्यपमोयकारया असेसकसिणपावकम्ममलकलंकेविप्पमुक्कसमचउरंसपवरपढमवज्जरिसहनाराय-
संधयणाहिट्ठियपरमपवित्तुत्तममुत्तिधरे, ते चेव भगवंते महायसे महासत्ते महाणुभागे परमेट्ठी सद्धम्मतिथ्यंकरे भवन्ति ।
अण्णं च—

सयलनरामरतियसिंदसुन्दरीरूवकंतिलावण्णं । सव्वं पि होज्ज जइ एगरासिण संपिडियं कहवि ॥

तं च जिणचलणंगुट्ठुगकोडिदेसेगलक्खभागस्स । संनिज्जम्मि न सोहइ जह सारउडं कंचणगिरिस्स ॥ त्ति

તેમના મનોહર દેદીપ્યમાન પગના અંગૂઠાના અગ્રભાગનું પણ રૂપ એટલું બધું હોય છે કે સૂર્ય જેમ દશે દિશામાં પ્રકાશથી સ્ફુરાયમાન પ્રકટ પ્રતાપી કિરણોના સમૂહથી સર્વગ્રહ નક્ષત્ર અને ચન્દ્રની પંક્તિને નિસ્તેજ બનાવી દે છે તેમ તેઓ પોતાના તેજથી સર્વ વિદ્યાધરો, દેવીઓ, દેવેન્દ્ર તથા દાનવેન્દ્ર સહિત દેવગણોના સૌભાગ્ય, કાન્તિ, દીપ્તિ, લાવાણ્ય અને રૂપની શોભાને ઢાંકી દે છે (નિસ્તેજ બનાવી દે છે). સ્વાભાવિક (૪) કર્મક્ષયજનિત (૧૧) તથા દેવકૃત (૧૮) એવા ચોત્રીશ અતિશયોના તે ધારક હોય છે અને તે ચોત્રીશ અતિશયો એવા શ્રેષ્ઠ નિરૂપમ અને અનન્યસદૃશ હોય છે કે તેનાં દર્શન કરવાથી ભવનપતિ, વાણવ્યંતર, જ્યોતિષ્ક, વૈમાનિક, અહમિન્દ્ર, ઈન્દ્ર, અપ્સરા, કિન્નર, નર, વિદ્યાધર અને સુર તથા અસુર સહિત જગતના જીવોને એટલું બધું આશ્ચર્ય થાય છે કે—

‘અહો અહો અહો આપણે કોઈ દિવસ નહીં જોયેલું આજે જોયું.’ એક જ વ્યક્તિમાં એક સાથે એકત્રિત થયેલો અતુલ, મહાન, અચિન્ન્ય પરમ આશ્ચર્યોનો સમૂહ આજે આપણે જોયો એવા વિચારથી આનંદિત થયેલા હર્ષ અને અનુરાગથી સ્ફુરાયમાન થતા નવા નવા પરિણામોથી પરસ્પર અત્યંત હર્ષના ઉદ્દગારો કાઢે છે અને વિહાર કરીને ભગવાન આગળ ચાલ્યા ગયા પછી પોતાના આત્માની નિંદા કરે છે કે ‘અમને ધિક્કાર છે, અમે અધન્ય છીએ, અમે પુણ્યહીન છીએ.’ ભગવાન ચાલ્યા ગયા પછી તેમના હૃદયને ખૂબ ક્ષોભ થવાથી તેઓ મૂર્ચિત થઈ જાય છે અને મહામુશીબતે તેમનામાં ચૈતન્ય આવે છે. તેમનાં ગાત્ર અત્યંત શિથિલ થઈ જાય છે. આકુંચન, પ્રસારણ, ઉન્મેષ, નિમેષ આદિ શારીરિક વ્યાપારો બંધ પડી જાય છે. નહીં ઓળખાતા અને સ્ખલના પામતા મંદ મંદ દીર્ઘ હુંકારોથી મિશ્રિત દીર્ઘ, ઉષ્ણ, બહુ નિસાસાથી જ માત્ર બુદ્ધિશાળીઓ સમજી શકે છે કે તેમનામાં મન (ચૈતન્ય) છે. જગતના જીવો ભગવાનની ઋદ્ધિ જોઈને એક માત્ર વિચાર કરે છે કે—આપણે એવું ક્યું તપ કરીએ કે જેથી આપણને પણ આવી પ્રવર ઋદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય. ભગવાનને જોતાં જ તેઓ પોતાના વક્ષસ્થલ પર હાથ મૂકે છે અને તેમના મનમાં મહાન આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થાય છે.

આથી હે ગૌતમ ! અનંતગુણોના સમૂહોથી અધિષ્ઠિત છે શરીર જેમનું એવા, સુગૃહીત નામધેય, ધર્મતીર્થકર એવા તે અરિહંતભગવંતોના વિદ્યમાન એવા ગુણસમૂહરૂપી રત્નોના સમુદાયને દિવસ ને રાત, સમયે સમયે હજાર જીભથી બોલતો સુરેન્દ્ર પણ અથવા તો કોઈ ચાર જ્ઞાનવાળા મહાત્મા અગર તો અતિશય સંપન્ન છન્નસ્થ જેમ સ્વયંભૂરમણસમુદ્રનો કોડો વર્ષે પણ પાર ન પામે તેમ તેમના ગુણોનો પાર પામી શકતો નથી. કારણ કે—ધર્મતીર્થકર શ્રી અર્હત્ ભગવંતોના ગુણરૂપી રત્નો અપરિમિત હોય છે. અહીં વિશેષ શું કહેવું ? જ્યાં ત્રણ લોકના નાથ, જગતના ગુરુ, ત્રણ ભુવનના એકમાત્રબંધુ, ત્રણ લોકના તે તે ગુણના સ્તંભરૂપ-આધારરૂપ-શ્રેષ્ઠ

અહવા નારુણ ગુણંતરાઈ અન્નેસિ ડુણ સવ્વત્થ । તિત્થયરગુણામણંતભાગમલભંતમન્નત્થ ॥

જં તિહુયણં પિ સયલં, ણગીહોહુણમુબ્ભમેગદિસિ । ભાગે ગુણાહિઓડમ્હં તિત્થયરે પરમપુજ્જે ત્તિ ॥

તે ત્વિચ અચ્ચે વંદે પૂર અરિહે ગમ્મઇસમન્ને જમ્હા । તમ્હા તે ચેવ ભાવઓ ણમહ ધમ્મતિત્થયરે ॥

મહાનિસીહસૂત્ર (નમસ્કારસ્વાધ્યાય, (પ્રા. વિ.) પૃ. ૪૫થી ૫૦)

ધર્મતીર્થકરોના પગના અંગૂઠાના ટેરવાનો અગ્ર ભાગ કે જે અનેક ગુણોના સમૂહથી અલંકૃત છે તેના અનંતમા ભાગનું સુરેન્દ્રો અથવા ભક્તિના જ અત્યંત રસિક સર્વ પુરુષો અનેક જન્માન્તરોમાં સંચિત અનિષ્ટ દુષ્ટ કર્મરાશિજન્ય દુર્ગતિ દૌર્ભનસ્ય આદિ સકલ દુઃખ દારિદ્ર્ય, ક્લેશ, જન્મ, જરા, મરણ, રોગ, શોક, સંતાપ, ઉદ્વેગ, વ્યાધિ, વેદના આદિના ક્ષયને માટે વર્ણન કરવા માંડે ત્યારે સૂર્યના કિરણોના સમૂહની જેમ ભગવાનના અનેકગુણોનો સમૂહ એક સાથે તેમના જિહ્વાગ્રે સ્ફુરાયમાન થાય છે તેને ઇન્દ્ર સહિત દેવગણો એકી સાથે બોલવા માંડે તો પણ જ્યાં વર્ણવવા સમર્થ નથી ત્યાં ચર્ચયક્ષુધારી અકેવલીઓ શું કહી શકે ? તેથી હે ગૌતમ ! આ પરમાર્થ છે કે— તીર્થકરોના ગુણોના સમૂહોને માત્ર તીર્થકરો જ વર્ણવવા સમર્થ છે, બીજા નહીં, કારણ કે તીર્થકરોની જ તેવી અતિશયવાળી વાણી હોય છે, અથવા હે ગૌતમ ! અહીં ઘણું કહેવાથી શું ? સારભૂત જ અર્થ કહું છું. સકલ આઠ કર્મો તે રૂપ મલના કલંકથી મુક્ત થયેલા, દેવતાઓના ઇન્દ્રોએ જેમના ચરણોની પૂજા કરી છે તે જિનેશ્વરદેવોના નામનું સ્મરણ ત્રણ કરણથી ઉપયુક્ત બની, ક્ષણે ક્ષણે શીલ અને સંયમમાં ઉદમશીલ બની વ્રત અને નિયમોને વિરાધ્યા વિના જે આત્મા કરે છે તે શીઘ્ર સિદ્ધિપદને પામે છે.

વળી જે આત્મા દુઃખથી ઉદ્વેગ પામેલ છે, ભ્રમર જેમ કમલના વનમાં તૃષ્ણાવાળો હોય તેમ જે સુખની તૃષ્ણાવાળો છે તે પણ જો જિનેશ્વરોની ભક્તિમાં અત્યંત ગરકાવ બની, સ્તવ, સ્તુતિ અને મંગલકારી જય શબ્દના વ્યાપારમાં લીન બની જિનવરેન્દ્રોના પાદારવિંદની સમક્ષ, ભૂમિ પર મસ્તકને સ્થાપન કરી, અંજલિપુટ જોડી, શંકાદિ દોષો રહિત સમ્યક્ત્વથી હૃદયને વાસિત કરી અખંડિત વ્રત નિયમને ધારણ કરી તે ભગવંતોના એક પણ ગુણને હૃદયમાં ધારણ કરે તો તીર્થકર બનીને સિદ્ધ થાય છે.

હે ગૌતમ ! સુગૃહીત નામધેય શ્રીતીર્થકરોનો જગતમાં પ્રકટ, મહાન આશ્ચર્યભૂત ત્રણે ભુવનમાં પ્રખ્યાત આ મહાન અતિશયનો વિસ્તાર છે કે—જેમણે કેવલજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન તથા ચરમ શરીર પ્રાપ્ત નથી કર્યું એવા જીવો પણ અરહંતોના અતિશયોને જોઈને, જેમના આઠેય કર્મો ક્ષીણપ્રાય થઈ ગયાં છે તેવા અને બહુ દુઃખદાયક ગર્ભાવાસથી મુક્ત, મહાયોગી, વિવિધ દુઃખમય ભવસાગરથી ઉદ્ધિન બની ક્ષણમાં સંસારથી પાર પામી જાય છે.

અથવા બીજું વર્ણન બાજુ પર રાખીએ તો પણ હે ગૌતમ ! શ્રેષ્ઠ અક્ષરોને વહન કરતું 'ધર્મતીર્થકર' એવું નામ તે સુગૃહીત નામધેય, ત્રણે ભુવનના એક માત્ર બંધુ, જિનવરોમાં ઇન્દ્ર સમાન, અર્હત્ ભગવંત શ્રીધર્મતીર્થકરોને જ છાજે છે બીજાને નહિ, કારણ કે અનેક જન્માંતરોથી પુષ્ટ થયેલ તથા મોહનો ઉપશમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા તથા આસ્તિક્યના પ્રકટપણાથી લક્ષિત થતા પ્રવર સમ્યગ્દર્શન વડે તથા ઉલ્લાસ પામતા વીર્યને ન છૂપાવી, સહન કરેલ ઉગ્રકષ્ટો અને આચરેલા ઘોર દુષ્કર તપો વડે નિરંતર ઉપાર્જિત કરેલા મહાન પુણ્યોના સ્કંધોનો જે મહાન રાશિ તેના વડે બાંધેલું તીર્થકરનામકર્મ ગોત્ર-કે જે ઉત્તમ છે. પ્રવર છે, પવિત્ર છે, વિશ્વના એક બંધુ સમાન છે, વિશ્વના નાથ સમાન છે, વિશ્વના સ્વામી સમું છે, વિશ્વમાં સારભૂત છે, અનંતકાળથી ચાલી આવતી ભવોની વાસના તથા પાપના બંધનો તેને છેદી નાખનાર છે, જે જગતમાં એક અને

અદ્વિતીય છે તેને આધીન (તે તીર્થંકરનામકર્મગોત્રને આધીન) જે સુંદર, દીપ્ત, મનોહરરૂપ અને દશે દિશાઓમાં પ્રકાશમાન નિરુપમ એક હજાર અને આઠ લક્ષણો તેનાથી તે ભગવંતો મંડિત હોવાથી જગતમાં ઉત્તમોત્તમ જે લક્ષ્મી તેના નિવાસ માટે વાસવાપિકા જેવા છે. ઉપરાંત દેવતા અને મનુષ્યો તેમને જોવામાત્રથી તે જ ક્ષણે અન્તઃકરણમાં ચમત્કાર પામે છે અને તેમના નેત્રો તથા મનમાં અતુલ વિસ્મય અને અપાર પ્રમોદ ઉત્પન્ન થાય છે, કારણ કે સંપૂર્ણ પાપકર્મો રૂપી મલના કલંકથી તેઓ રહિત હોય છે. સમયતુરસ્ત્ર સંસ્થાન તથા શ્રેષ્ઠ એવું જે વજ્રઋષભનારાયસંઘયણ તેનાથી અધિષ્ઠિત હોવાથી પરમ પવિત્ર ઉત્તમ આકારને તેઓ ધારણ કરનારા હોય છે. મહાયશસ્વી, મહાસત્ત્વશાલી, મહાન આશયવાળા, પરમપદમાં રહેનારા, તે જ ભગવંતો સદ્ધર્મ તીર્થંકરો હોય છે. વળી કહ્યું છે કે—સમગ્ર મનુષ્યો, દેવો, ઈન્દ્રો અને સુંદરીઓનાં રૂપ, કાન્તિ તેમ જ લાવણ્ય—આ બધાંને એકઠાં કરીને કોઈ પણ રીતે તેનો એક પિંડ બનાવવામાં આવે અને તેને જિનેશ્વર સામે તુલના માટે મૂકવામાં આવે તો તે પિંડ જિનેશ્વરના ચરણના અંગૂઠાના અગ્ર ભાગનો એક પ્રદેશ તેના લાખમા ભાગે પણ તે શોભતો નથી પણ સુવર્ણચિરિ મેરુ પર્વતની સામે રાખનો ઢગલો જેવો લાગે તેવો લાગે છે.

અથવા તો સર્વ સ્થાને જુદી જુદી વ્યક્તિઓમાં રહેલા જુદા જુદા ગુણોને જાણીને અને તે તે ગુણો શ્રીતીર્થંકરભગવંતના ગુણોના અનંતમાં ભાગે પણ ન આવતા હોઈને શ્રીતીર્થંકરભગવંતના ગુણોની તુલના કરવા માટે કદાચ ત્રણેય ભુવનોને એક કરવામાં આવે અને તેને એક દિશામાં ઊભું રાખી એક તરફ તેમના સર્વ ગુણો મૂકી બીજી તરફ શ્રીતીર્થંકરભગવંતના ગુણોને મૂકવામાં આવે તો પણ પરમપૂજ્ય શ્રીતીર્થંકરભગવાનના ગુણો આ સર્વ ગુણોથી અધિક હોય છે અને તેથી જ શ્રીતીર્થંકરભગવંતો જ અર્ચના કરવા યોગ્ય છે, વંદનીય છે, પૂજનીય છે, અર્હત્ છે, ગતિ છે, મતિથી સમન્વિત છે. તેથી તે શ્રીધર્મતીર્થંકરભગવંતોને ભાવથી નમસ્કાર કરો.

અરિહંતે :—

શ્રી ‘મહાનિસીહ’ સૂત્રમાં ‘અરિહંત’ વિષે નીચે પ્રમાણે ઉલ્લેખ છે^૩ :—

“મનુષ્ય, દેવતા અને દાનવોવાળા આ સમગ્ર જગતમાં આઠ મહાપ્રાતિહાર્ય વગેરેના પૂજાતિશયથી ઉપલક્ષિત, અનન્યસદૃશ, અચિંત્ય માહાત્મ્યવાળી, કેવલાધિષ્ઠિત, પ્રવર ઉત્તમતાને જેઓ યોગ્ય છે તે ‘અરહંત’ છે. સમગ્ર કર્મોના ક્ષય થવાથી, સંસારના અંકુરા બળી જવાથી ફરીવાર અહીં આવતા નથી, જન્મ લેતા નથી, ઉત્પન્ન થતા નથી, તે કારણે એ ‘અરહંત’ પણ કહેવાય છે. વળી, તેમણે સુદુર્જય સમગ્ર આઠ પ્રકારના કર્મરૂપી શત્રુઓને મથી નાખ્યા છે, હણી નાખ્યા છે, દળી નાખ્યા છે, પીલી નાખ્યા છે, નસાડી મૂક્યા છે અથવા પરાજિત કર્યા છે, તેથી

૩. સનરામરાસુરસ્સ ણં સવ્વસ્સેવ જગસ્સ અદ્દમહાપાહિરેરાઇપૂયાઇસઓવલક્કિચયં અણણ્ણસરિસમ્મિચિત્તમાહપ્પં કેવલાહિદ્ડિયં પવરુત્તમત્તં અરહંતિ તિ અરહંતા । અસેસકમ્મચ્છણં નિદ્દહ્મવંકુરતાઓ ન પુણેહ ભવંતિ જમ્મંતિ ઉવવજ્જંતિ વા અરહંતા વા ણિમ્મહિયનિહયનિદ્દલિયવિલીયનિદ્દવિયઅભિભૂયસુદુજ્જયાસેસઅદ્દપયારકમ્મરિહિત્તાઓ વા અરિહંતેતિ વા, એવમેતે અણેગહા પત્તવિજ્જંતિ પરુવિજ્જંતિ આઘવિજ્જંતિ પદ્ધવિજ્જંતિ દંસિજ્જંતિ ઉવદંસિજ્જંતિ ।

—મહાનિસીહસૂત્ર (નમસ્કારસ્વાધ્યાય, (પ્રા. વિ.,) પૃ. ૪૨)

તે 'અરિહંત' પણ કહેવાય છે. આ રીતે તેઓ અનેક પ્રકારે કહેવાય છે, નિરુપણ કરાય છે, ઉપદેશ કરાય છે, સ્થાપન કરાય છે, દર્શાવાય છે અને બધી રીતે બતાવાય છે.

શ્રીઅરિહંતભગવંતોનું પ્રથમ વિશેષણ 'લોકના સ્વરૂપનો પ્રકાશ કરનારા' એ મૂકવામાં આવેલ છે ત્યારે સહેજે એ અંગે જાણવાનું મન થાય છે કે તેઓ લોકના સ્વરૂપનો પ્રકાશ શી રીતે કરે છે ? તેના સમાધાનમાં શાસ્ત્રકાર મહર્ષિઓ જણાવે છે કે શ્રીઅરિહંતદેવો લોકના સ્વરૂપનો પ્રકાશ- 'ઉપ્પન્નેઝ વા', 'વિગમેઝ વા', 'ધુવેઝ વા' (એટલે ઉત્પન્ન પણ થાય છે, નાશ પણ પામે છે અને સ્થિર પણ રહે છે.) એ ત્રિપદી વડે કરે છે. એનો અર્થ એ છે કે લોક અને અલોકરૂપી આ વિશ્વ કેટલાક માને છે તેમ માત્ર કલ્પના નથી પણ 'સત્' છે અને તે ઉત્પન્ન થવાના, નાશ પામવાના અને કાયમ રહેવાના સ્વભાવથી યુક્ત છે. બીજી રીતે કહેતાં આ વિશ્વ દ્રવ્યરૂપે અનાદિ, અનન્ત, અચલ છે અને પર્યાયરૂપથી ઉત્પત્તિ અને વિનાશરૂપ પરિવર્તનોવાળું છે.

ઉસભમજિઅં ચ વંદે :—

ચોવીસ તીર્થંકર ભગવંતના અભિધાનોના સામાન્ય તથા વિશેષ અર્થો નીચે દર્શાવ્યા અનુસાર છે. પ્રત્યેક ભગવંતના નામનો સામાન્ય અર્થ ચોવીસે તીર્થંકર દેવમાં ઘટિત થઈ શકે છે; અર્થાત્ એક તીર્થંકર ભગવંતના નામનો સામાન્ય અર્થ સર્વ તીર્થંકર ભગવંતોને લાગુ પડે છે; જ્યારે પ્રત્યેક તીર્થંકર ભગવંતના નામનો વિશેષ અર્થ વિશિષ્ટ કારણને લઈને તેઓશ્રીના પૂરતો જ મર્યાદિત હોય છે; અર્થાત્ માત્ર તેમને જ લાગુ પડે છે.

ઋષભ—

સામાન્ય અર્થ : જે પરમપદ પ્રત્યે ગમન કરે, તે 'ઋષભ.' એનો વિકલ્પ 'વૃષભ' છે. 'વૃષભ' એટલે દુઃખથી દાઝેલી દુનિયા ઉપર દેશના જલનું વર્ષણ કરનાર કે સિંચન કરનાર.*

વિશેષ અર્થ : જેમની બંને સાથળોમાં 'વૃષભ'નું ચિહ્ન છે તે વૃષભ.

અજિત—

સામાન્ય અર્થ : પરીષદો અને ઉપસર્ગોથી ન જિતાયેલા તે અજિત.

વિશેષ અર્થ : ગર્ભમાં આવ્યા બાદ જેમનાં જનનીને દૂતકીડામાં પિતા જીતી શક્યા નહીં માટે અજિત.

સંભવ—

સામાન્ય અર્થ : જેમનામાં ચોત્રીસ અતિશયો પ્રગટ થાય તે સંભવ.

વિશેષ અર્થ : જે ભગવંત ગર્ભમાં આવ્યા બાદ દેશમાં અધિકાધિક ધાન્યની નિષ્પત્તિ થઈ માટે સંભવ.

૪. ઋષતિ ગચ્છતિ પરમપદમિતિ ઋષભ :—

.....વૃષભ इत्यपि, वर्षति सिञ्चति देशनाजलेन दुःखाग्निना दग्धं जगदिति अस्यान्वर्थः ।

—ધ. સં., પ. ૧૫૫ આ.

અભિનંદન—

સામાન્ય અર્થ : દેવેન્દ્રો આદિથી અભિનંદન કરાય તે અભિનંદન.

વિશેષ અર્થ : આ ભગવંત ગર્ભમાં આવ્યા બાદ શકેન્દ્રે વારંવાર આવીને તેમનું અભિનંદન કર્યું માટે અભિનંદન.

સુમતિ—

સામાન્ય અર્થ : જેમની મતિ સુંદર છે તે સુમતિ.

વિશેષ અર્થ : આ ભગવાન ગર્ભમાં આવ્યા બાદ જેમના માતા સર્વ અર્થોના નિશ્ચય કરવામાં મતિ સંપન્ન થયા અને બે શોક્યો વચ્ચેના ઝઘડાનું સમાધાન કર્યું માટે સુમતિ.

પદ્મપ્રભ—

સામાન્ય અર્થ : નિષ્પંક્તા ગુણને આશ્રયીને પદ્મ (કમલ) જેવી જેમની પ્રભા છે તે પદ્મપ્રભ.

વિશેષ અર્થ : આ ભગવંત ગર્ભમાં આવ્યા બાદ માતાને કમલની શય્યામાં સૂવાનો દોહદ થયો (જે દેવતાએ પૂર્ણ કર્યો.) અને ભગવાન પણ પદ્મ જેવા વર્ણવાળા હતા માટે પ્રદ્મપ્રભ.

સુપાર્શ્વ—

સામાન્ય અર્થ : જેમનો પાર્શ્વભાગ (પડખાં) સુંદર છે તે ચંદ્રપ્રભ.

વિશેષ અર્થ : જે ભગવંત ગર્ભમાં આવ્યા બાદ માતાનો પાર્શ્વભાગ (પડખાં) ગર્ભના પ્રભાવથી સુંદર થયો માટે સુપાર્શ્વ.

ચન્દ્રપ્રભ—

સામાન્ય અર્થ : ચન્દ્ર જેવી સૌમ્યકાન્તિ જેમની હોય તે.

વિશેષ અર્થ : જે ભગવાનની માતાને ભગવાન ગર્ભમાં આવ્યા ત્યારે ચંદ્ર પાનનો દોહદ થયો અને ભગવાન પણ ચંદ્ર સમાન વર્ણવાળા હતા માટે ચંદ્રપ્રભ.

સુવિધિ—

સામાન્ય અર્થ : સુંદર છે વિધિ એટલે સર્વ કાર્યોમાં કૌશલ્ય જેમનું તે સુવિધિ.

વિશેષ અર્થ : ભગવાન ગર્ભમાં આવ્યા બાદ (ભગવાનના માતા) સર્વ વિધિમાં વિશેષ પ્રકારે કુશલ બન્યા માટે સુવિધિ.

શીતલ—

સામાન્ય અર્થ : કોઈ પણ પ્રાણીને સંતાપ નહીં કરનારા હોવાથી અને સૌને આહ્વાદ પેદા કરનાર હોવાથી શીતલ.

तिथ्यरावली

वंदे उरुभं अजिभं, संभवं
मभिर्णदणं सुमति सुष्म सुपासं।
पस्ति पुष्पदंत सीयल,
रेज्जसं वासुपुज्जं च ॥१२॥
मलमणंतइ धम्मं,
सें कुंथु अरं च मल्लिं च।
मुसुत्तवय णमि णोमी,
पात्तह वद्धमाणं च ॥१३॥

तंदिसुत्तं-३

વિશેષ અર્થ : ભગવંતના પિતાને ઉત્પન્ન થયેલો પિત્તદાહ કે જે અનેક ઔષધોથી પણ શાંત નહોતો થતો, તે ભગવાન ગર્ભમાં આવ્યા બાદ ભગવાનના માતાએ, ભગવાનના પિતાને સ્પર્શ કરવા માત્રથી શાંત થયો માટે શીતલ.

શ્રેયાંસ—

સામાન્ય અર્થ : સમસ્ત ભુવનનું શ્રેયસ્ એટલે કલ્યાણ કરનારા તે શ્રેયાંસ.

વિશેષ અર્થ : ભગવાનના કુલમાં પરંપરાગત એક શય્યા હતી. જે દેવતાથી અધિષ્ઠિત હતી અને તેની હંમેશાં પૂજા થતી હતી. જે તેના પર ચઢે તેને દેવતા ઉપસર્ગ કરતો હતો. ભગવાન ગર્ભમાં આવ્યા બાદ ભગવંતના માતાને શય્યા પર સૂવાનો દોહદ થયો અને તેના પર માતા ચઢ્યા. દેવ ચીસ મારીને ભાગ્યો. આ રીતે શ્રીતીર્થકર નિમિત્તે દેવની પરીક્ષા કરવામાં આવી અને આ ગર્ભના પ્રભાવથી આ રીતે શ્રેય થયું માટે શ્રેયાંસ.

વાસુપૂજ્ય—

સામાન્ય અર્થ : વસુ એટલે દેવોને પૂજ્ય તે વાસુપૂજ્ય.

વિશેષ અર્થ : ભગવાન જ્યારે ગર્ભમાં આવ્યા ત્યારે વાસવે (ઇન્દ્રે) વારંવાર માતાની પૂજા કરી માટે વાસુપૂજ્ય અથવા વસુ એટલે રત્નો. ભગવાન ગર્ભમાં આવ્યા બાદ વૈશ્રમણે વારંવાર રત્નોથી તે રાજકુલને પૂજ્યું, એટલે કે પૂર્ણ કર્યું માટે પણ વાસુપૂજ્ય.

વિમલ—

સામાન્ય અર્થ : જેમના મલ ચાલ્યા ગયા છે તે વિમલ અથવા જેમના જ્ઞાન આદિ નિર્મલ છે તે વિમલ.

વિશેષ અર્થ : ભગવાન માતાના ગર્ભમાં આવ્યા બાદ ભગવાનની માતાનું શરીર અને બુદ્ધિ અત્યંત નિર્મલ થયાં માટે વિમલ.

અનન્ત—

સામાન્ય અર્થ : અનન્ત કર્મોના અંશોને જિતે તે અનંત અથવા અનંત જ્ઞાન આદિ જેમનામાં છે તે અનન્ત.

વિશેષ અર્થ : ભગવાન ગર્ભમાં આવ્યા બાદ ભગવાનની માતાએ સ્વપ્નમાં રત્નમય, અનંત (અતિશય મહાન) માલા જોઈ માટે અનંત.

ધર્મ—

સામાન્ય અર્થ : દુર્ગતિમાં પડતા પ્રાણીઓના સમૂહને ધારણ કરે તે ધર્મ.

વિશેષ અર્થ : ભગવાન ગર્ભમાં આવ્યા બાદ તેમની માતા વિશેષ પ્રકારે દાન, દયા, આદિ ધર્મવાળા બન્યા માટે ધર્મ.

શાંતિ—

સામાન્ય અર્થ : શાંતિનો યોગ કરાવનારા, શાંતિને કરનારા યા તો શાંતિસ્વરૂપ હોવાથી શાંતિ.

વિશેષ અર્થ : ભગવાન ગર્ભમાં આવ્યા તે પૂર્વે દેશમાં મહાન મરકીનો ઉપદ્રવ ચાલુ હતો, જે ભગવાન ગર્ભમાં આવતાં શાંત થયો માટે શાંતિ.

કુન્થુ—

સામાન્ય અર્થ : કુ એટલે પૃથ્વી, તેમાં રહેલ તે 'કુન્થુ'.

વિશેષ અર્થ : ભગવાન ગર્ભમાં આવ્યા બાદ માતાએ સ્વપ્નમાં મનોહર ઊંચા મહાપ્રદેશમાં રહેલ રત્નમય સ્થૂભ જોયો માટે કુન્થુ.

અર—

સામાન્ય અર્થ : સર્વોત્તમ મહા સત્ત્વશાળી કુળમાં જે પેદા થાય અને તેની અભિવૃદ્ધિ માટે થાય તે અર.

વિશેષ અર્થ : ભગવાન ગર્ભમાં આવ્યા બાદ માતાએ સ્વપ્નમાં સર્વ રત્નમય અતિ સુંદર અને મહાપ્રમાણવાળો ચક્રનો આરો જોયો તેથી અર.

મલ્લિ—

સામાન્ય અર્થ : પરીષદ આદિ મલ્લોને જીતે તે મલ્લિ.

વિશેષ અર્થ : ભગવાન ગર્ભમાં આવ્યા બાદ ભગવાનની માતાને સર્વ ઋતુના શ્રેષ્ઠ સુગંધી પુષ્પોની માલાની શય્યામાં સૂવાનો દોહદ થયો અને તે દેવતાએ પૂર્ણ કર્યો માટે મલ્લિ.

મુનિસુવ્રત—

સામાન્ય અર્થ : જગતની ત્રણે કાલની અવસ્થાને જાણે (અવસ્થાનું મનન કરે) તે મુનિ અને સુંદર વ્રતોને ધારણ કરે તે સુવ્રત. મુનિ હોવા સાથે સુવ્રત તે મુનિસુવ્રત.

વિશેષ અર્થ : ભગવાન ગર્ભમાં આવ્યા બાદ ભગવાનની માતા અત્યંત સુવ્રત (સુંદર વ્રતસંપન્ન) બન્યાં માટે મુનિસુવ્રત.

નમિ—

સામાન્ય અર્થ : પરીષદ-ઉપસર્ગ આદિને નમાવે તે નમિ.

વિશેષ અર્થ : દુર્દાન્ત એવા સીમાડાના રાજાઓએ ભગવાનના પિતાના નગરને ઘેરો ઘાલ્યો હતો. ભગવાન ગર્ભમાં આવ્યા ત્યારે ગર્ભના પુણ્યની શક્તિથી પ્રેરિત ભગવંતના માતાને અઙ્ગલિકા પર ચઢવાની ઈચ્છા થઈ અને તેઓ ચઢ્યા. દુશ્મન રાજાઓ તેમને જોતાંની સાથે

ગર્ભના પ્રભાવથી નમી પડ્યા માટે નમિ.

નેમિ—

સામાન્ય અર્થ : ધર્મરૂપી ચક્રમાં નેમિ-ચક્રના ઘેરાવા જેવા-તે નેમિ.

વિશેષ અર્થ : ભગવાન માતાના ગર્ભમાં આવ્યા બાદ, માતાએ રિષ્ટ રત્નમય અતિશય મહાન ચક્રનો નેમિ ઊડતો સ્વપ્નમાં જોયો માટે રિષ્ટ-નેમિ. અકાર અપમંગલના પરિહાર માટે હોવાથી અરિષ્ટનેમિ.

પાર્શ્વ—

સામાન્ય અર્થ : સર્વભાવોને જુએ તે પાર્શ્વ.

વિશેષ અર્થ : ભગવાન માતાના ગર્ભમાં આવ્યા બાદ, સાત ફણાવાળો નાગ ભગવાનની માતાએ સ્વપ્નમાં જોયો હતો અને શય્યામાં રહેલ માતાએ સામેથી આવતા સર્પને અંધકારમાં પણ ગર્ભના પ્રભાવથી જોયો, શય્યાની બહાર રહેલ રાજાનો હાથ ખેંચી લીધો અને કહ્યું કે “આ સાપ જાય છે.” રાજાએ પૂછ્યું કે, “તેં કેવી રીતે જાણ્યું ?” માતાએ કહ્યું કે, “હું જોઈ શકું છું.” દીપક લાવીને જોયું તો સાપને જોયો. રાજાને થયું કે, ગર્ભનો આ અતિશયવંતો પ્રભાવ છે કે જેથી આટલા ગાઠ અંધકારમાં પણ જોઈ શકે છે માટે ‘પાર્શ્વ’ નામ કર્યું.

વર્ધમાન—

સામાન્ય અર્થ : જન્મથી આરંભીને જ્ઞાન-આદિથી વધે તે વર્ધમાન.

વિશેષ અર્થ : ભગવાન ગર્ભમાં આવ્યા બાદ સમગ્ર જ્ઞાતકુળ ધનાદિથી વિશેષ પ્રકારે વધવા લાગ્યું માટે વર્ધમાન*.

एवं मए अभिथुआ :—

આ પદોનો અર્થ ‘મેં આપને મારી સન્મુખ સાક્ષાત્ રહેલા કલ્પીને નામ ગ્રહણપૂર્વક સ્તવ્યા’ એમ પણ થઈ શકે. ધ્યેય વસ્તુનું ધ્યાન તે જ શ્રેષ્ઠ કહેવામાં આવે છે કે જેમાં ધ્યેય ધ્યાતા સમક્ષ માનસ કલ્પનાદ્વારા જાણે સાક્ષાત્ સમુપસ્થિત થયું હોય તેમ ભાસે. આ રીતે સામે સાક્ષાત્ કલ્પવાથી ધ્યાનાવેશ તેમ જ ભાવાવેશથી સિદ્ધિ શીઘ્ર થાય છે. ધ્યાનાવેશ દ્વારા તન્મયીભાવને પામતું ધ્યાન જ સર્વશ્રેષ્ઠ ગણાય છે.

શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે કે :—“ધ્યાન જ્યારે સ્થિરતાને ધારણ કરે છે ત્યારે ધ્યેય નજીક ન હોવા છતાં પણ જાણે (સામે) આલેખિત હોય એવું અત્યન્ત સ્પષ્ટ ભાસે છે.”^૫

૫. ધ્યાને હિ બિભ્રતિસ્થૈર્યં, ધ્યેયરુપં પરિસ્ફુટમ્ ।

આલેખિતમિવાભાતિ ધ્યેયસ્યાઽસન્નિધાવપિ ॥ —તત્વાનુશાસન, અધ્યાય ૪, શ્લો. નં. ૪૪, પૃ. ૩૫

*પાદ નોંધ :—આજ પ્રમાણે એક જ શ્લોકમાં શ્રીતીર્થકરભગવંતોના નામો ગોઠવી, તે શ્લોકના

નામગ્રહણપૂર્વક સ્તવનાના વિષયમાં નામ આદિનું માહાત્મ્ય શાસ્ત્રોમાં આ રીતે કહેવાયું છે :—

પરમાત્માનું નામ હૃદયમાં સ્થિર થતાં જ જાણે પરમાત્મા સામે સાક્ષાત્ દેખાતા હોય તેવું લાગે છે, જાણે હૃદયમાં પ્રવેશતા હોય તેવું લાગે છે, જાણે મધુર આલાપ કરતા હોય તેવું લાગે છે, જાણે સર્વ અંગોમાં અનુભવાતા હોય તેવું લાગે છે અને તન્મયભાવને પામતા હોય તેવું લાગે છે. આવી જાતના અનુભવોથી સર્વ કલ્યાણોની સિદ્ધિ થાય છે.^૬

પસીયંતુ

આ પદ પરમાત્માના અનુગ્રહને સૂચવે છે. અનુગ્રહનો વિષય ‘યોગબિંદુ’માં નીચે મુજબ સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યો છે :—

“હવે કોઈક અપેક્ષાએ પરમતનો સ્વીકાર કરતાં કહે છે :—

અર્થાપત્તિથી જો ઈશ્વરનો (તીર્થંકરનો) અનુગ્રહ સ્વીકારીએ તો એમાં સ્વમતપરિહારરૂપ દોષ-અપરાધ નથી, એટલું જ નહીં પણ યુક્તિયુક્ત અર્થ સ્વીકારવામાં તો ગુણ જ છે. પ્રસ્તુત વિષય તો જ સમજાય કે જો આ ઈશ્વરાનુગ્રહ વિશે મધ્યસ્થભાવપૂર્વક વિચારવામાં આવે.

હવે અર્થાપત્તિ (આર્થવ્યાપાર) સમજાવે છે.

બધા જ મુમુક્ષુઓ ગુણપ્રકર્ષરૂપ કોઈક વિશિષ્ટ દેવતાને વંદનીય તથા સ્તવ વગેરેનું ફળ આપનાર માને છે.^૭ (એ માન્યતામાં અપેક્ષાએ યુક્તિ-યુક્તતા હોય અને ગુણ હોય, તો તેને આપણે પણ અપેક્ષાએ સ્વીકારવી જોઈએ.)

જુદા જુદા ચોવીસ અર્થો કરી, એક નામનો વિશેષ અર્થ અને અન્ય નામોનો સામાન્ય અર્થ કરવા દ્વારા ક્રમવાર ચોવીસેય તીર્થંકર દેવોને સ્તવવાનો પ્રયાસ દિગંબર કવિવર પંડિત શ્રીજગન્નાથ દ્વારા કરવામાં આવેલ છે અને તે કાવ્યનું નામ ચતુર્વિંશતિસંધાન આપવામાં આવ્યું છે જે સ્વોપણ ટીકા સહિત છે.

જે શ્લોકના ચોવીસ અર્થો કરવામાં આવ્યા છે તે શ્લોક નીચે મુજબ છે :—

શ્રેયાન્ શ્રી વાસુપૂજ્યો વૃષભજિનપતિઃ શ્રીદુમાઙ્કોઽથ ધર્મો,
 હર્ય્યઙ્કઃ પુષ્પદન્તો મુનિસુવ્રતજિનો ડનન્તવાક્ શ્રીસુપાર્શ્વઃ ।
 શાન્તિઃ પદ્મપ્રભોઽરો વિમલવિભુરસૌ વર્ધમાનોઽપ્યજાઙ્કો,
 મલ્લિર્નેમિર્નમિર્મા સુમતિરવતુ સ-ચ્છ્રીજગન્નાથધીરમ્ ॥૧॥

ચતુર્વિંશતિસન્ધાન

૬. નામાદિત્રયે હૃદયસ્થિતે સતિ ભગવાન્ પુર ઇવ પરિસ્ફુરતિ, હૃદયમિવાનુપ્રવિશતિ, મધુરાલાપમિવાઽનુવદતિ, સર્વાઙ્ગીણમિવાઽનુભવતિ, તન્મયીભાવમિવાપદ્યતે, તેન ચ સર્વકલ્યાણસિદ્ધિઃ ।

—પ્રતિમાશતક, શ્લો. નં. ૨ની ટીકા, પૃ. ૪

૭. અથ કથન્ચિત્પરમતમપ્યનુમન્યમાન આહ—

આર્થ્ય વ્યાપારમાશ્રિત્ય ન ચ દોષોઽપિ વિદ્યતે ।

અત્રમાધ્યસ્થ્યમાલમ્બ્ય યદિ સમ્યગ્નિરૂપ્યતે ॥૨૧૭॥

આર્થ્ય સામર્થ્યપ્રાપ્તમ્, વ્યાપારમીશ્વરાદ્યનુગ્રહરૂપમ્, આશ્રિત્યાપેક્ષ્ય, ન ચ નૈવ દોષોઽપ્યપરાધઃ

એ રીતે જિનેશ્વર ભગવંત સ્તવન, પૂજન, નમન, અનુધ્યાન વગેરે રૂપ ક્રિયાનું ફળ, જે સ્વર્ગ અને અપવર્ગ, તેને આપનારા ગણાય છે. અહીં જો કે પોતે કરેલ સ્તવાદિ ક્રિયા ફળ આપે છે, તો પણ સ્તવનીય-અવલંબનત્વ—સંબંધથી તે ક્રિયાના સ્વામી શ્રીજિનેશ્વરભગવંત છે તેથી સ્તોતવ્ય એવા શ્રીજિનેશ્વરભગવંતના નિમિત્તે જ સ્તવનાદિ કરનારને ફળનો લાભ થાય છે.

અર્થાપત્તિ પણ એક પ્રબળ પ્રમાણ છે, તેથી સ્તુતિક્રિયાનું જે ફળ મળે છે, તેમાં ફળ આપનાર સ્તોતવ્ય શ્રી જિનાદિ છે એમ માનવું, એ પણ પ્રમાણસિદ્ધ છે.

પૂ. ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી ભગવંતે ‘દ્વાત્રિંશદ્દ્વાત્રિંશિકા’માં સોલમી ‘ઈશાનુગ્રહવિચાર દ્વાત્રિંશિકા’ની ટીકામાં પ્રસ્તુત વિષયને સંક્ષિપ્ત રીતે સમજાવેલ છે. (એનો ભાવાર્થ ઉપર મુજબ છે) (અવતરણ નીચે આપેલ છે.)^૯

‘ઈશાનુગ્રહવિચારદ્વાત્રિંશિકા’ના અંતિમ શ્લોકમાં તેઓ કહે છે કે—

“તેથી અનુગ્રહને માનતા સાધકોએ સ્વામી (શ્રીતીર્થકર)ના ગુણો ઉપરના અનુરાગપૂર્વક પરમાનંદ વડે અનુષ્ઠાન કરવું જોઈએ.”^૯

સ્વમતપરિહારરૂપઃ । વિદ્યતે સમસ્તિ યુક્તિયુક્તાર્થાધ્યુપગમે । પુનુર્ગુણ એવેત્યપિશબ્દાર્થઃ । કથમિત્યાહ “અત્ર”
ઈશ્વરાનુગ્રહાદૌ “માધ્યસ્થં” મધ્યસ્થભાવં “આલમ્બ્ય” આશ્રિત્ય “યદિ” ચેત્ “સમ્યક્” યથાવત્ “નિરુપ્યતે”
ચિન્ત્યતે ॥

અથાર્થ્યમેવ વ્યાપારમાચ્છે ।

ગુણપ્રકર્ષરૂપો યત્સર્વૈર્વન્ધ્યસ્તથેષ્યતે ।

દેવતાતિશયઃ કશ્ચિત્સ્તવાદેઃ ફલદસ્તથા ॥૨૧૮॥

ગુણપ્રકર્ષરૂપો જ્ઞાનાદિપ્રકૃષ્ટગુણસ્વભાવઃ । યદ્યસ્માત્ । સર્વૈર્મુમુક્ષુભિઃ । વન્દ્યો વન્દનીયઃ । તથા તત્પ્રકારઃ ।
ઇષ્યતે મન્યતે । દેવતાતિશયો વિશિષ્ટદેવતાઠ્યઃ । કશ્ચિજ્જિનાદિઃ । સ્તવાદેઃ સ્તવનપૂજનનમનાનુધ્યાનાદેઃ ।
ક્રિયાયાઃ ફલદઃ સ્વર્ગાપવર્ગાદિફલદાયી । “તથા” ઇતિ સમુચ્ચયે । અત્ર યદ્યપિ સ્વકર્તૃકા સ્તવાદિક્રિયા ફલં
પ્રયચ્છતિ, તથાપિ સ્તવનીયાલામ્બનત્વેન તસ્યાસ્તસ્વામિકત્વમિતિ સ્તોતવ્યનિમિત્ત એવ સ્તોતુઃ ફલલાભ ઇતિ ॥

—યોગબિંદુ સટીક, પૃ. ૧૨૨-૧૨૩

૮. આર્થવ્યાપારમાશ્રિત્ય તદાજ્ઞાપાલનાત્મકમ્ ।
યુજ્યતે પરમીશસ્યાનુગ્રહસ્તન્ત્રનીતિતઃ ॥૭॥

—ઈશાનુગ્રહવિચારદ્વાત્રિંશિકા. શ્લો. ૭, પ. ૮૭ આ.

દેવતાતિશયસ્ય ચ વિશિષ્ટદેવતાઠ્યસ્ય ચ સેવા સ્તવનધ્યાનપૂજનાદિરૂપા । સર્વૈર્બુધૈરિષ્ટા તન્નિમિત્તક-
ફલાર્થત્વેનાઽભિમતા । સ્વવનાદિક્રિયાયાઃ સ્વકર્તૃકાયાઃ ફલદાનસમર્થત્વેઽપિ સ્તવનીયાદ્યાલામ્બત્વેન તસ્યાઃ
સ્તોત્રાદેઃ ફલલાભસ્ય સ્તોતવ્યાદિનિમિત્તકવ્યવહારત્ ।

—ઈશાનુગ્રહવિચારદ્વાત્રિંશિકા, શ્લો, ૧૬ની ટીકા. પ. ૯૯ અ.

૯. અનુષ્ઠાનં તતઃ સ્વામિગુણરાગપુરસ્સરમ્ ।
પરમાનન્દતઃ કાર્યં, મન્યમાનૈરનુગ્રહમ્ ॥૩૨॥

—ઈશાનુગ્રહવિચારદ્વાત્રિંશિકા., શ્લો. ૩૨, પૃ. ૧૦૧ આ.

‘શાસ્ત્રવાર્તાસિમુચ્યય’માં પરમાત્માને વ્રતસેવનાદિ અનુષ્ઠાનથી થતી મુક્તિના ઉપચારથી કર્તા કહ્યા છે. તે આ રીતે :—

“આ રીતે અપેક્ષાએ ઈશ્વરકર્તૃત્વવાદ પણ સતર્કથી ઘટે છે, એમ શુદ્ધબુદ્ધિવાળા પરમાર્થિઓએ કહ્યું છે. તે આ રીતે :—

અનંતજ્ઞાનદર્શનસંપત્તિથી યુક્ત શ્રીવીતરાગપરમાત્મા જ ઈશ્વર છે, કારણ કે તેમણે કહેલ વ્રતોનું પાલન કરવાથી મુક્તિ થાય છે, તેથી તે વીતરાગપરમાત્મા ગુણભાવે મુક્તિના કર્તા છે.”^{૧૦}

‘ગુણભાવથી કર્તા છે,’ એ વિષયને સમજાવતાં ‘સ્યાદ્વાદકલ્પલતા’ ટીકામાં કહ્યું છે કે—

રાજા વગેરેની જેમ શ્રીપરમાત્માનો પ્રસાદ અપ્રસાદથી નિયત નથી, તો પણ તેઓ અચિન્ત્ય ચિંતામણિની જેમ વસ્તુસ્વભાવસામર્થ્યથી ‘ફલદોપાસનાકત્વ’ સંબંધ વડે ઉપચારથી કર્તા છે.^{૧૧}

આ. હા. ટી. (પૃ. ૫૦૭ આ)માં જે કહ્યું છે કે—

“તત્પૂર્વિકૈવાભિલષિતફલાવાસિર્ભવતિ” ।

તેનો સારાંશ એ છે કે અભિલષિત ફળની પ્રાપ્તિ શ્રીતીર્થંકરભગવંતના કારણે જ છે. એ ક્રિયામાં બીજું બધું હોય પણ સ્તવના આલંબન તરીકે કેવળ શ્રીતીર્થંકર ન હોય તો અભિલષિત ફળની પ્રાપ્તિ કદાપિ થઈ શકે નહીં.

પૂ. ઉપા. શ્રી યશોવિજયજીમહારાજ શ્રીચિંતામણિપાર્શ્વનાથ ભગવાન સ્તવનમાં ફરમાવે છે કે—

કાળ, સ્વભાવ, ભવિતવ્યતા, એ સઘળા તુજ દાસો રે !

મુખ્ય હેતુ તું મોક્ષનો એ મુજ સબળ વિશ્વાસો રે.

સ્તુતિ-આદિ અપેક્ષાએ નમસ્કારરૂપ છે. નૈગમ અને વ્યવહારનયથી નમસ્કાર (સ્તુતિ-

૧૦. તતશ્ચેશ્વરકર્તૃત્વવાદોઽયં યુજ્યતે પરમ્ ।

સમ્યગ્ન્યાયાવિરોધેન યથાહુઃ શુદ્ધબુદ્ધયઃ ॥૧૦॥

ઈશ્વરઃ પરમાત્મૈવ તદુક્તવ્રતસેવનાત્ ।

યતો મુક્તિસ્તતસ્તસ્યાઃ કર્તા સ્યાદ્ ગુણભાવતઃ ॥૧૧॥

—શાસ્ત્રવાર્તાસિમુચ્યય, સ્તબક-૩, શ્લો. ૧૦-૧૧. પ. ૧૦૨ આ.

૧૧. તદુક્તવ્રતસેવનાત્-પરમાસપ્રણીતાગમવિહિતસંયમપાલનાત્; યતો મુક્તિઃ કર્મક્ષયરૂપા, ભવતિ, તતસ્તસ્યા ગુણ-ભાવતઃ—રાજાદિવદપ્રસાદનિયતપ્રસાદાભાવેઽપ્યચિન્ત્યચિન્તામણિવદ્ વસ્તુસ્વભાવબલાત્ ફલદોપાસનાકત્વે-નોપચારત્, કર્તા સ્યાત્, અત એવ ભગવન્તમુદ્દિશ્યાઽઽરોગ્યાદિપ્રાર્થના ।

—શાસ્ત્રવાર્તાસિમુચ્યય, સ્યાદ્વાદકલ્પલતા ટીકા, શ્લો. ૧૧ની ટીકા. પ. ૧૦૩ અ.

આદિ)ના સ્વામિત્વવિષે ‘વિશેષાવશ્યક’ આદિ ગ્રંથોમાં વિસ્તારથી વર્ણન છે, તેનો સારાંશ ‘નમસ્કાર મહામંત્ર’ ગ્રંથમાં નીચે મુજબ આપેલ છે :

“નૈગમનય તથા વ્યવહારનયના અભિપ્રાયે નમસ્કારનો સ્વામી ‘નમસ્કાર્ય’ આત્મા છે, કિંતુ નમસ્કાર કરનાર જીવ તેનો સ્વામી નથી; કારણ કે—દાન કરાયા પછી વસ્તુ દાતારની કહેવાતી નથી કિંતુ ગ્રાહકની કહેવાય છે, તેમ નમસ્કારનું પણ પૂજ્ય એવા નમસ્કાર્યને દાન કરવામાં આવે છે. તેથી તે પૂજ્યનો જ ગણાય છે અથવા ‘નમસ્કાર’ એ પૂજ્યની પ્રતીતિ કરાવનાર હોવાથી પૂજ્યનો ધર્મ છે. જે જેની પ્રતીતિ કરાવે, તે તેનો ધર્મ છે. ઘટનું રૂપ ઘટની પ્રતીતિ કરાવે છે, માટે તેને ઘટનો ધર્મ કહેવામાં આવે છે, તેની જેમ ‘નમસ્કાર’ પણ ‘નમસ્કાર્ય’ની પ્રતીતિ કરાવનાર હોવાથી, ‘નમસ્કાર્ય’નો ધર્મ છે, નહિ કે નમસ્કાર કરનારનો. અથવા ‘નમસ્કાર’નો પરિણામ ‘નમસ્કાર્ય’નું નિમિત્ત પામીને ઉત્પન્ન થાય છે. ઘટના નિમિત્તે ઉત્પન્ન થતું ઘટ-જ્ઞાન અને ઘટ-અભિધાન એ જેમ ઘટનું કહેવાય છે, તેમ ‘નમસ્કાર્ય’ ના નિમિત્તે ઉત્પન્ન થનાર ‘નમસ્કારનો’ પરિણામ પણ ‘નમસ્કાર્ય’નો જ પર્યાય માનવો વાજબી છે. અથવા નમસ્કાર કરનાર નમસ્કાર્યનું દાસત્વ પામે છે, તેથી તે નમસ્કાર ઉપર નમસ્કાર કરનારનો અધિકાર નથી. ‘મારા દાસે ખર ખરીઘો,’ એ વચનના અર્થમાં દાસ અને ખર ઉભય જેમ તેના સ્વામીના છે, તેમ ‘ખર’ના સ્થાને ‘નમસ્કાર’ અને ‘દાસ’ના સ્થાને તેનો ‘કરનાર’ ઉભય ‘નમસ્કાર્ય’ એવા પૂજ્ય અર્હદાદિકના જ છે. એ કારણે પણ નમસ્કાર, નમસ્કાર કરનારનો નથી, કિંતુ નમસ્કાર્યનો જ છે. પૂજ્ય વસ્તુ બે પ્રકારની છે : એક જીવરૂપ અને બીજી અજીવરૂપ. જીવરૂપ પૂજ્ય વસ્તુ શ્રીજીનેશ્વરાદિ અને મુનિવરાદિ છે. અજીવરૂપ પૂજ્ય વસ્તુ શ્રીજિનપ્રતિમાદિ અને ચિત્રપટાદિ છે.”*

ચંદેસુ નિમ્મલયરા :—

‘ચંદ્ર કરતાં વધારે નિર્મળ’ એમ ન કહેતાં ‘ચંદ્રો કરતાં વધારે નિર્મળ’ એમ કહેવાનું કારણ એ છે કે આ વિશ્વમાં એક ચંદ્ર કે એક સૂર્ય નથી, પરંતુ અસંખ્યાત ચંદ્રો તથા અસંખ્યાત સૂર્યો છે. જંબૂદ્વીપમાં બે સૂર્ય તથા બે ચંદ્ર છે. લવણ સમુદ્રમાં ચાર ચંદ્ર અને ચાર સૂર્ય છે, ધાતકીખંડમાં આઠ ચંદ્ર અને આઠ સૂર્ય છે. કાલોદસમુદ્રમાં સોળ ચંદ્ર અને સોળ સૂર્ય છે. અર્ધપુષ્કરવર દ્વીપમાં સોળ ચંદ્ર અને સોળ સૂર્ય છે અને ત્યાર બાદ મનુષ્યલોકની બહાર દરેક દ્વીપ અને સમુદ્રમાં એક એક કરતાં બમણા ચંદ્ર અને સૂર્ય છે. જે સર્વનો સરવાળો કરતાં અસંખ્યાત ચંદ્રો અને અસંખ્યાત સૂર્યો થાય છે. આ સર્વ ચંદ્રો કરતાં ય શ્રી જિનેશ્વર દેવો વધુ નિર્મળ છે અને આ સર્વ સૂર્યો કરતાં ય વધારે તેજસ્વી છે.

સ્વયંભૂરમણસમુદ્ર એ લોકમાં અસંખ્યાત દ્વીપ સમુદ્રો બાદ સૌથી છેલ્લે આવેલો અસંખ્યાત યોજન પ્રમાણનો મહાસમુદ્ર છે કે જે મહાગંભીર છે, જેનો પાર પણ પામી ન શકાય તેવો છે. શ્રીજિનેશ્વરદેવ તે સર્વ સમુદ્રોથી વિશાલ અને ગંભીર હોવાથી અહીં તેની ઉપમા આપવામાં આવી છે.

★ પૂ. પં. શ્રીભદ્રકરવિજયજી ગણિવર્યકૃત ‘નમસ્કારમહામંત્ર’ પૃ. ૧૫૧-૧૫૨

[७]

प्रकीर्णक

(७)—१. लोगस्ससूत्रनां पर्यायवाचक नामो

(प्राकृतनामो)

नाम	आधार स्थान
१. यउवीसत्थय	सिरि मडानिसीहसुत्त उत्तरजजयणसुत्त पत्र ५०८ अ अणुओगद्वारसुत्त, सूत्र ५८, पत्र ४४ अ येधियवंदणमडाम्भास, गाथा ५३७. पृ. ८८ पाक्षिकसूत्रवृत्ति, पत्र ७२ आ
२. यउवीसत्थय (दंड)	योगशास्त्र स्वोपज्ञविवरण, पत्र २४८ अ
३. यउवीसत्थय	नंदिसुत्त, सूत्र ४४, पत्र २०२ अ
४. यउवीसर्धत्थय	आवस्सयनिज्जुत्ति, गाथा १०५६, पत्र ४८१ अ
५. यउवीसण्णित्थय	येधियवंदणमडाम्भास, गाथा ३८८, पृ. ७०
६. उज्जोअ	योगशास्त्र स्वोपज्ञविवरण, पत्र २४८ आ
७. उज्जोअगर	योगशास्त्र स्वोपज्ञविवरण, पत्र २४८ आ
८. उज्जोयगर	पाक्षिकसूत्रवृत्ति, पत्र ७२ अ
९. नामथय	द्वेववंदनम्भाष्य, पृष्ठ ३२०
१०. नामण्णित्थय	धर्मसंग्रह, पत्र १५८ अ

(સંસ્કૃત નામો)

૧૧. ચતુર્વિંશતિસ્તવ	આચારંગસુત્ત ટીકા, પત્ર ૭૫ આ ઉત્તરજ્ઞઝયણસુત્ત ટીકા પત્ર ૫૦૪ આ આશુઓગદ્વાર વૃત્તિ પત્ર ૪૪ આ લલિતવિસ્તરા, પૃષ્ઠ ૪૨ યોગશાસ્ત્ર સ્વોપણવિવરણ, પત્ર ૨૨૪ આ વન્દારુવૃત્તિ, પૃષ્ઠ ૪૦ આ દેવવંદન ભાષ્ય પૃષ્ઠ ૩૨૦ ધર્મસંગ્રહ, પત્ર ૧૫૮ આ
૧૨. ચતુર્વિંશતિ જિનસ્તવ	દેવવંદનભાષ્ય, પૃષ્ઠ ૩૨૭
૧૩. નામસ્તવ	દેવવંદનભાષ્ય પૃષ્ઠ ૩૨૧

(૭)—૨. શ્રમણ* તથા શ્રમણોપાસકની આવશ્યક આદિ ક્રિયામાં લોગસ્સસૂત્રનું સ્મરણ ક્યારે ક્યારે થાય છે ?

શ્રમણ—ક્રિયા	શ્રમણોપાસક—ક્રિયા
૧.	૧. સામાયિક
૨. પ્રતિક્રમણ	૨. પ્રતિક્રમણ
૩. ચૈત્યવંદન-દેવવંદન	૩. ચૈત્યવંદન-દેવવંદન
૪. કર્મક્ષયાદિનિમિત્તક કાયોત્સર્ગ	૪. કર્મક્ષયાદિનિમિત્તક કાયોત્સર્ગ
૫. ઈર્ષ્યાપથિકી તથા પ્રતિલેખના આદિ ^૧	૫. પૌષધ (દૈવસિક, રાત્રિક, અહોરાત્રિક)
૬. વિશિષ્ટ તપશ્ચર્યા ^૨	૬. વિશિષ્ટ તપશ્ચર્યા
૭. યોગોદ્ધન આદિ વિશિષ્ટ ક્રિયા	૭. ઉપધાન તપ
૮. અભિભવ કાયોત્સર્ગ ^૩	૮. અભિભવ કાયોત્સર્ગ
૯. પદસ્થોને દ્વાદશાવર્ત વંદન કરતાં	૯. રાઈમુહપતિ પરિલેહતાં (રાત્રિક મુખપોતિકા)
૧૦. પ્રાતઃકાલીન પૌરુષી	૧૦. પ્રાતઃકાલીન પૌરુષી (પૌષધમાં હોય તો)

★ આથી શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક સંપ્રદાયના શ્રમણો અભિપ્રેત છે.

૧. સો ડગલાથી બહાર ગયા બાદ, સ્થંડિલ (મલ) આદિ પરઠવવાની (પારિષ્ઠાપનિકા) ક્રિયા કર્યા બાદ, તથા ભિક્ષાયર્ષ્યાએથી આવ્યા બાદ વગેરે પ્રસંગોએ કરવામાં આવે છે તે.

૨. પંચમી, એકાદશી, વીસસ્થાનક આદિ તપની આરાધનામાં કરવામાં આવે છે તે.

૩. કાયોત્સર્ગના ચેષ્ટાકાયોત્સર્ગ અને અભિભવકાયોત્સર્ગ એમ જે બે પ્રકારો છે તે પૈકી આ એક છે, તિતિક્ષા શક્તિ કેળવવા માટે એ કરાય છે.

૧૧. સંથારા (સંસ્તારક) પૌરુષી

૧૧. સંથારા (સંસ્તારક) પૌરુષી
(રાત્રિ પૌષધ હોય તો)

૧૨. સ્થંડિલ પડિલેહના (પ્રતિલેખના)

૧૨. સ્થંડિલ પડિલેહના (પ્રતિલેખના)
(રાત્રિ પૌષધ હોય તો)

(૭)—૩ આવશ્યક ક્રિયામાં લોગસ્સ સૂત્રના સ્મરણ તથા
પ્રકટ ઉચ્ચારણનું નિયતપણું દર્શાવતું કોષ્ટક

આવશ્યક ક્રિયા સામાયિક લીધા પછી અને મંગલ નિમિત્તે દેવવંદન કર્યા પછી જ વસ્તુતઃ શરૂ થાય છે. એ ક્રિયા છ આવશ્યક પૂરા થતાં સમાપ્ત થાય છે. આ વસ્તુને અનુલક્ષીને તે તે પ્રતિક્રમણમાં લોગસ્સ સૂત્રનું સ્મરણ તથા પ્રકટ ઉચ્ચારણનું નિયતપણું નીચે દર્શાવવામાં આવે છે :—

	પ્રતિક્રમણના પ્રકાર	લો.સૂ.નું સ્મરણ કેટલી વાર ?	લો.સૂ.ના પાઠનું પ્રકટ પણે ઉચ્ચારણ કેટલી વાર ?	ઉચ્ચવાસ કેટલા ?	સમગ્ર ક્રિયામાં એકંદર કેટલા લો. સૂ. નું સ્મરણ ?
૧	દૈવસિક (દિવસના અંતે)	૩	૨	૧૦૦	૪
૨	રાત્રિક (રાત્રિના અંતે)	૨	૧	૫૦	૨
૩	પાક્ષિક (પક્ષના અંતે)	૪	૨	૪૭૦	૧૬
૪	ચાતુર્માસિક (ચાર મહિનાના અંતે)	૪	૨	૬૦૦	૨૪
૫	સાંવત્સરિક (સંવત્સરના અંતે)	૪	૨	૧૧૦૦	૪૪

ઉપર્યુક્ત કોષ્ટક માત્ર છ આવશ્યકમાં આવતા કાયોત્સર્ગ સંબંધી છે, પરંતુ વર્તમાનમાં ચાલુ પ્રણાલિકા મુજબ થતી આવશ્યક ક્રિયામાં મંગલ-નિમિત્તે થતી પ્રથમ દેવવંદનની ક્રિયા તથા છ આવશ્યકની સમાપ્તિ બાદ દૈવસિક પ્રાયશ્ચિત્ત વિશુદ્ધિ તથા દુઃખક્ષય કર્મક્ષયનિમિત્તક કાયોત્સર્ગ આદિનો પણ સમાવેશ કરવામાં આવે છે. તે વસ્તુને અનુલક્ષીને કાયોત્સર્ગની તથા પ્રકટ લોગસ્સના ઉચ્ચારણની સંખ્યા વિશેષ થાય છે. જેનું કોષ્ટક આ પ્રમાણે છે :—

	પ્રતિક્રમણના પ્રકાર	લો.સૂ.નું સ્મરણ કેટલી વાર ?	લો.સૂ.ના પાઠનું પ્રકટ પણે ઉચ્ચારણ કેટલી વાર ?	ઉચ્છ્વાસ કેટલા ?	સમગ્ર ક્રિયામાં એકંદર કેટલા લો. સૂ.નું સ્મરણ ?
૧	દૈવસિક	૫	૫	૩૧૨	૧૨
૨	રાત્રિક	૩	૨	૧૫૦*	૬
૩	પાક્ષિક	૬	૬	૬૦૮	૨૪
૪	યાતુર્માસિક	૬	૬	૮૦૮	૩૨
૫	સાંવત્સરિક	૬	૬	૧૩૦૮	૫૨

(૭)—૪. ચૈત્યવંદનમાં તેમ જ દેવવંદનના અધિકારોમાં લોગસ્સ સૂત્રની વ્યવસ્થા

ચૈત્યવંદનની વિધિ સૌ પ્રથમ આચાર્ય શ્રીહરિભદ્રસૂરીશ્વરજીના ગ્રંથોમાં મળે છે, એમ આગમોદ્ધારક આચાર્ય શ્રી આનન્દસાગરસૂરીશ્વરજીનું મન્તવ્ય છે. લલિતવિસ્તરામાં લોગસ્સ સૂત્રનો એ વિધિના એક ભાગ તરીકે ઉલ્લેખ છે.

દેવવંદનમાં બાર અધિકારો છે.^૧ તેમાં ચોથો અધિકાર લોગસ્સ સૂત્રનો છે. તેમાં નામજિનને વંદના છે.

(૭)—૫. પાંચ દંડક સૂત્રોમાં લોગસ્સ સૂત્રનું સ્થાન

નિમ્નોક્ત પાંચ દંડકસૂત્રો પૈકી લોગસ્સ સૂત્ર એ તૃતીય દંડક છે.

૧. શકસ્તવ (નમો ત્યુ ણં સૂત્ર)
૨. ચૈત્યસ્તવ (અરિહંતચેઈયાણં સૂત્ર)
૩. નામસ્તવ (લોગસ્સ સૂત્ર)
૪. શ્રુતસ્તવ (પુકખરવરદીવક્ટે સૂત્ર)
૫. સિદ્ધસ્તવ (સિદ્ધાણં બુદ્ધાણં સૂત્ર)

★ કામ-ભોગાદિ દુઃસ્વપ્ન આવેલા હોય તો ૧૫૮ ઉચ્છ્વાસ પ્રમાણ સમજવું, કારણ કે તેવી સ્થિતિમાં કાયોત્સર્ગ 'સાગરવરગંભીરા સુધી કરવાનો હોય છે.

૧. (૧) નમો ત્યુ ણં (૨) જે અ અઈયા સિદ્ધા (૩) અરિહંતચેઈયાણં (૪) લોગસ્સ ઉજ્જોઅગરે (૫) સવ્વલોએ અરિહંત (૬) પુકખરવરદી (૭) તમતિમિરપડલ (૮) સિદ્ધાણં બુદ્ધાણં (૯) જો દેવાણ વિ દેવો (૧૦) ઝિજ્જતસેલસિહરે (૧૧) ચત્તારિ અદ્દુ દસ દોય (૧૨) વેયાવચ્ચગરાણં

(૭)—૬. લોગસસૂત્રનાં પદો, સંપદા તથા અક્ષરો

લોગસસૂત્ર ૧ શ્લોક તથા ૬ ગાથાના માનવાણું છે. તેમાં ૨૮ પદોમાં, ૨૮ સંપદા છે^૨ અને અક્ષરો ૨૫૬ છે. તે નીચે મુજબ છે :—

પ્રથમ	શ્લોકમાં	૩૨
બીજી	ગાથામાં	૩૮
ત્રીજી	ગાથામાં	૩૬
ચોથી	ગાથામાં	૩૫
પાંચમી	ગાથામાં	૪૧
છઠ્ઠી	ગાથામાં	૩૬
સાતમી	ગાથામાં	૩૭
		૨૫૬

એક મત એવો છે કે જે લોગસસૂત્રના ૨૬૦ અક્ષરો છે એમ જણાવે છે.^૩ પરંતુ તે મત દેવવંદનની વિધિમાં પ્રથમ સ્તુતિ બાદ લોગસસૂત્ર બોલાયા પછી બોલાતા ‘સવ્વલોએ અરિહંતયેઈયાણં’ સૂત્રના ‘સવ્વલોએ’ એ ચાર અક્ષરોની ગણતરી લોગસસૂત્ર ભેગી કરે છે^૪ અને તેથી તે ગણતરી મુજબ ૨૬૦ અક્ષરો વાજબી ઠરે છે.

(૭)—૭. ચતુર્વિંશતિજિનસ્તવ-ભાવમંગલ

“હે ભગવન્ ! સ્તવ અને સ્તુતિરૂપ ભાવમંગલથી જીવ ક્યા લાભને પ્રાપ્ત કરે છે ?”^૫ એવા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાન જણાવે છે કે - હે ગૌતમ ! સ્તવ અને સ્તુતિરૂપ ભાવ મંગલથી જીવ જ્ઞાનબોધિ, દર્શનબોધિ અને ચારિત્રબોધિના લાભને પ્રાપ્ત કરે છે અને તે રીતે જ્ઞાનબોધિ, દર્શનબોધિ અને ચારિત્રબોધિનો લાભ થતાં તે જીવ કલ્પવિમાનમાં ઉત્પન્ન થવા પૂર્વક મોક્ષમાં જાય છે.

(૭)—૮. કાયોત્સર્ગ આદિના સમયમાં (લોગસસૂત્રનું) સ્મરણ

કાયોત્સર્ગ આદિના અને અસ્વાધ્યાયાદિના સમયમાં જ્યારે વાચિક પરાવર્તના ન થઈ શકે ત્યારે અનુપ્રેક્ષાથી જ શ્રુતની સ્મૃતિ વગેરે થાય છે. પરાવર્તનાથી સ્મૃતિનું વધારે ફળ છે. મન શૂન્ય

-
૨. નામથયાહસુ સંપય, પયસમ..... —દે. ભા. પૃ. ૩૨૦
૩. તત્ર દ્વે શતે ષષ્ઠ્યધિકે નામસ્તવદણ્ડકે —દે. ભા. પૃ. ૩૨૦
૪. સવ્વલોએ હત્યક્ષરચતુષ્કપ્રક્ષેપાત્— —દે. ભા. પૃ. ૩૨૦
૫. થયથુદ્ધમંગલેણં મંતે ! જીવે કિં જણેઈ ?, નાણદંસણચરિત્તબોહિલામં સંજણદ, નાણદંસણચરિત્તબોહિલામંસંપત્તેણં જીવે અંતકિરિયં કમ્પવિમાણોવવત્તિયં આરાહણં આરાહેઈ ॥૧૪॥

—ઉત્તરજ્ઞાનસૂત્રબૃહદ્વૃત્તિ, ૨૮મું અધ્યયન, પ. ૫૭૪ આ.

હોય એટલે કે પરાવર્તનાના અર્થઆદિમાં ઉપયોગ રહિત હોય તો પણ પૂર્વઅભ્યાસના યોગે મુખ વડે પરાવર્તના સંભવે છે; પણ સ્મરણ તો મનની અવહિતવૃત્તિમાં જ થઈ શકે. મંત્ર આરાધન વગેરેમાં પણ સ્મરણથી જ વિશેષ પ્રકારે સિદ્ધિ થાય છે. કહ્યું છે કે :—“અવરજવરવાળા સ્થાન કરતાં એકાંતમાં જપ કરવો શ્રેષ્ઠ છે; શાબ્દિક જપ કરતાં મૌન જપ અને મૌન જપ કરતાં માનસ જપ શ્રેષ્ઠ છે. આમ (ઉત્તરોત્તર) જપ વધારે વધારે પ્રશંસનીય છે.”^૧

(૭)—૯. પરિમાણ

જ્યારે એક અથવા તેથી વધારે લોગસ્સસૂત્રનો કાયોત્સર્ગ કરવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે એક લોગસ્સ સૂત્રની બરાબર ચાર નવકાર (લોગસ્સ સૂત્ર ન આવડતું હોય તો) ગણવાની પદ્ધતિ વર્તમાન કાળમાં પ્રચલિત છે. શ્રીસાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણમાં પણ ચાલીસ લોગસ્સસૂત્ર (ચંદેસુ નિમ્બલયરા સુધી) અને તેના ઉપર એક નવકારનો કાયોત્સર્ગ કરતી વેળા, તે (લોગસ્સસૂત્ર) ન આવડતું હોય તેને એકસો સાઠ નવકાર ગણવાના હોય છે.

એક લોગસ્સસૂત્ર (ચંદેસુ નિમ્બલયરા) સુધી ગણવાથી પચીસ શ્વાસોચ્છવાસ થાય છે, જ્યારે નવકારના આઠ શ્વાસોચ્છવાસ ગણતાં ચાર નવકાર ગણવાથી બત્રીસ શ્વાસોચ્છવાસ થાય છે. આ પ્રથા ચાલુ છે, તેની અહીં નોંધ છે.

(૭)—૧૦. તુલનાત્મક વિચારણા

(અ) લોગસ્સસૂત્રમાં જે બોધિલાભ (આરુગ્ગબોહિલાભ) અને શ્રેષ્ઠ ભાવસમાધિ (સમાહિવરમુત્તમ) ની યાચના કરવામાં આવી છે તે જ વાત ‘શ્રી જયવીરરાયસૂત્ર’ની ૪થી ગાથામાં

.....

સમાહિમરણં ચ બોહિલાભો અ ।

સંપજ્જઝ મહ એઝં ।

તુહ નાહ પણામકરણેણં ॥૪॥

એ શબ્દો દ્વારા જણાવીને યાચના કરવામાં આવી છે.

‘શ્રી વંદિતુ’સૂત્રની ૪૭મી ગાથામાં પણ

‘દિતુ સમાહિં ચ બોહિં ચ’

એ ચોથા પાદથી એ જ યાચના કરવામાં આવી છે.

૧. કાયોત્સર્ગાદાવસ્વાધ્યાયિકાદૌ ચ પરાવર્તનાયા અયોગેऽનુપ્રેક્ષયૈવ શ્રુતસ્મૃત્યાદિ સ્યાત્, પરાવર્તનાતશ્ચ સ્મૃતે-
રધિકફલત્વં, મુખેન પરાવર્તના હિ મનસઃ શૂન્યત્વેऽપ્યભ્યાસવશાત્, સ્મૃતિસ્તુતમનસોઽવહિતવૃત્તાવેવ,
મન્ત્રારાધનાદાવપિ સ્મૃત્યૈવ વિશેષસિદ્ધિઃ, યદભ્યધાયિ—

સદ્કુલાદ્વિજને ભવ્યઃ, સશબ્દાન્મૌનવાન્ શુભઃ ।

મૌનજાન્માનસઃ શ્રેષ્ઠો, જાપઃ શ્લાઘ્યઃ પરઃ પરઃ ॥૧॥

—આચારપ્રદીપ પ. ૮૯ આ.

‘શ્રીઅજિતશાંતિસ્તવ’ની આઠમી ગાથાના ચોથા ચરણમાં—

‘સંતિમુળી મમ સંતિસમાહિવરં દિસડ ।’

થી પણ એ જ યાચના છે.

(આ) દિગંબર જૈન સંપ્રદાયના પ્રકાંડ વિદ્વાન શ્રીકુંદકુંદાચાર્ય જે ‘ભક્તિ’ નામની કૃતિઓ રચ્યાનું મનાય છે તે પૈકી ‘તિત્થચરમત્તિ’ માં શ્રીલોગસ્સસૂત્રની આઠ ગાથા સિવાયની ગાથાઓનો ભાવ સમાવિષ્ટ થયેલો જણાય છે.

(૭)—૧૧. અનુવાદ

લોગસ્સસૂત્રનો અનુવાદ ગુજરાતી, મરાઠી તેમ જ હિંદી ભાષામાં થયેલો જાણવામાં આવ્યો છે. તે ઉપરાંત જર્મન અને અંગ્રેજી ભાષામાં પણ તેનો અનુવાદ થયેલ છે.

(૭)—૧૨. લોગસ્સસૂત્ર અંગે સાહિત્ય

લોગસ્સસૂત્ર અંગે ઉલ્લેખો તથા વિવેચન નીચે દર્શાવેલા પ્રાચીન ગ્રંથોમાં પ્રાપ્ત થાય છે :-

ગ્રંથનું નામ	ગ્રંથકાર
૧. મહાનિસીહસુત્ત	શ્રી સુધર્માસ્વામીગણધર
૨. ઉત્તરજઝયણસુત્ત	શ્રી સુધર્માસ્વામીગણધર
૩. ચઉસરણપર્ણનય	શ્રુતસ્થવિર
૪. આવસ્સયનિજજુત્તિ	શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામી
૫. નંદિસુત્ત	શ્રી દેવવાચક
૬. આણુઓગદ્ધર	શ્રુતસ્થવિર
૭. આવસ્સયયુણિણ	શ્રીજિનદાસગણિમહત્તર
૮. આવસ્સયભાસ	શ્રીચિરંતનાચાર્ય
૯. આવસ્સયની હારિભદ્રીય ટીકા	શ્રીહરિભદ્રસૂરિ
૧૦. લલિતવિસ્તરા	શ્રીહરિભદ્રસૂરિ
૧૧. ચેઈયવંદણમહાભાસ	શ્રીશાંતિસૂરિ
૧૨. યોગશાસ્ત્રવિવરણ	શ્રીહેમચંદ્રસૂરિ
૧૩. દેવવંદનભાષ્ય	શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિ
૧૪. વન્દારુવૃત્તિ	શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિ
૧૫. આચારદિનકર	શ્રીવર્ધમાનસૂરિ
૧૬. ધર્મસંગ્રહ	શ્રીમાનવિજયઉપાધ્યાય

(૭)—૧૩. પ્રતિક્રમણની પીઠ અને તેનું દઢીકરણ

પ્રતિક્રમણના છ આવશ્યક અંગે ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય ઉપાધ્યાયભગવંત શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજ નીચે મુજબ જણાવે છે :—

“પડિક્કમણાનાં છ આવશ્યક કર્મનાં નામ લિખીઈ છઈ.

૧. દોષસંગ્રહ, ૨. આલોચના, ૩. પ્રતિક્રમણ, ૪. ક્ષામણવિધિ, ૫. વ્રણચિકિત્સા, ૬. ગુણધારણા.

તેન પ્રથમકર્મણિ આત્મસાક્ષિકદોષાલોચનયા દોષઙ્ગ્રહઃ કાર્યઃ । યતીનાં ‘સયણાસણ’-ગાથયા દોષઙ્ગ્રહઃ કાર્યઃ ।શ્રાદ્ધેન તુ અષ્ટગાથયા । એતેન - પ્રતિક્રમણપીઠં દર્શિતમ્ । પીઠદાઢ્યાર્થચતુર્વિશતિસ્તવઃ પઠનીયઃ ॥૧॥’

અર્થ :—

તેથી પ્રથમ આવશ્યકકર્મમાં આત્મસાક્ષીએ દોષોની આલોચના કરવા પૂર્વક દોષસંગ્રહ કરવો જોઈએ. સાધુઓએ ‘સયણાસણ’ એ ગાથા વડે દોષસંગ્રહ કરવો જોઈએ. જ્યારે શ્રાવકે તો (‘નાર્ણમિ દંસર્ણમિ અ’ વગેરે) આઠ ગાથા વડે. આ રીતે પ્રતિક્રમણનું પીઠ બતાવ્યું. પીઠની દઢતા માટે ચતુર્વિશતિસ્તવ બોલવો જોઈએ.

ગૂર્જરસાહિત્યસંગ્રહ, ભાગ ૨ જો. પૃ. ૧૧૦

-

તપ ઉપધાન

શ્રીલોગસ્સસૂત્રરૂપ શ્રુતજ્ઞાનના અધ્યયનની અનુજ્ઞા માટે વિનયોપધાનની વિધિ★

“હે ગૌતમ ! એકાન્તિક, આત્યન્તિક, પરમશાશ્વત, ધ્રુવ, નિરંતર એવા સર્વોત્તમ સુખના આકાંક્ષીએ સૌથી પ્રથમ આદરપૂર્વક સામાયિકથી માંડીને લોકબિન્દુ (ચૌદમું પૂર્વ) સુધીના બાર અંગ પ્રમાણના શ્રુતજ્ઞાનનું કાલ લક્ષ્યમાં રાખીને તથા આયંબિલ વગેરે વિધિપૂર્વક ઉપધાનથી હિંસા વગેરેનો ત્રિવિધે ત્રિવિધે ત્યાગ કરીને સ્વર-વ્યંજન-માત્રા-બિંદુ-પદ તથા અક્ષર જરા પણ ન્યૂન ન આવે એવી રીતે, પદચ્છેદ, ધોષબદ્ધતા, પૂર્વાનુપૂર્વી, પશ્ચાનુપૂર્વી તથા અનાનુપૂર્વીથી ખૂબ વિશુદ્ધ રીતે તેમ જ ભૂલ્યા વિના એકાગ્રતાપૂર્વક જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ.”

ઉપરનાં વાક્યો દ્વારા ચરમતીર્થપતિ શ્રીમહાવીરભગવંત શ્રીમહાનિસીહસુત્રમાં શ્રી પંચમંગલમહાશ્રુતસ્કંધ સૂત્ર અંગે જે નિર્દેશ કરે છે તે લોગસ્સસૂત્રના વિનય-ઉપધાનને પણ તેટલો જ લાગુ પડે છે.

તેની વિધિ દર્શાવતાં તે પરમોપકારી પરમેશ્વર જણાવે છે કે :—

“સુપ્રશસ્ત અને સુંદર તિથિ, કરણ, મુહૂર્ત, નક્ષત્ર, યોગ, લગ્ન અને ચન્દ્રબલ હોય ત્યારે,

★ કોઈ પણ સૂત્રનું અધ્યયન કરતાં પૂર્વે તે સૂત્રનું અધ્યયન કરવાની ગુરુમહારાજ પાસેથી અનુજ્ઞા પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ. તે સિવાય તે સૂત્રનું અધ્યયન કરવાનો જૈનશાસ્ત્રોમાં નિષેધ છે. તે અનુજ્ઞા મેળવવા માટે અમુક અમુક પ્રકારનાં તપ તથા અમુક અમુક પ્રકારની ક્રિયાઓ નિર્ણીત સમયપર્યંત કરવાની હોય છે અને એ રીતે તે તે સૂત્રો માટે નિર્ણીત કરેલ સમયપર્યન્ત કરાતી ક્રિયા તપ વગેરેને ઉપધાન કહેવામાં આવે છે. લોગસ્સસૂત્રરૂપ શ્રુતજ્ઞાનના અધ્યયનની અનુજ્ઞા મેળવવા માટે પણ આ રીતના ઉપધાન કરવાં જરૂરી ગણાયાં છે અને તેની વિધિ ઉપર મુજબ શાસ્ત્રકારોએ દર્શાવી છે.

જાતિ વગેરે આઠ મદ તથા આશંકાઓથી રહિત બનીને,
ભક્તિ અને બહુમાન પૂર્વક,

નિયાણા^૧ વિના ત્રણ ઉપવાસ પ્રમાણ તપ કરીને, જિન ચૈત્યમાં, જંતુરહિત પ્રદેશમાં, ભક્તિથી સભર બનીને, નતમસ્તકે, પ્રફુલ્લિત રોમરાજિ, વિકસિત વદનકમળ, પ્રશાંત, સૌમ્ય અને સ્થિરદૃષ્ટિ, નવાનવા સંવેગથી ઉછળતા, અત્યંત, નિરંતર અને અચિન્ત્ય એવા શુભ પરિણામ વિશેષથી ઉલ્લસિત આત્મવીર્ય અને પ્રતિસમય વૃદ્ધિ પામતા પ્રમોદથી વિશુદ્ધ, નિર્મળ, સ્થિર અંતઃકરણવાળા બનીને

જમીન ઉપર બે ઢીંચણ, બે કરકમલ તથા મસ્તક સ્થાપીને અંજલિપુટ રચીને
ધર્મતીર્થકરોના બિંબ પર દૃષ્ટિ તથા મનને સ્થિર કરીને દૃઢ ચારિત્ર્ય વગેરે ગુણ સંપદાથી સહિત,

અબાધિત ગુરુના મુખમાંથી નીકળેલ તેમના સંતોષ તથા કૃપાથી મળેલ.

સંસારસમુદ્રની અંદર નૌકા સમાન, મિથ્યાત્વના દોષથી નહીં હણાયેલ વિશિષ્ટ બુદ્ધિવાળા ગણધરભગવંતોએ રચેલ, સાત ગાથા પરિમાણવાળા શ્રીલોગસ્સસૂત્રની ચાર પદ અને બત્રીસ અક્ષર પ્રમાણવાળી પ્રથમ ગાથાનું અધ્યયન ત્રણ ઉપવાસ જેટલો તપ કરવા દ્વારા કરવું જોઈએ. એટલે કે મોટા વિસ્તારથી અત્યંત સ્ફુટ, નિપુણ અને શંકારહિતપણે સૂત્ર તેમ જ અર્થોને અનેક પ્રકારે સાંભળીને અવધારણ કરવા જોઈએ.

ત્યાર બાદ બીજી, ત્રીજી અને ચોથી ગાથાનું અધ્યયન છ ઉપવાસ જેટલો તપ કરવા દ્વારા કરવું જોઈએ.

તે જ પ્રમાણે પાંચમી, છઠ્ઠી તથા સાતમી ગાથાનું અધ્યયન સાડા છ ઉપવાસ જેટલો તપ કરવા દ્વારા કરવું જોઈએ.

આ રીતે વિધિપૂર્વક લોગસ્સસૂત્રરૂપ શ્રુતજ્ઞાનના અધ્યયનની અનુજ્ઞા પ્રાપ્ત કરવાનો નિર્દેશ કરતો પાઠ 'સિરિમહાનિસીહસુત્ત' માં નીચે પ્રમાણે પ્રાપ્ત થાય છે :—

ચઝવીસથયં ઈગેણં છટ્ટેણં, ઈગેણં ચઝથેણં પળવીસાઈ આયંબિલેહિં ।

—સિરિમહાનિસીહસુત્ત

જે કોઈ આ રીતે અન્ય સર્વ કહેલી વિધિઓનું અતિક્રમણ કર્યા વિના ઉપધાન તપને કરે

૧. આલોક અને પરલોકના સુખોની માગણી તે નિયાણું.

પાઠનોંધ—

જગદ્ગુરુ આચાર્ય શ્રીમદ્વિજય હીરસૂરીશ્વરજીમહારાજ દરરોજ લોગસ્સસૂત્રની નવકારવાળી ગણતા હતા. એવો ઉલ્લેખ 'હીરવિજયસૂરિરાસ'માં ઉપલબ્ધ થાય છે.

છે તે પ્રિયધર્મી, દૃઢધર્મી, એકાંત ભક્તિયુક્ત, સૂત્ર અને અર્થની અંદર અનુરાગી મનવાળો, શ્રદ્ધા તથા સંવેગથી યુક્ત બનેલો, ભવરૂપી કારાવાસમાં ગર્ભવાસની અનેકવિધ પીડાઓને વારંવાર પામતો નથી.”

જપમાલિકા :

લોગસ્સ-સૂત્રના ઉપધાન દરમ્યાન દરરોજ સંપૂર્ણ લોગસ્સસૂત્રનો જપ, માળાના ત્રણ આવર્તન દ્વારા કરવાનો હોય છે. તેથી દરરોજ ૩૨૪ વાર લોગસ્સ સૂત્રનું સ્મરણ થાય છે અને ઉપધાનના ૨૮ દિવસોમાં એકંદર ૮૦૭૨ વાર સ્મરણ થાય છે.

-

લોગસસૂત્રની દેહરચના

૧. ભાષા—લોગસસૂત્ર એ આવશ્યકસૂત્રોનો એક અંશ હોવાથી એની ભાષા અર્ધમાગધી અથવા આર્ષ પ્રાકૃત છે. દિગંબરો પણ આ સૂત્રને ભાષાના ભેદ સિવાય તે જ સ્વરૂપમાં સ્વીકારે છે અને તેનો પાઠ આ ગ્રંથના ‘પરિશિષ્ટવિભાગ’માં આપવામાં આવ્યો છે.

૨. છંદ—લોગસસૂત્રની ગાથાઓનો છંદની દૃષ્ટિએ વિચાર કરીએ તો પ્રથમ પદ્ય ‘સિલોગ’ છંદમાં છે અને બાકીનાં છ પદ્યો ‘ગાહા’ છંદમાં છે.

૩. પદ્યાત્મક રચના—લોગસસૂત્ર સર્વાંશે પદ્યાત્મક રચના છે. તેમાં એકંદર સાત પદ્યો છે. આ પદ્યોને સૂરિપુરંદર શ્રીહરિભદ્રસૂરિએ આવસસયનિજજુત્તિ ઉપરની પોતાની વૃત્તિમાં ‘સૂત્રગાથા’ રૂપે દર્શાવ્યા છે.

૪. પારિભાષિક શબ્દો—છંદોની વિચારણા કરવામાં કેટલાક પારિભાષિક શબ્દોનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે, તેનો અર્થ નીચે મુજબ સમજવો ઘટે છે :—

માત્રા—છંદોને માપવાનો એક પ્રકાર-ઘટક. હ્રસ્વની માત્રા એક ગણાય છે અને દીર્ઘની માત્રા બે ગણાય છે.

ગણ—અક્ષર કે માત્રાના સમુદાયને ગણ કહે છે. આવા ગણો બે પ્રકારના છે—
અક્ષરગણ અને માત્રાગણ.

ચતુષ્કલ—ચાર માત્રાનો ગણ.

પાદ—ચરણ, શ્લોકનો ચોથો ભાગ.

પૂર્વાર્ધ—શ્લોકનો ઉપરનો અર્ધો ભાગ એટલે કે પ્રથમના બે પાદો.

ઉત્તરાર્ધ—શ્લોકનો નીચેનો અર્ધો ભાગ એટલે કે નીચેના બે પાદો.

ઉત્થાપનિકા—છંદ જાણવા માટે અક્ષર-ગણ કે માત્રા-ગણનો મેળ કેવી રીતે બેસે છે તે

દર્શાવનારી રીતિ.

(પ) સિલોગ—સિલોગ એ પ્રાકૃત ભાષાનો અતિપ્રાચીન છંદ છે, કારણ કે જૈનાગમોમાં તે ઘણે સ્થળે વપરાયેલો છે. પ્રથમ તેનાં ત્રણ ચરણો આઠ અક્ષરનાં અને ચોથું ચરણ આઠ કે નવ અક્ષરનું રહેતું.

શ્રીઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર, દશવૈકાલિકસૂત્ર વગેરેમાં નવ અક્ષરવાળા ઘણા શ્લોકો નજરે પડે છે. નમસ્કાર-મહામંત્રની ચૂલિકામાં પણ ચોથું ચરણ નવ અક્ષરનું છે. પછીના કાલમાં તેનાં ચારે ચરણો આઠ અક્ષરનાં જ હોવાં જોઈએ તેવો ક્રમ સ્થિર થયેલો જણાય છે. ત્યાર પછી તેમાંનો પાંચમો અક્ષર લઘુ તથા છટ્ટો ગુરુ હોવો જોઈએ, તેવું ધોરણ સ્થાપિત થયેલું જણાય છે. ચઉવીસત્થય અથવા લોગસ્સસૂત્રની પહેલી ગાથાનાં ચારે ચરણો આઠ અક્ષરોવાળાં છે, પણ તેમાં પાંચમો લઘુ નથી અને છટ્ટો ગુરુ નથી. એટલે આ સુધારો પાછળથી થયો છે તેમ માનવાને કારણ મળે છે. પરંતુ આ ધોરણમાં પણ કાલક્રમે સુધારો થયો છે અને તેના બીજા તથા ચોથા પાદનો સાતમો અક્ષર લઘુ રાખવો તેવું ધોરણ સ્વીકારાયેલું છે.

ભેદ-વિશેષથી અનુષ્ટુપ્-છંદોનો સમુદાય અસંખ્ય છે. તેમાં લક્ષ્ય અનુસાર શ્રવ્યતાની પ્રધાનતા જાણવી. તાત્પર્ય કે સાંભળવામાં મધુર લાગે તે પ્રમાણે અક્ષર-યોજના કરવી.

સિલોગ અથવા શ્લોકનું સ્વરૂપ કાલક્રમે પરિવર્તન પામ્યું છે. પરંતુ જેમાં ચાર ચરણ આઠ અક્ષરનાં હોય તે અહીં છે અને તે પહેલી ગાથાને લાગુ પડે છે.

સંસ્કૃત સાહિત્યમાં અષ્ટાક્ષરી વૃત્તને અનુષ્ટુપ્ની જાતિ ગણવામાં આવે છે અને તેના ૨૫૬ ભેદો મનાય છે.

અહીં સિલોગ કયા ભેદનો નિર્દેશ કરે છે, તે દર્શાવવું બહુ કઠિન છે.

સિલોગ છંદના ભેદો અનેક હોવાથી તેના બોલવા અંગે છંદવિદો કંઈ જણાવતા નથી, પરંતુ સાંભળવામાં મધુર લાગે તે પ્રમાણે બોલી શકાય છે.

(૬) ગાહા—ગાહા એ પણ પ્રાકૃત ભાષાનો અતિપ્રાચીન છંદ છે અને તે જૈન આગમોમાં તથા અન્ય સૂત્રાદિમાં મહર્ષિઓ દ્વારા વિપુલ પ્રમાણમાં વપરાયેલો હોવાથી પવિત્ર મનાય છે સંસ્કૃતસાહિત્યમાં તેને આર્યા-છંદ કહે છે.

સર્વ ગાહા-ગાથાઓનાં સોળ અંશ (ભાગ) અવશ્ય કરવા. તેમાં તેર અંશ ચતુર્માત્રાવાળા, બે અંશ બે માત્રાવાળા અને એક અંશ એક માત્રાવાળો કરવો.

સાત શરો (ચતુર્માત્રાવાળા અંશો કે ગણો) કમલાંત એટલે દીર્ઘાન્ત કરવા. છટ્ટો શર નભ ગણ એટલે જગણ (। ડ ।) અથવા સર્વ લઘુ અક્ષરવાળો કરવો અને વિષમ એટલે પહેલો, ત્રીજો, પાંચમો અને સાતમો ગણ જગણ રહિત કરવો. ગાહાના બીજા અર્ધમાં છટ્ટો અંશ લઘુ હોવો જોઈએ.

ગાહાના આ લક્ષણને ધ્યાનમાં લેતાં તેમાં પૂર્વાર્ધ અને ઉત્તરાર્ધ એવા બે વિભાગો જણાય છે, પરન્તુ પાછળના છંદશાસ્ત્રીઓએ તેનાં ચાર ચરણો કલ્પીને તેનું લક્ષણ સ્થાપ્યું છે.

પહેલા ચરણમાં બાર માત્રા, બીજા ચરણમાં અઢાર માત્રા, ત્રીજા ચરણમાં પહેલાનાં જેટલી જ એટલે બાર માત્રા અને ચોથા ચરણમાં પંદર માત્રા. એ ગાહાનું લક્ષણ છે.

ગાહા બોલવા અંગે છંદશાસ્ત્રીઓનું સૂચન એવું છે કે—પહેલું પાદ હંસની પેઠે ધીમેથી બોલવું, બીજું પાદ સિંહની ગર્જનાની પેઠે ઊંચેથી બોલવું, ત્રીજું પાદ ગજગતિની જેમ લલિતપણે ઉચ્ચારવું અને ચોથું પાદ સર્પની ગતિની જેમ ડોલતાં ગાવું.^૧

સિલોગના તથા ગાહાના ઉપર્યુક્ત લક્ષણો લોગસસૂત્રની સાત ગાથાઓને કેવી રીતે લાગુ પડે છે તે જોઈએ.

૭—પહેલી ગાથાની ઉત્થાપનિકા

છંદ-સિલોગ

પહેલું પાદ	લો ગ સ્સ ડ જ્જો અ ગ રે
	— — — — — — — —
માત્રા ગણ	ગા ગા લ ગા ગા લ લ ગા
વર્ણ સંખ્યા	૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭ ૮
બીજું પાદ	થ મ્મ ત્તિ ત્થ ય રે જિ ણે
	— — — — — — — —
માત્રા ગણ	ગા લ ગા લ લ ગા લ ગા
વર્ણ સંખ્યા	૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭ ૮
ત્રીજું પાદ	અ રિ હં તે ક્કિ ત્ત ઙ્ગ સ્સં
	— — — — — — — —
માત્રા ગણ	લ લ ગા ગા ગા લ ગા ગા
વર્ણ સંખ્યા	૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭ ૮
ચોથું પાદ	ચ ડ વી સં પિ કે વ લી ॥૧॥
	— — — — — — — —
માત્રા ગણ	લ લ ગા ગા લ ગા લ ગા
વર્ણ સંખ્યા	૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭ ૮

૧. પદમં વી (મિ) હંસપઅં, બીઁ સિહસ્સ વિક્રમં જાઆ ।

તી (તઈ) ઁ ગઅવર-લુ(લ)લિઅં, અહિવરલુલિઅં ચડ્થઁ ગાહા ॥

—પ્રાકૃતપિંગલ, સૂત્ર ૫૬

આ ગાથાના ચારે ચરણો આઠ આઠ અક્ષરોનાં છે. સિલોગ છંદ એ અનુષ્ટુપ્ છંદનો એક ભેદ છે. તેમાં પહેલા તથા ત્રીજા પાદનો પાંચમો અક્ષર ગુરુ તથા છઠ્ઠો અક્ષર લઘુ છે અને બીજા તથા ચોથા પાદનો પાંચમો અક્ષર લઘુ તથા છઠ્ઠો અક્ષર ગુરુ છે તથા તેમાં પહેલા બીજા તથા ચોથા પાદનો સાતમો અક્ષર લઘુ છે અને ત્રીજા પાદનો સાતમો અક્ષર ગુરુ છે.

ભેદ વિશેષથી અનુષ્ટુપ્ છંદનો સમુદાય અસંખ્ય છે. તેમાં લક્ષ્ય અનુસાર શ્રવ્યતાની પ્રધાનતા જાણવી. તાત્પર્ય કે સાંભળવામાં મધુર લાગે તે પ્રમાણે અક્ષર યોજના હોય છે. આ અનુષ્ટુપ્નો કયો ભેદ છે, તે નિર્ણયાત્મક રીતે દર્શાવી શકાતું નથી.

૮—બીજી ગાથાની ઉત્થાપનિકા

છંદ-હંસી નામની ગાથા

	૧	૨	૩	
પહેલું પાદ	૩	૪	૫	૬
	—	—	—	—
માત્રા ગણ	૩	૪	૫	૬
	—	—	—	—
ગણની જાત	ચતુ	+	ચતુ	+ ચતુ = ૧૨ માત્રા
	—		—	—
ગણની સંખ્યા	૧	૨	૩	
	૪	૫	૬	૭
બીજું પાદ	૪	૫	૬	૭
	—	—	—	—
માત્રા ગણ	૪	૫	૬	૭
	—	—	—	—
ગણની જાત	ચતુ	+	ચતુ	+ ચતુ + ચતુ + ગુરુ = ૧૮ માત્રા
	—		—	—
ગણની સંખ્યા	૪	૫	૬	૭
(ચાલુ)				
	૮	૧૦	૧૧	
ત્રીજું પાદ	૮	૧૦	૧૧	
	—	—	—	—
માત્રા ગણ	૮	૧૦	૧૧	
	—	—	—	—
ગણની જાત	ચતુ	+	ચતુ	+ ચતુ = ૧૨ માત્રા
	—		—	—
ગણની સંખ્યા	૮	૮	૧૦	
(ચાલુ)				

	૧૨	૧૩	૧૪	૧૫	૧૬
ચોથું પાદ	જિ ણં ચ	ઞં દ ષ્ષ	હં વં દે	૥૨૥	
માત્રા ગણ	લ ગા લ	ગા ગા લ	ગા ગા ગા		
ગણની જાત	ચતુ	ચતુ+લઘુ	ચતુ+ગુરુ	= ૧૫ માત્રા	
ગણની સંખ્યા	૧૧	૧૨ ૧	૧૩ ૨		
(ચાલુ)					

લોગસસૂત્રની આ બીજી ગાથા છે. તેના સોળ અંશો કરવામાં આવ્યા છે. નિર્દિષ્ટ ગણાંક ઉપરથી તેમાં તેર ચતુષ્કલો, બે ગુરુ અને એક લઘુ છે. તેમાં સાત ચતુષ્કલો અને બે અંશો એટલે કે નવ અંશો દીર્ઘાન્ત છે. ગાથાના પૂર્વાર્ધનો છઠ્ઠો અંશ જગણ છે અને ઉત્તરાર્ધનો છઠ્ઠો અંશ એટલે કે માત્રાનો ચૌદમો અંશ લઘુ છે.

આ ગાથામાં બાર અનુસ્વાર હોવાથી મનોહરા કહેવાય છે અને ૨૧ લઘુ અને ૧૮ ગુરુ છે એટલે તે 'હંસી' નામની ગાહા છે.

૯—ત્રીજી ગાથાની ઉત્થાપનિકા
છંદ-લક્ષ્મી નામની ગાહા

	૧	૨	૩	
પહેલું પાદ	સુ વિ હિં	ચ પુ ષ્ફ	દં તં	
માત્રા ગણ	લ લ ગા	લ ગા લ	ગા ગા	
ગણની જાત	ચતુ	ચતુ	ચતુ	= ૧૨ માત્રા
ગણની સંખ્યા	૧	૨	૩	
	૪	૫	૬	૭ ૮
બીજું પાદ	સી અ લ - સિ જ્ઞં -	સ વા સુ -	પુ જ્ઞં ચ	
માત્રા ગણ	ગા લ લ	ગા ગા	લ ગા લ	ગા ગા ગા
ગણની જાત	ચતુ	ચતુ	ચતુ	ચતુ+ગુરુ=૧૮ માત્રા
ગણની સંખ્યા	૪	૫	૬	૭ ૧
(ચાલુ)				

	૮	૧૦	૧૧	
ત્રીથું પાદ	વિ મ લ મ -	ણં તં	ચ જિ ણં	
	— — — —	— —	— — —	
માત્રા ગણ	લ લ લ લ	ગા ગા	લ લ ગા	
	—————	—————	—————	
ગણની જાત	ચતુ	+ ચતુ	+ ચતુ = ૧૨ માત્રા	
	—	—	—	
ગણની સંખ્યા (ચાલુ)	૮	૮	૧૦	

	૧૨	૧૩	૧૪	૧૫	૧૬	
ચોથું પાદ	ધ મ્મં સં	તિં ચ	વં દા	મિ	॥૩॥	
	— — — —	— —	— — —	—		
માત્રા ગણ	ગા ગા ગા ગા	લ ગા ગા ગા				
	—————	—————	—————	—————	—————	
ગણની જાત	ચતુ + ચતુ + લઘુ	+ ચતુ + ગુરુ = ૧૫ માત્રા				
	— — — —	— — — —	— — — —	— — — —	— — — —	
ગણની સંખ્યા (ચાલુ)	૧૧	૧૨	૧	૧૩	૨	

લોગસ્સસૂત્રની આ ત્રીજી ગાથા છે. તેના સોળ અંશો કરવામાં આવ્યા છે, નિર્દિષ્ટ ગણાંક ઉપરથી તેમાં તેર ચતુષ્કલો, બે ગુરુ અને એક લઘુ છે. તેમાં નવ ચતુષ્કલો અને બે અંશો એટલે કે ૧૧ અંશો દીર્ઘાંત છે. ગાથાના પૂર્વાર્દ્ધનો છઠ્ઠો અંશ જગણ છે અને ઉત્તરાર્દ્ધનો છઠ્ઠો અંશ એટલે કે માત્રાનો ચૌદમો અંશ લઘુ છે.

આ ગાથામાં બાર અનુસ્વાર હોવાથી મનોહરા કહેવાય છે અને ૧૫ લઘુ તથા ૨૧ ગુરુ છે, એટલે તે 'લક્ષ્મી' નામની ગાહા છે.

૧૦—ચોથી ગાથાની ઉત્થાપનિકા છંદ—માધવી નામની ગાહા

	૧	૨	૩	
પહેલું પાદ	કું થું અ	રં ચ મ	લિં	
	— — —	— — —	—	
માત્રા ગણ	ગા ગા	લ ગા લ	ગા ગા	
	—————	—————	—————	
ગણની જાત	ચતુ	+ ચતુ	+ ચતુ = ૧૨ માત્રા	
	—	—	—	
ગણની સંખ્યા	૧	૨	૩	

	૪		૫		૬		૭		૮
બીજું પાદ	વં દે		મુ ણિ સુ		વ્વ યં ન		મિ જિ ણં		ચ
માત્રા ગણ	ગા ગા		લ લ ગા		લ ગા લ		લ લ ગા ગા		
ગણની જાત	ચતુ	+	ચતુ	+	ચતુ	+	ચતુ	+	ગુરુ=૧૮ માત્રા
ગણની સંખ્યા (ચાલુ)	૪		૫		૬		૭		૧
	૯		૧૦		૧૧				
ત્રીજું પાદ	વં દા		મિ રિ ટ્ઠ		ને મિં				
માત્રા ગણ	ગા ગા		લ ગા લ		ગા ગા				
ગણની જાત	ચતુ	+	ચતુ	+	ચતુ	=	૧૨ માત્રા		
ગણની સંખ્યા (ચાલુ)	૮		૯		૧૦				
	૧૨		૧૩		૧૪		૧૫		૧૬
ચોથું પાદ	પા સં		ત હ વ		ઢ્ઢ મા ણં		ચ		॥૪॥
માત્રા ગણ	ગા ગા		લ લ ગા		લ ગા ગા ગા				
ગણની જાત	ચતુ	+	ચતુ	+	લઘુ	+	ચતુ	+	ગુરુ = ૧૫ માત્રા
ગણની સંખ્યા (ચાલુ)	૧૧		૧૨		૧		૧૩		૨

લોગસસસૂત્રની આ ચોથી ગાથા છે, તેના ૧૬ અંશો કરવામાં આવ્યા છે. નિર્દિષ્ટ ગણાંક ઉપરથી તેમાં તેર ચતુષ્કલો, બે ગુરુ અને એક લઘુ છે તેમાં ૧૦ ચતુષ્કલો અને બે અંશો એટલે કે બાર અંશો દીર્ઘાંત છે. ગાથાના પૂર્વાર્દનો છઠ્ઠો અંશ જગણ છે અને ઉત્તરાર્દનો છઠ્ઠો અંશ એટલે કે માત્રાનો ચૌદમો અંશ લઘુ છે.

આ ગાથામાં અગિયાર અનુસ્વાર હોવાથી મનોહરા કહેવાય છે અને ૧૩ લઘુ તથા ૨૨ ગુરુ છે, એટલે તે 'માધવી' નામની ગાહા છે.

૧૧—પાંચમી ગાથાની ઉત્થાપનિકા
છંદ—જાક્ષવી નામની ગાહા

	૧	૨	૩	
પહેલું પાદ	એ વં	મ એ અ	ભિ થુ આ	
	— —	— — —	— — —	
માત્રા ગણ	ગા ગા	લ ગા લ	લ લ ગા	
	— —	— — —	— — —	
ગણની જાત	ચતુ	+ ચતુ	+ ચતુ = ૧૨ માત્રા	
	—	—	—	
ગણની સંખ્યા	૧	૨	૩	
		૪	૫	૬
		૭	૮	
બીજું પાદ	વિ હુ	ય ર	ય મ લા	પ હી ણ જ ર મ ર
	— —	— — —	— — — —	— — — — —
માત્રા ગણ	લ લ લ લ	લ લ ગા	લ ગા લ	લ લ લ લ ગા
	— — — —	— — — —	— — — —	— — — — —
ગણની જાત	ચતુ	+ ચતુ	+ ચતુ	+ ચતુ + ગુરુ = ૧૮ માત્રા
	—	—	—	— —
ગણની સંખ્યા	૪	૫	૬	૭ ૧
(ચાલુ)				
	૯	૧૦	૧૧	
ત્રીજું પાદ	ચ ડ વી	સં પિ જિ	ણ વ રા	
	— — —	— — — —	— — — —	
માત્રા ગણ	લ લ ગા	ગા લ લ	લ લ ગા	
	— — —	— — — —	— — — —	
ગણની જાત	ચતુ	+ ચતુ	+ ચતુ = ૧૨ માત્રા	
	—	—	—	
ગણની સંખ્યા	૯	૯	૧૦	
(ચાલુ)				

	૧૨	૧૩	૧૪	૧૫	૧૬	
ચોથું પાદ	તિ	ત્થ	ય	સ	મે	પ સી યં તુ ॥૪॥
	—	—	—	—	—	—
માત્રા ગણ	ગા	ગા	લ	લ	ગા	લ ગા ગા ગા
	—	—	—	—	—	—
ગણની જાત	ચતુ	+	ચતુ	+	લઘુ	+
	—		—		—	—
ગણની સંખ્યા	૧૧		૧૨		૧	૧૩
(ચાલુ)						૨

લોગસસૂત્રની આ પાંચમી ગાથા છે. તેના સોળ અંશો કરવામાં આવ્યા છે, નિર્દિષ્ટ ગણાંક ઉપરથી તેમાં તેર ચતુષ્કલો બે ગુરુ અને એક લઘુ છે. તેમાં છ ચતુષ્કલો અને બે અંશો એટલે કે આઠ અંશો દીર્ઘાંત છે. ગાથાના પૂર્વાર્દ્ધનો છઠ્ઠો અંશ જગણ છે અને ઉત્તરાર્દ્ધનો છઠ્ઠો અંશ એટલે કે માત્રાનો ચૌદમો અંશ લઘુ છે.

આ ગાથામાં અગિયાર અનુસ્વાર હોવાથી મનોહરા કહેવાય છે અને ૨૫ લઘુ અને ૧૬ ગુરુ છે એટલે તે 'જાક્ષવી' નામની ગાહા છે.

૧૨—છઠ્ઠી ગાથાની ઉત્થાપનિકા
છંદ—લક્ષ્મી નામની ગાહા

	૧		૨		૩	
પહેલું પાદ	કિ	ત્તિ	ય	-	વં	દિ
	—	—	—	—	—	—
માત્રા ગણ	ગા	લ	લ		ગા	લ
	—	—	—		—	—
ગણની જાત	ચતુ	+	ચતુ	+	ચતુ	= ૧૨ માત્રા
	—		—		—	
ગણની સંખ્યા	૧		૨		૩	
	૪		૫		૬	૭
બીજું પાદ	જે	એ	લો	ગ	સ્સ	ઉ
	—	—	—	—	—	—
માત્રા ગણ	ગા	ગા	ગા	ગા	લ	ગા
	—	—	—	—	—	—
ગણની જાત	ચતુ	+	ચતુ	+	ચતુ	+
	—		—		—	—
ગણની સંખ્યા	૪		૫		૬	૭
(ચાલુ)						૧

	૯	૧૦	૧૧
ત્રીજું પાદ	આ રુ	ગ્ગ બો હિ	લા ભં
	— —	— — —	— —
માત્રા ગણ	ગા ગા	લ ગા લ	ગા ગા
	— — —	— — — —	— — —
ગણની જાત	ચતુ	+ ચતુ	+ ચતુ = ૧૨ માત્રા
	—	—	—
ગણની સંખ્યા	૯	૯	૧૦
(ચાલુ)			

	૧૨	૧૩	૧૪	૧૫	૧૬
ચોથું પાદ	સ મા હિ	વ ર મુ	ત્ત મં દિં	તુ	॥૬॥
	— — —	— — —	— — —	—	—
માત્રા ગણ	લ ગા લ	લ લ ગા	લ ગા ગા ગા		
	— — —	— — — —	— — — — —		
ગણની જાત	ચતુ	+ ચતુ	+ લઘુ	+ ચતુ	+ ગુરુ = ૧૫ માત્રા
	—	—	—	—	—
ગણની સંખ્યા	૧૧	૧૨	૧	૧૩	૨
(ચાલુ)					

લોગસસૂત્રની આ છઠ્ઠી ગાથા છે. તેના સોળ અંશો કરવામાં આવ્યા છે. નિર્દિષ્ટ ગણાંક ઉપરથી તેમાં તેર ચતુષ્કલો, બે ગુરુ અને એક લઘુ છે. તેમાં સાત ચતુષ્કલો અને બે અંશો એટલે કે નવ અંશો દીર્ઘાંત છે. ગાથાના પૂર્વાર્દ્ધનો છઠ્ઠો અંશ જગણ છે અને ઉત્તરાર્દ્ધનો છઠ્ઠો અંશ એટલે કે માત્રાનો ચૌદમો અંશ લઘુ છે.

આ ગાથામાં ચાર અનુસ્વાર હોવાથી મનોહરા કહેવાય છે અને પંદર લઘુ અને એકવીસ ગુરુ છે, એટલે તે 'લક્ષ્મી' નામની ગાહા છે.

૧૩—સાતમી ગાથાની ઉત્થાપનિકા

છંદ—વિદ્યુત્ નામની ગાહા

	૧	૨	૩
પહેલું પાદ	ચં દે	સુ નિ મ્મ	લ ય રા
	— —	— — —	— — —
માત્રા ગણ	ગા ગા	લ ગા લ	લ લ ગા
	— — —	— — — —	— — —
ગણની જાત	ચતુ	+ ચતુ	+ ચતુ = ૧૨ માત્રા
	—	—	—
ગણની સંખ્યા	૧	૨	૩

	૪	૫	૬	૭	૮	
બીજું પાદ	આ ઇ	ચ્ચે સુ	અ હિ	યં ષ	યા સ ચ	રા
	—	—	—	—	—	—
માત્રા ગણ	ગા ગા	ગા લ લ	લ ગા લ	ગા લ લ	લ ગા	
	—	—	—	—	—	—
ગણની જાત	ચતુ	+ ચતુ	+ ચતુ	+ ચતુ	+ ગુરુ	= ૧૮ માત્રા
	—	—	—	—	—	
ગણની સંખ્યા (ચાલુ)	૪	૫	૬	૭	૧	

	૯	૧૦	૧૧	
ત્રીજું પાદ	સા ગ ર	વ ર ગં	ભી રા	
	—	—	—	—
માત્રા ગણ	ગા લ લ	લ લ ગા	ગા ગા	
	—	—	—	—
ગણની જાત	ચતુ	+ ચતુ	+ ચતુ	= ૧૨ માત્રા
	—	—	—	
ગણની સંખ્યા (ચાલુ)	૯	૯	૧૦	

	૧૨	૧૩	૧૪	૧૫	૧૬	
ચોથું પાદ	સિ બ્દ્ધા	સિ બ્દ્ધિ	મ મ	દિ સં	તુ	॥૭॥
	—	—	—	—	—	—
માત્રા ગણ	ગા ગા	ગા ગા	લ લ લ	ગા ગા	ગા	
	—	—	—	—	—	—
ગણની જાત	ચતુ	+ ચતુ	+ લઘુ	+ ચતુ	+ ગુરુ	= ૧૫ માત્રા
	—	—	—	—	—	
ગણની સંખ્યા (ચાલુ)	૧૧	૧૨	૧	૧૩	૨	

લોગસ્સસૂત્રની આ સાતમી ગાથા છે. તેના સોળ અંશો કરવામાં આવ્યા છે. નિર્દિષ્ટ ગણાંક ઉપરથી તેમાં તેર ચતુષ્કલો, બે ગુરુ અને એક લઘુ છે. તેમાં સાત ચતુષ્કલો અને બે અંશો એટલે કે દશ અંશો દીર્ઘાંત છે. ગાથાના પૂર્વાર્દ્ધનો છઠ્ઠો અંશ જગણ છે અને ઉત્તરાર્દ્ધનો છઠ્ઠો અંશ એટલે કે માત્રાનો ચૌદમો અંશ લઘુ છે.

આ ગાથામાં પાંચ અનુસ્વાર હોવાથી મનોહરા છે અને ૧૭ લઘુ અને ૨૦ ગુરુ છે, એટલે તે 'વિદ્યુત્' નામની ગાહા છે.

‘સિરિમહાનિસીહસુત્ત’માં સૂત્રકાર ભગવંતે જણાવ્યું છે કે :— સ્વર, વ્યંજન, માત્રા, બિંદુ, પદ તથા અક્ષર જરા પણ ન્યૂન ન આવે એવી રીતે પદચ્છેદ, ઘોષબદ્ધતા, પૂર્વાનુપૂર્વી, પશ્ચાનુપૂર્વી તથા અનાનુપૂર્વીથી ખૂબ વિશુદ્ધ રીતે તેમ જ ભૂલ્યા વિના એકાગ્રતાપૂર્વક જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ.^૧

‘અણુઓગદ્વારસુત્ત’માં દ્રવ્યાવશ્યક કોને કહેવાય ? એ વસ્તુના પ્રસંગમાં ‘સૂત્ર કેવી રીતે ઉચ્ચારવું જોઈએ’ તે દર્શાવતાં સૂત્રકારે જણાવ્યું છે કે :—

“ગુરુએ ઉદાત્ત વગેરે ઘોષો જેવી રીતે કહ્યા હોય તેવી જ રીતે શિષ્યે બોલવા જોઈએ. તે ‘ઘોષસમ’ કહેવાય છે અને તે પછી જ્યારે તેનું પરાવર્તન કરવામાં આવે ત્યારે પણ તે ઉદાત્તાદિ ઘોષોથી અવિકલ રીતે પરાવર્તન કરવું જોઈએ. તે ‘પ્રતિપૂર્ણઘોષ’ કહેવાય છે.”^૨

લોગસસૂત્રના એક શ્લોકમાં અક્ષર મેળની તથા છ ગાથામાં માત્રા મેળની રચના કેવી સુંદર રીતે કરવામાં આવી છે તે આ પ્રકારે પિંગળની દૃષ્ટિએ ઉત્થાપનિકા પૂર્વક અભ્યાસ કરવાથી સમજાય તે હેતુથી તે રજૂ કરવામાં આવી છે. સૂત્રના ઉચ્ચારણ માટે જે અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે તે આનાથી સુગમ થશે તેવી આશા છે.

૧. સર-વંજન-મત્તા-બિન્દુ-પયક્ષરાણુગં પયચ્છેદઘોસબદ્ધયાણુપુલ્લિ પુલ્લાણુપલ્લિ(પચ્છાણુપુલ્લિ) અણાણુપુલ્લીણ સુવિસુદ્ધં અચોસ્કાયણ એતેણ સુવિત્રેયં । —સિરિમહાનિસીહસુત્તં (નમસ્કારસ્વાધ્યાય, પ્રા.વિ.) પૃ. ૩૭.
૨. ઘોષા ઉદાત્તાદયઃ તૈર્વાચનાચાર્યાભિહિત-ઘોષૈઃ સમં ઘોષસમં, યથા ગુરુણા અભિહિતા ઘોષાસ્તથા શિષ્યોઽપિ યત્ર શિક્ષતે તત્ ઘોષસમમિતિ ભાવઃઉદાત્તાદિ ઘોષૈરવિકલં પ્રતિપૂર્ણઘોષમ્ ઘોષસમમિતિ શિક્ષાકાલમધિકૃત્યોક્તં પ્રતિપૂર્ણઘોષં તુ પરાવર્તનાદિકાલમધિકૃત્યેતિ વિશેષઃ

—અણુઓગદ્વારસુત્ત પ. ૧૫ આ.

પંચષષ્ટિયંત્રગર્ભિત ચતુર્વિંશતિ જિનસ્તોત્રો તથા પંચષષ્ટિ યંત્રો

પંચષષ્ટિયંત્રોની રચના :

લોગસ્સસૂત્રમાં જે રીતે ચોવીસ તીર્થંકરભગવંતોની નામનિર્દેશપૂર્વક સ્તવના કરવામાં આવેલ છે તેવી જ રીતે ચોવીસ તીર્થંકરભગવંતો તેમ જ પચીસમા તીર્થંકર તરીકે શ્રીસંઘને ગણી તેમની સ્તવના કરતાં સ્તોત્રો પ્રાચીન મહામુનિવરોએ નિર્મિત કરેલાં છે.

તદુપરાંત તે સ્તોત્રો ઉપરથી યંત્રોની રચના પણ કરવામાં આવેલ છે. જેનાં નામ 'મહાસર્વતોભદ્ર, સર્વતોભદ્ર, અતિભવ્ય, ભવ્ય' વગેરે છે.

જે યંત્રના અંકોનો વિભિન્ન વિભિન્ન રીતે સરવાળો કરતાં બોતેર પ્રકારે પાંસઠનો સરવાળો આવે તે 'મહાસર્વતોભદ્ર' યંત્ર કહેવાય છે. બોતેર પ્રકારે પાંસઠનો સરવાળો ન આવતાં જેમ જેમ, ઓછા ઓછા પ્રકારે પાંસઠનો સરવાળો આવે તેમ તેમ તેને માટે 'સર્વતોભદ્ર, અતિભવ્ય, ભવ્ય' વગેરે નામકરણ કરવામાં આવે છે.

લોગસ્સસૂત્રની માફક તે સ્તોત્રો તથા યંત્રો શ્રી ચોવીસ તીર્થંકરભગવંતોના નામો સાથે સંબંધ રાખતા હોવાથી અહીં તે આપવામાં આવ્યા છે.

પંચષષ્ટિયંત્રોનો પ્રભાવ :

પંચષષ્ટિયંત્રના 'મહાસર્વતોભદ્ર' આદિ પ્રકારની રચના શ્રીજિનેશ્વરભગવંતોના નામરૂપ ચોવીસ અંકોમાં પચીસમો અંક ઉમેરવાથી થાય છે. આ પચીસમા અંકને તીર્થસ્વરૂપ-સંઘસ્વરૂપ સમજીને અથવા તેને શ્રીમલ્લિનાથભગવંતના દેહના પ્રમાણસૂચક અંક સમજીને ઉપર્યુક્ત ચોવીસ અંકમાં ઉમેરવામાં આવે છે.^૧

૧. કોઈ કોઈ સ્તોત્રકારોએ પચીસના અંકને શ્રીમલ્લિનાથભગવંતની કાયાના માપ તરીકે ગ્રહણ ક્ષેત્ર છે. જ્યારે બીજાઓએ પચીસમા તીર્થંકર શ્રીસંઘને માટે પચીસનો અંક ઉપયોગમાં લીધેલ છે.

આ યંત્રો મહા પ્રાભાવિક છે, તેમ જ પંચષષ્ટિયંત્રગર્ભિત સ્તવો પણ શ્રેષ્ઠ મંત્રસમાન, મહાપ્રાભાવિક-મહાચમત્કારિક છે. પંચષષ્ટિયંત્રગર્ભિત ચતુર્વિંશતિ જિનસ્તોત્રોમાં યંત્ર-પૂજનની વિધિ તથા ફલાદેશ આ રીતે આપવામાં આવેલ છે :

શુભ દિને પવિત્ર બની, શુભદ્રવ્યોથી, જાઈની કલમ વડે ચઢતા આંક લખવાપૂર્વક, તામ્રપત્ર ઉપર પંચષષ્ટિયંત્રનું વિધિપૂર્વક આલેખન કરીને તે વિધિના જ્ઞાતા ગુરુ પાસે યંત્રની પ્રતિષ્ઠા કરાવવી જોઈએ. ત્યાર બાદ તે યંત્રની ઘરમાં પ્રતિદિન પૂજા કરવાથી અથવા તો પૂર્વોક્ત રીતિથી શ્રેષ્ઠ ભૂર્જપત્ર ઉપર યા યંત્રને આલેખીને માદળિયામાં મઢાવી પુરુષે પોતાની જમણી ભુજાએ અને સ્ત્રીએ પોતાની ડાબી ભુજાએ બાંધવાથી ભૂત, પ્રેત, પિશાચ વગેરેના ઉપદ્રવો દૂર થાય છે, તેમ જ તેનાથી કોર્ટકચેરીના ઝઘડા, વાદ-વિવાદ વગેરેમાં જય થાય છે તથા સૌભાગ્ય અને સુખસંપત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રયાણ, સ્થિરવાસ, યુદ્ધ, વાદવિવાદ, રાજા આદિનું દર્શન, વશીકરણ, પુત્રપ્રાપ્તિ, ધનાભિલાષા, વિષમમાર્ગભય, અગ્નિનો ઉપદ્રવ, માનસિક ચિંતાઓ વગેરે સર્વ ઉપદ્રવો વખતે તે રક્ષા કરનાર બને છે. એટલું જ નહિ પરંતુ આ યંત્ર સકલ ગુણોનું નિધાન છે, કારણ કે તેમાં શ્રી ચોવીસેય તીર્થંકરભગવંતો પ્રતિષ્ઠિત થયેલા છે. આ યંત્રને હૃદયરૂપી કમલમાં જે કોઈ બુદ્ધિમાન ધ્યેયરૂપે ધારણ કરે છે તે મોક્ષલક્ષ્મીને પણ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. શ્રી પંચષષ્ટિયંત્રો આવાં પ્રભાવશાળી છે.

૧. પંચષષ્ટિયંત્ર^૧

(મહાસર્વતોભદ્રપ્રકાર)

૨૨	૩	૯	૧૫	૧૬
૧૪	૨૦	૨૧	૨	૮
૧	૭	૧૩	૧૯	૨૫
૧૮	૨૪	૫	૬	૧૨
૧૦	૧૧	૧૭	૨૩	૪

ઉપર દર્શાવેલ પંચષષ્ટિયંત્રનો નિર્દેશ કરતાં ત્રણ સ્તોત્રો સ્તોત્ર સાહિત્યમાં ઉપલબ્ધ થાય છે, જે પૈકી બે સંસ્કૃતમાં છે અને એક ગુજરાતી ભાષામાં છે.

સંસ્કૃતના બે સ્તોત્રો પૈકીનું પ્રથમ સ્તોત્ર શ્રીજયતિલકસૂરિના શિષ્યે બનાવેલ છે. તે પ્રમાણે તે સ્તોત્રના પ્રાંત ભાગે કરાયેલા નિર્દેશથી જાણવા મળે છે. તે ઘણાં પુસ્તકોમાં મુદ્રિત થયેલ છે.

બીજું સ્તોત્ર આચાર્ય લક્ષ્મીસૂરિકૃત છે અને તે કોષ્ઠક ચિંતામણિ ગ્રંથના પાછળના ક્ષેપક વિભાગમાંથી પ્રાપ્ત થયેલ છે. તે ત્રુટિત છે અને અઘાવધિ અમુદ્રિત છે.

૧. આ યંત્રને કોષ્ઠક ચિંતામણિક્ષેપકવિભાગમાં શુદ્ધ વર્ણોત્તમ કહેવામાં આવેલ છે.

ત્રીજું ^૧સ્તોત્ર (ગુજરાતી ભાષામાં) સ્થાનકવાસી મુનિ ધર્મસિંહે બનાવ્યાનું કહેવાય છે.

પંચગૃહ યંત્રનાં ત્રણે સ્તોત્રો અહીં ક્રમસર આપવામાં આવ્યાં છે. પંચષષ્ટિ યંત્રનો આ મહાસર્વતોભદ્ર પ્રકાર છે.

પ્રથમ સ્તોત્ર :—

પञ्चषष्टियन्त्रगर्भितं श्रीचतुर्विंशतिजिनस्तोत्रम्

આદૌ ^{૨૨}નેમિજિનં ^૩નૌમિ, ^૧સમ્ભવં ^{૧૬}સુવિધિં તથા ।
 ધર્મનાથં ^{૧૫}મહાદેવં, ^{૨૦}શાન્તિં ^{૨૧}શાન્તિકરં સદા ॥૧॥
 અનન્તં ^{૧૪}સુવ્રતં ^{૨૦}ભક્ત્યા, ^{૨૧}નમિનાથં જિનોત્તમમ્ ।
 અજિતં ^{૨૨}જિતકન્દર્પં, ^{૨૩}ચન્દ્રં ^{૨૪}ચન્દ્રસમપ્રભમ્ ॥૨॥
 આદિનાથં ^૧તથા ^૨દેવં, ^૩સુપાર્શ્વં ^૪વિમલં ^૫જિનમ્ ।
 મલ્લિનાથં ^૬ગુણોપેતં, ^૭ધનુષાં ^૮પञ्ચવિंશતિમ્ ॥૩॥
 અરનાથં ^૯મહાવીરં, ^{૧૦}સુમતિં ^{૧૧}ચ જગદ્ગુરુમ્ ।
 શ્રીપદ્મપ્રભનામાનં, ^{૧૨}વાસુપૂજ્યં ^{૧૩}સુરૈર્નતમ્ ॥૪॥
 શીતલં ^{૧૪}શીતલં ^{૧૫}લોકે, ^{૧૬}શ્રેયાંસં ^{૧૭}શ્રેયસે સદા ।
 કુન્થુનાથં ^{૧૮}ચ ^{૧૯}વામેયં, ^{૨૦}શ્રીઅભિનન્દનં ^{૨૧}જિનમ્ ॥૫॥
 જિનાનાં ^{૨૨}નામભિર્બદ્ધઃ, ^{૨૩}પञ्चषष्टिसमुद्भवः ।
 યન્ત્રોડયં ^{૨૪}રાજતે ^{૨૫}યત્ર, ^{૨૬}તત્ર ^{૨૭}સૌખ્યં ^{૨૮}નિરન્તરમ્ ॥૬॥
 યસ્મિન્ગૃહે ^{૨૯}મહાભક્ત્યા, ^{૩૦}યન્ત્રોડયં ^{૩૧}પૂજ્યતે ^{૩૨}બુદ્ધેઃ ।
 ભૂતપ્રેતપિશાચાદિ-^{૩૩}ભયં ^{૩૪}તત્ર ^{૩૫}ન ^{૩૬}વિદ્યતે ॥૭॥
 સકલગુણનિધાનં, ^{૩૭}યન્ત્રમેનં ^{૩૮}વિશુદ્ધં,
 હૃદયકમલકોષે, ^{૩૯}ધીમતાં ^{૪૦}ધ્યેયરૂપમ્ ।
 જયતિલકગુરુશ્રી-^{૪૧}સૂરિરાજસ્ય ^{૪૨}શિષ્યો
 વદતિ ^{૪૩}સુખનિદાનં ^{૪૪}મોક્ષલક્ષ્મીનિવાસમ્ ॥૮॥

બીજું સ્તોત્ર :—

આદૌ ^{૨૨}નેમિજિનં ^૩ચ ^૧સંભવજિનં ^{૧૬}શ્રીપુષ્પદન્તપ્રભુમ્ ।
 ધર્મ ^{૨૦}શાન્તિમનન્તસુવ્રતજિનો ^{૨૧}.... ૨૨

૧. આ સ્તોત્ર પ્રો. શ્રી હીરાલાલ ૨૦ કાપડિયા દ્વારા અમને પ્રાપ્ત થયેલ છે.

★ ઉપર્યુક્ત સ્તોત્ર એ વિજયલક્ષ્મીસૂરિકૃત 'ચતુર્યંત્રગર્ભિતપંચષષ્ટિસ્તોત્ર' કે જે ૧૧ ગાથા પ્રમાણ છે. તેનો ગાથા ૭થી ૧૧ સુધીનો એક વિભાગ છે. આ સ્તોત્રની ૭મી તથા ૮મી ગાથા ખંડિત છે.

જુઓ - કોષકચિન્તામણિ પ. ૮૪. અ. હસ્તલિખિત પ્રતની ફોટો કોપી

.... भक्त्या सुपार्श्वप्रभुम् ।
 सर्वं श्री विमलं च मल्लिममलं संघं ततोऽरंप्रभुम् ॥७॥

श्रीवीरं सुमतिं च षष्ठमजिनं श्रीवासुपूज्यं प्रभुं,

.... २३ २४ २५ २६
 श्रीमत्पार्श्वजिनाभिनन्दनजिनौतीर्थकराख्यावली
 बद्धं स्तोत्रमिदं सदा जयकरं श्रीपञ्चषष्ठीयकम् ॥८॥

क्षत्रियब्राह्मणवैश्यशूद्रकचतुर्वर्णैश्चतुर्धार्च्यते,
 यन्त्रोऽयं विधिना प्रतिष्ठितवरो यस्मिन्गृहे नित्यशः ।
 तस्मिन्प्रेतपिशाचभूतरिपुर-क्षोडाकिनीशाकिनी
 वैतालादिभयं भवेन्न हि पुनः सौभाग्यसौख्यावलिः ॥९॥

पूतात्मेन सुजातिलेखिनिकयैकाङ्कादिसङ्ख्याष्टक-
 ग्रन्थालेखितकांस्यभाजनगतं यन्त्रं स्ववर्णाश्रितम् ।
 यद्वा पूजितयन्त्रकं च पयसा प्रक्षाल्य भक्त्या भवेत्
 शीघ्रं तस्य जलस्य पानकरणाद् भूतादिदोषक्षयः ॥१०॥

प्रागीत्या वरभूर्यपत्रलिखितं, बध्नाति यन्त्रं यदा,
 भक्त्या स्वीयभुजे तदा खलु भवेत् भूतादिदोषक्षयः ।
 राज्यादौ च जयः प्रभातसमये, स्तोत्रं पठेद् यः पुनः ।
 ध्येयं बुद्धिमत्तां च तस्य विलसत्सौभाग्यलक्ष्मीर्भवेत् ॥११॥

त्रीशुं स्तोत्रः—

श्रीनेमीश्वरं संभव शांभु, सुविधि धर्म शान्ति अभिराम;
 अनन्त सुप्रत नमिनाथ सुज्जज्ञ, श्रीजिनवर मुञ्ज करो कल्याण ॥१॥

अजितनाथ चंद्रप्रभ धीर, आदीश्वर सुपार्श्व गंभीर;
 विमलनाथ विमल जगज्जज्ञ, श्री जिनवर मुञ्ज करो कल्याण ॥२॥

मल्लिनाथ जिन मंगणरूप, पयवीस धनुष्य सुंदर स्वरूप;
 श्री अरनाथ नमुं वर्धमानं, श्रीजिनवर मुञ्ज करो कल्याण ॥३॥

सुमति पद्मप्रभ अवतंस, वासुपूज्य शीतल श्रेयांस;
 कुंभु पार्श्व अभिनंदन भाश, श्रीजिनवर मुञ्ज करो कल्याण ॥४॥

ओशी पेरे जिनवरञ्च संभारीये, दुःख दारिद्र्य विघ्न निवारीये;
 पथीसे पांसठ परमाश, श्रीजिनवर मुञ्ज करो कल्याण ॥५॥

એમ ભણતાં દુઃખ નાવે કદા, નિજ પાસે જો રાખો સદા;
ધરીયે પંચ તણું, મન ધ્યાન, શ્રીજિનવર મુજ કરો કલ્યાણ ॥૬॥
શ્રીજિનવર નામે વંછિત મળે, મનવંછિત સહુ આશા ફળે;
ધર્મસિંહમુનિ નામ નિધાન, શ્રીજિનવર મુજ કરો કલ્યાણ ॥૭॥

૨. પંચષષ્ટિયંત્ર

(મહાસર્વતોભદ્રપ્રકાર)

૧૫	૮	૧	૨૪	૧૭
૧૬	૧૪	૭	૫	૨૩
૨૨	૨૦	૧૩	૬	૪
૩	૨૧	૧૯	૧૨	૧૦
૯	૨	૨૫	૧૮	૧૧

ઉપર દર્શાવેલ પંચષષ્ટિયંત્રનો નિર્દેશ કરતું એક સંપૂર્ણ સ્તોત્ર તથા બીજા સ્તોત્રનો એક અંશ ઉપલબ્ધ થાય છે. તે બન્ને ય સંસ્કૃતમાં છે.

પ્રથમ સ્તોત્ર મુનિ *નેત્રસિંહ કવિની રચના છે, એમ સ્તોત્રના પ્રાન્ત ભાગે થયેલા ઉલ્લેખ દ્વારા સમજાય છે.

બીજું સ્તોત્ર વિજયલક્ષ્મીસૂરિકૃત ૧૧ ગાથા પ્રમાણ પંચષષ્ટિયંત્ર સ્તોત્રનો ગાથા ૩ તથા ૪ પૂરતો અંશ છે.

પ્રથમ સ્તોત્ર અનેક સ્થાને મુદ્રિત થયેલ છે. બીજો સ્તોત્રાંશ કોષ્ટકચિંતામણિ નામના હસ્તલિખિત ગ્રંથના ક્ષેપક વિભાગમાંથી પ્રાપ્ત થયેલ છે.

આ પ્રમાણે એક સ્તોત્ર તથા બીજા સ્તોત્રનો જરૂરી અંશ અહીં ક્રમવાર આપવામાં આવ્યા છે.

વિજયલક્ષ્મીસૂરિકૃત ૧૧ ગાથા પ્રમાણ સ્તોત્રના અહીં આલેખેલ અંશની નીચે 'વિપ્ર વર્ણોત્તમ' એવો ઉલ્લેખ હસ્તલિખિત પ્રતિમાં છે.

ઉપર્યુક્ત યંત્ર પંચષષ્ટિયંત્રનો મહાસર્વતોભદ્ર પ્રકાર છે.

★ એક વિદ્વાન જણાવે છે કે નેત્રસિંહને બદલે કદાચ જેત્રસિંહ નામ હોય.

પ્રથમ સ્તોત્ર :

પચ્ચષ્ટિયન્ત્રગર્ભિતં શ્રીચતુર્વિંશતિજિનસ્તોત્રમ્

વન્દે ધર્મજિનં સદા સુખકરં, ચન્દ્રપ્રભં નાભિજં,
શ્રીમદ્વીરં જિનેશ્વરં જયકરં, કુન્થું ચ શાન્તિ જિનમ્ ।
મુક્તિશ્રીફલદાય્યનન્તમુનિપં, વન્દે સુપાર્શ્વં વિભું,
શ્રીમન્મેઘનૃપાત્મજં ચ સુખદં, પાર્શ્વં મનોઽભીષ્ટદમ્ ॥૧॥

શ્રીનેમીશ્વર સુવ્રતૌ ચ વિમલં, પદ્મપ્રભં સાંવરં,
સેવે સમ્ભવશઙ્કરં નમિજિનં, મલ્લિં જયાનન્દનમ્ ।
વન્દે શ્રીજિનશીતલં ચ સુવિધિં, સેવેઽજિતં મુક્તિદં,
શ્રીસઙ્કં બત પચ્ચવિંશતિતમં, સાક્ષાદરં વૈષ્ણવમ્ ॥૨॥

સ્તોત્રં સર્વજિનેશ્વરૈરભિગતં મન્ત્રેષુ મન્ત્રં વરં,
એતત્સઙ્ગતયન્ત્ર એવ વિજયો, દ્રવ્યૈર્લિખિત્વા શુભૈઃ ।
પાર્શ્વે સન્ધિયમાણ એવ સુખદો માઙ્ગલ્યમાલાપ્રદો-
વામાઙ્ગે વનિતા નરાસ્તદિતરે, કુર્વન્તિ મ્હે ભાવતઃ ॥૩॥

પ્રસ્થાને સ્થિતિયુદ્ધવાદકરણે, રાજાદિસન્દર્શને,
વશ્યાર્થે સુતહેતવે ધનકૃતે, રક્ષન્તુ પાર્શ્વે સદા ।
માર્ગે સંવિષમ્ દવાગ્નિજ્વલિતે, ચિન્તાદિનિર્નાશને,
યન્ત્રોઽયં મુનિનેત્રસિંહકવિના, સંગ્રન્થિતઃ સૌખ્યદઃ ॥૪॥

બીજું સ્તોત્ર :

આદૌ ધર્મજિનં તતોઽષ્ટમજિનં નાભેય વીરેશ્વરૌ,
કુન્થું શાન્તિમનન્તસાર્વમમલં વંદે સુપાર્શ્વં પ્રભુમ્ ।
ભક્ત્યા શ્રીસુમતિં ચ પાર્શ્વજિનકં નેમિપ્રભું સુવ્રત-
મર્હન્તં વિમલં સદા સુખકરં પદ્મપ્રભાખ્યં પ્રભુમ્ ॥૩॥

ભક્ત્યા નૌમિ જિનાભિનન્દનજિનં શ્રીસંભવં શ્રીનર્મિં,
શ્રીમલ્લિં જિનવાસુપૂજ્યજિનકં શ્રીશીતલાખ્યપ્રભુમ્ ।
અર્હન્તં સુવિધિં તતોઽજિતજિનં સઙ્કં તતઃ શ્રીઅરં,
શ્રીશ્રેયાંસમસૌ જિનાવલિગતઃ શ્રીપચ્ચષ્ટિસ્તવઃ ॥૪॥

૧. આ નેત્રસિંહમુનિ ક્યારે થયા તે જાણવા મળેલ નથી.

★ આ સ્તોત્ર પ્રથમ જણાવેલ વિજયલક્ષ્મીસૂરિ કૃત ૧૧ ગાથા પ્રમાણ સ્તોત્રની ત્રીજી અને ચોથી ગાથા છે.

જુઓ - કોષ્ટકચિંતામણિ, પત્ર ૯૩ ફોટો કોપી

૩. પંચષષ્ટિયંત્ર
(મહાસર્વતોભદ્રપ્રકાર)

૧૦	૧૧	૧૭	૨૩	૪
૧૮	૨૪	૫	૬	૧૨
૧	૭	૧૩	૧૯	૨૫
૧૪	૨૦	૨૧	૨	૮
૨૨	૩	૯	૧૫	૧૬

ઉપર આલેખેલ પંચષષ્ટિ યંત્રનો નિર્દેશ કરતું એક સ્તોત્ર ઉપલબ્ધ થયેલ છે. જે સંસ્કૃતમાં છે અને તે અઘાવધિ અમુદ્રિત છે.

કોષ્ટકચિંતામણિ નામના (હસ્તલિખિત) ગ્રંથમાં શ્રીશીલસિંહ વાચનાચાર્યે તેનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. તે સ્તોત્ર અહીં આપવામાં આવે છે :—

શ્રિયેઽસ્તુ^{૧૦} શીતલઃ^{૧૧} શ્રેયાન્^{૧૭} કુન્થુઃ^{૨૩} પાર્શ્વાભિનન્દનઃ^૪ ।

અરો વીરઃ^૫ સમુત્યાહ્નઃ^૬, પદ્મપ્રભો જિનેશ્વરઃ ॥૧॥

વાસુપૂજ્યશ્ચ^{૧૨} નાભેયઃ^{૧૩}, સુપાશ્વો^{૧૪} વિમલો જિનઃ ।

મલ્હિસ્તીર્થપ્રભુશ્ચાપિ^{૧૫}, પાત્વનન્તશ્ચ^{૨૦} સુવ્રતઃ ॥૨॥

નમિઃ^{૨૧} શ્રીઅજિતશ્ચન્દ્ર-પ્રભો^{૨૨} નેમિશ્ચ^૩ સંભવઃ ।

સુવિધિ^૧ ધર્મશાન્તી^{૧૫} ચ, જીયાસુઃ^{૧૬} શ્રીજિનાસ્ત્વમી^{*} ॥૩॥

૪. પંચષષ્ટિયંત્ર
(સર્વતોભદ્રપ્રકાર)

૯	૧૫	૧૬	૨૨	૩
૨૧	૨	૮	૧૪	૨૦
૧૩	૧૯	૨૫	૧	૭
૫	૬	૧૨	૧૮	૨૪
૧૭	૨૩	૪	૨૦	૧૧

★ કોષ્ટકચિંતામણિ પત્ર-૧૧.

ઉપર બતાવેલ પંચષષ્ટિયંત્રનો નિર્દેશ કરતું એક સ્તોત્ર સંસ્કૃતમાં પ્રાપ્ત થાય છે. જે અઘાવધિ અમુદ્રિત છે.

આ સ્તોત્ર શ્રીશીલસિંહ વાયનાચાર્યકૃત કોષ્ટકચિંતામણિ નામના (હસ્તલિખિત) ગ્રંથમાં પ્રાપ્ત થાય છે. એ તેમની પોતાની રચના હોવાનો સંભવ છે. તે સ્તોત્ર અહીં આપવામાં આવે છે :—

સુવિધિ^૧ ધર્મશાન્તી^{૧૫ ૧૬} ચ, શ્રીનેમિ^{૨૨} સંભવં^૩ નમિ^{૨૧} ।
 અજિતં^૨ ચન્દ્રપ્રભાખ્યમનન્તં^{૧૪} મુનિસુવ્રતમ્ ॥૧॥
 વિમલં^{૧૩} મલ્લિનાથં^{૧૧} ચ, તીર્થેશં^{૨૫} ચ જિનર્ષભમ્ ।
 સુપાર્શ્વં^૭ સુમતિ પદ્મ-પ્રભં^૫ શ્રીવાસુપૂજ્યકમ્ ॥૨॥
 અરં^{૧૮} વીરપ્રભું^{૨૪} કુન્થું^{૧૭}, શ્રીપાર્શ્વમભિનન્દનમ્ ।
 શીતલં^{૧૦} શ્રેયાંસં^{૧૬} જિનં, નૌમ્યેનં^{૨૩} મહિમાસ્પદમ્ ॥૩॥

૫. પંચષષ્ટિયંત્ર

(સર્વતોભદ્રપ્રકાર)

૩	૨૨	૧૬	૧૫	૯
૨૦	૧૪	૮	૨	૨૧
૭	૧	૨૫	૧૯	૧૩
૨૪	૧૮	૧૨	૬	૫
૧૧	૧૦	૪	૨૩	૧૭

ઉપર આલેખેલ પંચષષ્ટિ યંત્રનો નિર્દેશ કરતું એક સ્તોત્ર પ્રાકૃત ભાષામાં પ્રાપ્ત થાય છે, જે અઘાવધિ અમુદ્રિત છે. તે કોષ્ટકચિંતામણિ નામના (હસ્તલિખિત) ગ્રંથમાં જોવા મળે છે. આ પણ શ્રી શીલસિંહ વાયનાચાર્યની રચના હોય એવો સંભવ છે. તે સ્તોત્ર અહીં આપવામાં આવે છે :—

વન્દે સંભવનેમિસંતિભગવં^{૩ ૨૨ ૧૬} ધમ્મં^{૧૫} ચ પુષ્કં^૧ મુણિ^{૨૦}, ।
 પૂર્તં^{૧૪} ચંદ્ર જિયં^૨ ણમિ^{૨૧} પણાફણં^૭ આઙ્ગં^૫ ચ તિત્થપ્પહું^{૨૫} ॥
 મલ્લીસં^{૧૩} વિમલં^{૧૧} ચ વીર સ્વઙ્ગં^{૨૫} પુજ્જં^{૧૮} ચ પમ્મપ્પહં^{૧૨},
 દેવં^૫ સુમ્મઙ્ગં^{૧૧} સિજ્જં^{૧૦} સીઅલમમ્મિ^{૨૩} પાસં^{૧૭} ચ કુંથું^{૧૭} જિણં^૧ ।

સૂચના : યંત્ર નં. ૪ અને યંત્ર નં. ૫માં માત્ર એટલો જ તફાવત છે કે યંત્ર નં. ૪ની તિર્યક પંક્તિમાં મૂકેલા અંકોને યંત્ર નં. ૫ની તિર્યક પંક્તિઓમાં ઉત્કમે (ઊલટી રીતે) મૂકવામાં આવ્યા છે, તે સિવાય બીજો કોઈ તફાવત નથી.

★ કોષ્ટકચિંતામણિ પત્ર-૧૧.

૬. પંચષષ્ટિયંત્ર*

૧૬	૧૫	૯	૩	૨૨
૮	૨	૨૧	૨૦	૧૪
૨૫	૧૯	૧૩	૭	૧
૧૨	૬	૫	૨૪	૧૮
૪	૨૩	૧૭	૧૧	૧૦

ઉપર આલેખેલ પંચષષ્ટિયંત્રનો નિર્દેશ કરતો એક સ્તોત્રાંશ સંસ્કૃત ભાષામાં છે. જે અઘાવધિ અમુદ્રિત છે.

તે કોષ્ટકચિંતામણિ નામના (હસ્તલિખિત) ગ્રંથના પ્રક્ષિપ્ત અંશમાંથી પ્રાપ્ત થયેલ છે અને તેના કર્તા શ્રી વિજયલક્ષ્મીસૂરિ છે.

૧૧ ગાથા પ્રમાણે વિજયલક્ષ્મીસૂરિ કૃત સ્તોત્રનો આ ગાથા ૧ તથા ૨ પૂરતો અંશ છે. આ સ્તોત્રાંશના અંતે 'ક્ષત્રિય વર્ણોત્તમ' એવો નિર્દેશ પ્રાપ્ત થાય છે. ઉપર્યુક્ત સ્તોત્રાંશ અહીં આપવામાં આવે છે :-

^{૧૬}શાન્તિં ^{૧૫}ધર્મજિનં તતશ્ચ ^૯સુવિધિં ^૩શ્રીસંભવં ^{૨૨}નેમિકં,
^૮શ્રીચન્દ્રપ્રભ નામધેયમજિતં વંદે ^{૨૧}નમિં ^{૨૦}સુવ્રતં ।
^{૨૫}આપ્તાનન્ત સુસંઘ ^{૧૯}મલ્લિ વિમલાન્ ^{૧૩}ભક્ત્યા ^૭સુપાર્શ્વં પ્રભું,
^{૧૨}શ્રીનાખ્યાત્મજ વાસુપૂજ્ય જિનકૌ ^{૨૪}પદ્મપ્રભાઘ્યં ^{૧૮}પ્રભુમ્ ॥૧॥
^૪વન્દેઽહં પરમેશ્વરાત્મસુમતિં ^{૨૩}વીરપ્રભું ^{૧૮}શ્રીઅરમ્,
^{૧૨}સાર્વ્વ શ્રીઅભિનન્દનં ચ ^{૧૩}પરમં, ^{૧૭}પાર્શ્વં ચ ^{૧૭}કુન્થું પ્રભુમ્ ।
^{૧૧}શ્રીશ્રેયાંસજિનં ચ ^{૧૦}શીતલજિનં, ^૯તીર્થકરાઘ્યાવલી-,
^૩બહ્લં ^{૨૫}સ્તોત્રમિદં સદા જયકરં, ^૫શ્રીપञ्चषष्टીયકમ્ ॥૨॥

૭. પંચષષ્ટિયંત્ર*

૨૦	૪	૨૫	૧૪	૨
૮	૭	૨૧	૧૧	૧૮
૧૦	૧૭	૧૩	૯	૧૬
૩	૧૫	૫	૧૯	૨૩
૨૪	૨૨	૧	૧૨	૬

★ મહાસર્વતોભદ્ર આદિ પ્રકારો પૈકી આ કયા પ્રકારનો યંત્ર છે તે સ્તોત્રકાર જણાવતા નથી. તેથી તેનો પ્રકાર અહીં લખ્યો નથી.

ઉપર આલેખેલ યંત્રનો નિર્દેશ કરતો એક સ્તોત્રાંશ સંસ્કૃત ભાષામાં મળે છે. જે અઘાવધિ અમુદ્રિત છે.

કોષ્ટકચિંતામણિ (હસ્તલિખિત પ્રત)ના પ્રક્ષિપ્ત અંશમાં તે પ્રાપ્ત થાય છે અને તેના કર્તા શ્રી વિજયલક્ષ્મીસૂરિ છે.

વિજયલક્ષ્મીસૂરિ કૃત ૧૧ ગાથા પ્રમાણ સ્તોત્રનો આ ગાથા ૫ તથા ૬ પ્રમાણનો અંશ છે. તે સ્તોત્રના અંતે 'વૈશ્ય વર્ણોત્તમ' એવો ઉલ્લેખ પ્રાપ્ત થાય છે. તે સ્તોત્રાંશ અહીં આપવામાં આવે છે :—

આદૌ ^{૨૦}સુવ્રતકા^૪ભિનન્દન^{૨૫}જિનૌ ^{૧૪}સંઘં ^{૨૧}જિનાનન્તકં,
 વન્દે ^{૧૩}શ્રીઅજિતં ^{૧૮}તતોઽષ્ટમજિનં ^{૧૭}ભક્ત્યા ^{૨૧}સુપાર્શ્વં નમિમ્ ।
 શ્રીશ્રેયાંસ મરં ^{૧૩}ચ ^{૧૭}શીતલજિનં ^{૧૭}કુન્થું ^{૨૧}ચ તીર્થેશ્વરં,
 સાર્વં ^{૧૩}શ્રીવિમલેશ્વરં ^{૧૭}ચ ^{૨૩}સુવિધિં ^{૨૪}શાન્તિં ^{૨૪}પ્રભું સંભવમ્ ॥૫॥
 શ્રીધર્મં ^{૧૫}સુમતિં ^{૧૯}ચ ^{૨૩}મલ્લિજિનકં ^{૨૪}પાર્શ્વં ^{૨૪}ચ વીરં ^{૨૪}પ્રભું,
 નૈમિં ^{૨૨}નાભિજ ^{૧૨}વાસુપૂજ્યજિનકૌ ^૬પદ્મપ્રભાઘ્યં ^૬પ્રભુમ્ ।
 ભક્ત્યા નૌમિ સદાર્તિહારકમિદં ^૬શ્રીપદ્મષષ્ટીયકમ્,
 સ્તોત્રં ^૬સર્વજિનેશ્વરૈરભિગતં ^૬પ્રેતાદિવિધ્વંસુકમ્ ॥૬॥

પંચષષ્ટિયંત્રની સમજૂતિ :—

મહાસર્વતોભદ્ર યંત્રના બોતેર^૧ પ્રકારોથી તથા પાંસઠના સરવાળાની સમજૂતી આ પ્રમાણે છે :— એકથી આરંભી પચીસ સુધીના અંક પાંચ પંચક ચોરસ કોષ્ટકોમાં યથાવિધિ ગોઠવવાથી જે યંત્ર તૈયાર થાય તેને પંચષષ્ટિયંત્ર કહેવામાં આવે છે. તેનું બીજું નામ પંચગૃહયંત્ર પણ છે.

જુદી જુદી અનેક રીતે, પાંસઠનો સરવાળો આવે તે માટે આ યંત્રની રચના વિભિન્ન રીતે કરવામાં આવે છે. આવા પંચગૃહયંત્રો ૨૪૦૦ પ્રકારે બને છે.

તે યંત્રોનાં નામો મહાસર્વતોભદ્ર, સર્વતોભદ્ર, અતિભવ્ય અને ભવ્ય છે. આમાંથી મહાસર્વતોભદ્ર યંત્ર સર્વશ્રેષ્ઠ મનાય છે. તેનો સરવાળો બોતેર પ્રકારે કેવી રીતે થાય છે તેની સંપૂર્ણ સમજ માટે તે બોતેર પ્રકારો અહીં આલેખીને રજૂ કરવામાં આવ્યા છે.

૧. યેષુ યન્ત્રેષુ પદ્મપદ્મકોષ્ટકાઙ્ગમેલને દ્વાસતતિપ્રકારૈઃ પદ્મષષ્ટિઃ સમેતિ તે મહાસર્વતોભદ્રાઃ ।

—કોષ્ટકચિંતામણિ હ. લિ. ૫. ૩૬-૭૩

१

२२	३	९	१५	१६
१४	२०	२१	२	८
१	७	१३	१९	२५
१८	२४	५	६	१२
१०	११	१७	२३	४

५

२२	३	९	१५	१६
१४	२०	२१	२	८
१	७	१३	१९	२५
१८	२४	५	६	१२
१०	११	१७	२३	४

९

२२	३	९	१५	१६
१४	२०	२१	२	८
१	७	१३	१९	२५
१८	२४	५	६	१२
१०	११	१७	२३	४

२

२२	३	९	१५	१६
१४	२०	२१	२	८
१	७	१३	१९	२५
१८	२४	५	६	१२
१०	११	१७	२३	४

६

२२	३	९	१५	१६
१४	२०	२१	२	८
१	७	१३	१९	२५
१८	२४	५	६	१२
१०	११	१७	२३	४

१०

२२	३	९	१५	१६
१४	२०	२१	२	८
१	७	१३	१९	२५
१८	२४	५	६	१२
१०	११	१७	२३	४

३

२२	३	९	१५	१६
१४	२०	२१	२	८
१	७	१३	१९	२५
१८	२४	५	६	१२
१०	११	१७	२३	४

७

२२	३	९	१५	१६
१४	२०	२१	२	८
१	७	१३	१९	२५
१८	२४	५	६	१२
१०	११	१७	२३	४

११

२२	३	९	१५	१६
१४	२०	२१	२	८
१	७	१३	१९	२५
१८	२४	५	६	१२
१०	११	१७	२३	४

४

२२	३	९	१५	१६
१४	२०	२१	२	८
१	७	१३	१९	२५
१८	२४	५	६	१२
१०	११	१७	२३	४

८

२२	३	९	१५	१६
१४	२०	२१	२	८
१	७	१३	१९	२५
१८	२४	५	६	१२
१०	११	१७	२३	४

१२

२२	३	९	१५	१६
१४	२०	२१	२	८
१	७	१३	१९	२५
१८	२४	५	६	१२
१०	११	१७	२३	४

૧૩

૨૨	૩	૯	૧૫	૧૬
૧૪	૨૦	૨૧	૨	૮
૧	૭	૧૩	૧૯	૨૫
૧૮	૨૪	૫	૬	૧૨
૧૦	૧૧	૧૭	૨૩	૪

૧૭

૨૨	૩	૯	૧૫	૧૬
૧૪	૨૦	૨૧	૨	૮
૧	૭	૧૩	૧૯	૨૫
૧૮	૨૪	૫	૬	૧૨
૧૦	૧૧	૧૭	૨૩	૪

૨૧

૨૨	૩	૯	૧૫	૧૬
૧૪	૨૦	૨૧	૨	૮
૧	૭	૧૩	૧૯	૨૫
૧૮	૨૪	૫	૬	૧૨
૧૦	૧૧	૧૭	૨૩	૪

૧૪

૨૨	૩	૯	૧૫	૧૬
૧૪	૨૦	૨૧	૨	૮
૧	૭	૧૩	૧૯	૨૫
૧૮	૨૪	૫	૬	૧૨
૧૦	૧૧	૧૭	૨૩	૪

૧૮

૨૨	૩	૯	૧૫	૧૬
૧૪	૨૦	૨૧	૨	૮
૧	૭	૧૩	૧૯	૨૫
૧૮	૨૪	૫	૬	૧૨
૧૦	૧૧	૧૭	૨૩	૪

૨૨

૨૨	૩	૯	૧૫	૧૬
૧૪	૨૦	૨૧	૨	૮
૧	૭	૧૩	૧૯	૨૫
૧૮	૨૪	૫	૬	૧૨
૧૦	૧૧	૧૭	૨૩	૪

૧૫

૨૨	૩	૯	૧૫	૧૬
૧૪	૨૦	૨૧	૨	૮
૧	૭	૧૩	૧૯	૨૫
૧૮	૨૪	૫	૬	૧૨
૧૦	૧૧	૧૭	૨૩	૪

૧૯

૨૨	૩	૯	૧૫	૧૬
૧૪	૨૦	૨૧	૨	૮
૧	૭	૧૩	૧૯	૨૫
૧૮	૨૪	૫	૬	૧૨
૧૦	૧૧	૧૭	૨૩	૪

૨૩

૨૨	૩	૯	૧૫	૧૬
૧૪	૨૦	૨૧	૨	૮
૧	૭	૧૩	૧૯	૨૫
૧૮	૨૪	૫	૬	૧૨
૧૦	૧૧	૧૭	૨૩	૪

૧૬

૨૨	૩	૯	૧૫	૧૬
૧૪	૨૦	૨૧	૨	૮
૧	૭	૧૩	૧૯	૨૫
૧૮	૨૪	૫	૬	૧૨
૧૦	૧૧	૧૭	૨૩	૪

૨૦

૨૨	૩	૯	૧૫	૧૬
૧૪	૨૦	૨૧	૨	૮
૧	૭	૧૩	૧૯	૨૫
૧૮	૨૪	૫	૬	૧૨
૧૦	૧૧	૧૭	૨૩	૪

૨૪

૨૨	૩	૯	૧૫	૧૬
૧૪	૨૦	૨૧	૨	૮
૧	૭	૧૩	૧૯	૨૫
૧૮	૨૪	૫	૬	૧૨
૧૦	૧૧	૧૭	૨૩	૪

२५

२२	३	९	१५	१६
१४	२०	२१	२	८
१	७	१३	१९	२५
१८	२४	५	६	१२
१०	११	१७	२३	४

२९

२२	३	९	१५	१६
१४	२०	२१	२	८
१	७	१३	१९	२५
१८	२४	५	६	१२
१०	११	१७	२३	४

३३

२२	३	९	१५	१६
१४	२०	२१	२	८
१	७	१३	१९	२५
१८	२४	५	६	१२
१०	११	१७	२३	४

२६

२२	३	९	१५	१६
१४	२०	२१	२	८
१	७	१३	१९	२५
१८	२४	५	६	१२
१०	११	१७	२३	४

३०

२२	३	९	१५	१६
१४	२०	२१	२	८
१	७	१३	१९	२५
१८	२४	५	६	१२
१०	११	१७	२३	४

३४

२२	३	९	१५	१६
१४	२०	२१	२	८
१	७	१३	१९	२५
१८	२४	५	६	१२
१०	११	१७	२३	४

२७

२२	३	९	१५	१६
१४	२०	२१	२	८
१	७	१३	१९	२५
१८	२४	५	६	१२
१०	११	१७	२३	४

३३

२२	३	९	१५	१६
१४	२०	२१	२	८
१	७	१३	१९	२५
१८	२४	५	६	१२
१०	११	१७	२३	४

३५

२२	३	९	१५	१६
१४	२०	२१	२	८
१	७	१३	१९	२५
१८	२४	५	६	१२
१०	११	१७	२३	४

२८

२२	३	९	१५	१६
१४	२०	२१	२	८
१	७	१३	१९	२५
१८	२४	५	६	१२
१०	११	१७	२३	४

३२

२२	३	९	१५	१६
१४	२०	२१	२	८
१	७	१३	१९	२५
१८	२४	५	६	१२
१०	११	१७	२३	४

३६

२२	३	९	१५	१६
१४	२०	२१	२	८
१	७	१३	१९	२५
१८	२४	५	६	१२
१०	११	१७	२३	४

૩૭

૨૨	૩	૯	૧૫	૧૬
૧૪	૨૦	૨૧	૨	૮
૧	૭	૧૩	૧૯	૨૫
૧૮	૨૪	૫	૬	૧૨
૧૦	૧૧	૧૭	૨૩	૪

૪૧

૨૨	૩	૯	૧૫	૧૬
૧૪	૨૦	૨૧	૨	૮
૧	૭	૧૩	૧૯	૨૫
૧૮	૨૪	૫	૬	૧૨
૧૦	૧૧	૧૭	૨૩	૪

૪૫

૨૨	૩	૯	૧૫	૧૬
૧૪	૨૦	૨૧	૨	૮
૧	૭	૧૩	૧૯	૨૫
૧૮	૨૪	૫	૬	૧૨
૧૦	૧૧	૧૭	૨૩	૪

૩૮

૨૨	૩	૯	૧૫	૧૬
૧૪	૨૦	૨૧	૨	૮
૧	૭	૧૩	૧૯	૨૫
૧૮	૨૪	૫	૬	૧૨
૧૦	૧૧	૧૭	૨૩	૪

૪૨

૨૨	૩	૯	૧૫	૧૬
૧૪	૨૦	૨૧	૨	૮
૧	૭	૧૩	૧૯	૨૫
૧૮	૨૪	૫	૬	૧૨
૧૦	૧૧	૧૭	૨૩	૪

૪૬

૨૨	૩	૯	૧૫	૧૬
૧૪	૨૦	૨૧	૨	૮
૧	૭	૧૩	૧૯	૨૫
૧૮	૨૪	૫	૬	૧૨
૧૦	૧૧	૧૭	૨૩	૪

૩૯

૨૨	૩	૯	૧૫	૧૬
૧૪	૨૦	૨૧	૨	૮
૧	૭	૧૩	૧૯	૨૫
૧૮	૨૪	૫	૬	૧૨
૧૦	૧૧	૧૭	૨૩	૪

૪૩

૨૨	૩	૯	૧૫	૧૬
૧૪	૨૦	૨૧	૨	૮
૧	૭	૧૩	૧૯	૨૫
૧૮	૨૪	૫	૬	૧૨
૧૦	૧૧	૧૭	૨૩	૪

૪૭

૨૨	૩	૯	૧૫	૧૬
૧૪	૨૦	૨૧	૨	૮
૧	૭	૧૩	૧૯	૨૫
૧૮	૨૪	૫	૬	૧૨
૧૦	૧૧	૧૭	૨૩	૪

૪૦

૨૨	૩	૯	૧૫	૧૬
૧૪	૨૦	૨૧	૨	૮
૧	૭	૧૩	૧૯	૨૫
૧૮	૨૪	૫	૬	૧૨
૧૦	૧૧	૧૭	૨૩	૪

૪૪

૨૨	૩	૯	૧૫	૧૬
૧૪	૨૦	૨૧	૨	૮
૧	૭	૧૩	૧૯	૨૫
૧૮	૨૪	૫	૬	૧૨
૧૦	૧૧	૧૭	૨૩	૪

૪૮

૨૨	૩	૯	૧૫	૧૬
૧૪	૨૦	૨૧	૨	૮
૧	૭	૧૩	૧૯	૨૫
૧૮	૨૪	૫	૬	૧૨
૧૦	૧૧	૧૭	૨૩	૪

४९

२२	३	९	१५	१६
१४	२०	२१	२	८
१	७	१३	१९	२५
१८	२४	५	६	१२
१०	११	१७	२३	४

५३

२२	३	९	१५	१६
१४	२०	२१	२	८
१	७	१३	१९	२५
१८	२४	५	६	१२
१०	११	१७	२३	४

५७

२२	३	९	१५	१६
१४	२०	२१	२	८
१	७	१३	१९	२५
१८	२४	५	६	१२
१०	११	१७	२३	४

५०

२२	३	९	१५	१६
१४	२०	२१	२	८
१	७	१३	१९	२५
१८	२४	५	६	१२
१०	११	१७	२३	४

५४

२२	३	९	१५	१६
१४	२०	२१	२	८
१	७	१३	१९	२५
१८	२४	५	६	१२
१०	११	१७	२३	४

५८

२२	३	९	१५	१६
१४	२०	२१	२	८
१	७	१३	१९	२५
१८	२४	५	६	१२
१०	११	१७	२३	४

५१

२२	३	९	१५	१६
१४	२०	२१	२	८
१	७	१३	१९	२५
१८	२४	५	६	१२
१०	११	१७	२३	४

५५

२२	३	९	१५	१६
१४	२०	२१	२	८
१	७	१३	१९	२५
१८	२४	५	६	१२
१०	११	१७	२३	४

५९

२२	३	९	१५	१६
१४	२०	२१	२	८
१	७	१३	१९	२५
१८	२४	५	६	१२
१०	११	१७	२३	४

५२

२२	३	९	१५	१६
१४	२०	२१	२	८
१	७	१३	१९	२५
१८	२४	५	६	१२
१०	११	१७	२३	४

५६

२२	३	९	१५	१६
१४	२०	२१	२	८
१	७	१३	१९	२५
१८	२४	५	६	१२
१०	११	१७	२३	४

६०

२२	३	९	१५	१६
१४	२०	२१	२	८
१	७	१३	१९	२५
१८	२४	५	६	१२
१०	११	१७	२३	४

૬૧

૨૨	૩	૯	૧૫	૧૬
૧૪	૨૦	૨૧	૨	૮
૧	૭	૧૩	૧૯	૨૫
૧૮	૨૪	૫	૬	૧૨
૧૦	૧૧	૧૭	૨૩	૪

૬૫

૨૨	૩	૯	૧૫	૧૬
૧૪	૨૦	૨૧	૨	૮
૧	૭	૧૩	૧૯	૨૫
૧૮	૨૪	૫	૬	૧૨
૧૦	૧૧	૧૭	૨૩	૪

૬૯

૨૨	૩	૯	૧૫	૧૬
૧૪	૨૦	૨૧	૨	૮
૧	૭	૧૩	૧૯	૨૫
૧૮	૨૪	૫	૬	૧૨
૧૦	૧૧	૧૭	૨૩	૪

૬૨

૨૨	૩	૯	૧૫	૧૬
૧૪	૨૦	૨૧	૨	૮
૧	૭	૧૩	૧૯	૨૫
૧૮	૨૪	૫	૬	૧૨
૧૦	૧૧	૧૭	૨૩	૪

૬૬

૨૨	૩	૯	૧૫	૧૬
૧૪	૨૦	૨૧	૨	૮
૧	૭	૧૩	૧૯	૨૫
૧૮	૨૪	૫	૬	૧૨
૧૦	૧૧	૧૭	૨૩	૪

૭૦

૨૨	૩	૯	૧૫	૧૬
૧૪	૨૦	૨૧	૨	૮
૧	૭	૧૩	૧૯	૨૫
૧૮	૨૪	૫	૬	૧૨
૧૦	૧૧	૧૭	૨૩	૪

૬૩

૨૨	૩	૯	૧૫	૧૬
૧૪	૨૦	૨૧	૨	૮
૧	૭	૧૩	૧૯	૨૫
૧૮	૨૪	૫	૬	૧૨
૧૦	૧૧	૧૭	૨૩	૪

૬૭

૨૨	૩	૯	૧૫	૧૬
૧૪	૨૦	૨૧	૨	૮
૧	૭	૧૩	૧૯	૨૫
૧૮	૨૪	૫	૬	૧૨
૧૦	૧૧	૧૭	૨૩	૪

૭૧

૨૨	૩	૯	૧૫	૧૬
૧૪	૨૦	૨૧	૨	૮
૧	૭	૧૩	૧૯	૨૫
૧૮	૨૪	૫	૬	૧૨
૧૦	૧૧	૧૭	૨૩	૪

૬૪

૨૨	૩	૯	૧૫	૧૬
૧૪	૨૦	૨૧	૨	૮
૧	૭	૧૩	૧૯	૨૫
૧૮	૨૪	૫	૬	૧૨
૧૦	૧૧	૧૭	૨૩	૪

૬૮

૨૨	૩	૯	૧૫	૧૬
૧૪	૨૦	૨૧	૨	૮
૧	૭	૧૩	૧૯	૨૫
૧૮	૨૪	૫	૬	૧૨
૧૦	૧૧	૧૭	૨૩	૪

૭૨

૨૨	૩	૯	૧૫	૧૬
૧૪	૨૦	૨૧	૨	૮
૧	૭	૧૩	૧૯	૨૫
૧૮	૨૪	૫	૬	૧૨
૧૦	૧૧	૧૭	૨૩	૪

‘કોષ્ઠકચિંતામણિ’નો પરિચય :—

‘કોષ્ઠકચિંતામણિ’ નામનો પદ્યાત્મક ગ્રંથ દોઢસો ગાથા પ્રમાણ પ્રાકૃત ભાષામાં છે. પાછળ આપેલ મહાસર્વતોભદ્રનાં ૭૨ પ્રકારનાં ચોકઠાં તેમાંથી લેવામાં આવ્યાં છે, તે ઉપર ‘અંકયન્ત્રનિધાના’ નામની સ્વોપજ્ઞ ટીકા સંસ્કૃત ભાષામાં છે.

પ્રસ્તુત ગ્રંથના કર્તા વાચનાચાર્ય શ્રી શીલસિંહ છે એ ગ્રંથના પ્રાંતે રહેલી પ્રશસ્તિના નિમ્ન શબ્દોથી જાણવા મળે છે :—

“.....વાચનાચાર્યશીલસિંહનિર્મિતાયામહ્મયન્ત્રનિધાનાયાં સ્વોપજ્ઞશ્રીકોષ્ઠકચિન્તામણિગ્રન્થવૃત્તૌ”

શ્રીશીલસિંહમુનિ આગમિક ગચ્છની પરંપરામાં થયા છે. આગમિક ગચ્છમાં શ્રીશીલગુણ-સૂરિની પાટે શ્રીજયાનંદસૂરિ થયા. તેમનો સત્તાકાળ વિક્રમની પંદરમી શતાબ્દીના મધ્યકાળથી આરંભી સોળમી શતાબ્દીના મધ્યકાળ પૂર્વેનો હતો. તેમના શિષ્ય શ્રીશીલસિંહ વાચનાચાર્ય થયા. એટલે અનુમાન થાય છે કે કોષ્ઠકચિંતામણિનો રચનાકાળ સોળમી શતાબ્દીનો છે.

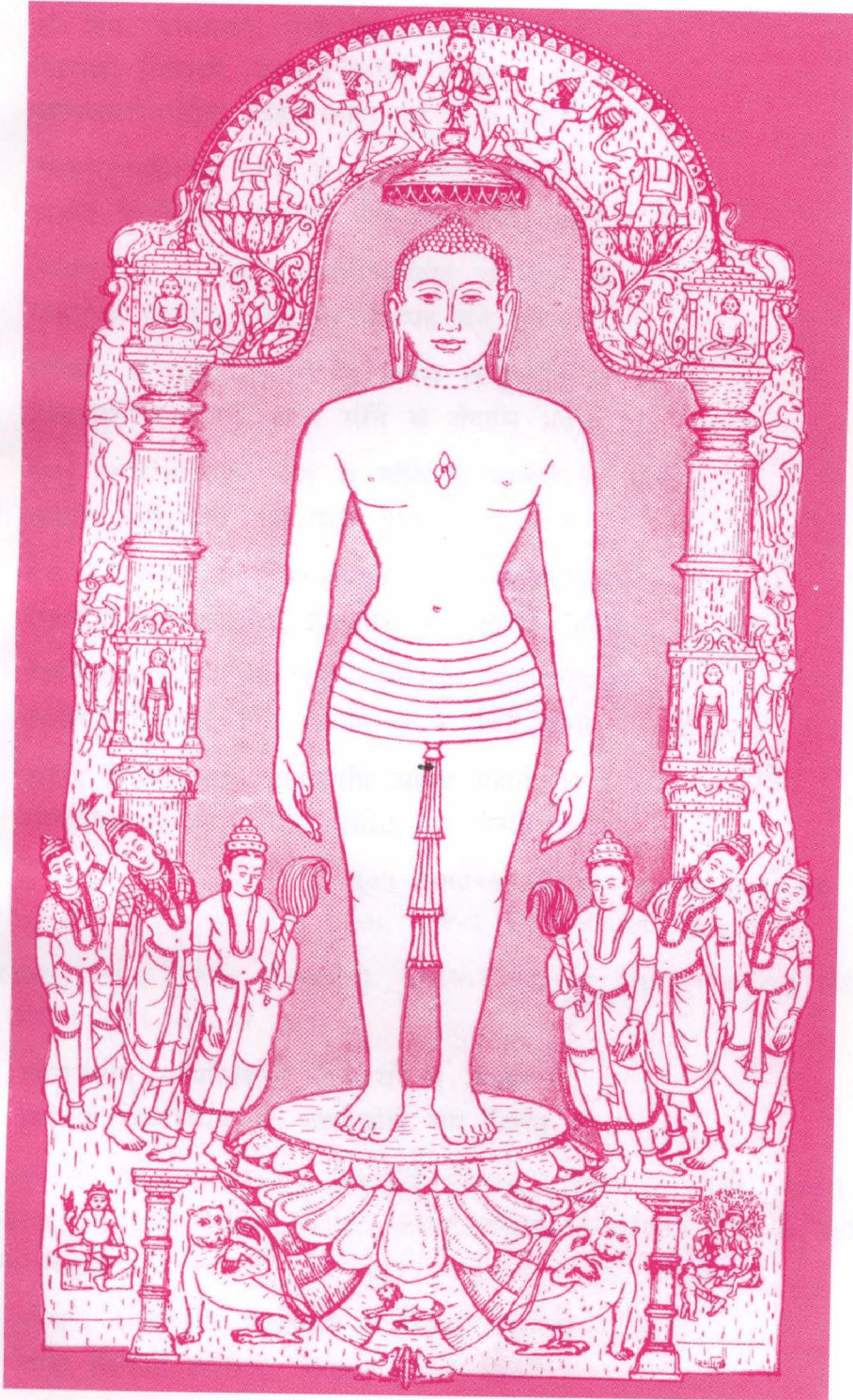
વાચનાચાર્ય શ્રીશીલસિંહ ગણિતશાસ્ત્ર જેવા કૂટ વિષયને મંત્રયોગની અર્થક્રિયાકારી દૃષ્ટિએ તપાસ્યો છે. તેમણે તેને અંકયંત્રવિધાનાત્મક વિજ્ઞાનમાં કુશળ રીતે ઢાળ્યો છે, આ કુશાગ્રબુદ્ધિનું કાર્ય છે.

આ ગ્રંથ અઘાવધિ અમુદ્રિત છે. તેની એક ફોટોસ્ટેટિક કોપી શ્રી જૈનસાહિત્ય વિકાસ મંડળના પુસ્તકાલયમાં છે. તે ઉપરથી લોગસસૂત્રના સંદર્ભ પૂરતો વિષય અહીં રજૂ કરવામાં આવ્યો છે.

-

(૧૧) પરિશિષ્ટ
(૧૧)-૧ ચોવીસ તીર્થકરોનાં નામ તથા માતા-પિતાદિનો કોઠો

ક્રમ	તીર્થકરનું નામ	પિતાનું નામ	માતાનું નામ	જન્મસ્થાન	લાંછન	શરીર પ્રમાણ	વર્ષ	આયુષ્ય
૧.	શ્રી ઋષભદેવ	નાભિ	મરુદેવી	અયોધ્યા	વૃષભ	૫૦૦ ધનુષ્ય	સુવર્ણ	૮૪ લાખ પૂર્વ
૨.	શ્રી અજિતનાથ	જિતશત્રુ	વિજયા	અયોધ્યા	હસ્તી	૪૫૦ ધનુષ્ય	સુવર્ણ	૭૨ લાખ પૂર્વ
૩.	શ્રી સંભવનાથ	જિતારિ	સેના	શ્રાવસ્તી	અશ્વ	૪૦૦ ધનુષ્ય	સુવર્ણ	૬૦ લાખ પૂર્વ
૪.	શ્રી અભિનંદનસ્વામી	સંવર	સિદ્ધાર્થ	અયોધ્યા	વાનર	૩૫૦ ધનુષ્ય	સુવર્ણ	૫૦ લાખ પૂર્વ
૫.	શ્રી સુમતિનાથ	મેઘરથ	સુમંગલા	અયોધ્યા	કૌંચ	૩૦૦ ધનુષ્ય	સુવર્ણ	૪૦ લાખ પૂર્વ
૬.	શ્રી પદ્મપ્રભ	શ્રીધર	સુસીમા	કૌશાંબી	પદ્મ	૨૫૦ ધનુષ્ય	રક્ત	૩૦ લાખ પૂર્વ
૭.	શ્રી સુપાર્શ્વનાથ	સુપ્રતિષ્ઠ	પૃથ્વી	કાશી	સ્વાસ્તિક	૨૦૦ ધનુષ્ય	સુવર્ણ	૨૦ લાખ પૂર્વ
૮.	શ્રી ચંદ્રપ્રભ	મહાસેન	લક્ષ્મણા	ચંદ્રપુરી	ચંદ્ર	૧૫૦ ધનુષ્ય	શ્વેત	૧૦ લાખ પૂર્વ
૯.	શ્રી સુવિધિનાથ	સુગ્રીવ	રામા	કાકંદી	મગર	૧૦૦ ધનુષ્ય	શ્વેત	૨ લાખ પૂર્વ
૧૦.	શ્રી શીતલનાથ	દેઢરથ	નંદા	ભદ્રિલપુર	શ્રીવત્સ	૮૦ ધનુષ્ય	સુવર્ણ	૧ લાખ પૂર્વ
૧૧.	શ્રી શ્રેયાંસનાથ	વિષ્ણુરાજ	વિષ્ણુ	સિંહુપુર	ગંડો	૮૦ ધનુષ્ય	સુવર્ણ	૮૪ લાખ વર્ષ
૧૨.	શ્રી વાસુપૂજ્ય	વસુપૂજ્ય	જયા	ચંપા	પાડો	૭૦ ધનુષ્ય	રક્ત	૭૨ લાખ વર્ષ
૧૩.	શ્રી વિમલનાથ	કૃતવર્મા	શ્યામા	કાંપિલ્યપુર	વરાહ	૬૦ ધનુષ્ય	સુવર્ણ	૬૦ લાખ વર્ષ
૧૪.	શ્રી અનંતનાથ	સિંહસેન	સુયશા	અયોધ્યા	સિંચાણો	૫૦ ધનુષ્ય	સુવર્ણ	૩૦ લાખ વર્ષ
૧૫.	શ્રી ધર્મનાથ	ભાનુ	સુવ્રતા	રત્નપુર	વજ્ર	૪૫ ધનુષ્ય	સુવર્ણ	૧૦ લાખ વર્ષ
૧૬.	શ્રી શાંતિનાથ	વિશ્વસેન	અચિરા	હસ્તિનાપુર	મૃગ	૪૦ ધનુષ્ય	સુવર્ણ	૧ લાખ વર્ષ
૧૭.	શ્રી કુંડુનાથ	સૂર	શ્રી	હસ્તિનાપુર	બકરો	૩૫ ધનુષ્ય	સુવર્ણ	૮૫ હજાર વર્ષ
૧૮.	શ્રી અરનાથ	સુદર્શન	દેવી	હસ્તિનાપુર	નંદાવર્ત	૩૦ ધનુષ્ય	સુવર્ણ	૮૪ હજાર વર્ષ
૧૯.	શ્રી મલ્લિનાથ	કુંભ	પ્રભાવતી	મિથિલા	કુંભ	૨૫ ધનુષ્ય	નીલ	૫૫ હજાર વર્ષ
૨૦.	શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામી	સુમિત્ર	પદ્મા	રાજગૃહ	કાચબો	૨૦ ધનુષ્ય	શ્યામ	૩૦ હજાર વર્ષ
૨૧.	શ્રી નમિનાથ	વિજય	વપ્રા	મિથિલા	નીલકમલ	૧૫ ધનુષ્ય	સુવર્ણ	૧૦ હજાર વર્ષ
૨૨.	શ્રી નેમિનાથ	સમુદ્રવિજય	શિવા	શૌરિપુર	શંખ	૧૦ ધનુષ્ય	શ્યામ	૧ હજાર વર્ષ
૨૩.	શ્રી પાર્શ્વનાથ	અશ્વસેન	વામા	કાશી	સર્પ	૮ હાથ	નીલ	૧૦૦ વર્ષ
૨૪.	શ્રી વર્ધમાનસ્વામી	સિદ્ધાર્થ	ત્રિશલા	ક્ષત્રિયકુંડ	સિંહ	૭ હાથ	સુવર્ણ	૭૨ વર્ષ

(११)—२ द्विगंभरादि संप्रदायानुसार लोगस्ससूत्रनो भूणपाठ

ॐ नमः परमात्मने, नमोऽनेकान्ताय शान्ताय ।

जिणवरे तित्थयरे, केवली अणंत जिणो

णरपवरलोयमहिए विहुययमले महप्पण्णे ॥१॥

लोयस्सुज्जोययरे, धम्मं तित्थंकरे जिणो वंदे ।

अरहंते कित्तिस्से, चउवीसं चेव केवलिणो ॥२॥

उसहमजियं च वंदे, संभवमभिणंदणं च सुमइं च ।

पउमप्पहं सुपासं, जिणं च चंदप्पहं वंदे ॥३॥

सुविहिं च पुप्फयंतं, सीयल सेयंस वासुपूज्जं च ।

विमलमणंतं भयवं, धम्मं संतिं च वंदामि ॥४॥

कुंथुं च जिणवरिंदं, अरं च मल्लिं च सुव्वयं च णमिं ।

वंदामि अरिडुणोमिं, तह पासं वड्डमाणं च ॥५॥

एवमए अभित्थुया, विहुययमला पहीणजरमरणा ।

चउवीसं पि जिणवरा, तित्थयरा मे पसीयंतु ॥६॥

कित्तिय-वंदिय-महिया, एदे लोगोत्तमा जिणा सिद्धा ।

आरोग्गणाणलाहं, दिंतु समाहिं च मे बोहिं ॥७॥

चंदेहिं णिम्मलयरा, आईच्चोहिं अहिय पहाता ।

सायरमिव गंभीरा, सिद्धा सिद्धिं मम दिसंतु ॥८॥

बृहत् सामायिक पाठ और बृहत्प्रतिक्रमण, पृष्ठ १८-२०
प्रका. द्विगंभर जैन पुस्तकालय, सुरत.

लोगस्ससूत्र अंगे द्विगंभर संप्रदायना 'भूलायार' नामना ग्रंथना षडावश्यक विभागमां नीये प्रमाणे उल्लेख प्राप्त थाय छे :—

लोगुज्जोए धम्मतित्थयरे, जिणवरे य अरहंते ।

कित्तण केवलिमेव य, उत्तमबोहिं मम दिसंतु ॥

अर्थ—लोकनो उद्घोत करनारा, धर्मतीर्थ करनारा, जिनवर, केवली, अर्हत् के जे कीर्तनीय छे तेओ मने उत्तम बोधिने आपो. आटवुं जशावी त्यां 'लोक' शब्दनो अर्थ नीये प्रमाणे करवामां आव्यो छे :—

लोयदि आलोयदि, पल्लोयदि सल्लोयदिति एगत्थो ।

जम्हा जिणोहिं कसिणं, तेणोसो वुच्चदे लोओ ॥

છન્નસ્થાવસ્થામાં મતિજ્ઞાન તથા શ્રુતજ્ઞાનથી જોવાય છે તેથી તે 'લોક' કહેવાય છે. પુદ્ગલ મર્યાદારૂપ અવધિજ્ઞાનથી ચારે તરફથી જોવાય છે તેથી પણ 'લોક' કહેવાય છે. મનઃપર્યવજ્ઞાનથી વિશેષરૂપે-પ્રકૃષ્ટરૂપે દેખાય છે તેથી પણ 'લોક' કહેવાય છે. કેવળજ્ઞાન દ્વારા શ્રીજિનવરો વડે સંપૂર્ણપણે જોવાય છે, એટલે કે સર્વ દ્રવ્યો અને પર્યાયોથી સારી રીતે જ્ઞાત કરાય છે તેથી પણ 'લોક' કહેવાય છે.

ચતુર્વિંશતિ સ્તવના ઉચ્ચારણનો વિધિ

ચતુર્વિંશતિ સ્તવના ઉચ્ચારણ વેળા સ્થાન આદિની વિધિ દર્શાવતાં તે ગ્રંથમાં જણાવાયું છે કે—

ચરંગુલંતરપાદો, પઢિલેહિય અંજલીકય પસત્યો ।

અવ્વાખિત્તો વુત્તો, કુણદિય ચઝવીસત્યયં ભિક્ખૂ ॥

અર્થ—બે પગની વચમાં ચાર આંગળનું અંતર રાખી, શરીરના અવયવોનું હલનચલન બંધ કરી; શરીર, ભૂમિ અને ચિત્તનું પ્રમાર્જન કરી; અંજલિ જોડી; સૌમ્યભાવવાળા બની તથા ચિત્તની વ્યાક્ષિપ્તતા દૂર કરી; અર્થાત્ સર્વ વ્યાપારથી રહિત બની ભિક્ષુ ચતુર્વિંશતિ સ્તવને-ચોવીશ ભગવંતોની સ્તવનાને કરે.

સ્થાનકવાસી સંપ્રદાયानુસાર લોગસસૂત્ર

સ્થાનકવાસી સંપ્રદાય લોગસસૂત્રને જે રીતે શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક સંપ્રદાય માને છે તે જ રીતે માને છે. સન્મતિ જ્ઞાનપીઠ, આગ્રાથી પ્રકાશિત 'સામાયિકસૂત્ર' પુસ્તક તપાસતાં તેમાં અને શ્વે. મૂર્તિપૂજક સંપ્રદાયની માન્યતાનુસારના લોગસસૂત્રમાં કાંઈ પણ ફરક ન હોવાથી અહીં તે પાઠ છાપવામાં આવેલ નથી.

તેરાપંથી સંપ્રદાયानુસાર લોગસસૂત્ર

આદર્શ સાહિત્ય સંઘ, સરદાર શહેરથી પ્રકાશિત 'શ્રાવક પ્રતિક્રમણસૂત્ર' પુસ્તક (કે જેની હિંદી ટીકા મુનિશ્રી નથમલજીએ લખેલ છે) તપાસતાં, તેમાં અને શ્વે. મૂર્તિપૂજક સંપ્રદાયની માન્યતાનુસારના લોગસસૂત્રમાં કાંઈ પણ વિભિન્નતા નહીં હોવાથી તે પણ પાઠ અત્રે જુદો છાપવામાં આવેલ નથી.

(૧૧)—૩ લોગસસ-કલ્પ

લોગસસૂત્રની ગાથાઓ તથા પદો મન્ત્રાત્મક હોવાથી તે તે ગાથાઓનો જુદા જુદા મન્ત્રબીજોના સંયોગપૂર્વક જો વિધિપૂર્વક જાપ કરવામાં આવે તો તે વિભિન્ન વિભિન્ન કાર્યને સાધનાર બને છે.

ઉપર્યુક્ત વિગતને જણાવતો 'લોગસસ-કલ્પ' પ્રાચીન હસ્તલિખિત અનેક પ્રતિઓમાં પ્રાપ્ત થાય છે. તેવી જ એક હસ્તલિખિત પ્રાચીન પ્રતિમાંથી 'લોગસસ-કલ્પ' જેવો પ્રાપ્ત થયો તેવો જ

અત્રે ટાંકવામાં આવેલ છે.

ૐ હ્રીં શ્રીં ૐ લોગસ્સ ડજ્જોઅગરે ધમ્મતિત્થયરે જિણે અરિહંતે કિત્તિહસ્સં ચઢવીસં પિ કેવલી મમ મનોઽભીષ્ટં કુરુ કુરુ સ્વાહા ।

આ મંત્ર પૂર્વ (દિશા) સામે ઊભા રહી, વાર ૧૦૮, કાયોત્સર્ગ કરી જપીઈ, દિન ૧૪ બ્રહ્મચર્ય પાલીજે. માન, મહત્વ, યશ, પ્રતિષ્ઠા વધે. રાજભય, ચોરભય ન હોય; રાજ ઋદ્ધિ, સંપદા, મહત્વવૃદ્ધિ, સુખસંપત્તિ વધે, ધર્મ દીપાવે, વીતરાગ ધર્મ ઉપર આસ્થા રાખીઈ. ઇતિ પ્રથમ મંડલ ॥૧॥

ૐ ક્રાં ક્રાં હ્રીં હ્રીં ડસમમજિઅં ચ વંદે સંભવમભિણંદણં ચ સુમહં ચ । પઢમપ્પહં સુપાસં જિણં ચ ચંદપ્પહં વંદે સ્વાહા ।

આ મંત્ર ૨૦૧૬ વાર જપીઈ, પન્નાસને બેસીને, ઉત્તર સન્મુખ બેસીને સોમવારથી દિન ૭ જાપ કીજે. સર્વવશ્ય થાય, દુર્જન કંપે, દુષ્ટવ્યંતરાદિક વશ્ય થાય, સર્વત્ર યશ પામે, એકાસન કરે, અસત્યને બોલે. ઇતિ દ્વિતીય મંડલ ॥૨॥

ૐ ૐ હસૌં ડ્રાં ડ્રાં સુવિહિં ચ પુપ્પદંતં સીયલસિજ્જંસવાસુપુજ્જં ચ વિમલમણંતં ચ જિણં ધમ્મં સંતિં ચ વંદામિ, કુંથું અરં ચ મલ્લિં વંદે મુણિસુવ્વયં સ્વાહા ।

આ મંત્ર વાર ૧૦૮ રક્તવસ્ત્ર પહેરી લાલ માલાએ જપીઈ. સર્વ શત્રુ ક્ષય થાયે, રાજદ્વારે મહાલાભ, વચનસિદ્ધિ હોયે, જે વચન કહે તે સર્વ ફળે, સર્વ કાર્ય સિદ્ધિ. ઇતિ તૃતીય મંડલ ॥૩॥

ૐ હ્રીં નમઃ નમિજિણં ચ વંદામિ સિદ્ધનેમિં પાસં તહ વદ્ધમાણં ચ મનોવાંછિતં પૂસ્ય પૂસ્ય હ્રીં સ્વાહા ।

આ મંત્ર ૧૨૦૦૦ જાપ, પીળી માળા, પીળા વસ્ત્ર પહેરી ઉત્તર (દિશા) સામા બેસી જપીઈ. કુટુંબમાં શોભા વધે, કાનમાં ફૂંક દીજે, ડાકિની શાકિની જાય, એ ચિટ્ટી લખી ગળે બાંધીઈ. સર્વ જવર જાય. ઇતિ ચતુર્થક મંડલ ॥૪॥

ૐ ૐ હ્રીં હ્રીં ંવં મં અભિથુઆ વિહુયરયમલા પહીણજરમરણા ચઢવીસં પિ જિણવરા તિત્થયરા મે પસીયંતુ સ્વાહા ।

આ મંત્ર ઊર્ધ્વ દિશે પૂર્વ સામા હાથ જોડી ઊભા રહીને ૫૦૦૦ મંત્ર જપીજે. ત્રીન વાર નમીઈ. સર્વ દેવતા સંતુષ્ટ હોવે, સર્વ સુખ પામે. ઇતિ પંચમ મંડલ ॥૫॥

ૐ ડ ંબરાય (?) કિત્તિય વંદિય મહિયા જે ં લોગસ્સ ડત્તમા સિદ્ધા આરુગ્ગબોહિલાભં સમાહિવરમુત્તમં વિંતુ સ્વાહા ।

આ મંત્ર ૧૫૦૦૦ જાપ કીજે, સમાધિ મરણ હોયે. ઇતિ ષષ્ઠ મંડલ ॥૬॥

ૐ હ્રીં ૐ ં આં જાં જીં ચંદેસુ નિમ્મલયરા આઙ્ચ્ચેસુ અહિયં પયાસયરા સાગરવરગંભીરા

સિદ્ધા સિદ્ધિ મમ દિસંતુ મમ મનોવાંછિતં પૂરય પૂરય સ્વાહા ।

આ મંત્ર ૧૦૦૪ વાર બીલીપત્ર ૧૦° હજાર ઘૂતસું હોમ કીજે. સકલ મનોવાંછિત સિદ્ધિ (દ્વ) હોય, સર્વ લોકમાં યશ, પ્રતિષ્ઠા, કીર્તિ વધે. ઇતિ સપ્તમ મંડલ ॥૭॥

इति तीर्थकरस्तवनमन्त्राक्षरफलम् ।

(૧૧)—૪ ફલાફલવિષયકપ્રશ્નપત્ર

શ્રીમાન્ જિનવિજયજી સંપાદિત 'જૈન સાહિત્ય સંશોધક' નામના ત્રૈમાસિક (ખંડ ૩૧) અંક ૨૧ પૃ. ૧૬૨થી ૧૬૫)માં આ 'ફલાફલવિષયકપ્રશ્નપત્ર' નામની કૃતિ વિ. સં. ૧૯૮૩માં છપાયેલ છે. તે સિવાય આ કૃતિ પ્રાચીન હસ્તલિખિત પ્રતિમાં પણ જોવા મળે છે.

જૈન સાહિત્ય સંશોધકના સંપાદકને ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય શ્રીયશોવિજયજી વાચકની સ્વહસ્તલિખિત પ્રતિ પ્રાપ્ત થયેલી હોવાથી તેનો ફોટો ઉપર્યુક્ત અંકમાં મુદ્રિત કરેલ છે, તેથી તેની મહત્તા અનેકગણી વધી ગઈ છે.

આની રચના છ ગૃહવાળાં ચક્રો દ્વારા કરવામાં આવી છે. દરેક ચક્રના ગર્ભમાં 'ૐ હ્રીં શ્રીં અર્હં નમઃ' એ મંત્ર આલેખવામાં આવ્યો છે અને ગૃહોમાં છ તીર્થંકર ભગવંતોનાં નામ આલેખવામાં આવ્યાં છે. દરેક ચક્રમાં છ તીર્થંકર ભગવંતોનાં નામો આલેખવાથી એકંદર ચાર ચક્રોમાં ચોવીસે ય તીર્થંકર ભગવાનોનાં નામો સમાવિષ્ટ થાય છે.

દરેક તીર્થંકરભગવંતના નામવાળા ગૃહમાં એક એક પૃચ્છા આલેખવામાં આવી છે, તેથી એકંદર ચોવીસ પૃચ્છા એટલે પ્રશ્નો આલેખાયા છે.

ફલાફલવિષયક વિભાગમાં દરેક ભગવંતના નામ પર છ છ ફલાફલવિષયક ઉત્તરો રજૂ કરાયા છે, તેથી ચોવીસ પ્રશ્નના એકસો ચુંવાલીસ ફલાફલવિષયક ઉત્તરો પ્રાપ્ત થાય છે. તે પ્રમાણે આ ફલાફલવિષયક પ્રશ્નપત્રની રચના છે.

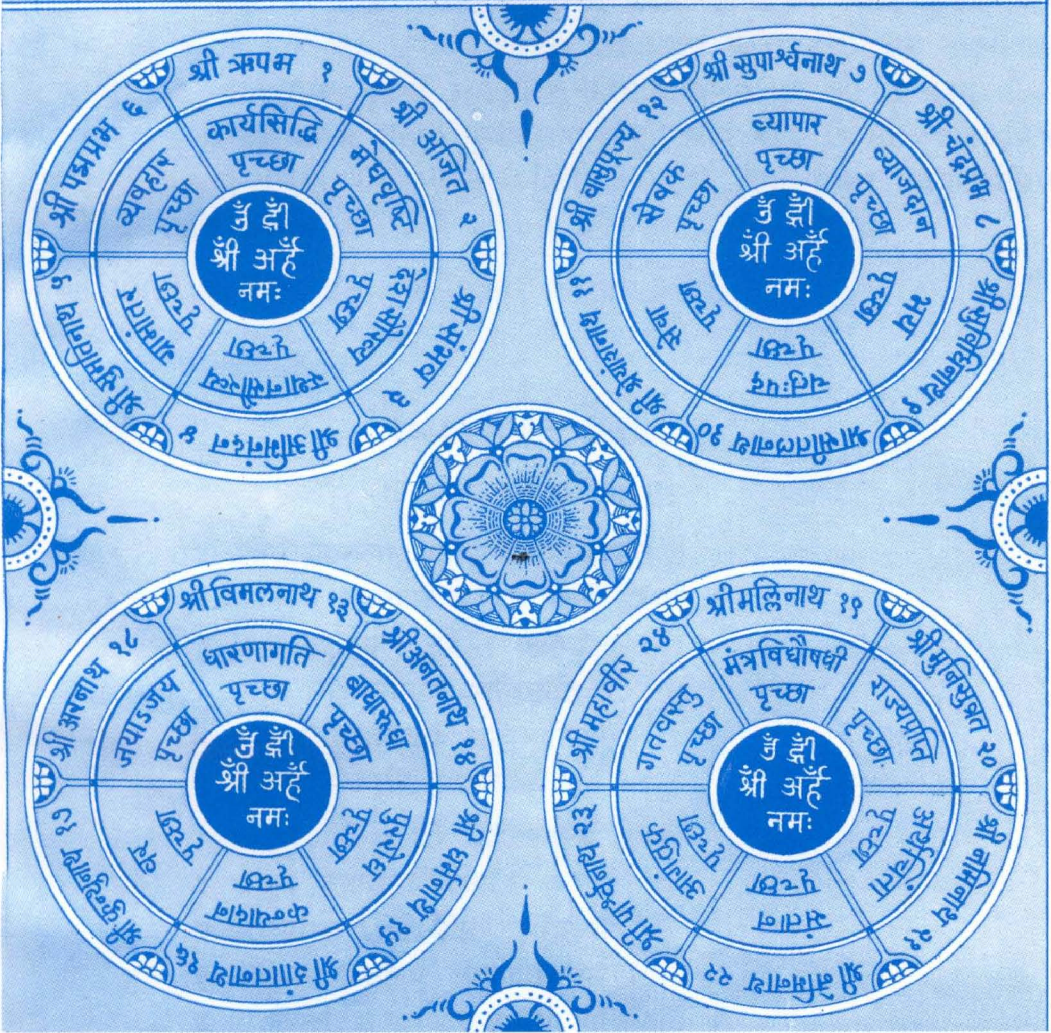
પ્રસ્તુત કૃતિ ચતુર્વિંશતિ જિનના નામપૂર્વક હોવાથી આ ગ્રંથમાં તે સમાવિષ્ટ કરાઈ છે.

આ ચક્રો દ્વારા પ્રશ્નોના ફલાફલવિષયક ઉત્તરો કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરવા તે જાણવા માટે શ્રીઉપાધ્યાયજી મહારાજના શબ્દોમાં જ અવતરણ આપવું યોગ્ય થશે :—

'ૐ હ્રીં શ્રીં અર્હં નમઃ' ઈણિ મંત્રં વાર ૨૧ સ્થાપના સ્વહી અથવા પૂગીફલ અભિમંત્રી મૂકાવીઝ । જેહ બોલની પૃચ્છા કરઝં તેહ થુક જિહાં થાપના મૂકઝં તેહના તીર્થંકરની ફાટિં મૂકઝં । તેહની તે ઓલી ગણવી । પંડિત શ્રીનયવિજયગણિશિષ્ય ગણિજસવિજય લિખિતં ॥૬॥

સમજૂતી—ૐ હ્રીં શ્રીં અર્હં નમઃ એ મંત્રથી ખડી (ચાક) અથવા પૂગીફળ (સોપારી) વાર ૨૧ મંત્રિત કરવી અને પછી ઉપર્યુક્ત ચાર ચક્ર પૈકી જે ચક્રમાં આપણી પૃચ્છા એટલે પ્રશ્ન લખેલ હોય તે ચક્રના કોઈ પણ ગૃહમાં તે પૂગીફળને સહજ ભાવે મૂકવું. આપણી પૃચ્છા જે ગૃહમાં લખેલ હોય તે ગૃહની સંખ્યા પહેલી સમજીને પૂગીફળ જ્યાં મૂકેલ હોય તે ત્યાંથી

महोपाध्याय श्री यज्ञोविजयगणि लिखित
 २४ तीर्थकरोना नामथी अंकित
 फलाफल विषयक प्रश्नपत्र

केटलामुं गृह ए ते याद राभवुं अने पूगीङ्गवाणा गृहमां इलाङ्गलविषयक प्रश्नपत्रमां जे ભગવાનનું नाम डोय ते ભગવાનનો વર્ગ (ફાંટિ) શોધી તેમાં યાદ રાખેલી સંખ્યાની પંક્તિમાં (ઓલીમાં) જે ઉત્તર દર્શાવ્યો ડોય તે જ પૃચ્છાનો ઉત્તર સમજવો. વિશેષ સમજૂતિ માટે એક દષ્ટાંત લઈએ :—

એક વ્યક્તિને મેઘવૃષ્ટિ અંગે પૃચ્છાં કરવી છે. તો સર્વ પ્રથમ એ વિચારવું જોઈએ કે તે પૃચ્છા ચાર ચકો પૈકી ક્યા ચકમાં છે ? ઉપર્યુક્ત પૃચ્છા પ્રથમ ચકમાં છે, એટલે પૃચ્છકે ડું હ્રીં શ્રીં અર્હં નમઃ એ મંત્રથી ૨૧ વાર પૂગીફળ મંત્રિત કરી પ્રથમ ચકના કોઈ પણ ગૃહમાં સહજ ભાવે તે મૂકવું. હવે જો પાંચમા ગૃહમાં કે જ્યાં સુમતિનાથ લખેલ છે ત્યાં તે મૂક્યું ડોય તો મેઘવૃષ્ટિ પૃચ્છા જેમાં લખેલ છે તે ગૃહથી પુગીફળવાળું ગૃહ ચોથું થાય છે તો ડલાફલવિષયક વિભાગમાં સુમતિનાથના વર્ગમાં ચોથી પંક્તિ (ઓલી) તપાસવી, તેમાં પ્રચુરા મેઘવૃષ્ટિર્ભવિષ્યતિ લખ્યું છે એટલે પુષ્કળ વરસાદ થશે તેવો પ્રશ્નનો ઉત્તર મળ્યો તેમ સમજવું.

આ પ્રમાણે ચોવીસેય પ્રશ્નો વિષે ઉત્તરો સમજી લેવા.

ફાંટિ = વર્ગ. ઓલી = પંક્તિ.

इलाङ्गलविषयक उत्तरो

॥ श्री आदिनाथ ॥१॥

- १ शीघ्रं सफला कार्यसिद्धिर्भविष्यति ।
- २ अस्मिन् व्यवहारे मध्यमं फलं दृश्यते ।
- ३ ग्रामान्तरे फलं नास्ति कष्टमस्ति ।
- ४ भव्यं स्थानसौख्यं भविष्यति ।
- ५ मध्यमं देशसौख्यं भविष्यति ।
- ६ अल्पा मेघवृष्टिः संभाव्यते ।

॥ श्री अजितनाथ ॥२॥

- १ प्रचुरा मेघवृष्टिर्भविष्यति ।
- २ मध्यमफला कार्यसिद्धिर्भविष्यति ।
- ३ अस्मिन् व्यवहारे लाभो नास्ति ।
- ४ सकुशलं सलाभं ग्रामान्तरं भविष्यति ।
- ५ स्थानसौख्यं भविष्यति ।
- ६ महद्देशसौख्यं भविष्यति ।

॥ श्री संभवनाथ ॥३॥

- १ भव्यं देशसौख्यं भविष्यति ।
- २ मध्यमा मेघवृष्टिर्भविष्यति ।

- ३ कार्यसिद्धिरस्ति फलं नास्ति ।
- ४ सलाभो व्यवहारो भविष्यति ।
- ५ ग्रामान्तरे मध्यमं फलं भविष्यति ।
- ६ महत् स्थानसौख्यं भविष्यति ।

॥ श्री अभिनन्दन ॥४॥

- १ भव्यं स्थानसौख्यं भविष्यति ।
- २ देशसौख्यं मध्यमं भविष्यति ।
- ३ प्रजाभाग्येन मेघवृष्टिर्भविष्यति ।
- ४ सुन्दरा कार्यसिद्धिर्भविष्यति ।
- ५ मध्यमं फलं व्यवहारे भविष्यति ।
- ६ ग्रामान्तरे कष्टं न च फलम् ।

॥ श्री सुमतिनाथ ॥५॥

- १ सकुशलं सफलं ग्रामान्तरं भविष्यति ।
- २ स्थानसौख्यं मध्यमं भविष्यति ।
- ३ देशसौख्यं न दृश्यते ।
- ४ प्रचुरा मेघवृष्टिर्भविष्यति ।
- ५ कार्यसिद्धिरस्ति फलं च नास्ति ।
- ६ व्यवहारो निष्फलो हानिकरः ।

॥ श्री पद्मप्रभस्वामि ॥६॥

- १ व्यवहारः सलाभो भविष्यति ।
- २ मध्यमं ग्रामान्तरं भविष्यति ।
- ३ स्थानसौख्यं सर्वथा नास्ति ।
- ४ भव्यं देशसौख्यं भविष्यति ।
- ५ मध्यमा मेघवृष्टिर्भविष्यति ।
- ६ न च कार्यसिद्धिर्न च फलम् ।

॥ श्री सुपार्श्वनाथ ॥७॥

- १ व्यापारो महालाभप्रदः ।
- २ सेवकः सुन्दरो भविष्यति ।
- ३ सेवाफलं सर्वथा नास्ति ।
- ४ चतुष्पदानां महान् [ती] वृद्धिर्भविष्यति ।
- ५ भयं यास्यति परं द्रव्यहानिः ।
- ६ व्याजे दत्तं पुनरपि हस्ते न चटिष्यति ।

॥ श्री चन्द्रप्रभस्वामि ॥८॥

- १ दत्तं सविशेषलाभं भावि ।
- २ व्यापारे लाभो न च हानिः ।
- ३ सेवकोऽयमर्थाय भविष्यति ।
- ४ सेवा कृता महालाभकारी भविष्यति ।
- ५ चतुष्पदलाभो मध्यमो भविष्यति ।
- ६ भयं विधेयं धर्मः कार्यः ।

॥ श्री सुविधिनाथ ॥९॥

- १ भयं सर्वथा न कार्यम् ।
- २ दत्तं लाभनाशाय भविष्यति ।
- ३ व्यापारः क्लेशफलो भविष्यति ।
- ४ सेवको भव्यो भविष्यति ।
- ५ सेवा मध्यमफला भविष्यति ।
- ६ चतुष्पदानां हानिर्भविष्यति ।

॥ श्री शीतलनाथ ॥१०॥

- १ चतुष्पदाल्लाभो दृश्यते ।
- २ भयं भविष्यति परमलीकम् ।
- ३ दत्तं सर्वथा यास्यत्येव ।
- ४ व्यापारो मध्यो भावी ।
- ५ सेवकोऽयं मध्यमगुणः ।
- ६ सेवा कष्टफललाभा भाविनी ।

॥ श्री श्रेयांसनाथ ॥११॥

- १ सेवा सफला भविष्यति ।
- २ चतुष्पदहानिः लाभश्च स्यात् ।
- ३ भयं भवत्येवात्मचिन्ता कार्या ।
- ४ दत्तं सलाभं सपरोपकारं भविष्यति ।
- ५ व्यापारान्न च लाभो हानिः ।
- ६ सेवक उद्वेगकरो भविष्यति ।

॥ श्री वासुपूज्य ॥१२॥

- १ सेवको भव्योपकारी भविष्यति ।
- २ सेवा मध्यमफला न दृश्यते ।
- ३ चतुष्पदान्न च लाभो हानिः ।

- ४ भयं शमिष्यति चिन्ता न कार्या ।
- ५ दत्तं चटिष्यति परं बहुकाले ।
- ६ व्यापारो महाकष्टफलः ।

॥ श्री विमलनाथ ॥१३॥

- १ धारणागतिर्भव्या भवेत् ।
- २ जयः पराजयोऽपि भविष्यति ।
- ३ वरो निःपुण्यो दरिद्रश्च स्यात् ।
- ४ पुण्यवती कन्येयं प्रत्यक्षश्रीः ।
- ५ किञ्चिद्दण्डेन पुरोध उपशमिष्यति ।
- ६ बद्धो बहुदण्डेनापि भाग्येन छुटिष्यति ।

॥ श्री अनन्तनाथ ॥१४॥

- १ बद्धो मुधैव शीघ्रं छुटिष्यति ।
- २ धारणागतिर्मध्यमा भवेत् ।
- ३ जयो नास्ति हानिर्भविष्यति ।
- ४ वरोऽयं पुण्यवान् दीर्घायुश्च ।
- ५ कन्या मध्यमा भविष्यति ।
- ६ पुरोधो महाभाग्येन छुटिष्यति ।

॥ श्री धर्मनाथ ॥१५॥

- १ पुरोध उपशमिष्यति ।
- २ बद्धः छुटिष्यति द्रव्यव्ययेन ।
- ३ धारणागतिर्नोद्वेगो भविष्यति ।
- ४ जयो भविष्यति पराजयश्च ।
- ५ वरो भव्योऽतिअल्पायुः ।
- ६ कन्या कुलकलङ्किनी ।

॥ श्री शान्तिनाथ ॥१६॥

- १ कन्या सुशीला सदाचारा ।
- २ पुरोधः कष्टेन ।
- ३ बद्धो महाभाग्येन छुटिष्यति ।
- ४ धारणागतिर्भव्या विद्यते ।
- ५ पराजयो जयो भवेत् ।
- ६ वरोऽयं न भव्यो व्यसनी ।

॥ श्री कुन्थुनाथ ॥१७॥

- १ वरः पुण्योऽस्ति सुखी च ।
- २ कन्या भव्यास्ति परं कलहकृत् ।
- ३ पुरोधः पुण्येन छुटिष्यति ।
- ४ बद्धो मुधैव शीघ्रं छुटिष्यति ।
- ५ धारणागतिर्मध्यमा भवेत् ।
- ६ जये(यो)न सर्वार्थचिन्ता कार्या ।

॥ श्री अरनाथ ॥१८॥

- १ जयो भविष्यति यशोऽपि भविष्यति ।
- २ वरो मध्यगुणो भविष्यति ।
- ३ कन्याऽसावुद्वेगकरी भवेत् ।
- ४ पुरोधः स्तोकदिनैर्यास्यति ।
- ५ बद्धो महाकष्टेन छुटिष्यति ।
- ६ धारणागतिः सुन्दरा उद्वेगश्च ।

॥ श्री मल्लिनाथ ॥१९॥

- १ मन्त्रौषधिभ्यो महागुणो भावी ।
- २ गतं वस्तु सविलम्बं स्तोकं चटिष्यति ।
- ३ आगन्तुकः कष्टे पतितः सविलम्बमागमिष्यति ।
- ४ सन्ताने पुत्रो भावी ।
- ५ अर्थचिन्ता, सहजैवार्थप्राप्तिः ।
- ६ राज्यं क्वापि नास्ति, प्राणा रक्षणीयाः ।

॥ श्री मुनिसुव्रतस्वामि ॥२०॥

- १ राज्यं भव्यं परं जनभक्तिः न ।
- २ मन्त्रविद्यौषधिभ्यो मध्यमो गुणो भविष्यति ।
- ३ गतं गतमेव शेषं रक्षणीयम् ।
- ४ आगन्तुकः शीघ्रं सलाभोऽस्ति ।
- ५ संताने पुत्रो भवेन्न सुन्दरः ।
- ६ अर्थचिन्ताऽस्ति परं न दृश्यते ।

॥ श्री नमिनाथ ॥२१॥

- १ अर्थलाभो भविष्यति चिन्ता न [कार्या] ।
- २ राज्यं सविलम्बं सोपक्रमं भावि ।
- ३ मन्त्रौषधिभ्योऽनर्थो भावी ।

- ૪ ગતં શીઘ્રં ચટિષ્યતિ ।
- ૫ આગન્તુકો માર્ગાદ્ વિલમ્બિતઃ ।
- ૬ સંતાને પુત્રો ભવિષ્યતિ ધનાગમઃ ।

॥ શ્રી નેમિનાથ ॥૨૨॥

- ૧ સંતાને પુત્રો ભવ્યો ભવિષ્યતિ ।
- ૨ અર્થચિન્તાઽસ્તિ પરં મધ્યમ પુણ્યમ્ ।
- ૩ રાજ્યં નાસ્તિ પ્રયાસો ન કાર્યઃ ।
- ૪ મન્ત્રૌષધિભ્યો ગુણો ભાવી ।
- ૫ ગતં વસ્તુ અર્ધપ્રાયં ચટિષ્યતિ ।
- ૬ આગન્તુકાગમનં સમ્પ્રતિ દૃશ્યતે ।

॥ શ્રી પાર્શ્વનાથ ॥૨૩॥

- ૧ આગન્તુકા આગતા એવ, વર્ધાપ્યસે ।
- ૨ સન્તાને પુત્રાઃ પુત્રિકાશ્ચ સન્તિ ।
- ૩ અર્થચિન્તા વિદ્યતે પરં દુર્લભા ।
- ૪ રાજ્યં ભવિષ્યતિ પ્રયાસો ન કાર્યઃ ।
- ૫ મન્ત્રવિદ્યૌષધિભ્યો ન ગુણઃ ।
- ૬ ગતં વસ્તુ પ્રાયશ્ચટિષ્યતિ ।

॥ શ્રી મહાવીરસ્વામી ॥૨૪॥

- ૧ ગતં યથા તથા હસ્તે ચટતિ ।
- ૨ આગન્તુકઃ સમ્પ્રતિ સવિલમ્બો દૃશ્યતે ।
- ૩ સન્તાત્સુખં ન વિલોક્યમ્ ।
- ૪ અર્થચિન્તા ન કાર્યા ।
- ૫ રાજ્યં સકષ્ટં સવિલમ્બં ભાવિ ।
- ૬ મન્ત્રવિદ્યૌષધિભ્યો ન ગુણઃ ।

નોંધ :- જૈન સાહિત્ય સંશોધકમાં છપાયેલ પ્રશ્નપત્ર અશુદ્ધ હોવાથી તેને અહીં સુધારીને મૂકવામાં આવેલ છે.

